

PHILIPS lamppu

Säästään

75%

KULUTUS

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

107. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Pirjo Markkola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Tiina Kinnunen, Marko Lamberg, Marko Tikka

Hallitus: Jukka Tarkka (pj.), Pauli Kettunen (vpj.), Christian Krötzl,

Tuomo Lappalainen, Marjaana Niemi, Harri Rinta-aho

Ulkoasu: Heikki Kallioma

Historiallisen Aikakauskirjan artikkelit ovat läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Pirjo Markkola, Voiko kuluttamalla parantaa maailmaa? 1

Kuluttaminen ja säästäminen

Kati Mikkola – Laura Stark, Himotut ja halveksitut kulutustarvikkeet. Uusien kulutustottumusten vaikutukset suomalaisiin maalaisyhteisöihin 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa 4

Anna Sundelin, Siirtolaisnaisten kulutuksen muotoja 1700-luvun Jamaikalla 18

Johanna Ilmakunnas, Säädynmukaisen ylellisyyden maailma. Aristokratia ja kuluttaminen 1700-luvulla 28

Taina Syrjämaa, Edistyksen markkinoilla. Sähköistä sivistystä, onnea ja lumousta Chicagon maailmannäyttelyssä vuonna 1893 42

Ida Salminen, Tarpeet, halut ja moraalit. Naisten ansiotyö ja kulutusasenteiden muutokset Suomessa ja Länsi-Saksassa 1950-luvulla 56

Jukka Kortti, Televisio 1960-luvun suomalaisen kulutusmentaliteetin rakentajana 68

Kaisa Huttunen – Minna Lammi, Suomalainen säästäväisyys. Säästäväisyyden puhettavat suomalaisissa kuluttajaelämäkerroissa 84

Kolumni

Marjatta Rabikainen, Johtolankoja kaikkein köyhimpien kulutuksen historiaan 99

Syväluotaus

Päiviö Tommila, Perusteos Suomen sodasta 1808–09 101

Arvosteluja

Marjo T. Nurminen, Tiedon tyttäret. Oppineita eurooppalaisia naisia antiikista valistukseen (*Marjo Kaartinen*) 106

Kirjakulttuuri kaupungissa 1700-luvulla. Toim. Cecilia af Forselles ja Tuija Laine (*Kai Häggman*) 107

Suomennoskirjallisuuden historia I ja II. Toim. H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki (*Maarit Leskelä-Kärki*) 108

Kati Katajisto, Isänmaamme keisari. Eliitin identiteetin murros ja suomalaisen isänmaan rakentuminen autonomian ajan alussa (*Jubani Mylly*) 110

O. P. Iljuha, Škola i detstvo v karelskoi derevne v kontse XIX–natšale XX v. (*Marina Vitubnovskaja-Kauppala*) 114

Marjaana Niemi, Public Health and Municipal Policy Making: Britain and Sweden, 1900–1940 (*Mary Hilson*) 117

Tuomas Hoppu, Tampereen naiskaarti. Myytit ja todellisuus; Mervi Kaarninen, Punaorvot 1918; Olli Korjus, Hamina 1918. Nimi nimeltä, luoti luodilta (*Aapo Roselius*) 118

Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Toim. Sari Näre ja Jenni Kirves (*Marko Tikka*) 121

Ilkka Levä, Kansallisvaltion teräsmiehestä valtakunnan sovittelijaksi. Poliisikulttuurin psyko-historialliset solmukohdat 1930–1997 (*Marja Tuominen*) 122

Tiedemaailma

Palkittuja 125
Nimitys 125
Oikea kustantaja selvästi esille 125

Kirjoittajat 126
Notes on the contents 126

Kansi: Philips-etiketti. Museovirasto.

Voiko kuluttamalla parantaa maailmaa?

■ Eppu Normaali kyseli 1980-luvulla, voiko kitaraa soittamalla parantaa maailmaa. Tänä talvena suomalaiset ovat saaneet ihmetellä, voiko kuluttamalla parantaa maailmaa. Taittuuko lama, kun ahkerat kuluttajat käärivät hihansa? Onko parempi ruokkia taloutta kuluttamalla tavaroita vai palveluja, jotka pitävät yllä paikallista elinkeinotoimintaa? Hankinto kotimaista vai tuontitavaraa? Onko lähiruoan suosiminen eettisesti parempaa lamantorjuntaa kuin reilun kaupan tuotteiden ostoa? Maailmaa parantavan kuluttajan osa vuonna 2009 on vaikeampi kuin Eppu Normaalin, joka sentään tiesi soittavansa kitaraa oikeinpäin.

Onko mahdollista kuluttaa oikeinpäin? Keskustelu kulutuksen kansantaloudellisesta merkityksestä on historiantutkimuksen näkökulmasta kiintoisaa. Uutta ei ole, että laman edessä ihmisten asema kuluttajina ja säästäjinä on epätasa-arvoinen. Uutta eivät ole ristiriitaiset lausunnot, eivät liioin poliitikkojen ympäröityiksi tulkitut kannanotot, eivätkä varsinkaan lomautus- ja irtisanomisuutiset. Ajalle luonteenomaisena pidän mainostoimistovetoista kampanjointia, jossa lamaa nujerretaan diskursiivisesti kiteyttämällä monimutkaiset ilmiöt napakoiksi iskulauseiksi. Tämäkään ei ole täysin uutta; ennenkin on suosittu suomalaista kampanjoiden siivittämistä.

Napakatkin iskulauseet kumajavat ontosti. Kenelle on esimerkiksi suunnattu neuvo

kuluttaa kuten ennenkin? Kansaneläkeläinen luultavasti kuluttaa kuten ennenkin sanan kaikissa merkityksissä. Kulutus on mitä todennäköisimmin säästävistä tai äärimmäisen säästävistä. Tässä iäkäs kuluttaja asettuu pitkään jatkumoon, jossa agrariiyhteiskunnasta periytyvät kuluttamisen mallit yhdessä säästöpankkien, osuuskassojen, kansalaisjärjestöjen ja emäntäkoulujen valistustoiminnan kanssa tuottavat kuluttajuutta, jonka nyt väitetään ruokkivan lamaa. Olisiko toisenlainen kuluttajuus suotavampaa? Silmiini ei ole osunut suosituksia laman kaatumisesta pikavippi- ja kännykkäluottovetoisella kulutuksella, vaikka osalle kuluttajista se on jatkamista kuten ennenkin.

Puuronsa ilman voisilmää lusikoiva vanhus ja kännykkäluotoilla shoppaileva teini voivat olla kliseisiä stereotypioita, mutta kampanjatalous etenee klisein. Itseäni suuressa lamantorjuntakampanjassa puhuttelee kohta, jossa muistutetaan, että lamoja on ollut ennenkin. Niin on, ja niistä olisi hyvä tietää yhtä ja toista. Kun Suomi edellisen kerran putosi lamaan, Suomen Akatemia käynnisti laajan tutkimusohjelman, jossa tutkittiin sekä 1990-luvun talouskriisiä että aiempia taloustaantumia. Maailmansotien välinen pula antoi perspektiiviä ajankohtaisille haasteille. Yksi huolestuttavimpia piirteitä 1990-luvun lamassa on sen jälkeensä jättämä pitkä varjo. Laman lapset ovat nykyisen laman nuoria aikuisia.

Ajan merkki on sekin, että aloitan kulutussaiheisen teemanumeron kirjoittamalla lamasta. Kun *Historiallisen Aikakauskirjan* toimitus päätti tehdä teemanumeron kulutuksen historiasta, taantuman merkkejä ei näkynyt. Yhdysvalloissa asuntokauppa kukoisti ja islantilaiset pankkiirit häärivät näytävästi maailman rahoitusmarkkinoilla. Maaliskuussa 2008 luin teosta *Spaces of Consumption. Leisure and shopping in the English town, c. 1680–1830* (2007) ja tein seuraavat muistiinpanot: ”Kulutushistoriasta on kirjoittajien mukaan tullut tärkeä historiallinen metanarratiivi, joka brittiläisessä 1700-luvun tutkimuksessa on korvannut teollisen vallankumouksen suuren kertomuksen. Sombartille ja Veblenille kulutus oli modernin kapitalismin taustalla oleva ratkaiseva voima. Baudrillardille kulutus on postmodernismia konstituiva semioottinen koodi. Kulutustutkimuksessa on kategorisoitu kuluttajia, analysoitu kulutustaktiikoita, visuaalista ja näkyvää/näyttävää, subjekti-objektisuhteita, kulutusta ja kansalaisuutta, kulutusta kokemuksena, sosiaalista toimintaa jne.” Kulutuksen historia näyttäytyi kiehtovana, myönteisenä ja niin hyvin omaan aikaamme soveltuvana näkökulmana menneisyyteen.

Ihan näin *Historiallinen Aikakauskirja* ei toki kirjoituskutsua laatinut. Sen sijaan totesimme modernin kansalaisuuden kytkeytyvän talouskasvua ylläpitävään kuluttajuuteen, mutta huomautimme samalla, että kulutuksen historia on ihmiskunnan ikäinen. Pyysimme artikkeliehdotuksia ylellisyydestä ja niukuudesta, asketismista, erottautumisesta, identiteetistä ja sukupuolesta, kulutuksen tiloista ja paikoista, globalisaatiosta ja aisteista, käytännössä kai-

kesta, joka liittyy kulutuksen historiaan. Ja niin kävi, että kirjoituskutsuun vastanneet tutkijat täyttivät toiveemme ja alansa asiantuntijoina jopa ylittivät ne. Tiina Kinnunen ja Marko Lamberg, jotka aikakauskirjan toimittajina kantoivat päävastuun teemanumeron kokoamisesta, saivat paljon hyviä artikkeliehdotuksia.

Tässä numerossa julkaistaan seitsemän artikkelia kulutuksen historiasta. Ajallisesti ne liikkuvat 1700-luvun ja 2000-luvun alun välisellä jaksolla, maantieteellisesti Karibialta Yhdysvaltain kautta Suomen syrjäkyliin. Johanna Ilmakunnas tuo kulutuksen näyttämölle 1700-luvun ruotsalaiset aristokraatit, Anna Sundelin Jamaikan valkoiset siirtolaisnaiset, Kati Mikkola ja Laura Stark 1800-luvun maalaisnaiset ja Taina Syrjämaa Chicagon maailmannäyttelyn. Toisen maailmansodan jälkeistä aikaa luonnehtii kulutushyödykkeiden määrän kasvu. Ida Salminen vertaa Länsi-Saksan ja Suomen kulutusasenteita 1950-luvulla ja Jukka Kortti katselee televisiota 1960-luvun suomalaisen kulutusmentaliteetin rakentajana. Lopuksi Kaisa Huttunen ja Minna Lammi luotavat säästäväisyyttä suomalaisissa puhetoissa. Kulutuksen historia saa näissä artikkeleissa aikaan, paikkaan, etnisyyteen, sukupuoleen ja yhteiskunnalliseen asemaan liittyviä merkityksiä, jotka osoittavat, että kuluttaminen on monimuotoinen ilmiö. Kampanjatoimistot voivat rakastaa iloista kuluttajaa, mutta niiden ulottuvilla ei ole vain yhdenlaisia kuluttajia. Kulutuksen historiallinen tarkastelu paljastaa, miten nykyinen kulutus on historiallisesti monikerroksinen ilmiö.

Pirjo Markkola
pirjo.markkola@uta.fi

*Kaupankäyntiä Koskon myymälässä 1917.
Museo- ja taidehistorioitsija M. Pietinen.*

KULUTTAMINEN JA SÄÄSTÄMINEN

KATI MIKKOLA – LAURA STARK

Himotut ja halveksitut kulutus-tarvikkeet

Uusien kulutustottumusten vaikutukset suomalaisiin maalaisyhteisöihin 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa

Totuttuja tapoja ja hierarkioita uhmanneet uudenlaiset kulutustottumukset yleistyivät suomalaisella maaseudulla 1800-luvun jälkipuoliskolta alkaen. Miten kulutuskäytänteiden tuomat uudet arvot ja asenteet vaikuttivat sosiaaliryhmien sisäisiin suhteisiin ja johtivat omalta osaltaan sekä talonpoikaisperheiden että säätyjärjestelmän valtasuhteiden murrokseen? Kati Mikkola ja Laura Stark käyttävät lähteinään sanomalehtiaineistoa ja etnografista muistitietoa.

■ Yksilöllisellä kulutuksella oli merkittävä rooli maaseudun asukkaiden osallistumisessa modernin yhteiskunnan rakentamiseen. Ennen koulunkäynnin laajamittaista yleistymistä ihmiset hankkivat sanomalehtiä, jotka tutustuttivat heidät uudenlaisiin näkemyksiin maailmasta. Monet alkoivat pukeutua säätyläisten erioikeutena pidettyihin ”herasvaatteisiin” kauan ennen kuin heidän sosiaalinen statuksensa nousi missään konkreettisemmassa mielessä. Maaseudun asukkaiden, kuten talonpoikien ja torppa-

reiden, sanomalehtikirjoitukset ja etnografiset kuvaukset paljastavat kuitenkin monenlaisia jännitteitä ja ongelmia, joita syntyi kaupankäynnin vapautuessa, rahatalouden voimistuessa ja maaseudun kauppohenkilöiden alkaessa tarjota kansalle kaikenlaista uutta tavaraa.

Tarkastelemme artikkelissamme maaseudun asukkaiden kulutukseen liittyviä asenteita, arvoja ja perusteluita osoittaaksemme, miten uudet kulutuskäytännöt vaikuttivat käsitteellisiin kategorioihin, ryhmien sisäisiin suhteisiin ja 1800-luvun yhteiskunnan perimmäisiin valtajärjestelmiin.

Kulutuksen murros

Kulutuksen dramaattinen kasvu Suomen maaseudulla 1800-luvun loppupuoliskolla on historiallisesti tarkastellen merkittävä kahdesta syystä. Ensinnäkin, kaupoista ostetut hyödykkeet kuten öljylamput, kynät, paperi ja polkupyörät mahdollistivat uudet, modernit aktiviteetit. Toiseksi, kulutustavarat olivat uusia kulttuurisia objekteja, joita ihmiset joutuivat usein tulkitsemaan ja ymmärtämään vanhoja ajatusmalleja käyttäen. Niiden lopulliset merkitykset olivat neuvottelun ja kiistelun tulos.

Tämä johti siihen, että sosiaalisia arvoja ja normeja päädyttiin neuvottelemaan uudelleen. Artikkelimme keskittyy näiden neuvottelujen taustoihin ja seurauksiin. Valotamme kahden teeman kautta (kotivarkaus ja uutuuksien vastustus) kulutuksesta käytyä kriittistä keskustelua 1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alussa.

Lauri Kuusanmäki¹ on hahmotellut uusien kulutustavaroiden historiaa 1800-luvun suomalaisella maaseudulla, mutta sittemmin

maaseudun uuden kulutuskulttuurin nousun sosiaalisia ja kulttuurisia seurauksia ei ole laajalti tutkittu. Suomen ulkopuolella tehdyissä tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota muun muassa kulutuksen kytköksiin maanomistukseen, perhetaustaan, yhteisöön ja tapoihin, puoluekantaan, uskontoon ja kansallisuuteen.²

Kulutustutkimuksissa on jo pitkään havaittu kulutuksen merkitys ryhmäidentiteetille. Sosiaaliluokkia on jopa erotettu toisistaan nimenomaan niille tyypillisen kulutuskäyttäytymisen perusteella. Suomessa kulutus on muodostanut ryhmiä myös sillä perusteella, miten siihen ylipäänsä suhtauduttiin: toiset kiiruhtivat ostamaan uusia tavaroita ja osallistuivat innokkaasti niiden synnyttämiin uudenlaisiin käytänteisiin, kun taas toiset torjuivat uutuudet ja vastustivat niitä. 1800-luvun kulutuskäyttäytymisen muutosten sosiaaliset seuraukset ulottuivat kuitenkin huomattavasti syvemmälle kuin havaintoon siitä, millaisia hyödykkeitä kukin kulutti tai vastusti. Esimerkiksi kauppa-putien tulo maaseudulle ei vain tuonut uusia esineitä ihmisten jokapäiväiseen elämään, vaan myös muutti vakiintuneita käytäntöjä liittyen siihen, kenellä oli oikeus ostaa ja myydä ja kenellä oli mahdollisuus käyttää tiettyjä symbolisesti latautuneita hyödykkeitä, kuten ”herrojen” vaatteita. Aiemmin tavaroiden saanti oli ollut vaikeaa ja tarkasti säädeltyä, mikä ylläpiti symbolisia rajoja ja valtahierarkioita yhtäältä säätyläisten ja rahvaan, toisaalta miesten ja naisten välillä. Uusien kulutustavaroiden tulva ja rahan yleistymisen mahdollistivat yhä useammille tavaroiden hankkimisen ja näin totut rajat alkoivat murtua. Muutamassa vuosikymmenessä kulutus muuttui ryhmäidentiteetin merkistä itsemäärittelyn keinoksi.

Tutkimusaineistomme koostuu suomenkielisissä sanomalehdissä julkaistuista kirjoituksista sekä arkistoon lähetetystä muistitiedosta. Sanomalehtiaineiston osalta keskitymme Itä-Suomen olosuhteita kuvaaviin artikkeleihin, koska siellä 1870-luvun sahatavaruumi vaikutti dramaattisimmin jokapäiväiseen elämään. Se oli myös alue, jossa kotivarkauden (pahe, joka yhdistettiin hen-

kilökohtaisen kulutuksen kasvuun) uskottiin olleen yleisintä. Sanomalehtiaineiston keräämisessä olemme käyttäneet Kansalliskirjaston ylläpitämää suomalaisten sanomalehtien digitaalista tietokantaa. Tietokannan hakujärjestelmän avulla löydetystä artikkelista keskitymme 44 rahvaan kulutusta käsittelevään artikkeliin, jotka ilmestyivät vuosina 1856–92.

Tutkimamme etnografinen muistitietoaineisto kuuluu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston kokoelmiin. Vuonna 1939 *Kansantieto*-lehdessä julkaistiin filosofian maisteri, sittemmin professori Esko Aaltosen laatima kysely *Miten kansa vastaanotti uudet elämänmuodot?* Kyselyn vastauksista koostuvassa *Uudet elämänmuodot* -aineistossa 84 kansantiedon kerääjää kuvaavat, miten maaseudun asukkaat eri puolilla Suomea suhtautuivat 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien levinneisiin uutuuksiin, kuten sanomalehtiin, maallisiin kirjoihin, uusiin viljely- ja rakennustapoihin sekä uuden muodin mukaisiin vaatteisiin.³ Vanhimmat vastaajat kirjoittavat pääosin omia muistojaan ja näkemyksiään, kun taas nuoremmat kerääjät ovat kirjanneet paikkakuntansa yleisempää muistitietoa tai haastatelleet muita henkilöitä.

Molemmissa lähdeaineistoissa niiden lopulliseen, tutkijoiden käytössä olevaan muotoon ovat vaikuttaneet sanomalehtitoimittajien ja kansantiedon kerääjien tekemät valinnat ja mahdolliset muokkaukset. Tästä huolimatta aineistot tarjoavat ainutlaatuisen ikkunan jokapäiväisiin kulutuskäytänteisiin ja tavallisten maaseudun asukkaiden käsitteisiin ja asenteisiin. Vaikka lähteet eivät ole tiukassa mielessä historiallisesti faktuaalisia, ne havainnollistavat sellaisia kulutuskäytäntöjen merkityksiä ja motiiveja, joita

1. Lauri Kuusamäki (1936) 'Kulutustavarain leviäminen maalaisväestön keskuuteen' teoksessa *Suomen Kulttuurihistoria IV*. Jyväskylä: K.J. Gummerus Oy, 96–119.

2. Esim. Paul Glennie (1995) 'Consumption within historical studies', teoksessa Daniel Miller (toim.) *Acknowledging Consumption*, London: Routledge, 164–203.

3. SKS KRA: Vastaukset *Kansantieto*-lehdessä 11/1939 julkaistuu kyselyyn 65 Miten kansa vastaanotti uudet elämänmuodot? E 150–153.

ei ole mahdollista tavoittaa tilastotiedoista tai taloushistoriasta.

Kauppapuotien tulo maaseudulle

Kulutuskäyttötymisen historiassa merkittävä käänne oli vuonna 1859 annettu asetus, joka salli maakauppapuotien toiminnan maaseudulla. Sen myötä kaupasta ostettavien tavaroiden saatavuus helpottui dramaattisesti. Lisäksi 1870-luvun alusta lähtien monilla oli käytössään aiempaa enemmän rahaa. Tähän vaikuttivat puutavaran hintojen ja työväen palkkojen väliaikainen nousu sekä meijerialouden vahvistuminen, jota edesauttoivat muun muassa rautateiden rakentaminen ja karjanhoidon tehostuminen 1860-luvulta lähtien.

Sahatavarabuumi oli kestoltaan suhteellisen lyhyt (1873–77). Sen aikana kuitenkin monet, joilla oli aiempaa enemmän rahaa taskuissaan, käyttivät sitä nopeammin kuin kauppiaat ehdivät toimittaa tavaraa.⁴ Ylimääräistä rahaa ei ollut vain metsää myyneillä talonpojilla. Sanomalehdissä maaseutukirjeenvaihtajat ympäri Suomea kertoivat, miten sahalaitokset, metsätyö, rautatiet ja tehtaot vetivät työväkeä niin, että maaseudulla oli syntynyt työvoimapula ja työläisten päiväpalkat olivat kohonneet 1,5 markasta 4–6 markkaan.⁵ Paikoin myös ”riskimpiä waimoimisiä” otettiin tukkitöihin, joissa he saivat ”apuihmisten” päiväpalkkaa, joka oli kohonnut 80 pennistä 1,25 markkaan.⁶ Kohonneista palkoista hyötyneet tottuivat kuluttamaan kaupoista hankittavia tavaroita, ja vaikka työväki kärsi irtisanomisista sahatavarabuumin päätyttyä, ostotavaroiden aiempaa suurempi kulutus jäi osaksi monien jokapäiväistä elämää.⁷ Tämä johti toisinaan talojen ja yksittäisten ihmisten syvään velkaantumiseen erityisesti Itä-Suomessa.⁸ Suurin ongelma oli Nurmeksun pitäjän asukkailla: kun sahatavarabuumi loppui ja lama alkoi vuonna 1877, jokainen yli 16-vuotias oli jo velkaa kauppiaille keskimäärin noin kuuden työpäivän palkan verran.⁹

Pienemmässä mittakaavassa kulutushyödykkeitä oli hankittu maaseudulla eri tavoin jo ennen vuotta 1859. Talonpojat kävivät 1840- ja 1850-luvulla suuremmissa kaupun-

geissa markkinoilla myymässä tuotteitaan pari kolme kertaa vuodessa ja toivat kotiin suolaa, rautatavaraa, kahvia, sokeria, rinkeleitä, kankaita ja lakkeja.¹⁰ Kaupunkimatkat eivät olleet helppoja eivätkä taloudellistakaan erityisen kannattavia, mutta niitä tehtiin, koska ne toivat vaihtelua ja virkistystä maalaiselämään.¹¹ Venäläisillä kulkukauppiaille oli ennen vuotta 1859 kenties kaupunkimarkkinoitakin tärkeämpi rooli maaseudun asukkaiden materiaalien meliialujen luomisessa ja tyydyttämisessä.¹² Vielä vuoden 1859 jälkeenkin monille maaseudun asukkaille oli helpompaa käydä kaupaa laukkukauppioiden kanssa kuin ostaa tavarat kauppuodista, joka tavallisesti sijaitti kirkonkylässä, kenties kymmenien kilometrien päässä maatilasta. Sunnuntaisin perheet saattoivat mennä ”pyhäkauppaan” kirkonmenojen ohella. Sen sijaan arkena talonpoikaisnaiset ja piit eivät yleensä päässeet kauppaan töidensä vuoksi ja joutuivat näin ollen pyytämään miehiä ostamaan kaupasta tarvitsemansa tavarat. Kulkukauppiiaan vierailu merkitsi sitä, että naiset pääsivät näkemään ja valitsemaan tavarat itse.¹³

Kaikkea uutta ei ostettu kaupoista tai laukkukauppiailta. Sanomalehdet ja kirjat tavoittivat kohderyhmänsä tavallisesti postin välityksellä. Vaikka 1860-luvulla sekä sanomalehtiä että kirjoja pidettiin kalliina, molempien etuna oli se, että niitä pystyi hyödyntämään useampi kuin yksi käyttäjä.

4. Aulis Alanen (1957) *Suomen maakaupan historia*, Helsinki: Kauppiaitten Kustannus Oy, 262–263.

5. Myös Kuusanmäki (1936) 103; Alanen (1957) 317.

6. 20.06.1874. *Satakunta. Sanomia Länsi-Suomesta* nro. 25, s. 1, ”Pori”.

7. Kim Kaarniranta (2001) ”Elämää rahaa käärien ja velkoen”. *Pohjois-Karjalan maaseudun sekatavara-kauppiaat ja heidän velallisensa 1860- ja 1870-luvulla*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 147–148.

8. Alanen (1957) 420–429; Kaarniranta (2001).

9. Kaarniranta (2001) 117–157; myös *Karjalatar* nro. 83, 19.10.1888, s. 2, ”Joensuusta. Maataloudelliset olot läänissämme”.

10. Alanen (1957) 163.

11. Ibid.

12. Mervi Naakka-Korhonen & Maiju Keynäs (1988) *Halpa hinta, pitkä mitta. Vienankarjalainen laukkukauppa*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

13. Alanen (1957) 182; Naakka-Korhonen & Keynäs (1998).

Lehtiä sekä luettiin yhdessä että lainattiin. Lisäksi perustettiin tilausrenkaita eli ”yhtiöitä”, joissa yhdessä tilattu lehti kiersi vuorotellen jäsenillä luettavana.¹⁴ Monet, erityisesti maaseudun nuoret miehet, yhdistivät rahansa ja muodostivat ”tilaajakunnan”.¹⁵

Himotut tavarat

Ensimmäiset kaupat Suomen maaseudulla eivät juuri mainostusta tarvinneet, sillä jo pelkkä uteliaisuus toi niihin väkeä.¹⁶ 1870-luvulla kauppoissa myytiin tavallisesti tupakkaa, kahvia, mausteita ja alkoholijuomia. Valikoimissa oli myös silliä, saippuaa, köysiä, lakritsaa, hedelmiä, tulitikkuja, makeisia, nahanpaloja, kirvesvarsia, rinceleitä ja muita leivonnaisia, piippuja, kukkaroita, petrolikaasulamppuja, lakkeja sekä erilaisia tekstiilejä ja kankaita. Monet, jotka tulivat ostamaan kauppaan jotakin erityistä välttämättömyystarviketta, jäivät nauttimaan sen ilmapiiristä ja lähtivät sieltä lopulta mukanaan monenlaisia tavaroita, joita he eivät olisi välttämättä tarvinneet. Näin kävi erityisesti siksi, että tavarat sai ostaa luotolla ja maksaa myöhemmin.¹⁷

Uusien kulutusmahdollisuuksien avautuessa jotkut menivät varsin pitkälle saadakseen käsiinsä hyödykkeitä, joista oli muodostumassa uudenlaisia sosiaalisen statuksen merkkejä. Tällaisia olivat muun muassa uuden muodin mukaiset vaatteet sekä kahvi.¹⁸ Kirjallisista lähteistä löytyy vaihtelevia näkemyksiä siitä, millä vuosikymmenellä kahvinjuonti yleistyi maaseudulla.¹⁹ Selvää kuitenkin on, että kahvinjuonti tuli säännölliseksi tavaksi talollisten keskuudessa 1830-luvun ja 1890-luvun välillä. Kahvia juotiin esimerkiksi aamuisin tai sunnuntaisin ja sitä tarjottiin raskasta työtä tehneille palkollisille. Naisten sosiaalista elämää Salmassa ennen toista maailmansotaa kuvanneen Niilo Sauhkeen mukaan kahvi oli keskeisessä roolissa emäntien sunnuntaivierailuilla ja ompelukerhoissa, joita pidettiin vuorotellen eri taloissa. Emäntien maineen kannalta oli tärkeää, että heillä oli kahvia tarjottavana.²⁰

Vaikka sanomalehdissä kahvia arvosteltiin kalliina turhuutena, joka johtaisi talot perikatoon, monet olivat vakuuttuneita sen

Tarjolla Bamusa-terveyskahvia. J.A. Veijola Helsinki. Museovirasto.

tärkeystä. Savonlinnan piirilääkäri kertoi vuonna 1857, että kahvi oli niin suosittu hänen piirissään, että köyhemmät olivat mieluummin ilman ruokaa kuin ilman kahvia.²¹ Koska kahvilla oli ”wirwoittavia” ominaisuuksia, sen nähtiin auttavan ihmisiä tekemään raskasta työtä pidempään ja

14. Ilkka Mäkinen (2003) 'Lukemisen historiaa' teoksessa Anja Kervanto Nevanlinna & Laura Kolbe (toim.) *Suomen kulttuurihistoria 3. Oma maa ja maailma*, Helsinki: Tammi, 316.

15. Ks. Laura Stark (2006) 'Kansallinen herääminen ja sosiaalinen nousu maaseudulla. Tuskaa ja toivoa varhaisissa omaelämäkerroissa', teoksessa Hilikka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.) *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 177.

16. Alanen (1957) 311.

17. Alanen 1957: 428; Ks. myös *Päivän Uutiset* nro. 257, 02.11.1888, s. 3, ”Palwelijain tuhlusaika”.

18. Ks. Samuli Paulaharju (1943[2001]) *Rintakylä ja larvamaita. Kurikan wanhaa elämää*. Porvoo-Helsinki: WSOY, 263.

19. Kuusanmäki 1936: 113–115; Alanen 1957:172, 314; *Tapio* nro. 51, 19.12.1863, s. 2–3, ”Mistä rahaa saadaan?”.

20. Niilo Sauhke (1971) *Karjalan praasniekat*. Jyväskylä: Gummerus Oy, 59–61.

21. Kuusanmäki (1936) 114.

A.B. Blomqvistin Voimasuklaan etiketti. Museovirasto.

uudella energialla. Sanomalehti *Tapiossa* vuonna 1863 julkaistussa tarinassa eräs emäntä jopa väitti, että palkolliset tyytyivät huonompaan ruokaan, jos saivat kahvia, joten kahvi itse asiassa säästi talollisten rahoja.²²

Monet maaseudun asukkaat omaksuivat vähitellen myös uudenlaisen pukeutumis-
muodin. 1830-luvulta alkaen tehdastekoiset vahvat puuvillakankaat tulivat niin edullisiksi, että rahvaallakin alkoi olla varaa hankkia niitä.²³ 1850-luvun lopulla ja 1860-luvun alkupuolella Etelä-Suomeen perustettiin useita verkatehtaita. Kun tehtaissa valmistettujen kankaiden määrä kasvoi dramaattisesti, hinnat putosivat, ja ostokankaat olivat yhä helpommin myös työväen ja palkollisten saatavilla. Ensimmäinen ompelukone tuotiin maahan tietävästi vuonna 1855.²⁴ Ompelukoneiden myötä ompelijattaret pystyivät tekemään vaatteita tehdaskankaista niin edullisesti, ettei pukujen tarvinut enää kestää koko elinikää.²⁵

Kulutus ja isäntien valta

Maaseudulla omaksuttuun uudenlaiseen kulutuskäyttäytymiseen kohdistui myös kritiikkiä. Sanomalehdissä esitetty paheksunta kauppuoteja kohtaan oli osa yleisempää huolta maaseutuköyhyydestä ja talonpoikien niukoista resursseista, joita turhien tavaroiden ostaminen huononsi entisestään.²⁶ Vuonna 1863, vain neljä vuotta ennen Suomea kohdannutta Länsi-Euroopan viimeistä täysimittaista nälänhätää, Ilomantsin maaviljelijäin kokouksessa eräs isäntä valitti, ettei ”köyhä maamme” kestä sitä, että rahat menevät ulkomaan tavaroihin, ”niin kuin nyt tapahtuu.”²⁷ Toinen maaseudun asukas kirjoitti *Uusi Suometar* -lehteen vuonna 1871:

[Maakauppiaiden puodit] owat lisänneet maahamme äärettömän tarpeettoman tawaran menon, jota ei ennen tiettykään. Nyt ostetaan joka sunnuntaina yhtä ja toista ajatellen: ”eihän tuo niin paljon maksa” eikä huomatakaan, että wuodessa on 52 wuokoa, ja että muutamista markoista tulee pian satoja. Kun ennen ostettiin wuoden tarpeet kerran kahdesti kaupungista, niin silloin ei rahat joutaneet wääräwaisempiin, sillä silloin oli tositarpeisin kyllä sillä kertaa reikiä. Näin ei totuttukaan turhanpäiwäisiä ostelemaan, eikä tuota kirottua kahwia joka ateria maistelemaan...²⁸

Ennen maakauppapuotien tuloa ja laajentuneita palkkatyömahdollisuuksia maatilat olivat käytännössä ainoita paikkoja, joissa tuotettiin ruokaa ja arkivaatteita. Tämä merkitsi sitä, että lähes kaikki maaseudun asukkaat, kuten palkolliset, torpparit, mäkitupa-
laiset, itselliset ja kerjäläiset, olivat tavalla tai toisella riippuvaisia maatalojen hyödykkeistä, joista kaikki paitsi kerjäläiset maksoivat päivätyöllä.

Tilanne muuttui 1800-luvun jälkipuoliskolla. Rautatiet ja niiden läheisyyteen perustetut tehtaot vetivät tilatonta väkeä töihin, minkä seurauksena 1860-luvulta alkaen rautatieasemien ympärille kerääntyneistä kauppuodeista muodostui uusia kulutuksen keskuksia.²⁹ Nämä uudet kulutuskeskukset eivät olleet riippuvaisia maataloista,

jolloin maatilojen isäntien auktoriteetti heikkeni ja kulutuksesta tuli vähemmän kollektiivisten normien rajoittamaa.

Maaseudun kaupat horjuttivat isäntien aiempaa erityisasemaa kahdella tapaa. Ensinnäkin, isännät menettivät asemansa maaseudun ainoiden kulutuksen ja tuotannon keskustusten johtajina. Toiseksi, he menettivät erityisasemansa markkinoilla kävijöinä ja kulutusvalintojen tekijöinä. Se, että kaupunkimarkkinat olivat olleet usein pitkän matkan päässä eikä muilla huonekunnan jäsenillä ollut mahdollisuuksia matkustaa niille, takasi isännille yksinomaisen oikeuden ostaa, myydä ja tehdä kotitalouden kulutusta koskevat valinnat. Kauppapuotien myötä tilanne muuttui. Maanviljelijät valittivat, että "joutilas nuoriso, tuhluripalwelijamme ja kewytmieliset emännät", jotka eivät ennen käyneet kaupungeissa kuin korkeintaan markkinapäivinä ja silloinkin heidän rahansa riittivät vain pieniin ostoksiin, ostivat nyt kaupпамiehiltä joka viikko "kaikellaisia ko-reuksia ja ylellisyys-tawaroita".³⁰

Maakauppojen tulo uhkasi isännän valtaa myös suhteessa palkollisiin. Sanomalehti *Tapiossa* julkaistussa artikkelissa "Eri mieliä maa-kauppioiden tarpeellisuudesta" esitettiin huoli siitä, että jos paikallinen kauppa perustettaisiin, rengit ja päivätöläiset menisivät vain seisoskelemaan kaupan liepeille, kun heidän pitäisi tehdä työtä isännän valvonnan ulottumattomissa.³¹

Kotivarkaus

1860- ja 1870-luvulta lähtien kauppa oli monilla maaseudun asukkailla niin lähellä kotia, että tavaroita saattoi ostaa periaatteessa koska halusi. Ongelmaksi muodostui kuitenkin se, mistä saada rahat ostoksiin. Palkolliset pystyivät vaihtamaan palkaksi saamansa viljan kaupan tuotteisiin, kun taas maatalon emännät ja lapset eivät saaneet palkkaa eikä heillä ollut pääsyä rahoihin. Mutta "hätä neuwot keksii", kuten eräs maalaisnainen selitti sanomalehti *Savossa* vuonna 1882.³² Monet päätyivät *kotivarkau-*teen eli ottivat talon isännältä salaa viljaa, voita, lihaa, juustoa, maitoa tai villaa ja myivät tai vaihtoivat ne kauppatavaroihin. Sanomalehtiartikkeleiden mukaan kotivarkau-

teen syyllistyneet olivat useimmiten maatalojen emäntiä ja tyttäriä, mutta joukossa oli myös poikia, setiä, tätejä, vävyjä, miniöitä ja pahimmassa tapauksessa palkollisia.³³

Lehdissä väitettiin usein, että kotivarkaudet olivat yleisempiä Itä-Suomessa kuin Länsi-Suomessa. Minna Canth esitti eräässä puheessaan kotivarkautta jopa todisteena siitä, että savolaiset olivat laiskempia ja epärehellisempiä kuin muut suomalaiset.³⁴ Tähän eräs vihainen sanomalehden lukija kirjoitti vastineena, että kotivarkaudet olivat yleisiä myös Pohjanmaalla, jossa maatalojen naiset myivät maataloustuotteita rautatietyöläisille salaa isänniltä.³⁵ Myös Samuli Paulaharju,³⁶ Suomen tuotteliain kansanperinteen kerääjä, mainitsee kotivarkauksien olleen tunnettu ilmiö Etelä-Pohjanmaalla.

Maatalojen naisilla oli hyvä mahdollisuus pimitää tilan tuotteita, koska isännät viettivät usein pitkiä aikoja poissa kotoa met-

22. *Tapio* nro. 51, 19.12.1863, s. 2–3, "Mistä rahaa saadaan?".

23. Kuusanmäki (1936) 110.

24. *Suometar* nro. 8, 23.2.1855, sivu 3.

25. *Ibid*: 112

26. Antero Heikkinen (2000) *Kirveskansa ja kansakunta. Elämän rakennusta Kubmossa 1800-luvun jälkipuolella*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 45; ks. myös: *Laatokka* nro. 100, 15.12.1888, sivu 3, "Kirjeita maaseuduilta".

27. Manninen, U. (toim). 1864. *Kuopion Läänin Maa-wiljelysseuran toimituksia w. 1863*. Kuopio: U. Mannisen ja Fr. Ahlqwistin kirjapainossa (Imprimatur: C.R. Lindberg), s. 43–44.

28. *Uusi Suometar* no 141, 29.11.1871, sivu 3, "Matkamuiistelma Jyväskylältä Tampereelle", nimimerkki: Matkustaja tärkeillä toimilla.

29. Alanen (1957) 368.

30. Nov. 29, 1871. *Uusi Suometar* no. 141, s. 3, "Matkamuiistelma Jyväskylältä Tampereelle", nimimerkki: Matkustaja tärkeillä toimilla.

31. *Tapio* 30.05.1863. nro. 22 "Eri mieliä maa-kauppioiden tarpeellisuudesta".

32. Helmikuu 28, 1882 *Savo* no 16, page 3 "Kirjeitä. –Pielawedellä helmikuun 24 p:nä" –Liina M.

33. 25.08.1862. *Suomen Julkisia Sanomia* no. 64, s. 3–4, "Maa-wiljeliän kokouksen keskustelemuksista Lewäsellä 4 ja 5 p:nä heinäkuuta" (Jatkoa n:oon 62.)14 kysymys. Koto-warkaudesta.

34. *Tapio* Maaliskuun 24 p:nä 1886, No. 23, sivu 2, "Esitelmä jonka Rouwa Minna Canth piti viime sunnuntai-iltana Raittiusseuran tee-illassa".

35. 10.04.1886 *Savo* nro. 42 sivu 2, "Kirje Sawolle. Rouwa Minna Canth'in 21/3 pitämästä esitelmästä". – Sawolainen.

36. Paulaharju (1943[2001]); Samuli Paulaharju (1947[1996]) *Härmän aukeilta*. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.

sätöissä, kyntämässä kauempana sijaitsevia peltoja tai metsästämässä ja kalastamassa.³⁷ Samalla isännät joutuivat luopumaan suuresta osasta päivittäistä päätöksentekovaltaa ja antamaan ruoka-aittojen avaimet emännille, jotka hallitsivat kotipiiriä.³⁸ Vaikka naisilla ei ollut laillista oikeutta myydä tilansa tuotteita, kauppiat ottivat tuotteet mukisematta vastaan, koska heidän omista intresseissään oli vakioasiakkaiden pitämisen tyytyväisinä.

Sanomalehdissä kotivarkauteen viitattiin ”pahuutena” ja maatilaa ”sairautena”. Sen nähtiin johtavan ihmislunnon turmeltumiseen ja taipumukseen varastaa myös muilta ihmisiltä. Sen havaittiin myös kasvattavan epäluottamusta maataloilla ja mikä pahinta, johtavan tilat taloudelliseen tuhoon – ei vähiten siitä syystä, että salaa otetut tavarat myytiin yleensä kaupanpitäjille ja kiertävälle kauppiaille polkuhintaan.³⁹ Monet näkivät kotivarkaudet seurauksena maaseudun kauppapuotien luomista houkutusista.⁴⁰ Näin ajatteli myös mies, joka kirjoitti 1860- ja 1870-luvun kotivarkauksista *Karjalattaren* vuonna 1888:

Nyt oli jokaisen helppo saada kaikenlaista tawaraa, hienoa palttinaa, siistiä werkaa, näkemättä sitä waiwaa, minkä entinen walmistus-tapa oli tuottanut. Eikä waan waatetta, kaikkea mitä mieli teki ja suusta maistui, saatiin kauppapuodista tinkimättä. Ja entäs sitte nuo kauppiaat? Nehän oliwat kohteliaita! Ei tarwinnut edes rahaa puotiin mennessä; ostokset pantiin waan muistikirjaan! Hywä tilaisuus oli wiekoittelewa, ja

37. Satu Apo (1995) 'Aleksis Kivi ja talonpoikainen erotiikka', teoksessa *Naisen väki: tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*, Helsinki: Hanki ja Jää, 56.

38. Ks. Paulaharju (1947[1996]) 100.

39. 28.11.1856 *Suometar* nro. 48 sivu 2, ”Koto-warkaudesta” -B.S; August 16, 1862 *Tapio* no 33, pp. 2–3 ”Maawiljelijäin kokouksen keskustelemuksista Lewäsellä 4 ja 5 p:nä Heinäkuuta”; *Uusi Suometar* no 141, 29.11.1871, sivu 3, ”Matkamuistelmia Jyväskylästä Tampereelle”. – Matkustaja tärkeillä toimilla; 24.01.1891 *Laatokka* nro. 7 sivu 3, ”Paawo Pajumaan pakinoita” V. Pahe yhteiskunnassa.

40. Kaarimäntä (2001) 118–119; Manninen, U. (toim). 1864. *Kuopion Läänin Maawiljelysseuran toimituksia w. 1863*. Kuopio: U. Mannisen ja Fr. Ahlqwistin kirjapainossa (Imprimatur: C.R. Lindberg), pp. 43–44.

erittäinkin nuoren kansan koreileminen sai wauhtia. Koti-warkaus, talojen kirous, sai yllykettä. Elokappa ja woinaula rupesi perheen-pään tietämättä luistamaan kauppuotiin.⁴¹

Mitä naiset sitten halusivat hankkia näpistämää maataloustuotteita vastaan? Aineistojen perusteella vastaus näyttää olleen: kahvia, kankaita ja teetettyjä tekstiilejä. Talontyttäret varastivat saadakseen arvonantoa vertaisryhmässään pukeutumalla viimeisimmän muodin mukaisesti,⁴² mutta myös kartuttaakseen myötäjisiään ja kapiroitaan.⁴³ Tapaa antaa häissä ”antimia” eli satoja vaatekappaleita lahjoiksi sulhasen suvulle arvosteltiin lehdissä yleisesti, koska tyttäret joutuivat teettämään niitä köyhemmillä naisilla ja maksamaan työn pimittämällä tilan tuotteita.⁴⁴ Sellaiset talolliset naiset, joilla ei muiden askareiden vuoksi riittänyt aikaa käsitöiden tekemiseen, saattoivat muutoinkin teettää kehräämisen, kutomisen ja ompelun köyhemmillä torppien ja mökkien naisilla. Työstä annettiin isännältä salaa palkaksi leipää, voita, lihaa, maitoa tai viljaa.⁴⁵

Vaikka maatalojen naiset pääsivätkin usein käsiksi tilan tuotteisiin, heillä ei aina ollut mahdollisuutta käydä kaupassa. Tästä syystä he lähettivät usein asialle ”välittäjän”,

41. 19.10.1888 *Karjalatar* nro. 83 sivu 2, ”Joensuusta. Maataloudelliset olot läänissämme”.

42. Helmikuu 28, 1882 *Savo* no 16, page 3 ”Kirjeitä. –Pielawedellä helmikuun 24 pn:a” –Liina M.; ks. myös joulukuu 13, 1862 *Tapio* no 50, p. 3 Wähän wastunta Tapion 44:nroon ”Tyttärien kotowarkaudesta” – M.L.K-n, nainen.

43. Riitta Räsänen (1996) ‘Women and marginality. Women as consumers in the agrarian modernization process in the latter half of the nineteenth century’, *Ethnologia Fennica* 24, 5–12.

44. Marraskuu 15, 1862. *Tapio* no 46, s. 3–4 ”Muuan sana kotowarkaudesta. Hra Ahlqwistin lauseesen Tapion 33 n:rosta” –A.R.-n; September 20, 1862 *Tapio* no 38, p. 4 ”Kotowarkaudesta. Wähän wastausta herra Ahlqwistin lauseesen Tapion 33 n:rossa” – A.J. Puhakka; *Tapio* nro 30 26.07.1862, sivu 2–3, ”Maawiljelijäin kokouksen keskustelemuksista Lewäsellä 4 ja 5 p:nä Heinäkuuta”; *Tapio* no 44, 1.11.1862, sivu 3, Tyttärien koto-warkaudesta. –D.H.-n.

45. 13.02.1892 *Laatokka* nro. 12 sivu 1, ”Yksi edeskäypä, yksi emäntä” Yksi edeskäypä, yksi emäntä. II; 24.01.1891 *Laatokka* nro. 7 sivu 3, ”Paawo Pajumaan pakinoita” V. Pahe yhteiskunnassa; SKS KRA. Impilähiti. 1968. E. Jaatinen 1997.

jonkun tutun miehen tai useimmiten naisen, jonka tehtävänä oli pientä luontoismaksua vastaan hoitaa vaihtokauppa heidän puolestaan. Teoksessa *Kuvauksia kansannaisen elämästä maalla*⁴⁶ anonymi, ilmeisemmin naispuolinen kirjoittaja kuvaa tilannetta seuraavasti:

Isännän tietämättä [emäntä] myöskin itselleen ja ystävilleen kahvia keittää. Kun kahvia täten menee enempi kuin isännän tietoon saisi, hankkii emäntä rahat salaa isännältä, myyden milloin voinaulan, milloin jyväkapan. Ei emäntä kuitenkaan itse niitä myymään lähde, vaan on hänellä joku hyvä ystävä, "pussittaja", joka vaihtaa tavarain ostoksiin ja saa tietysti palkan vaivoistaan (...). Eikähän tuo varkaus eikä mikään ole, arvellaan, omaansapa ottaa, jos ottaakin. Mikä sitä miehille kaikkia pikkutarpeita kertomaan! Mutta miehet sanovat: olisi silläkin miehellä talo vielä tänäkin päivänä, jollei olisi sattunut saamaan niin hauskaa akkaa...⁴⁷

Tarkasti ottaen maakauppojen tuloa ei voi pitää syyllisenä kotivarkauksien yleistymiseen, sillä oman tilan tuotteiden näpistelyä esiintyi jo aiemmin. Kulkukauppiailta hankittiin tavaroita isännän poissa ollessa ja tekstiilejä teetettiin köyhemmillä naisilla. Maaseudun kaupapuotien tulo toi kuitenkin kotivarkauden julkisuuteen, kun emäntien säännöllistä kahvinjuontia ja talontytärten hienoja vaatteita ei voitu enää jättää huomioimatta. Kotivarkaudesta keskusteltiin sanomalehdissä myös siksi, että aihe sopi hyvin valistusmielisten säätyläismiesten ja talonpoikien reformistiseen agendaan.

Kotivarkauksien yleisyys osoitti särön perheen patriarkaalisessa järjestyksessä, mutta myös perustavanlaatuisen epäoikeudenmukaisuuden talonpoikaisperheen elämässä: naisten työpanos oli tilojen säilymisen kannalta elintärkeä, mutta toisin kuin esimerkiksi piioille, maatilan emännille ja tyttärille ei maksettu heidän työstään. Se, ettei maatilan naisilla ollut mahdollisuutta toteuttaa samanlaisia kulutustottumuksia kuin heidän säätynsä miespuolisilla jäsenil-

lä tai edes naispuolisilla palvelijoilla, teki epäkohdan selväksi ja toi ensi kertaa talollisnaisien aseman julkisen tarkastelun kohteeksi.

Vaikka kotivarkautta arvosteltiin jyrkästi suomenkielisissä lehdissä, julkaistiin niissä myös useita kirjoituksia, joissa miehet puolustivat emäntien ja tyttärien oikeuksia ja harmittelivat heidän ahdinkoan. Vuonna 1891 eräs kirjoittaja muistutti lukijoitaan siitä, että "...onhan selvä, että jokainen ihminen tarvitsee wälttämättömät tarpeensa ja eihän emäntä eikä muukaan perheenjäsenet mistä rahaa saa ell'ei isäntä anna."⁴⁸ Kun sanomalehtikirjoittajat pohtivat kysymystä siitä, keitä kotivarkauksista tuli ensisijaisesti syyttää, osoitti syyttävä sormi useimmiten juuri yliautoritaarisiin ja saitoihin isäntiin, jotka eivät huolehtineet perheenjäsentensä tarpeista. Kuopiolaisen kirjapainon osanomistajan Fredrik Ahlqwistin raportoitiin sanoneen vuonna 1862 maanviljelijäin kokouksessa:

Jos tytär isältänsä (ja onpa se wälistä wanhin welikin kassan haltia) rahaa pyytää tarpeisiinsa, niin näkee hän joko nupian mielen eli saa wastineeksi: mitä sinä rahalla teet, onhan sinulla walmis leipä syötävänäsi.⁴⁹

Myötätuntoa eivät osoittaneet pelkästään koulutetun eliitin edustajat vaan myös talonpojat.⁵⁰ Eräs luultavasti rahvaaseen kuulunut kirjoittaja selitti vuonna 1863:

46. *Kuvauksia kansannaisen elämästä maalla* (1890) Suomen Nais-Yhdistyksen ulosantama. Porvoo: Werner Söderström.

47. Nimimerkki -a.-s., "Kansannaisen elämä Kalajoella", in *Kuvauksia kansannaisen elämästä maalla* (1890), p. 28-29.

48. 13.02.1892 *Laatokka* nro. 12 sivu 1, "Yksi edeskäypä, yksi emäntä" Yksi edeskäypä, yksi emäntä. II.

49. 25.08.1862 *Suomen Julkisia Sanomia* nro. 64 sivu 3-4, "Maawiljelijäin kokouksen keskustelumuksista Lewäsellä 4 ja 5 p:nä heinäkuuta".

50. Ks. myös: 28.11.1856 *Suometar* nro. 48 sivu 2, "Koto-warkaudesta" -B.S.; 24.01.1891 *Laatokka* nro. 7 sivu 3, "Paawo Pajumaan pakinoita" V. Pahe yhteiskunnassa; *Tapio* no 44, 1.11.1862, sivu 3, "Tyttärien koto-warkaudesta" - D.H-n.; *Tapio* nro 30 26.07.1862, sivu 2-3, "Maawiljelijäin kokouksen keskustelumuksista Lewäsellä 4 ja 5 p:nä Heinäkuuta".

Usean waimon olen tuntenut, että hän ei kotowarkautta pitäis, jos sais julkisesti mieheltänsä jotain; (...) mutta miehet eivät anna mitään ja kuitenkin waatiwat waimoilta täydellisesti waatteusta y. m. ja näihin kaikkiin täytyy hankkia waimon omalla luvalla, waikka yhteisesti hywäksi.⁵¹

Talon emäntien ja lasten tilannetta verrattiin jopa orjuuteen.⁵² Jos kerran palkolliset saivat asumisen ja ruoan lisäksi palkkaa, mikseivät sitä saaneet myös tilalla työskentelevät aikuiset perheenjäsenet? Huoli koski etenkin tyttäriä, jotka jäivät usein vanhempiensa kuoltua ilman merkittävää perintöä.⁵³

1860- ja 1870-luvulla käytiin vilkasta keskustelua voimassa olevista perintölaeista. Keskusteluissa tuotiin esiin monia moraalisia ja käytännöllisiä ongelmia, jotka liittyivät siihen, että tyttäret perivät vain puolet poikien perimästä osuudesta. Itä-Suomessa tyttäret eivät yleensä saaneet käytännössä näinkään paljon. 1860-luvulta lähtien lehdistössä esiintyi runsaasti muutosta vaativia ääniä. Kirjoittajat katsoivat, että tyttäret, jotka työskentelivät kotitilansa hyväksi ennen avioitumistaan, olivat motivoituneita varastamaan tilalta työnsä hedelmät, koska hyvin tiesivät, etteivät he saisi nauttia niistä millään muulla keinolla. Edellä mainittu Fredrik Ahlqwist esitti, että niin kauan kuin tyttäriä kohdeltiin lain edessä näin huonosti ja heidän täytyi "sitä raskasta mieltä ja tuntoa kantaa", he olivat taipuvaisia ajattelemaan, ettei kotitilan hyväksi kannattanut työskennellä – riippumatta siitä, kuinka paljon he muutoin arvostivat kovaa työntekoa.⁵⁴ Vuonna 1863 nimikirjaimilla I. K. esiintynyt kirjoittaja totesi sanomalehti *Tapiossa*:

Tästä asiasta näyttää olewan jo aiwan paljon kiistetty edes ja takaisin; mutta jos oikein katselee tätä asiaa tunnollisesti, niin on hawaitsewa että se on wäärin ettei tyttäret saa peria puolet poikia vastaan, (...) sillä tämänkin kautta halwennetaan meidän waimopuolia aiwan tunnottomasti eikä anneta heille yhtäläistä kansallisuuden arwoa kuin miehille...⁵⁵

Voimassa olleilla perintölaeilla oli myös puolestajia. Heistä osa perusteli kantaansa sillä, etteivät naiset olleet miesten kanssa yhdenvertaisia,⁵⁶ mutta useimmat käyttivät käytännöllisempiä perusteluja. Lakimuutoksia vastustaneet esittivät, että mikäli tytär perisi kotitilasta saman osuuden kuin poika, ei poikaa enää entisessä määrin motivoisi raataa odottaen sitä päivää, jolloin hän saisi talon itselleen. Häntä houkuttelisi kenties työskentely renkinä toisella tilalla, jossa hän saisi palkkaa. Kotitila jäisi näin vaille kunnollista isäntää ja sitä uhkaisi perikato.⁵⁷ Talon jakaminen useampien sisarusten kesken taas vähentäisi näin syntyvien uusien tilojen tuotavuutta. Eräs sanomalehtikirjoittaja selvensi, että jos maatilan pojalla oli esimerkiksi kolme sisarta ja hän toivoi lunastavansa sisartensa osuudet kotitilasta pitääkseen tilan jakamattomana, muodostui raha helposti esteeksi. Mistä köyhä viljelijä voisi saada sellaisia summia?⁵⁸ Kaiken lisäksi, kuten eräs kirjoittaja mainitsi, yhtäläiset perintölait aiheuttaisivat todennäköisesti riitoja sisarusten kesken ja tuhoaisivat perheen sopusoinnun.⁵⁹

Vuonna 1862 eräs kirjoittaja kysyi, voisi-ko kukaan taata, että samansuuruiset perin-

51. Lokakuu 31, 1863 *Tapio* no 65, sivu 3, "Onko tyttäret mahdolliset perimään sen saman kuin pojatkin?" –J. K-n.

52. 16.08.1862 *Tapio* no 33, pp. 2–3 "Maawiljelijäin kokouksen keskustelemuksista Lewäsellä 4 ja 5 p:nä Heinäkuuta" – Hra. Ahlqvist; 25.08.1862 *Suomen Julkisia Sanomia* nro. 64 sivu 3–4, "Maawiljelijäin kokouksen keskustelemuksista Lewäsellä 4 ja 5 p:nä heinäkuuta".

53. Ks. Räsänen (1996) 7; *Tapio* nro 30 26.07.1862, sivu 2–3, "Maawiljelijäin kokouksen keskustelemuksista Lewäsellä 4 ja 5 p:nä Heinäkuuta".

54. 25.08.1862 *Suomen Julkisia Sanomia* nro. 64 sivu 3–4, "Maawiljelijäin kokouksen keskustelemuksista Lewäsellä 4 ja 5 p:nä heinäkuuta". Ks. myös: *Tapio* no 44, 1.11.1862, sivu 3, "Tyttärien koto-warkaudesta" – D.H-n.

55. Lokakuu 31, 1863 *Tapio* no 65, sivu 3, "Onko tyttäret mahdolliset perimään sen saman kuin pojatkin?" –J. K-n.

56. Esim. 28.11.1856 *Suometar* nro. 48 sivu 2, "Kotowarkaudesta" –B.S.

57. 13.09.1862 *Mikkelin Ilmoituslehti* nro. 37 sivu 4, "Muutama sana poikien ja tyttärien tasa perinnöstä" J. K – n.; 10.08.1877 *Uusi Suometar* nro. 96 sivu 4, "Uusi laki naima-osasta ja perintö-oikeudesta".

58. Ks. myös Matti Peltonen (1992) *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 228–229.

59. 10.08.1877 *Uusi Suometar* nro. 96 sivu 4, "Uusi laki naima-osasta ja perintö-oikeudesta".

nöt takaavasta laista todella seuraisi kotivarauksien loppuminen. Tyttäret saivat osuutensa perinnöstä vasta vanhempiensa kuoleman jälkeen, vaikka he tarvitsivat sen paljon aiemmin, nimittäin mennessään naimisiin ja lähtiessään kotitaltaan.⁶⁰ Viisitoista vuotta myöhemmin toinen kirjoittaja esitti, että tyttäret eivät näpistelleet siksi, että heidän laillinen perintöosuutensa oli niin pieni, vaan siksi, etteivät he saaneet edes tätä heille kuuluvaa osaa. Yhtäläisten perintöosuuksien laillistaminen voisi johtaa siihen, että tyttäret varastaisivat kotitiloiltaan entistä enemmän, koska tuntisivat olevansa oikeutettuja enempiin, mutta eivät edelleenkään saisi osuuttaan käytännössä.⁶¹

Jännitteet liberalistisen tasa-arvoperiaatteen ja patriarkaalisen järjestelmän välillä johtivat siihen, että Tammikuun valiokunnassa (1861–62) ja valtiopäivillä (1863–64) naisten perintöoikeus oli kuuma aihe, jota koskeva keskustelu johti myös laajempaan debattiin naisten asemasta yhteiskunnassa.⁶² Myös lehdistössä perintökysymys avasi tietä keskusteluille miesten ja naisten oikeuksista ja siitä, millaisina talollisväestön naiset nähtiin ja miten heitä tulisi kohdella yhteiskunnassa. Nimenomaan maatalojen emännät ja tyttäret olivat niitä, jotka sekä verisiteidensä että työpanoksensa perustella odottivat pääsevänsä nauttimaan tilan hedelmistä. Maattomat naiset olivat näissä keskusteluissa lähestulkoon näkymättömiä.⁶³ Perintökysymyksestä käytiin keskustelua useiden vuosien ajan, mutta on perusteltua väittää, että maaseudulle levinyt kulutusmyönteisyys antoi vauhtia lopulta vuonna 1878 säädetyille laille, joka määräsi yhtäläisen perimisoikeuden tyttärille ja pojille. Kulutustarvikkeiden vapaa saatavuus yhdistettynä naisten rahattomuuteen tekivät näkyviksi maaseudun epäoikeudenmukaiset perhesuhteet, joihin patriarkaalinen järjestelmä oli tuohon saakka nojannut.

Kulutustarvikkeiden vastustus ja torjunta

Sanomalehtiaineistosta saa sen vaikutelman, että maaseudun väestö suhtautui uusiin kulutustavarihin positiivisesti, jopa himoitsevasti. Jos kulutuskulttuurin muutosta tarkas-

teltaisiin yksinomaan sanomalehtiaineistojen avulla, olisi vaarana ohittaa näkymättömämpi negatiivisten asenteiden ja arvojen ruohonjuuritaso. Monet maaseudun asukkaat pitivät uusia tavaroita ja kulutusikäytymistä uhkaavina. Tämä käy ilmi 1930-luvun lopulla kerätyn *Uudet elämänmuodot* -kyselyaineiston kuvauksista, jotka käsittelevät 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maaseutuyhteisöjä. Aineisto osoittaa, että uusien koneiden käyttö, sanomalehtien ja maallisen kirjallisuuden lukeminen sekä uudenlainen pukeutuminen herättivät suomalaisissa maaseutuyhteisöissä voimakkaita reaktioita. Uuden muodin mukaisten vaatteiden käyttäjät leimattiin kevytmieliseksi hienostelijoiksi ja jopa pirun leiriin kuuluviksi.

Miksi uusien kulutustavaroiden käyttöä paheksuttiin? Yksi syy oli käytännöllinen. Tavalliselle kansalle rahan tuhlaaminen turhuuksiin oli perinteisesti merkinnyt väijäämättä nälkää ja joutumista perikatoon. Monet talonpojat ja torpparit eivät hyötäneet sahatavarabuumista,⁶⁴ ja toisaalta he, jotka eivät olleet säästäneet buumin aikana saamia rahoja, kärsivät sen loppumisesta. Sanomalehdet kertoivat moralisoivain äänenpainoin, miten sahatavarabuumi oli osoittanut säästeliäisyyden arvon ja ylellisyyden mielettömyyden. Lehdissä julkaistut kirjoitukset kritisoivat kyllä kaikkien yhteiskuntaluokkien – säätyläisten, virkamiesten, talonpoikien ja työväen – halua ylellisyyteen, mutta korostivat kuitenkin, että etenkin köyhien ei tulisi kuluttaa yli välttämättömien tarpeidensa. Jos he eivät pystyneet kuluttamaan yhtä paljon kuin rikkaat, heidän oli vain työskenneltävä entistä kovemmin elintonsa kohottamiseksi.⁶⁵

60. 13.09.1862 *Mikkelin Ilmoituslehti* nro. 37 sivu 4, "Muutama sana poikien ja tyttären tasa perinnöstä" J. K – n.

61. 10.08.1877 *Uusi Suometar* nro. 96 sivu 4, "Uusi laki naima-osasta ja perintö-oikeudesta".

62. Räsänen (1996) 6; Anu Pylkkänen (2006) 'Naisten oikeudet maataloilla: suomalaisen modernisaatiokehityksen pitkä historia', *Historiallinen Aikakauskirja* 104(4), 385.

63. Pylkkänen (2006) 386–387.

64. Peltonen (1992).

65. 05.07.1882. *Tapio* nro. 51, s. 1, "Sananen ylellisyydestä".

Monet maaseudun ihmiset jakoivat lehdistössä ilmaistut mielipiteet. He joutuivat elämään köyhyyden kulttuurissa, jossa säästeliäisyys ei ollut vain hyve vaan välttämättömyys. Oli myös niitä, jotka olisivat halutessaan voineet muuttaa kulutustottumuksiaan, mutta eivät tehneet niin, koska kokivat perinteiset arvot ja normit tärkeiksi identiteettinsä lähtökohdiksi. Heidän näkökulmastaan kulutuksen mukanaan tuomat uutuudet olivat ylläilyä, joka kuului vain "herroille". Lukuinnostuksen pelättiin vievän ajan tuottavalta työnteolta ja tekevän ihmisistä tarpeettomia "puoliherroja". Uusien koneiden käyttöönotto syytettiin laiskudesta ja arvostelukyvyyn puutteesta.

Toinen syy uusien kulutustavaroiden paheksuntaan näyttää olleen se, että niiden käyttö uhmasi vakiintuneita symbolis-kognitiivisia kategorioita. Uutuudet uhkasivat yhtäältä totuttua uskonnollisen ja maallisen välistä rajaa, toisaalta herrojen ja rahvaan rajaa. Maallisten kirjojen ja sanomalehtien kaltaiset uutuudet rikkoivat rajaa pyhän ja profaanin välillä. Vielä 1800-luvun loppupuolella erityisesti yhteiskunnan alimpien kerrosten omistama kirjallisuus oli pääasiallisesti uskonnollista.⁶⁶ Kirjoitettua tekstiä oli siis totuttu pitämään totena ja pyhänä Jumalan sanana, ja maallinen kirjallisuus aiheutti hämmennystä ja vastarintaa. Hämeestä kerrotaan erään vanhan emännän sanoneen maallisten kirjojen olevan "haista paskan kirjoja". Niiden lukeminen oli "synnillistä ja turmelusta aiheuttavaa", koska ne eivät sisältäneet Jumalan sanaa.⁶⁷ Satakuntalainen kertoja totesi, etteivät vanhemmat ihmiset sallineet sanomalehtiä Raamatun vieressä sillä perusteella että "niistä tarttuu".⁶⁸ Sanomalehdet ja Raamattu katsottiin kuuluvan ratkaisevalla tavalla eri kategorioihin, ja niiden välinen fyysinen kosketus oli vaarassa aiheuttaa symbolista saastumista.

Uskonnollisen kulutuskritiikin näkökulmasta uusia tavaroita pidettiin turhina ja syntisinä. Kuuluisan arkkitehdin Eliel Saarisen sukulaisnaisen kerrotaan todenneen tämän kalosseista: "Päeseeköhä noella peremmi taevaaseel!"⁶⁹ Maallisen koreilun turhuuden kiteyttää myös vanhan mummon toteamus uuden muodin mukaisiin vaattei-

siin pukeutuneelle nuorelle tytölle: "[V]aikka kukostat kuin kukkainen niin kuitenkin kuolet ja mätänet kuin kanto".⁷⁰ Kulutuksen katsottiin johtavan materialismiin ja sokautumiseen, jolloin henkiset arvot olivat vaarassa. Paikoin rahalla hankittavien uutuusien keräämistä pidettiin jopa eräänlaisena epäjumalanpalveluksena. Jotkut sanoivat kaikesta uudesta: "Kyllä tua on Jumalan erelen menua."⁷¹

Herrojen ja rahvaan välistä rajaa rikkoivat erityisesti talonpoikien ja työläisten pukeutuminen hienoihin vaatteisiin ja asusteisiin. Köyhät maanviljelijät ja torpparit saattoivat pukeutua kotitekoisiin vaatteisiin vielä 1880-luvun jälkeenkin, mutta metsä-, rautatie- ja tehdastyöväestöllä ei ollut juuri muuta keinoa hankkia kankaita kuin ostaa niitä kaupoista. Koska työläisillä ei ollut maata tai maatiloja eikä usein myöskään perhettä, he käyttivät rahansa itseilmaisuun. 1800-lopulle tultaessa jopa syrjäseudun rengit alkoivat pukeutua kokonaan tehdasvalmisteisiin vaatteisiin.⁷² Kuusanmäki⁷³ kuvasi 1870-luvulla kohonneiden palkkojen myötä avautuneita uusia kulutusmahdollisuuksia: "...[N]yt havaittiin, että äskeinen köyhä kansa pukeutui vallan verkaan ja kiiltäviin kenkiin välittämättä säätyasemastaan." Tukkimiehillä ja jopa rengeillä oli silintereitä.⁷⁴ Kun kotikutoisissa vaatteissa kulkeneet talollisten pojat ja tyttäret näkivät, että palkkaväkeen kuuluvat "näin herrastelivat tehtaankankaissa", hekin halusivat luonnollisesti pukeutua uuden muodin mukaisesti.⁷⁵

Ennen maaseutupuotien tuloa ja rahan palkkojen yleistymistä henkilön sääty ja ammatillinen asema oli ollut helppo päätellä yhdellä silmäyksellä vaatuksesta. Herrat kulkivat herrojen vaatteissa, rahvas rahvaan vaatteissa. Nyt säätyraja oli päältä katsoen hämärtynyt. Vuonna 1878 Sanomalehti *Sawonlinnan* maaseutukirjeenvaihtaja kuvasi muutosta seuraavasti:

...[A]jan wauhdin hengähdyks on puhaltanut kansaan niin, että sen ulkopuolinen kiiltosivistys näkyy äärettömässä loistossa, jopa niinkin äärettömässä, ettei enää voi lasisilmittä eroittaa erisäätymiä toisistaan (...)

Urjalan osuuskaupassa 1915. Myymälänhoitaja Johan Hemming Pietilä on keskellä tiskin takana battu päässä, hänestä vasemmalle puoliso Alma Alina Pietilä o.s. Kylä-Tuomola sylissänsä Kirsti. Muuseovirasto.

Säätyänsä halweksiwasta kiilto-siwistyksestä todella Wirsikirjassammekin sanoo: Kukoistaa maassa Koreus, perät' puoleton prameus Miehes' ja waimoin puolis'. Jos Adam, Ewa nousisi, He lapsians' ei tuntisi...⁷⁶

Rajanylitykset pukeutumisessa herättivät paheksuntaa. Sanomalehtien palstoilla moitittiin "työväen tuhlaavaista, ylellistä ja heramaista elämän laatua".⁷⁷ Uudenaikaisissa pukimissa esiintyvää sanottiinkin "räätälin tekemäksi herraksi". Herraskaista pukeutumista pidettiin epäreiluna yrityksenä nostaa pukeutujan statusta ja sen katsottiin tekevän tyhjäksi sosiaalista asemaa kuvaavat merkit ja näin ollen uhkaavan sosiaalista järjestystä.

Vaikka herraskaisten hankintojen paheksuminen voi kätkeä taakseen myös kateutta sosiaalista nousua saavuttaneita kanssaihimiä kohtaan, on argumentaation taustalla nähtävissä myös rahvaan aitoa ylpeyttä omasta uutteruudestaan ja elämäntavastaan. Herroja pidettiin laiskoina ja toisten kustan-

nuksella elävinä. Minkä tahansa "herraskaisuuden" nähtiin rohkaisevan säätyläisherrojen ja -rouvien tapaiseen laiskuuteen ja

66. Matti Alestalo, Katarina Eskola & Juhani Niemi (1974) '1800-luvulta nykyaikaan', teoksessa Antti Eskola & Katarina Eskola (toim.) *Kirjallisuus Suomessa*, Helsinki: Tammi, 24–35; Peltonen (1992) 70.

67. SKS KRA. Valkeala. 1939. Artur Stenroth E 151: 111.

68. SKS KRA. Länsi-Teisko. 1939. Kalle Vesa E 150: 295.

69. SKS KRA. Sysmä. 1939. Ruunila, Manne E 151:101. – Johan Daavid Aartolahti.

70. SKS KRA. Rantalainen, Tuomas. E 151:358. Puumala.

71. SKS KRA. Isokyrö. 1939. Helmi-Ilona Liimakka E 153:216 – Matti Liimakka, ks. myös Sulevi Riukulehto (1999) 'Synti, vääräys ja häpeä. Ylellisyyskriittikki vuosisadanvaihteen Amerikassa', teoksessa Jorma Tiainen & Ilkka Nummela (toim.) *Historiaa tulkimaan Jyväskylässä*, Gummerus, 407–424.

72. Kuusanmäki (1936) 112.

73. Ibid 103.

74. Ibid 106.

75. Ibid 112.

76. 04.05.1878. *Savonlinna* nro. 18, s. 2, "Sananen kansan oikeasta arwosta".

77. 13.01.1877. *Tampereen Sanomat* nro. 2, lisälehti, "Jyväskylältä". –n. –g.

huvitteluun, joiden seuraukset olisivat talonpoikien kohdalla kohtalokkaat.

Esimerkiksi kiiltäviä kumikalosseja rikkinäisten kenkiensä suojana pitäneestä sanottiin, että "[e]i köyhyys ja herraus sovi yhteen".⁷⁸ "Herrojen vaatteet" eivät soveltuneet talonpojan fyysiseen työhön, sillä ne olivat jäykkiä, kiiltäviä, helposti rypistyviä ja likaantuvia. Vanhojen ja paikattujen vaatteiden katsottiin sen sijaan ilmentävän säästäväisyyttä ja hyvää taloudenpitoa. Kotikutoiset sarkavaatteet ja ostokankaista valmistetut verkavaatteet nousivat symboloimaan kahta toisistaan poikkeavaa elämäntyyliä. Eri puolilla Suomea erilaisina variaatioina tunnettu sanonta julisti sarkavaatteiden puolesta verkavaatteita vastaan: "Joka on verassa se on velassa, joka sarassa se on rahassa." Kalosseista puhuttiin samaan tapaan: "Jolla kenkä kengän päällä, sillä velka velan päällä." Herrojen matkimista vaatetuksen ja tapojen suhteen pidettiin talonpojille sopimattomana puhumattakaan muista maaseudun työtätekeivistä. 1880-luvun alussa syntynyt Yrjö Kinnari Sakkolasta muistelee, että lapsena hänelle neuvottiin, ettei herroja tule matkia vaatetuksessa tai joutuu kulkemaan herrojen perässä maantiellä keppikerjäläisenä.⁷⁹

Paheksuttavaa "herrastelua" oli uuden muodin mukaisten vaatteiden lisäksi myös monien muiden uutuuksien hankkiminen ja käyttö. Suullisissa kertomuksissa annettiin varoittavia esimerkkejä talonpojista, joilta "hienostelu" oli vienyt lopulta talon ja tavarat. Esimerkiksi sanomalehtien tilaajista kerrottiin juttuja, joiden mukaan nimenomaan lehtien lukeminen vei taloja rappiolle, koska isännät eivät muuta enää tehneekään kuin istuivat sisällä lehti kourassa.⁸⁰ Kansansivistyksen koko kansalle markkinoimien maallisten kirjojen ja sanomalehtien ostamisessa rahvaan rahan sanottiin menevän "kuin järveen".⁸¹ Sanomalehtien levittämisen taustalla nähtiin "herrojen kujeet", joilla kansalta nypittiin rahat, ja kaikki aikakin meni vielä lehtiä lukiessa.⁸²

Vastustuksen keinot

Foucault on opettanut havaitsemaan vallan muotoja kiinnittämällä huomiota siihen,

millaisilla käytännöillä ja diskursseilla valtaa on vastustettu. Maaseudulle levinneitä uusia kulutustottumuksia voidaan tarkastella uudenlaisena vallan kenttänä, jossa vastustuksen muotoja olivat muun muassa nauru, pilkka ja paheksunta. Esimerkiksi tärkkikauluksia sanottiin sivistyksiksi, riveliksi tai tain luistinradaksi. Moni osasi matkia liikkeitä, joilla kalossit pantiin jalkaan ja heitettiin pois jaloista. Toisinaan ei tyydytty pelkään ilkkuriseen matkimiseen, vaan herasvaatteissa tulleet saatettiin ajaa esimerkiksi iltamista pois. Kustaa Soini (s. 1857) Piikkiöstä kertoo kalossien vuoksi pilkatussa veljestään, joka kadotti iltamista lähdettyään kalossin kuraan. Kylän pojat olivat löytäneet sen ja lyöneet sen viiden tuuman pituisella naulalla veräjän tolpan päähän.⁸³

Vastustus sai myös yhteisöllisesti ritualisoituja kontrollin ja häpäisemisen muotoja. Tällaisia olivat pilkkarunot ja rivot laulut sekä pilkkanimet. 1800-luvun loppupuolella lähes jokaisessa kylässä oli laulunsepittäjä, joka teki joko omasta aloitteestaan tai pienestä maksusta satiirisia lauluja ja esitti niitä kylän kokoontumisissa.⁸⁴ Pilkkalaulun strategia otettiin uuteen käyttöön, kun yhteisön jäsenet halusivat ilmaista paheksuntaansa niitä kohtaan, jotka pukeutuivat uuden muodin mukaisiin vaatteisiin piittämättä perinteisistä pukeutumismuodoista. Kuten eräs kertoja Keski-Suomesta totesi: "Monia pieniä pilkkarunoja ja -lauluja tehtiin uudesta muodista."⁸⁵ Myös uusista käytännöistä, kuten kahvinjuonnista, tehtiin pilkkalauluja. Työmies Etelä-Savosta kertoi seuraavaa:

Kahvi kun alkoi tulla käytäntöön (...) ensin sitä käytti herrat, ja sittenhän se alkoi vallata muitakin sen mukaan kuin oli varoja, mutta paljo oli niitä jotka ei raskinna sitä käyttää, peläten että se hävittää talot, ne teki tällaisen laulunkin

Piika likat pikkuset,
Päästänsä oli kiukuiset,
Kahvia juomaan tottunna,
Kun markat heiltä on loppunna.⁸⁶

Laulamisen ohella halveksuntaa ja paheksuntaa osoitettiin maalaisyhteisöissä anta-

malla henkilöille lisänimiä.⁸⁷ Lietolainen Akseli Rinne (s. 1878) kertoo itseään muita parempana pitäneestä rengistä, joka käytti sunnuntaisin tärkkikauluksia ja rusetia, ja sai siitä nimekseen "Rusetti Jussi".⁸⁸ Purevat sutkaukset ja vastalauseen ilmaisut voitiin tehdä entistä voimakkaammiksi viittaamalla seksuaalisuuteen, ruumiin eritteisiin ja ulosteeseen, jotka olivat tunnettuja loukkauksen ja halventamisen keinoja kansankulttuurissa. Kun tärkätyt kaulukset yleistyivät, sanoivat vanhat miehet: "Kovat ne nyt pittää olla kohta joka miehen kaulussa, ja sitten pittää seista tököttää kuin tikku lanta kasassa."⁸⁹

Ruumiin eritteitä hyödynnettiin pilkan ja halveksunnan osoittajina muutoinkin kuin verbaalisesti. Elli Kyttälä (s. 1898) kirjoittaa Laukaalla kerrotun Särkelä nimisestä torpasta, josta oli tyttöjä kaupungissa palveluksessa. Kun tytöt tulivat käymään kotonaan hatut päässä, oli "Särkelän Hilimoori" ottanut hatut ja "p:kantanut" niihin.⁹⁰ Albert Rautiainen (s. 1893) Karstulasta kertoo tapauksen, jossa kestinä talossa ollut poikamies pyysi talon tyttärtä Miinaa tärkkäämään hänen kauluksensa. Miina lupautui, mutta otti asian pilan kannalta. Koska tärkkääminen oli tuohon aikaan yleistä ainoastaan herroilla ja talollisten pojilla, sanoi Miina talon piialle Leenalle, etteivät he kyllä kestin paitaa rupea oikealla tärkillä tärkkäämään ja antamaan tälle syytä ylpeilyyn. Yhteisestä sopimuksesta Miina antoi paidan Leenalle "tärkättäväksi". Leena ryvetti paidan kauluksen ilmeisesti kuukautisissaan, vei sen porstuan portaan alle komeroon ja ilmoitti kestitte, että paita oli tärkätty. Kiroamista hän siitä seurasi.⁹¹

Kulutuskäyttätymisen laaja-alaiset vaikutukset

Uusia kulutustottumuksia arvostelevat diskurssit eivät jälkeempään tarkasteltuna osoittautuneet kovin voitokkaiksi. Sekä säätyrajat että vanha raamattu-usko menettivät 1800-luvun päätyessä asemansa yhteisesti jaetun maailmankuvan elementteinä, joihin ihmiset jatkuvasti arkisessa retoriikassaan vetosivat. Oliko kulutus osin syynä säätyjärjestelmän ja kotitalouksien isäntävallan murenemiseen? Lähteiden perusteella näin näyttää

olleen. Kun yhä useammilla ihmisillä oli mahdollisuus saada palkkatyöstä rahaa ja ostaa tavaroita kaupoista, heidän siteensä maataloihin ja holhoavaan patriarkaaliseen järjestelmään löystyivät. Seurauksena syntyi uusia kulutuskäytänteitä, jotka eivät enää tukeneet vanhaa säätyjärjestelmää.

Uutuuksien vastustajien keinot olivat rajalliset. Kulutusvalinnoillaan herrojen ja rikkaan välistä rajaa rikkoneita ei voitu enää pakottaa noudattamaan vanhoja sopivaisuussääntöjä, joten heitä kohtaan esitettiin paheksuntaa pilkkaamalla, nauramalla ja muilla häpäisemistavoilla. Kotivarkauksia halveksuneet isännät eivät voineet pitää ruokatarvikkeita koko ajan lukkojen takana, joten he saivat tyytyä ilmaisemaan halveksuntaansa sanomalehtikeskusteluissa. Kotivarkauksien julkinen paheksunta johti tihentymään seurauksiin antaessaan valistajille perusteita vaatia maaseudun perhesuhteiden liberalisoimista. Ajan myötä uudet kulutustottumukset eivät ainoastaan murentaneet vanhoja järjestelmiä, vaan vahvistivat uusia luokkaeroja työväestön, maanomistajien ja porvariston välille sekä polarisoivat sukupuolirooleja keskiluokan piirissä – mutta nämä olisivat jo toisen artikkelin aihe.

78. SKS KRA. Lohja. 1939. Tilda Juselius E 150:304.
 79. SKS KRA. Sakkola. 1939. Kinnari, Yrjö E 152:163.
 80. SKS KRA. Nilsä. 1939. Kalle Pirinen E 152:54.
 81. SKS KRA. Viljakkala. 1939. Kalevi Lahdenmaa E 150:141; SKS KRA. Uukuniemi. 1939. Eino Toiviainen E153:55; SKS KRA. Nousiainen. 1939. Frans Leivo E 150:11; SKS KRA. Jämsänkoski. 1939. Kalle Nieminen E 150:169.
 82. SKS KRA. Ähtäri. 1939. Anna Oikari E 150:181.
 83. SKS KRA. Piikkiö. 1939. Soini, Kustaa E 150:83.
 84. Matti Sarmela (1969) *Reciprocity Systems of the Rural Society in the Finnish-Karelian Culture Area with Special Reference to the Social Intercourse of the Youth*, FFC 207, Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, 201.
 85. SKS KRA. Vesanto. 1939. Mikko Laulainen E 151:140.
 86. SKS KRA. Ristiina. 1939. Juhon Oksman E 151:284.
 – Wille Himanen, työmiehes, s. 1858.
 87. Sarmela (1969) 202.
 88. SKS KRA. Lieto. 1939. Akseli Rinne E 150:52.
 89. SKS KRA. Vesanto. 1939. Mikko Laulainen E 151:140.
 90. SKS KRA. Laukaa. 1939. Kyttälä, Elli E 151:134–135.
 91. SKS KRA. Karstula. 1939. Rautiainen, Albert E 151:232–233.

ANNA SUNDELIN

Siirtolaisnaiset kuluttajina 1700-luvun Jamaikalla

Anna Sundelin tarkastelee naisten kulutusta 1700-luvun Jamaikalla. Testamentteja tutkimalla voi selvittää naisten omistamien esineiden käyttötarkoituksia sekä analysoida, millaisen merkityksen he ylipäänsä antoivat omaisuudelleen.

■ Jamaikalla, brittiläisessä siirtomaassa, asuvien siirtolaisnaisten oli tärkeää tehdä testamentti monestakin syystä. Testamenttiansa kautta he huolehtivat alaikäisistä lapsistaan ja muistivat hyviä ystäviään. Testamenteissa mainitut lahjat myös vahvistivat Atlantin yli ulottuvia sukulaissuhteita.

Tässä artikkelissa pohdin naisten kulutusta 1700-luvulla. Artikkelin lähtökohtana toimii aineellinen kulttuuri, käsite jonka juuret ovat antropologiassa mutta jota on viime aikoina hyödynnetty monen muun tieteenalan kentällä. Laajana monitieteisenä käsitteenä aineellinen kulttuuri on osoittautunut hyväksi lähtökohdaksi tutkittaessa kulutusta historiallisesta näkökulmasta. Tätä lähestymistapaa käytettäessä keskeisiksi kysymyksiksi nousevat esineiden merkitys, järjestely ja käyttötarkoitus.¹

Tarkastelujaksokseni olen valinnut 1700-luvun. Keskityn niin sanottujen vapaiden naisten kulutukseen, en siis orjien, jotka muodostivat merkittävän osan Jamaikan väestöstä. Kulutuksen voi havaita lisääntyneen Englannissa ja siihen kuuluvissa siirtomaissa jo 1600-luvun lopulla.²

Tuolloin Englanti vahvisti asemaansa merivaltana ja lisääntyneet yhteydet eri maailmanosien välillä mahdollistivat mitä eksoottisimpien tuontitavaroiden saapumisen Eurooppaan. Kasvavan kaupan myötä muun muassa sokeri, tee, kahvi, posliini sekä silkki- ja puuvillakankaat levisivät Euroopan markkinoilla, joskus jopa hämmästyttävän nopeasti. Aluksi nämä tuontitavarat olivat

vain vähemmistön saavutettavissa, ja ne luokiteltiin ylellisyydeksi, koska ne eivät olleet tarpeellisia ihmisten hengissä selviämisen kannalta.³ Lisääntyneen saatavuuden ja sitä seuranneen hintojen halpenemisen takia uudet kulutustavarat levisivät ajan kuluessa yhä laajempiin yhteiskuntapiireihin. Esimerkiksi teen juonti yleistyi nopeasti 1700-luvun kuluessa myös englantilaisten työläisten keskuudessa.⁴

Säästämisestä ja kuluttamisesta

1700-luvun protestanttisessa kulttuurissa säästämistä pidettiin hyveenä. Kulutuksen ja säästämisen vastakkainasettelun voi englannin kielessä havaita jo 1500-luvulla, jolloin *consumption*-sana tuli ensimmäistä kertaa käyttöön. Kuluttamisen lisäksi tämä sana tarkoittaa englanniksi myös sairautta, seikka josta varhaismodernin ajan lisääntyneeseen kulutukseen kielteisesti suhtautuneet ajattelijat mielellään huomauttivat.⁵

1. John Styles & Amanda Vickery (2006) 'Introduction' teoksessa John Styles & Amanda Vickery (toim.) *Gender, Taste and Material Culture in Britain and North America 1700–1830*, Studies in British Art 17, New Haven: Yale University Press, 21–22; Marcia Pointon (1997) *Strategies for Showing: Women, Possession and Representation in English Visual Culture 1665–1800*, Gloucestershire: Clarendon Press, 43; Mary Douglas & Baron Isherwood, (1979, 1996), *The World of Goods. Towards an Anthropology of Consumption*, London: Routledge, 38.

2. Katso esimerkiksi: Jan de Vries (1993) 'Between Purchasing Power and the World of Goods: Understanding the Household Economy in Early Modern Europe' teoksessa John Brewer & Roy Porter (toim.), *Consumption and the World of Goods*, London: Routledge, 85–132; John Styles (1993) 'Manufacturing, Consumption and Design in Eighteenth-Century England' teoksessa John Brewer & Roy Porter (toim.), *Consumption and the World of Goods*, London: Routledge, 527–554; Jonathan White (2006) 'A world of Goods? The 'Consumption Turn' and Eighteenth-Century British History', *Cultural and Social History* 3, 93–104.

3. Ero ylellisyyden ja tarpeellisuuden välillä tehdään useimmiten tulojoustavuuden mukaan. Elintarvikkeita ostetaan yhtä suuressa määrin hinnasta tai tuloista välittämättä; ne ovat siis tyypillisiä tarpeellisuuksia. Ylellisyydeksi lasketaan sellaiset tuotteet joiden kuluutus nopeasti vähentyy jos tulot laskevat.

4. Maxine Berg (2004) 'In Pursuit of Luxury: Global History and British Consumer Goods in the Eighteenth Century', *Past & Present* 182, 86, 92–94.

5. Sverker Sörlin (2004) *Världens ordning. Europas idéhistoria 1492–1918*, Stockholm: Natur och Kultur, 399.

Kulutusta voi määritellä hyvin laajasti tai suppeasti, riippuen asetetusta tutkimuskysymyksestä. Laajan määritelmän mukaan kulutuksena voi nähdä kaiken sellaisen mielekkään toiminnan, joka muodostaa hyödykkeen tai tavarankäytön.⁶

Varhaismodernin aikakauden kulutusta on viimeisten vuosikymmenten aikana tutkittu monesta eri näkökulmasta. Kiinnostusta ovat herättäneet muun muassa kulutukseen liittyvät strategiat, ihmisten ja tavaroiden väliset suhteet sekä kulutus ja kansalaisuus. Samalla tutkimuksen painopiste on siirtynyt tuotannosta kulutukseen ja kuluttajaan. On havaittu, että kulutus ja kuluttajien rahankäyttö ovat monimutkaisia ilmiöitä. Uudet kysymyksenasettelut ovat johtaneet uusien lähdeaineistojen käyttöön. Päiväkirjojen, kirjeiden ja perunkirjoitusten ohella testamentit ovat hyvä esimerkki henkilökohtaista laatua olevista lähteistä, joita nykyään käytetään kulutushistoriallisissa tutkimuksissa.

Kulutusta käsittelevässä historiantutkimuksessa naisten rooli on usein jäänyt taka-alalle. On oletettu, että koska naisilla ei ollut omaa rahaa, he eivät myöskään kuluttaneet. Toisaalta kulutus on nähty ennen kaikkea naisia kiinnostavana toimintana heidän turhamaisuutensa takia.⁷ Englantia koskevat tutkimukset ovat osoittaneet, että naisilla oli monimuotoisia rooleja kuluttajina. He olivat tietoisia muodista, ja heillä oli tavaroita yhtä paljon tai jopa enemmän kuin miehillä. On esitetty, että naiset antoivat tavaroilleen korkean arvon, koska heillä oli muuten rajoitetut keinot toteuttaa itseään, luoda sosiaalisia suhteita ja jättää muistoja jälkeensä.

Naisten suhdetta tavaroihin säätelivät muutkin seikat. Naisilla oli keskeinen tehtävä esitellä perheensä varallisuutta ympäröivälle maailmalle ja antaa siten perheestään hienostunut vaikutelma. Lisääntyneen kulutuksen kautta naiset saivat myös enemmän valtaa perheissä.⁸ Tyypillinen esimerkki on teen valmistus ja juonti, joiden ympärille kehittyi monta käytäntöä, joissa perheen naisilla oli keskeinen rooli. Naisista tuli 1700-luvulla suuria posliinin kuluttajia, minkä seurauksena muun muassa posliinia

valmistavasta englantilaisesta Wedgewoodin yrityksestä tuli maailmankuulu.⁹

Tavaroiden lisääntynyt tarjonta markkinoilla antoi myös vapautta. Maksukykyiselle oli olemassa monia mahdollisuuksia toteuttaa itseään ostotensa kautta. Helpoin tapa osoittaa elävänsä hienostuneesti ja uusia normeja seuraten oli tehdä se aineellisen kulttuurin ja kulutuksen kautta.¹⁰ Perinteisten arvojen heikentyessä ihmiset eivät olleet yhtä lailla johdettavissa kuin aikaisemmin. Työläisnainen saattoi pukeutua kuten hienoisimmat rouvat ja juoda vapaa-ajallaan samoja juomia kuin he. Muodilla oli keskeinen tehtävä tässä muutoksessa. Aikaisemmin muoti oli lähinnä kiinnostanut aristokratiaa, mutta 1700-luvulla myös muut osallistuivat sen seuraamiseen, toki kukkaronsa mukaan. Muodin vaihtelun huomioon ottaminen vaatteissa, huonekaluissa samoin kuin ruoka ja pöytätavat olivat tärkeitä hienostuneisuutta osoittaessa. Muodin avulla hyvän maun ja hyvät käytöstavat omaavat henkilöt saattoivat saada statuksen, jota heillä ei muuten ehkä olisi ollut.¹¹

Hienostuneisuuden osoittaminen oli tärkeää sekä Englannissa että sen siirtomaissa. Siirtomaissa eliittiin kuuluvat kehittivät

6. Woodruff D. Smith (2002) *Consumption and the Making of Respectability 1600–1800*, London: Routledge, 16; Ulrich Wyrwa (1997) 'Consumption, Konsum, Konsumgesellschaft. Ein Beitrag zur Begriffsgeschichte' teoksessa Hannes Siegrist, Hartmut Kaelble, Jürgen Kocka (toim.) *Europäische Konsumgeschichte. Zur Gesellschafts- und Kulturgeschichte des Konsums*, Frankfurt: Campus Verlag, 747–792.

7. Thorstein Bunde Veblen (1899, 1986) *Den arbetsfria klassen*, Göteborg: Vinga Press.

8. Amanda Vickery (1998) *The Gentleman's Daughter. Women's Lives in Georgian England*, New Haven: Yale University Press, 166–167; Rafaella Sarti (2002) *Europe at Home. Family and Material Culture 1500–1800*, New Haven: Yale University Press 214–216; Robert B. Shoemaker (1998) *Gender in English Society 1650–1850. The Emergence of Separate Spheres?*, London: Longman, 273, 275–277.

9. Maxine Berg (2003), 'Asian Luxuries in the Making of the European Consumer Revolution' teoksessa Maxine Berg & Elizabeth Eger (toim.) *Luxury in the Eighteenth Century. Debates, Desires and Delectable Goods*, New York: Palgrave Macmillan, 245.

10. Vickery (1998), 197–202; Sörlin (2004), 398–401.

11. T.H. Breen & Timothy Hall (1998) 'Structuring Provincial Imagination: The Rhetoric and experience of Social Change in Eighteenth-Century New England', *The American Historical Review* 103, 1431.

uuden yhteiskuntajärjestelmän, jossa pieni siirtolaisten vähemmistö rakensi kauniita koteja, sisusti ne hienoilla huonekaluilla ja pukeutui kalliisiin muodikkaisiin vaatteisiin. Lehdet, kuvat ja muut painotuotteet toivat Lontoosta tietoa ostosmahdollisuuksista siirtomaiden satamakaupunkeihin. Voidakseen toteuttaa kulutusunelmiaan siirtomaiden asukkaat olivat riippuvaisia Atlantin yli ulottuvasta laajasta kauppiaiden verkostosta. Kauppiat välittivät siirtomaihin yhä vilkkaammin uusia tavaroita. Tällä tavoin siirtolaisille kehittyi aineellinen kulttuuri, joka yhdisti heidät samanmielisiin mutta piti heidät erossa niistä, joilla ei ollut rahaa tai kiinnostusta muodikkaiden ostosten tekemiseen.¹²

1700-luvulla, kulutustapojen muuttuessa myös kulttuuri muuttui kaupallisemmaksi. Hovin sijasta kaupungeista tuli keskipisteitä: kahvitalot, keskusteluryhmät, konserttitalit ja teatterit nousivat kulutuksen uusiksi näyttämöiksi. Kulttuurista tuli kulutustavara, jota pystyi ostamaan ja myymään. Samalla raha alkoi ratkaista etuoikeuksien sijasta ihmisten mahdollisuuksia päästä nauttimaan kulttuurista, esimerkiksi teatterista ja kirjallisuudesta.¹³ 1700-luvun kulutusta tutkittaessa on muistettava, että kuluttaminen ei ollut vain rikkaiden etuoikeus. Monet joutuivat tekemisiin uusien kulutustavaroiden kanssa myös ilman omaa tahtoaan. Näin kävi esimerkiksi työläisille, jotka vuokrasivat valmiiksi sisustettuja huoneita asunnoikseen. Heillä oli vain vähän sananvaltaa esimerkiksi huoneidensa sisustuksen tai käytettävien astioiden suhteen. Tästä syystä kulutusta tutkittaessa on ostoston lisäksi otettava huomioon mitä tavaroita ihmisillä oli hallussaan ja selvitettävä miten nämä tavarat tulivat heidän käsiinsä.¹⁴

Jamaika ja sen asukkaat

Jamaika tuli englantilaisten haltuun vuonna 1655 näiden kaapattua saaren espanjalaisilta. Siitä huolimatta, että siirtomaa sijaitsi kaukana Lontoosta, yhteydet olivat verrattain tiiviit. Atlantilla, 1700-luvun valtatiellä, kuljetettiin tavaroita, ihmisiä ja ideoita suhteellisen nopeasti siirtomaista kotimaahan ja päinvastoin. Matka Jamaikalta Englantiin

kesti 60–70 päivää. Muuttoliike oli tärkeä osa kaupallista kulttuuria, joka vallitsi Atlantin molemmin puolin 1700-luvulla. Tiheiden yhteyksien seurauksena kulutuksen arvot ja syyt olivat samat sekä Lontoossa että Jamaikalla.¹⁵

1700-luvulla Länsi-Intian saaret nähtiin englantilaisten keskuudessa seikkailullisena ja taloudellisenä mahdollisuutena mutta myös hyvin julmana paikkana orjatyövoiman vuoksi. Suurin osa Jamaikan vapaista asukkaista mielsi itsensä lähinnä englantilaisiksi, jotka vain sattumoisin asuivat kauempana kotimaastaan, ja he ylläpitivät suhteitaan Atlantin yli monin eri tavoin. Varakaimmat lähettivät lapsensa Englantiin koulunkäyntiä varten, ja monet ihmiset matkustivat sujuvasti Atlantin yli useammankin kerran.¹⁶ Lontoossa Jamaikalle muuttaneista siirtolaisista kerrottiin erilaisia tarinoita. Heidä haukuttiin pyrkyreiksi ja juopoiksi, heidän oletettiin olevan vankikarkureita ja prostituoituja ja heidän koulutuksensa katsottiin olevan heikonpuoleinen. Palatessaan takaisin Lontooseen ja rikastuttuaan siirtomaissa moni siirtolainen sai kuulla menevänä liiallisuuksiin kulutuksessaan.¹⁷

Jamaikalla oli 1700-luvun keskivaiheilla 142 000 asukasta, joista suurin osa, noin 90 prosenttia, oli orjia.¹⁸ Saaren vapaan väes-

12. Brewer (1997) 100–101; Mair (2006) 127.

13. Neil McKendrick, John Brewer, J.H. Plumb (1982) *The Birth of a Consumer Society: The Commercialization of Eighteenth-Century England*, Bloomington: Indiana University Press, 1–2; John Brewer (1997) *The Pleasures of the Imagination. English Culture in the Eighteenth Century*, Chicago: The University of Chicago Press, 3, 98.

14. John Styles (2007) *The Dress of the People. Everyday Fashion in Eighteenth-Century England*, New Haven: Yale University Press, 322.

15. B.W Higman (2005) *Plantation Jamaica 1750–1850. Capital and Control in a Colonial Economy*, Jamaica: University of the West Indies Press, 128; Kathleen Wilson (2003) *The Island Race. Englishness, Empire and Gender in the Eighteenth Century*, London: Routledge, 162.

16. Trevor Burnard (1991) 'Inheritance and Independence. Women's Status in Early Colonial Jamaica', *The William and Mary Quarterly* 48, 96; Higman (2005) 18.

17. Michael J. Rozbicki (1997) 'the curse of provincialism: negative perceptions of colonial American plantation gentry' *Journal of Southern History* 63; Marshall (2005) 38–39.

18. Higman (2005) 2.

tön keskuudessa selvin elintason raja kulki maaseudulla talonpoikien ja suurten plantaasinomistajien välillä. Köyhillä maanviljelijöillä ei ollut mahdollisuutta tuhlata rahaa eksoottisista puulajeista valmistettuihin huonekaluihin tai pukeutua tuotuihin silkikikankaisiin. Myös plantaasinomistajien välillä oli eroja. Vain harvat elivät ylellisesti, mutta enemmistö vapaasta väestöstä vietti mukavaa elämää.¹⁹ Länsi-Intian siirtomaat vetivät puoleensa ihmisiä eri yhteiskuntaryhmistä, ja monet lähtivät matkaan paremman elämän ja nopean rikastumisen toivossa.²⁰ Jamaikalla oli kova tarve työmiehistä, jotka työllään yhä vaurastuttaisivat kotimaataan. Tästä syystä siirtomaihin houkuteltiin lehti-ilmoituksillakin eri alojen työmiehiä, kuten kirvesmiehiä, seppiä ja muurareita.²¹ Niille, jotka kestivät kuumuutta ja olivat valmiita tekemään raskasta työtä, oli tarjolla hyvät mahdollisuudet rikastua. Kuumuuden ja vaaralliseksi koetun ympäristön takia todella rikkaita ihmisiä saarilla ei kuitenkaan juuri näkynyt. He valitsivat turvallisemman ja mukavamman elämäntavan ja jättivät sokeriplantaasinsa hoidon tilanhoitajalleen.²²

Siitä huolimatta, että Englannissa suhtauduttiin vähän halveksien siirtomaiden vapaisiin asukkaisiin, Jamaikalla elettiin monella tapaa kuten emämaassa. 1700-luvun kuluessa saaren kaupungit kasvoivat ja tulivat yhä tärkeämmiksi. 1700-luvun keskivaiheilla laaditun selvityksen mukaan Jamaikan suurin kaupunki, Kingston, oli kaupunkina kaunis ja mukava, sen leveitä katuja reunusti noin 1 000 taloa. Kingston toimi myös saaren kaupan keskuksena. Vuonna 1790 kaupungissa oli arviolta 25 000 asukasta; näistä neljäsosa valkoisia. Tämä ei kuitenkaan vetänyt vertoja Spanish Townille, saaren pääkaupungille. Siitä huolimatta, että Spanish Town oli kooltaan pienempi, tärkeät laitokset kuten tuomioistuin ja edustajakokous olivat siellä. Tämä veti kaupunkiin varakkaita ihmisiä, joiden hevosvaunut värjättivät katukuvaa ja tekivät kaupungista vilkkaan. Samassa selvityksessä todetaan kaupankäynnin tuovan Jamaikalla niin suurta vaurautta, että saarelle muuttavat voivat rikastua hetkessä.²³

Lokakuusta joulukuuhun, Jamaikan edus-

tajakokouksen ollessa koolla, saaren kulttuurielämä oli vilkasta. Jamaikalla oli 1700-luvun lopussa useita teattereita ja kirjastoja. Näiden lisäksi vapaan väestön huveihin kuuluivat muun muassa hienot päivälliset, joissa ihmiset viihtyivät pelaten ja tanssien.²⁴ Tutkimukset ovat osoittaneet, että Jamaikan vapaan väestön keskuudessa kulutustavaroitten kysyntä kasvoi 1700-luvulla, aivan kuten Euroopassa sekä muissa siirtomaissa. Vaikuttaa jopa siltä, että kiinnostus kiinalaista posliinia kohtaan oli jo 1600-luvun lopulla Jamaikalla suurempi kuin emämaassa tai sen pohjoisamerikkalaisissa siirtomaissa. Jamaikalla kuten Englannissakin lehdet täyttyivät 1700-luvulla uusista tuotteista mainostavista ilmoituksista. Muun muassa kankaat, huonekalut, kirjat, lääkkeet, elintarvikkeet kävivät hyvin kaupaksi. Erään hienoja huonekaluja valmistavan englantilaisen yrityksen kirjanpitoa tutkittaessa voi havaita, että huonekaluja kuljetettiin saarelle useita lasteja 1700-luvun toisella puoliskolla. Kaiken kaikkiaan yli kolmasosa englantilaisten Atlantin yli menevästä kaupasta päätyi Länsi-Intian saarille. Suurin osa näistä tavaralasteista koostui vapaan väestön kulutettavaksi tarkoitetuista ylellisyystuotteista eli kirjoista, koruista, pitseistä, kankaista, tinaesineistä, posliinista, huonekaluista ja hevosvaunuista.²⁵

19. Richard S. Dunn (1973), *Sugar and Slaves. The Rise of the Planter Class in the English West Indies 1624–1713*, London: The University of North Carolina Press, 268; Styles & Vickery (2006) 5–6.

20. Dunn (1973) 150.

21. P. J. Marshall (2005) *The Making and Unmaking of Empires. Britain, India and America c. 1750–1783* Oxford: Oxford University Press, 26.

22. Douglas Hamilton (2005) *Scotland, the Caribbean and the Atlantic World 1750–1850*, Manchester: Manchester University Press, 40–41.

23. David Watts (1990) *The West Indies. Patterns of Development, Culture and Environmental Change since 1492*, Cambridge Studies in Historical Geography No. 8, Cambridge: Cambridge University Press, 378; William Burke (1758) *An Account of the European Settlements in America II*, London, 81–82.

24. Hamilton (2005) 41; Dunn (1973) 279–280, 307.

25. Dunn (1973) 268; Styles & Vickery (2006) 5–6; Mair (2006) 110; Maxine Berg (2005) *Luxury and Pleasure in Eighteenth-Century Britain*, Oxford: Oxford University Press, 283–286.

Jamaikalle muuttaneilla siirtolaisilla oli maantieteellisesti hyvin laajat ystävyys- ja sukulaisverkostot. Kulutushistoriallisesta näkökulmasta on merkittävää, että siirtomaiden asukkaat olivat riippuvaisia sukulaisensa avusta. Kirjeiden välityksellä he saivat tietoa muodista ja saattoivat pyytää sukulaisiaan ostamaan ja lähettämään tarpeellisiksi katsomiaan tavaroita. Tämä ei ainoastaan koskenut ylellisiä tuotteita vaan myös välttämättömyyksiä kuten ruokaa ja vaatteita. Tämä välikäden kautta tapahtuva kulutus toi mukanaan aivan uusia ongelmia. Ilman kuvia tai tarkkoja kuvauksia oli hankala tehdä ostoksia. Koskaan ei voinut olla varma esimerkiksi kankaan tai tapetin väristä tai kuvioinnista, jos sitä ei ollut omin silmin nähnyt. Tällä tapaa ostoksia tehdessään siirtomaiden asukkaat joutuivat luottamaan toisten ihmisten makuun.²⁶

Naiset testamenttien tekijöinä

Monet seikat ovat vaikuttaneet siihen, onko noin vuosien 1500 ja 1800 välillä laadittu testamentti säilynyt meidän päiviimme asti. Testamentin tekijän sukupuoli, ikä, yhteiskunnallinen asema sekä asuinpaikka ovat näistä tärkeimpiä. Testamentin laatiminen oli tavallisempaa rikkaiden keskuudessa. Englannissa varhaismodernilta ajalta on säästynyt noin kaksi miljoonaa testamenttia; näistä noin 80 prosenttia on miesten tekemiä. Osasta säästyneistä testamentteista on helppo saada digitaalinen jäljennös The National Archivesin DocumentsOnline -koelmasta.²⁷ Vuoteen 1852 asti, jolloin lakia muutettiin, kirkolliset tuomioistuimet hyväksyivät testamentit. Lontoossa toimiva The Prerogative Court of Canterbury oli näistä tuomioistuimista suurin ja vaikutusvaltaisin. Testamentin vahvistamisen jälkeen tuomioistuimen virkailijat tekivät siitä jäljennöksen arkistoon. Tätä kautta on säilynyt myös osa brittiläisissä siirtomaissa asuvien siirtolaisten testeistä.²⁸

Useimmiten varhaismodernin ajan englantilaiset testamentit alkoivat testamentin tekijän nimellä, ammatilla tai yhteiskunnallisella asemalla sekä asuinpaikalla. Tämän jälkeen seurasi selvitys testamentin laatijan terveydestä, usein niin että kerrottiin ruu-

miin heikkoudesta, mutta sielun ja mielen vahvuudesta. Elämän epävarmuutta painotettiin usein. 1600-luvun loppuun asti testamentissa seurasi tämän jälkeen usein osa, jossa testamentin tekijät ensimmäisenä tekonaan lahjoittivat sielunsa Vapahtajalleen pelastumisen toivossa. 1700-luvun mittaan tästä lauseesta luovuttiin yhä useammin. Sen sijaan testamentin tekijä siirtyi suoraan osaan, jossa omaisuus jaettiin erinäisten lahjojen muodossa. Tämä osa oli hyvin vaihteleva. Varakkailla oli tietysti enemmän lahjoitettavaa ja täten pidempi testamentti. Myös yksityiskohtien mainitseminen vaihteli suuresti; jotkut kuvailivat omaisuuttaan hyvinkin pikkutarkasti, toiset taas yleisemmin.²⁹

Suurin osa Jamaikalla asuvien eurooppalaisten pääomasta tuli orjista ja heidän työstään. Tästä syystä monessa testamentissa mainitaan orjia. Orjilla oli suuri merkitys ennen kaikkea naisten rahavaroja ajatellen; tutkimusten mukaan naiset omistivat useammin orjia kuin maata. Suurin syy tähän oli esikoisoikeus, jonka mukaan vanhin poika peri maan.³⁰ En kuitenkaan käsittele artikkelissani orjia vaan keskityn naisten testeissä mainittuihin esineisiin.

26. Smith (2002), 81; Amanda Vickery (2006) "Neat and Not Too Showy": Words and Wallpaper in Regency England' teoksessa John Styles & Amanda Vickery (toim.) *Gender, Taste and Material Culture In Britain and North America 1700–1830*, Studies in British Art 17, New Haven: Yale University Press, 201–222; Ann Smart Martin 'Ribbons of Desire: Gendered Stories in the World of Goods' teoksessa John Styles & Amanda Vickery (toim.) *Gender, Taste and Material Culture In Britain and North America 1700–1830*, Studies in British Art 17, New Haven: Yale University Press, 179–200.

27. Arkiston kotisivujen osoite on <http://www.nationalarchives.gov.uk/>

28. Jeff Cox & Nancy Cox (2004) 'Probate 1500–1800, a System in Transition', teoksessa Tom Arkell, Nesta Evans & Nigel Goose (toim.) *When Death Do Us Part. Understanding and Interpreting the Probate Records of Early Modern England*, Oxford: Leopard's Head Press, 15.

29. Nigel Goose & Nesta Evans (2002) 'Wills as an Historical Source', teoksessa Tom Arkell, Nesta Evans & Nigel Goose (toim.), *When Death Do Us Part. Understanding and Interpreting the Probate Records of Early Modern England*, 48.

30. Lucille Mathurn Mair (2006) *A Historical Study of Women in Jamaica 1655–1844*, Jamaica: University of the West Indies Press, 131.

Naisten kulutuksen tarkastelua hankaloittaa se, että naiset ovat jättäneet vähemmän jälkiä itsestään kirjoitettujen lähteiden muodossa kuin miehet. Päiväkirjoja, muistelmia, testamentteja ja kirjeitä tutkimalla on kuitenkin mahdollista selvittää naisten elämää. On huomioitava, että tätä materiaalia tutkittaessa naiset, jotka eivät olleet kirjoitustaitoisia, jäävät pimentoon. Yleisesti katsottuna naisten laatimista testamentteista suurin osa kuuluu leskille tai naimattomille naisille. Englantilaisen naisen mennessä naimisiin hänen aviomiehensä sai oikeuden hänen omaisuuteensa ja velkoihinsa. Toisin sanoen naimisissa olevalla naisella ei lain mukaan ollut omaisuutta eikä näin ollen tarvetta laatia testamenttia.³¹

Muually Euroopassa ja Pohjoismaissa aviomiehellä oli ainoastaan oikeus hoitaa vaimonsa omaisuutta. Englannin osalta käytäntöön tuli muutos vasta vuonna 1882 Married Women's Property Actin astuessa voimaan.³² Vaikka miesten tekemiä testamentteja on olemassa määrällisesti enemmän, naiset olivat brittiläisen historioitsijan Amy Louise Ericksonin mukaan varhaismodernina aikana suhteellisesti katsottuna innokkaampia tekemään testamentteja kuin miehet. Köyhyydestään tai vähäisestä omaisuudesta huolimatta he kokivat testamentin tekemisen tärkeänä. Testamenttiensa kautta naiset huolehtivat alaikäisistä lapsistaan, sekä kiittivät ja muistivat ystäviään monenlaisilla henkilökohtaisilla muistoesineillä.³³ Tästä näkökulmasta katsottuna voi ymmärtää, miksi esimerkiksi Jamaikan pohjoisrannikolla St Annen seurakuntaan kuuluva leski Mary Maund koki testamentin tarpeelliseksi vuonna 1779, vaikka se pituudeltaan jäi vain muutaman rivin mittaiseksi.³⁴

Jamaikalainen leski Elizabeth Anna Maria Johnston taas oli todennäköisesti musikaalinen, koska hän vuonna 1791 tekemässään testamentissa lahjoitti cembalon sekä musiikkiin liittyviä kirjoja tyttärelleen Jane Helenille.³⁵ Cembalo sekä musiikkia käsittelevät kirjat voidaan tulkita merkiksi hienostuneisuudesta. Oli olemassa myös halpoja soittimia, kuten jousisoittimet ja puhallinsoittimet, mutta pianoista ja cembaloista sai maksaa runsaasti 1700-luvulla. Ne oli tar-

koitettu yksityisiin salonkeihin tai julkisiin tapahtumiin, kuten tanssiaisiin ja konsertteihin.³⁶ Valitettavasti Elizabeth Johnstonin testamentissa mainittuja kirjoja ei ole eritelty sen kummemmin. Siitä huolimatta ne ovat kiinnostavia esineitä kulutusta tutkittaessa. Koska testamentissa mainitaan myös pojalle testamentattuja kirjoja, lesken kirjahyllystä on ilmeisesti löytynyt Raamatun lisäksi muitakin kirjoja. On vaikea sanoa, mitkä kirjat kuluivat lukijoiden käsissä 1700-luvulla, mutta tutkimusten perusteella uskonto, teologia sekä runous vaikuttavat olleen ylivoimaisesti eniten julkaistuja lajeja. Cembalon tapaan kirjat nähtiin 1700-luvulla hienostuneisuuden ja kulttuurin merkinä.³⁷

Leski Prudence Mooren testamentti astui voimaan vuonna 1773, kuusi vuotta sen kirjoittamisen jälkeen.³⁸ Prudence Moore ha-

31. Amy Louise Erickson (2007) 'Possession – and the one-tenth of the law: assessing women's ownership and economic roles in early modern England', *Women's History Review* 16, 369–385; Carmel Biggs (2007) 'Women, Kinship, and inheritance: Northamptonshire 1543–1709', *Journal of Family History* 32, 107–132; Leonore Davidoff & Catherine Hall (2002) *Family Fortunes. Men and Women of the English Middle Class 1780–1850*, London: Routledge, xxviii.

32. Maxine Berg (1996) 'Women's Consumption and the Industrial Classes of Eighteenth-Century England', *Journal of Social History* 30, 415–434.

33. Amy Louise Erickson (1993) *Women & Property in Early Modern England*, London: Routledge, 209.

34. [– – –] I do give an bequath unto my loving Niece Miss Sarah Maund Spinster Daughter of Joseph Maund Hatter and Margaret Maund his late wife of Haverford West Pembrokeshire South Wales all my Real and personal Estates, wearing apparel & also all Debts Deeds and Demands that are and may be owing me to this Period [– – –]. Will of Mary Maund, The National Archives, Kew, England, PROB 11/11134.

35. Will of Elizabeth Anna Maria Johnston, the National Archives, Kew, England, PROB 11/1202.

36. Brewer (1997) 535.

37. Brewer (1997) 190.

38. [– – –] Item I give and bequeath all my household Linnen my China and Earthenware unto Mrs Mary Wodham Wife of said William Wodham if she shall happen to survive me otherwise to Mrs Eleanor Alpress Wife of Samuel Alpress Esq. Item I give and bequeath unto Miss Susanna Jane Moore, Daughter of Sir Harry Moore Esq and Lady Cathrine his wife the best of my wearing Linnen and the rest of my wearing apparel I give and bequeath between said Mrs Alpress, Miss Bupau and Ms Watts Item I give and bequeath my Japan India cabinet to the said Harry Dawkins the Elder and desire the same may be sent to his plantation called [epäselvää]. Item I give and bequeath my

Kabvikannu kiinalaista posliinia, 1700-luvun alkupuolen tyyppiä. Kiina. TMM 8690. Turun museokeskus/Martti Pubakka.

lusi muistaa ystäviään ja sukulaisiaan eri esineillä. Testamentillaan hän muun muassa lahjoitti kellon, astiastonsa sekä huonekalujaan ystävilleen. Kello, posliiniesineet sekä aasialaista alkuperää tai tyyliä imitoivat huonekalut olivat kaikki esineitä, jotka yleistyivät Euroopassa 1700-luvulla ja ne voidaan, aivan kuten Elizabeth Johnsonin soitin, nähdä osana hienostunutta kulttuuria. Testamentissa mainittu kello on kiinnostava. Kuten monet muut esineet, kellot yleistyivät 1700-luvulla – seikka, jota on selitetty monella eri tavalla. Ajan tiedostaminen on nähty tärkeäksi uuden työtavan levitessä tehtaiden tulon jälkeen. Kellot merkitsivät arvovaltaa, ja ihminen, joka omisti kellon, ilmaisi muille olevansa seurallinen ja halukas seuraamaan aikaansa ja vallitsevaa muotia.³⁹

Toinen esimerkki kellosta löytyy Jamaikan kaakkoisosasta, St Cathrinen seurakuntaan kuuluneen Elisabeth Kersey'n testamentista vuodelta 1776. Hän lahjoitti tyttärelleen kultaisen repeteerikellonsa. Tämän tyyppiset kellot olivat 1700-luvulla harvinaisia sekä kallisarvoisia. Kellon erikoisuus oli,

että nuppia painamalla se löi tarkan ajan, oikein hienoissa malleissa jopa minuutin tarkkuudella. Nämä kellot olivat käytännöllisiä esimerkiksi yön pimeydessä, kun kellon taulua ei näkynyt. Testamentissaan Elizabeth Kersey lahjoitti myös siskolleen parhaan vaununsa sekä siihen kuuluvat hevoset. Jamaikalla asuvat hienostuneet naiset kävelivät harvoin siirtyessään paikasta toiseen.⁴⁰

On sanottu, että merkittävin muutos kuluttajien ostoskäyttäytymisessä varhaismodernina aikakautena oli se, että monet ei-eurooppalaista alkuperää olevat tuotteet tulivat niin nopeasti suosituiksi eurooppalaisten ja siirtomaiden asukkaiden keskuudessa.⁴¹ Aasiasta peräisin olevia tuotteita arvostettiin, ja niistä oli suuri kysyntä useastakin syystä. Eksoottisten ja vieraiden tuotteiden kiinnostusta lisäsivät taustalla olevat valmistusprosessit ja sellaiset materiaalit, kuviot ja värit, joita Euroopassa ei tähän aikaan valmistettu. Perinteisesti Aasiasta oli tuotu silkkikangasta. 1700- ja 1800-luvulla kankaat saivat seuraava muista tuotteista porsiiniin ja lakkapintaisten tuotteiden suosion kasvaessa. Yksi esimerkki tästä on Prudence Mooren testamentissa mainittu aasialainen kaappi. Lakkapintaisten kaapit kuuluivat 1700-luvulla ylellisyystavariihin. Useimmat tällaisista kaapeista oli varustettu kahdella ovella, jonka takaa paljastui useita pieniä laatikoita. Pieni kaappi asetettiin jalustalle, ja sitä käytettiin eksoottisen porsiiniin ja muiden tuontitavaroitten esittelyyn.⁴²

Watch and all my Jewells unto the said Susannah Jane Moore Item I give and bequeath my silver earrings and small silver Sautee pan to my beloved cousin Mrs Sarah Rodon Item I desire my Executors will purchase and present [– – –] a Mourning Ring the value of one Guinea to each of them in token of my Esteem for those my worthy friends'. Will of Prudence Moore, The National Archives, Kew, England, PROB 11/999.

39. C. A. Baily (2003) *The Birth of the Modern World: 1780–1914*, Oxford: Blackwell Publishing, 17; Styles (2007) 100.

40. Will of Elizabeth Kersey, The National Archives, Kew, England, PROB 11/1040; Mair (2006) 113.

41. Carole Shammas (1994) 'Changes in English and Anglo-American Consumption from 1550 to 1800', teoksessa John Brewer & Roy Porter (toim.), *Consumption and the World of Goods*, London: Routledge, 178.

42. Berg (2003) 224–230.

Vaatteet olivat, verrattuina useisiin muihin testamentteissa mainittuihin tavaroihin, vähemmän kestäviä. Ne kuuluivat käytössä ja pesussa, ja niitä jouduttiin usein korjaamaan sekä muokkaamaan käyttäjän tai muodin mukaan. Tästä huolimatta erinäiset vaatekappaleet olivat huomattava osa monen naisen omaisuutta. Naisten testamentteissa on usein kyse eri kankaista valmistetuista vaatteista ja muista tekstiileistä. Sara Drury'n testamentissa vuodelta 1703 mainittu omaisuus koostui yhdestä orjasta sekä vaatteista.⁴³

Varhaismodernin ajan lisääntynyt kaupankäynti toikin mukanaan eurooppalaisille uusia kankaita. Intiasta tuotua puuvillakangasta jälleenviettiin moneen paikkaan Eurooppaan, Amerikkaan ja Länsi-Afrikkaan. Jo 1600-luvun lopussa intialaisesta puuvillasta oli tullut tuttu kangas monelle englantilaiselle. Jamaikan lämpimässä ilmastossa puuvilla oli käytännöllinen, viileä ja nopeasti kuivuva raaka-aine. Kangasta käytettiin sekä vaatteissa että asuntojen sisustuksissa. Kankaat olivat halpoja ja usein kauniisti koristeltuja, joko painetuin tai maalatuin kuvioin.⁴⁴

Kangaslaatujen väliset erot ja statukset näkyivät siinä, mitkä kankaat katsottiin sopiviksi eri asemissa oleville ihmisille. 1700-luvun vilkas keskustelu muuttuneesta kulutuskäyttäytymisestä koski juuri sitä, että alempiin luokkiin kuuluvat pukeutuivat hienommin kuin heidän kuului. Ahkerimmat kriitikot peräänkuuluttivat jopa vanhojen ylellisyyslakien palauttamista epäkohdan korjaamiseksi. Käsitukset sopivasta pukeutumisesta näkyivät myös testamentteissa. Ann Jane Hallin testamentissa vuodelta 1786 on tarkasti mainittu palvelusnaiselle sopivat arkivaatteet sekä muut arkiset pellavatekstiilit. Loput vaatteistaan sekä muun omaisuutensa Ann Jane Hall lahjoitti lapsilleen.⁴⁵

Kingstonissa asuva Charity Harry kirjoitti testamenttinsa vuonna 1793. Hänen testamenttinsa on erityisen kiinnostava tarkkuutensa takia. Testamentissa mainittujen tavaroiden avulla saisi sisustettua mukavan ja 1700-luvun muotia seuraavan kodin. Charity Harrylla oli pieni pyöreä pöytä teen juon-

Sinikuvioinen lautanen, teekuppi ja vati kiinalaista posliinia. Kaksi teerasiaa, emaloitua kuparia. Kiina 1700-luku. TMM 6856, TMM 16179. Turun museokeskus/Martti Pubakka.

tia varten, damasti- ja puuvillapöytäliinoja sekä lautasliinoja, kynttilänjalkoja, porseleenisia teekuppeja ja lautasia sekä hopealusikoita ja hopeiset pihdit sokeria varten.⁴⁶ Teen juontiin liittyi paljon muutakin kuin virkistäytymistä, sillä teekutsujen pitäminen oli tärkeä osa keski- sekä yläluokan elämää. Ne yhdistettiin hienostuneeseen elämäntyyliin, kaupantekoon sekä älykkääseen keskusteluun.⁴⁷ Teen juontiin liittyvät tarvikkeet olivat siten välttämättömyys hienostuneissa talouksissa, mikä oli syy siihen, että naiset ostivat hopeisia lusikoita ja sokeripihdejä sekä kermakkoja, teekannuja ja posliinias- tiastoja.

Charity Harryn testamentissa mainittiin myös, että hänen kotinsa seiniä koristivat Englannin kartta ja hänen tyttärensä tekemä maisemataulu. Hänen makuuhuoneessaan

43. "I give devise and bequeth to my good ffriend Cornelius Peterson and Anne Peterson his wife of the parish aforesaid all my wearing Apparel both Linnen and Wollen." Will of Sara Drury, The National Archives, Kew, England, PROB 11/489.

44. Styles (2007) 112.

45. Styles (2007) 184; Will of Ann Jane Hall, The National Archives, Kew, England, PROB 11/1311.

46. Will of Charity Harry, The National Archives, Kew, England, PROB 11/1247.

47. Berg (2005) 230.

oli toinen taulu, joka esitti hänen tyttärtään.⁴⁸ Taulut ja kartta viittaavat hienostuneisuuteen, ja useimmista yläluokan kodeista löytyi 1700-luvulla tauluja. Miesten harrastuksiin kuului kerätä kuvia matkoiltaan, ja naiset olivat puolestaan kiinnostuneita ystäviä, sukulaisia sekä maisemia esittäivistä maalauksista. 1700-luvun lisääntynyt kauppa koski siis myös taidetta. Hintojen alennuttua kuvia alettiin ripustaa myös köyhempien kotien seinille. Myös kartat yleistyivät lisääntyneen matkustamisen ja tietämyksen vuoksi.⁴⁹

Testamentin tekijät antoivat pieniä muistoesineitä kuten koruja ystävilleen ja sukulaisilleen. Vaihtoehtoisesti he lahjoittivat rahaa, esimerkiksi sormusta varten, muistoksi hyvästä suhteestaan vastaanottajaan. Vuonna 1787 Sarah Lopes Torres kirjoitti testamentissaan antavansa tyttärelleen huomattavan rahasumman ”sormuksen ostamista varten osoituksena rakkaudestani ja arvonannostani häntä kohtaan”. Myös pojalleen hän antoi saman rahamäärän sormusta varten ”osoituksena rakkaudestani häntä kohtaan ja kiitokseksi hänen kuuliaisesta ja hellästä huolenpidostaan”.⁵⁰ Sisustukseen liittyvän omaisuuden lisäksi jo aikaisemmin mainittu Charity Harry lahjoitti testamentissaan muutaman hyvin henkilökohtaisen muistoesineen. Hän antoi ystävilleen koruja, kultaisen medaljongin ja rintaneulan, jotka molemmat sisälsivät hänen tyttärensä hiuksia. Sisarelleen hän testamenttasi kultaisen granaatti-sormuksen, joka oli muistoheidän äidiltään.⁵¹

Korut, kuten myös testamenteissa mainitut pöytä- ja lautasliinat, oli usein merkitty nimikirjaimin. Varakas leski Esther Mendes Monsanto lahjoitti testamentissaan vuonna 1794 tyttärelleen kaiken omistamansa hopean, joka oli merkitty kirjaimilla S.M.M. Merkitsemällä omaisuutensa nimikirjaimilla tai suvun vaakunalla naiset olivat tehneet omaisuudestaan henkilökohtaisemman valmiina ostettujen joukkotuotetuiden tavaroiden yleistyessä. Perintökalleuksien siirtyessä sukupolvelta toiselle ne muistuttivat suvun historiasta ja vahvistivat sukulaissuhteita. Hopeaesineisiin kaiverretut tai lakanaan kirjailut nimikirjaimet toisin sanoen veivät

kyseisen tavarain pois markkinoilta ja tekivät siitä muistoesineen. Tutkimissani testamenteissa naiset mainitsivat sukulaisia ja ystäviä, joille he halusivat lahjoittaa muistoesineitä monessa eri paikassa Atlantin molemmin puolin. Siirtolaisille testamentista tuli näin keino vahvistaa perheiden ja sukujen siteitä Atlantin yli.⁵²

Testamentin tekijät lahjoittivat usein myös rahaa tai ohjeistivat jälkeensä jääneet omaisensa myymään osan perinnöstä saadakseen käteistä. Tämän lisäksi useilla testamenteissa mainituilla tavaroilla oli suuri merkitys taloudellisen turvallisuuden takajina. Vaikka esineiden päätehtävä oli muistuttaa saajaa sukulaisuudesta tai ystävyyydestä, vaatteet, kellot, hopea-lusikat, korut ja kirjat oli mahdollista tarpeen vaatiessa myydä tai pantata. Testamenteilla jaetut tavarat takasivat taloudellisen turvallisuuden ainakin hetkeksi vaikeiden aikojen koittaessa.⁵³

Siirtolaisnaisten kulutuskulttuuri

Jamaikalaisien naisten testamentit 1700-luvulta kertovat usein hämmästyttävänkin paljon yksittäisten naisten kulutuksesta. Tutkimissani testamenteissa mainittiin monenlaista omaisuutta, kelloja, huonekaluja, posliinia, hopea-aterimia, koruja sekä vaatteita. Testamenttien perusteella voi tehdä

48. Will of Charity Harry, The National Archives, Kew, England, PROB 11/1247.

49. Brewer (1997) 205; Bernard L. Herman ”Tabeltop Conversations: Material Culture and Everyday Life in the Eighteenth-Century Atlantic World”, John Styles & Amanda Vickery (toim.) *Gender Taste and Material Culture in Britain and North America 1700–1830*, Studies in British Art 17 New Haven: Yale University Press, 50.

50. ”The sum of fifty pounds Current Money aforesaid to purchase a Ring as a token of my affection and regard for her.”[...]”as a token of my affection for him and in acknowledgement of his dutiful and tender attention to me Will of Sarah Torres, The National Archives, Kew, England, PROB 11/1159.

51. Will of Charity Harry, The National Archives, Kew, England, PROB 11/1247.

52. Will of Esther Mendes Monsanto, The National Archives, Kew, England, PROB 11/1266; Kaj Ilmola (2007) *Johan on markkinat. Kulutuksen sosiologista tarkastelua* Tampere: Vastapaino, 73–74.

53. Pointon (1997) 35.

johtopäätöksiä niitä tehneiden naisten omaisuudesta, perheen asemasta sekä suvun historiasta.

Kulutuksesta kiinnostuneelle historioitsijalle testamenteissa mainitut esineet, vaikkakin kuinka pienet ja vähänarvoiset, paljastavat tietoja muodin vaihtelusta sekä siitä, miten hienostunutta elämää testamentin tekijä vietti. Monet henkilökohtaiset esineet kuten nimikirjaimilla varustellut kirjat

tai korut kertovat myös testamentin tekijän luonteesta, kiinnostuksista sekä hänen suhteistaan muihin ihmisiin.

Testamenteissa mainittu omaisuus osoittaa, että Jamaikalla asuvat vapaat naiset elivät saaren kaukaisesta sijainnista huolimatta samaa aineellista kulttuuria kuin heidän sukulaisensa ja ystävänsä valtameren takana.

JOHANNA ILMAKUNNAS

Säädynmukaisen ylellisyyden maailma

Aristokratia ja kuluttaminen Ruotsissa 1700-luvulla

Ylelliset esineet, puvut ja residenssit kuuluivat aristokratian säädynmukaiseen elämäntapaan ja kuluttamiseen 1700-luvulla. Ruotsin aristokratia oli valmis käyttämään huomattavia taloudellisia voimavaroja ylellisen elämän kustannuksiin. Aristokratia halusi elämäntavallaan tietoisesti osoittaa ja vahvistaa asemaansa maan johtavana eliittinä.

■ Kuluttamisesta ja materiaalisesta kulttuurista 1700-luvulla on kirjoitettu runsaasti viimeisen parinkymmenen vuoden aikana.¹ Tutkijat ovat tarkastelleet kuluttamista mitä erilaisimmista näkökulmista: on tutkittu muun muassa asumisen, pukeutumisen sekä ruoan ja juoman kuluttamisen historiaa.² Näiltä alueilta on siirretty 1700-luvulla kes-

1. Paradigmanmuutoksen keskeisenä teoksena pidetään Neil McKendrickin, John Brewerin ja J. H. Plumbin (1983) kirjaa *The Birth of a Consumer Society. The Commercialization of Eighteenth-Century England*, London: Hutchinson; erinomaisten kuvien erilaisista kuluttamista uudella ajalla käsittelevistä aiheista saa antologiasarjasta John Brewer & Roy Porter (toim.) (1993) *Consumption and the World of Goods*, London and New York: Routledge, Ann Bermingham & John Brewer (toim.) (1995) *The Consumption of Culture 1600–1800. Image, Object, Text*, London and New York: Routledge ja John Brewer & Susan Staves (toim.) (1995) *Early Modern Conceptions of Property*, London and New York: Routledge; ks. myös Christer Ahlberger (1996) *Konsumtionsrevolutionen. Om det moderna konsumtionssambällets framväxt 1750–1900. Västsvensk kultur och samhällsutveckling rapport nr 5*, Göteborgs universitet. Humanistiska fakulteten; Keskeinen silmiinpistävän ja ylenpalttisen kulutuksen teoretisointi on Thorstein Veblenin (1899) *The Theory of Leisure Class*, joka on vaikuttanut kaikkeen länsimaisen kuluttamisen tutkimiseen; Uudemmasta tutkimuksesta ks. esim. Roberta Sassatelli (2007) *Consumer Culture. History, Theory and Politics*, Los Angeles & London: Sage Publications ja Jan de Vries (2008) *The Industrious Revolution. Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the Present*, Cambridge: Cambridge University Press.

2. Esim. Lars Magnusson & Johan Söderberg (toim.) (1997) *Kultur och konsumtion i Norden 1750–1950*,

keisen ylellisyysproblematiikan ja kuluttamisen välisen suhteen tarkasteluun, kulttuurin kuluttamiseen sekä eri sosiaalisten ryhmien kulutustapoihin ja niille annettujen merkitysten tarkasteluun.³ Erityisesti anglo-amerikkalaiset tutkijat ovat keskittyneet nousevan keskiluokan kuluttamiseen.⁴ Ranskassa puolestaan aatelin kuluttaminen on ollut kiinnostuksen kohteena jo pitkään.⁵

Aristokratia ja kuluttaminen 1700-luvulla

Tarkastelen tässä artikkelissa kreivillisen von Fersen -suvun kautta Ruotsin aristokratian kuluttamista ja erityisesti sitä ylellisyyden maailmaa, joka aatelia ympäröi 1700-luvulla. Millaisia ylellisyydesineitä ja millaista ylellisyyttä aristokratia hankki itselleen ja halusi elämässään olevan? Kuluttamista ja tavaroiden omistamista on tutkittu paljon perukirjojen tai vastaavien inventaarien avulla. Myös kirjeet, päiväkirjat tai muistelmat on käytetty lähderyhmä. Fersen-suvun arkistoista löytyy useiden vuosikymmenien ajalta kreivien henkilökohtaista tiliaineistoa,

Historiallinen arkisto 110:2, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; Annik Paldailhé-Galabrun (1988) *La naissance de l'intime. 3 000 foyers parisiens XVII–XVIIIe siècles*, Paris: Presses Universitaires de France; Riitta Pyökkänen (1982) *Säätyläisnaisten pukeutumisen Suomessa 1700-luvulla. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 84, Helsinki; Riitta Pyökkänen (1984) *Kaksi pukuhistoriallista tutkielmaa. I. Mielen muotipuku Suomessa 1700-luvulla. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 85, Helsinki; Daniel Roche (1989) *La culture des apparences. Une histoire du vêtement XVII–XVIIIe siècle*, Paris: Fayard; Daniel Roche (1997) *Histoire des choses banales. Naissance de la consommation XVII–XIXe siècle*, Paris: Fayard; Rafaella Sarti (2002) *Europe at Home. Family and Material Culture 1500–1800*, New Haven and London: Yale University Press.

3. Esim. Maxine Berg (2005) *Luxury and Pleasure in eighteenth-century Britain*, Oxford: Oxford University Press; T.C.W. Blanning (2002) *The Culture of Power and the Power of Culture. Old Regime Europe, 1660–1789*, Oxford and New York: Oxford University Press; John Brewer (1997) *The Pleasures of the Imagination. English Culture in the Eighteenth Century*, Chicago: University of Chicago Press; Michael North (2003) *Genuss und Glück des Lebens. Kulturkonsum im Zeitalter der Aufklärung*, Köln: Böhlau; Philippe Perrot (1995) *Le luxe. Une richesse entre faste et confort XVIII–XIXe siècle*, Paris: Seuil.

4. Esim. Leonore Davidoff & Catherine Hall (2002) *Family Fortunes. Men and Women of the English Middle Class 1780–1850*, London and New York: Routledge; Amanda Vickery (1998) *The Gentleman's*

joka antaa hyvän kuvan hankituista tavaroista tai palveluista.

Taustaltaan Fersenit olivat saksalais-balttilaista aatelissukua, joka aateloitiin Ruotsissa 1674.⁶ Edullisten avioliittojen ja arvokaiden ystävyysuhteiden avulla suku nousi 1700-luvulla Ruotsin valtaeliittiin. Veljekset Carl von Fersen (1716–86) ja Axel von Fersen (1719–94) edustavat erilaisia aatelmiehen tyyppejä: Carl von Fersen oli hovimies, Axel von Fersen puolestaan oli upseeri ja yksi aikakauden vaikutusvaltaisimmista hattupoliitikoista. Ruotsin aristokratia kuului samaan kosmopoliittisen aateliskulttuurin mentaaliseen piiriin ja hoviyhteiskuntaan kuin muidenkin Euroopan maiden aateliset.⁷ Kulutustottumukset vaihtelivat usein myös ihmisten elämänsyklin mukaan. Nuori aatelmies tai -nainen kulutti eri tavalla kuin naimisissa oleva viiden lapsen isä tai iäkäs leskikreivitär.

Kiinnitän erityistä huomiota vaatteisiin ja pukeutumiseen sekä rakentamiseen ja asumiseen, joita säätelivät säädynmukaisuuden vaatimukset sekä monet ylellisyyslait tai -asetukset, joita kaikissa Euroopan maissa säädettiin uudella ajalla. Ylellisyyslait olivat oleellinen osa monen maan talouspolitiikkaa samalla kun ne ylläpitivät sääty-

Daughter. Women's lives in Georgian England, New Haven and London: Yale University Press; Irlannin aristokratian kuluttamiseen keskittyvä Toby Barnard (2004) *Making the Grand Figure. Lives and Possessions in Ireland, 1641–1770*, New Haven and London: Yale University Press ja linnojen rakentamista rahankäytön ja kuluttamisen näkökulmasta tarkasteleva Richard Wilson & Alan Macley (2007) *The Building of the English Country House 1660–1880. Creating Paradise*, London and New York: Hambledon Continuum sekä naisten merkitystä kuluttajina käsittelevä Marcia Pointon (1997) *Strategies for Showing. Women, Possession, and Representation in English Visual Culture 1665–1800*, Oxford: Oxford University Press kuuluvat poikkeuksiin aristokratiaa alempien sosiaalisten ryhmien kuluttamiseen painottuvassa tutkimustraditiossa.

5. Esim. Natacha Coquery (1998) *L'Hôtel aristocratique. Le marché du luxe à Paris au XVIIIe siècle*, Paris: Publications de la Sorbonne; Michel Figeac (2001) *La douceur des Lumières. Noblesse et art de vivre en Guyenne au XVIIIe siècle*, Mollat; Mathieu Marraud (2000) *La noblesse de Paris au XVIIIe siècle*, Paris: Seuil.

6. Gustaf Elgenstierna (1998) *Den introducerade svenska adelns ättartavlor II*, Stockholm: Sveriges släktforskarförbundet, 681, 685.

7. Ruotsin aatelista osana Euroopan aateliskultuuria ks. Jessica Parland-von Essen (2005) *Behagets betyd-*

rajoja ja puolustivat aatelin oikeutta käyttää ylellisyystavaroita.⁸ Ruotsissa annettiin 1700-luvulla 58 erilaista ylellisyysasetusta, joilla pyrittiin säätelemään pukeutumista, sisustamista ja ylellisyshyödykkeiden kuluttamista kaikissa säädyissä.⁹ Aristokraattinen ylellisyyskulutus konkretisoitui pukeutumisen ja rakentamisen lisäksi pöytä- ja toiettihopeissa, koruissa, vaakunaposliinissa ja aatelisvaakunoin koristetuissa vaunuissa sekä seremoniaalisissa hautajaisissa.

Vaatteet ja pukeutuminen

Hovijahtimestari kreivi Carl von Fersen avioitui helmikuussa 1748 hovineiti vapaaherratar Charlotta Sparren kanssa. Fersen teetti itselleen häihin uuden puvun, jota varten hän osti 19 kyynärää punaista samettia ja 19 kyynärää hienolaatuista karmosiininpunaista samettia. Kankaat maksoivat 880 kuparitaaleria, mikä muodosti huomattavan osan Fersenin äidiltään omiin menoihinsa saamasta 9 000 kuparitaalerin vuosittaisesta määrärahasta. Tämä määräraha, jolla olisi voinut ostaa pari kolme säteritilaa, ei yleensä riittänyt kreivin henkilökohtaisiin menoihin, ja kreivin äiti maksoi sen yli menevät laskut omista varoistaan.¹⁰

Pukeutuminen oli varhaismodernilla ajalla yksi tärkeimmistä sosiaalisen erottautumisen keinoista. Todellinen aatelmies pukeutui aatelmiehen tavoin näyttääkseen sekä vertaisilleen että muille asemansa. Hovissa, oopperassa, teatterissa tai tanssiaisissa sekä häissä ja muissa juhlatilaisuuksissa statuksen esiin tuominen oli ensiarvoisen

ser. Dötrarnas edukation i det sena 1700-talets adelskultur, Hedemora & Möklinta: Gidlunds förlag ja Charlotta Wolff (2005) *Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* 676, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis.

8. Alan Hunt (1996) *Governance of Consuming Passions. A History of Sumptuary Law*, London: MacMillan Press.

9. Bo Peterson (1984) ”Yppighets Nytt och Torftighets Fägnad.” Pamflettdebatten om 1766 överflödsförordning’, *Historisk Tidskrift* 103, 3–46.

10. Hof Cassa Räkning hällen hos Grefwinnan högwallborna Fru Eleonora Wachtmeister ifrån den 1 October 1747 till samma tid 1748. Kuitti 279. Hans von Fersens arkiv vol. 75. Stafsundsarkivet, Sveriges Riksarkiv (SRA).

tärkeää. Toisaalta aristokratia pukeutui myös tilanteen vaatimalla tavalla. Arkena aatellisnaisenkin asuna oli usein yksinkertainen nutturpuku, vaikka se saatettiinkin ommella ylellisestä, kalliista ja halutusta itäintialaisesta painetusta karttuunikankaasta. Aatelmies puolestaan pukeutui yksinkertaiseen villakankaiseen pukuun ja saappaisiin metsästäessään tai matkustaessaan. Hovin piirissä pukuloistoon kiinnitettiin erityistä huomiota. Muodikkaassa ja ylellisessä, talvihäihin sopineessa karmosiininpuolisessa samettipuvussa Carl von Fersen edusti hienostuneen hovimiehen ideaalia.

Carl von Fersenin mieltymys laadukkaisiin kankaisiin, muodikkaisiin pukuihin, kenkiin ja peruukkeihin sekä kaikkinaisiin jokapäiväisen elämän mukavuuksiin näkyy hänen tileissään ja säilyneissä kuiteissa. Kreivi käytti eniten rahaa vaatteisiin, kenkiin ja asusteisiin.¹¹ Laskut tulivat harvoin heti tavarantoimituksen ja toimittamisen jälkeen, ja kreivi eli pitkälle luoton varassa. Aatelin sekä kauppiaiden ja käsityöläisten välisessä asiakassuhteessa molemmille oli etua siitä, että aatelin ei heti tarvinnut maksaa tilaamiaan tuotteita. Aatelin taloudenpito perustui siihen, että laskuja maksettiin joustavasti, silloin kun oli rahaa sekä sen mukaan mitä pidettiin kiireellisimpänä.¹²

Miehen puku oli 1700-luvulla hyvin samantapainen kantajansa säädystä tai sosiaalisesta ja taloudellisesta asemasta riippumatta. Siihen kuului kaikkialla Euroopassa koko vuosisadan ajan vain pieniä muutoksia kokeneet polvipituinen takki, lähes yhtä pitkä hihallinen liivi ja polvihousut.¹³ Se, mikä erotti miehet toisistaan, oli puvun kangas ja yksityiskohdat, kuten kirjallut koristelut tai hopeanapit sekä asusteet, joilla oli merkittävä osa säädynmukaisessa pukeutumisessa ja sosiaalisessa erottautumisessa. Ylelliset silkki- ja samettikankaat sekä erilaiset nauhat, nyörit ja napit maksoivat usein moninkertaisesti sen, mitä puvun teettäminen räätälimestarilla.

Naisten käyttämien pukujen kirjo oli laajempi, mutta sitäkin hallitsi pääasiassa ranskalainen muoti.¹⁴ Axel von Fersenin puolison kreivitär Hedvig Catharina De la Gardien arkistossa säilyneistä kuiteista piirtyvät

esiin aatellisnaisen maailma ja elämäntapa. Kaikkein eniten kuitteja ja laskuja on räätäleiltä ja kangaskauppiailta, suutarin laskuja on vähemmän. Kankaiden, taftin, silkin, satiin, sarssin, palttinan ja erilaisten puuvillaharsojen lisäksi kreivitär osti paljon myös ompelutarvikkeita, lankoja, nauhoja, pitsiä ja sulkia, joilla koristettiin pukuja.¹⁵ Juhla- ja hovipuvut sekä paremmat arkipuvut teetettiin räätäleillä, mutta vaatteita tehtiin myös kotona. Osan vaatteista ompelivat kamari-neidot ja palvelustytöt, osan kreivitär itse. Aatellisnaiset tekivät erityisesti erilaisia vaatuvia kirjontatöitä ja liinavaatteita.¹⁶ Puvut olivat kalliita, ja hovissa sekä seuraelämässä niitä tarvittiin useita. Muiden säätyläisten tapaan myös aristokraatit muodostivat tai käännättivät räätäleillä käytettyjä pukujaan, sillä kankaat olivat niin arvokkaita, että ne haluttiin hyödyntää, vaikka muoti olisi muuttunut tai joku kohta puvusta kulunut käytössä.¹⁷

Ranska, ja erityisesti Pariisi, oli 1700-luvulla muodin, luksuksen ja ylellisyyskaupan keskus.¹⁸ Sieltä myös Ruotsin aristokratia

11. Special Extract öfwer utgifterna ifrån den 1 October 1760, till samma tid 1761. Carl Reinhold von Fersens arkiv vol. 4; Förtekning på utbetalte Medel för Öfwer Hof Jägmästarens och Riddarens Högwälborne Herr Grefwe Carl Reinhold von Fersens Räkning ifrån den 1. October 1760, till Samma tid 1761. Carl Reinhold von Fersens arkiv vol. 4. Stafsundsarkivet, SRA. 12. Coquery (1998) 162–178; Johanna Ilmakunnas (2004a) Aristokraattinen elämäntapa ja sen rahoitus 1700-luvun Ruotsissa. Carl ja Axel von Fersenin tulot, varallisuus ja kulutustottumukset, lisensiaatintutkimus, Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisu, 122–129.

13. Pylkkänen (1984) 11–56; Ribeiro (2002) 16–32.

14. Pylkkänen (1982); Ribeiro (2002) 33.

15. Betalda räkningar och kvitton. Hedvig Catharina von Fersens född De la Gardie arkiv. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 35. Stafsundsarkivet, SRA.

16. Aateli- ja säätyläisnaisten käsitöistä ja vaatteiden ompelemisesta ks. Pylkkänen (1982) 79–82, Ribeiro (2002) 73, 75.

17. Ks. esim. kuitti 31.1.1767. Betalda räkningar och kvitton. Hedvig Catharina von Fersens född De la Gardie arkiv. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 35. Stafsundsarkivet, SRA.

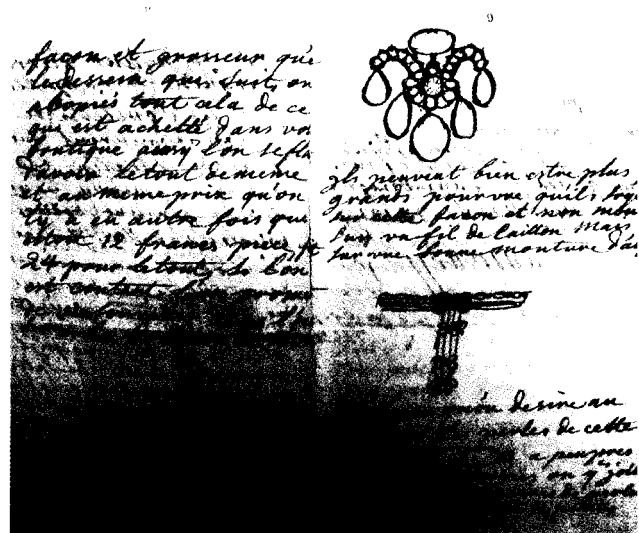
18. Coquery (1998); Laurence Fontaine (2003) 'The Circulation of Luxury Goods in Eighteenth-Century Paris. Social Redistribution and an Alternative Currency', teoksessa Maxine Berg & Elisabeth Eger (toim.), *Luxury in the Eighteenth Century. Debates, Desires and Delectable Goods*, Basingstoke and New York: Palgrave MacMillan, 89–102; Robert Fox & Anthony Turner (toim.) (1998) *Luxury trades and consumerism in ancien régime Paris. Studies in the history of the skilled workforce*, Aldershot: Ashgate.

tilasi itselleen vaatteita, asusteita, taidetta, kirjoja, astioita ja muita ylellisyystavaroita. Vapaaherratar Charlotta Sparre tilasi itselleen Ruotsin Pariisiin lähettilään kreivi Clas Ekebladin kautta sukkiä, kenkiä, koruja ja hansikkaita 1740-luvun alussa.¹⁹ Marraskuun 1. päivänä 1770 maksettiin Axel von Fersenin kassasta 312 kuparitaaleria Ranskan Ruotsin ministerin (lähettilään) hovimestarille. Fersenin puoliso kreivitär Hedvig De la Gardie oli tilannut ministerin kautta itselleen Pariisista kaksitoista paria erilaisia, erivärisiä ja eri tavoin kirjaituja kenkiä.²⁰

Vaunut ja hevoset

Aristokratian elämäntapaan kuului matkustaminen paikasta toiseen. Kaupungissa saattoi liikkua kantotuolissa tai jalan, mutta kaupungissakin ja erityisesti maaseudulla, aatelin omimmalla alueella, vaunut ja hevoset olivat tärkeimmät. Hevonen symboloi aristokratian vaurautta, valtaa ja statusta. Aatelismiehen tärkeisiin taitoihin kuului ratsastaminen, eikä aatelismies, joka ei tuntenut oloaan kotoisaksi hevosen selässä ollut todellinen aatelismies. Brittihistorioitsija David Cannadinen mukaan hevonen symboloi osuvasti maanviljelysvaltaista, hierarkkista ja aristokraattista maailmaa, koska hevosella ratsastanut aatelismies kohosi aivan konkreettisestikin ihmisten yläpuolelle, ei pelkästään materiaalisen vaurautensa tai poliittisen valtansa takia.²¹ Myös vaunut symboloivat aristokratian valtaa ja ilmensivät matkustajansa vaurautta ja yhteiskunnallista asemaa. Vaunujen ovelsa oli aatelisvaakuna, vaunuja veti yksi, kaksi tai kolme paria hevosia ja niitä ajoi livreeseen pukeutunut kuski. Takana seisoj usej myös livreepukuinen lakeija. Säädynmukaisten vaunujen ostaminen ja ylläpitäminen oli niin kallista, että kaikilla vauraillakaan aatelisilla ei siihen aina ollut varaa.²²

Axel von Fersen tilasi 1743 tukholmalaiselta vaununvalmistajalta Lindmanilta uudet vaunut. Itse vaunut maksoivat 522 kuparitaaleria, koristenyörit 290 kuparitaaleria ja vaunujen verhoilu 860 kuparitaaleria.²³ Vaunujen, hevosten ja tallin ylläpito kaupungissa oli kallista, mikä lisäsi vaunujen ja hevosten arvoa statussymboleina. Pyöriä, oh-

Charlotta Sparre tilasi 1740-luvulla pariisilaiselta jalokivisepältä koruja, joiden mallin hän piirsi tilaukseen. Ekebladskasamlingen, SRA.

jaksia ja verhoiluja samoin kuin satuloita ja suitsia piti korjata jatkuvasti, ja kaikki erilaiset vaunut täytyi saada säiden armoilta suojaan vaunuvajaan. Vaunujen ja hevosten osuus vuosittaisista menoista oli merkittävä, ja Fersenien tilikirjoissa oli joka vuosi eriteltyinä tallin kulut. Heinät ja kaura, kylminä talvina myös tallin lämmitys, nielivät suuria summia. Aristokraattitaloudessa oli aina myös vähintään yksi tallirenki ja kuski, joiden palkat, ylöspidon sekä kuskin vaatteet ja saappaat kustansi isäntä.²⁴

19. Johanna Ilmakunnas (2004b), 'Adelsdamen som konsument på 1700-talet', *Historisk Tidskrift för Finland* 89, 116–134.

20. Förteckning på utbetalte Medel för Fält Marskalkens, Riddarens och Commendeurens af Kongl: Maj:ts Orden, Högwälborne Herr Grefwe Axel Fersens Räkning ifrån den 1. October 1770, till Samma tid 1771. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 44. Stafsundsarkivet, SRA.

21. David Cannadine (1995), *Aspects of Aristocracy. Grandeur and Decline in Modern Britain*, London and New York: Penguin Books, 55.

22. Coquery 1998, 135–139; Andres Furger & alii (2005) *Le triomphe du luxe. La berline d'Isaac Pictet, syndic de Genève*. Genève: Musées nationaux Suisses.

23. Hof Cassa Räkning hällen hos Grefwinnan Högwälborna Fru Eleonora Wachmeister Ifrån den 1 October 1742 till samma tid 1743. Hans von Fersens arkiv vol. 70. Stafsundsarkivet, SRA.

24. Carl ja Axel von Fersenin tilikirjat. Carl Reinhold von Fersens arkiv vol. 2–13, Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 38–52, Fredrik Axel von Fersens räkenskaper vol. 1–8. Stafsundsarkivet, SRA.

Selvimminkin vaunut symboloivat aristokratian valtaa erilaisissa kulkueissa, joista 1700-luvulla yleisimpiä olivat hautajaissaatuet. Hautajaissaatto ja kaupungissa kaikunut kirkonkellojen soitto ja surumusiikki näyttivät aatelin vallan ja aseman koko Tukholmalle, kun tuhannet uteliaat kerääntyivät katujen varsille ja talojen ikkunoihin suurten hautajaisten aikaan nähdäkseen saattueen etenevän hitaasti kohti Riddarholmenin kirkkoa, jossa aristokraattihautajaiset yleensä pidettiin. Ruumissaatossa noudatettiin tarkkaa etikettiä ja rankijärjestystä, jonka mukaan vainajan perhe, kuninkaalliset ja ylhäisin aristokratia seurasivat omissa vaunuissaan ruumisvaunuja. Heidän jälkeensä tulivat, yhä edelleen arvojärjestyksessä, muut hautajaisiin osallistuneet.

Kreivi Axel von Fersen haudattiin keskiviikkona 30. huhtikuuta 1794. Tuolloinkin Tukholman kaduille ja talojen ikkunoihin kerääntyi väkeä katsomaan hautajaissaattuetta, jonka tarkoituksena oli vakuuttaa Fersenin sekä hänen perheensä ja sukunsa tärkeä asema niin elämän aikana kuin kuoleman jälkeen. Ruumisvaunuja, joissa kreivi Fersenin arkku kuljetettiin kirkkoon, veti kuusi valkoista hevosta. Hautajaiskulkueen selkärangan muodostivat rankijärjestyksen sanelemassa järjestyksessä kulkeneet 86 vaunut, joissa Fersenin perhe sekä kuningasperheen ja aristokratian jäsenet seurasivat kreiviä hänen viimeisellä matkallaan. Vaunuja ajoivat livreepukuiset kuskit ja niiden perässä seisoivat livreepukuinen miespalvelija. Ruumissaattoon osallistui myös koko kaarti ja henkirykmentistä kokonainen pataljoona. Kanuunoilla ammuttiin 128 laukausta edesmenneen kreivin, valtaneuvoksen ja sotamarsalkan kunniaksi. Kulkueen edellä käveli 150 surumusiikkia laulanutta lastenkotilasta.²⁵ Ruumisvaunuja ja seremoniamestarin vaunuja varten oli kuninkaallisesta tallista vuokrattu kymmenen paria hevosia ja kymmenen kuskia. Muualta vuokrattiin vielä kaksikymmentä ”herrasväenvaunua” ja kuskia sekä neljä lakeijaa. Kunnialaukaukset ampuneiden kanuunoiden siirtelyyn tarvittiin kahdeksantoista työhevosta. Kaksikymmentäkaksi

vahtimestaria ja kaksi koulumestaria ohjasi laulavia lastenkotilapsia kulkueessa.²⁶

Ylellisyyesineet

Yksi Tukholman arvostetuimmista ja menestyneimmistä kultasepistä, Stafhell,²⁷ toimitti loppukesällä 1773 Axel von Fersenin tyttarelle Hedvigille kapioksi aiottuja toilettihopeita. Niihin kuului hopeareunuksinen peili, pesuvati ja kannu, kannellinen toilettirasia, kaksi pientä vatiä ja kynttilänjalkapari. Lasku, 4 140 kuparitaaleria, maksettiin kahdessa erässä toukokuussa ja elokuussa 1773.

Säädynmukaiset toilettihopeat kuuluivat myös nuoremman tyttären Sophien kapioihin hänen avioituessaan muutamaa vuotta myöhemmin. Kultaseppä Stafhell valmisti nämäkin toilettiesineet, joihin kuului hopeinen peilinkehys, pesuvati ja kannu, partakulho ja vati, kynttilänjalvoja ja kannellisia rasioita. Hopeille teetettiin vuorattu kotelo, jossa toilettiesineitä saattoi kuljettaa ja säilyttää matkustettaessa. Sophie von Fersenin toilettihopeiden hinta kohosi yli 4 900 kuparitaalerin.²⁸ Erilaisten vatiin, kannujen,

25. Märta Helena Reenstierna kuvaa tunnetussa päiväkirjassaan Fersenin hautajaisia ja kertoo, että huonekalukauppias Lundberg oli kutsunut hänet ja hänen poikansa katsomaan ikkunoistaan hautajaiskulkuetta. Märta Helena Reenstierna (1946) *Årstadagboken. Journaler från åren 1793–1839. Del 1 1793–1812*, Stockholm: Generalstabens litografiska anstalts förlag, 62–63.

26. Special Extract öfwer Utgifterne från 1. October 1793 till samma tid 1794. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 52. Stafsundsarkivet, SRA.

27. Anders Stafhell tai Gustaf Stafhell nuorempi. Molemmat kuuluivat 1700-luvun toisella puoliskolla Tukholman tärkeimpiin kultaseppiin, joita hovi, aateli ja rikas porvaristo käyttivät paljon. Heidän isänsä Gustaf Stafhell vanhempi oli vapauden ajan tärkeitä kultaseppiä. Jan von Gerber (1997) 'Guldsmedskonsten', teoksessa *Signums svenska konsthistoria. Frihetstidens konst*, Lund: Bokförlaget Signum, 339–365; Astrid Thydén-Jordan (1998) 'Guldsmedskonsten', teoksessa *Signums svenska konsthistoria. Den gustavianska konsten*, Lund: Bokförlaget Signum, 385–411.

28. Räkning för Hans Excellence Riks Rådet Riddaren och Commendeuren af Kongl: Maj^{ts} Orden Högwälborne Herr Grefwe Axel Fersens enskilte Medel, ifrån den 1 October 1776 till samma tid 1777. Fredrik Axel von Fersens räkenskaper vol. 7; Förteckning på Utbetalte Medel för Hans Excell^{ts} Riks Rådets Riddarens och Commendeurens af Kongl: Maj^{ts} Orden Högwälborne Herr Grefwe Axel Fersens Räkning ifrån den 1 October 1776, till samma tid 1777. Fredrik Axel von Fersens räkenskaper vol. 7. Stafsundsarkivet, SRA.

rasioiden ja kynttilänjalkojen lisäksi toilettihopeisiin kuului usein pinsettejä, hammas-tikkuja, puuteriveitsiä, partaveitsiä, harjoja ja hopeakorkkisia kristallisia hajuvesipulloja.²⁹

Hopeiset toilettiesineet olivat vain harvojen ulottuvilla kalleutensa takia ja niiden arvo ylellisinä statusesineinä oli suuri.³⁰ Aristokratian elämäntapaan kuului niin Ranskassa, Englannissa kuin Ruotsissakin se, että makuuhuoneessa vastaanotettiin vieraita. Erityisesti aatelisnaisten pukeutuminen ja toiletti olivat seurapiiritilaisuuksia, joissa säädynmukaisella ja edustavalla sisustuksella sekä ylellisyyksesineillä oli tärkeä rooli siinä tavaroiden maailmassa, jossa 1700-luvulla yhä enemmän elettiin. Aristokraattinaisen toilettipöydällä olleet muodikkaat, hienostuneet ja kalliit hopeaesineet symboloivat materiaalista jatkuvuutta sekä suvun ja säädyn valta-asemaa yhteiskunnassa.³¹

Hopea- ja kultaesineet sekä korut olivat ylellisyys- ja statusesineitä, joihin oltiin valmiita käyttämään huomattavia summia rahaa. Axel von Fersenin tyttärilleen kappioiksi ostamien toilettihopeiden arvosta saa käsityksen, kun niitä vertaa Fersenien kamreerille maksettuihin vuosipalkkiaan. Kamreeri Lars Pagander oli ollut Fersenien palveluksessa vuosikymmeniä ja hän vastasi konttorissa kirjurien ja kirjanpitäjien avulla Fersenien kaikesta omaisuudesta sekä sen ylläpidosta ja tuottavuudesta. Paganderille maksettiin 1770-luvulla 3 000 kuparitaalerin vuosipalkkaa, jolla kamreerin kaltainen alempi virkamies saattoi mukavasti elättää perheensä ja pitää palveluksessaan paria kolmea piikaa.³²

Perukirjoissa toiletti- ja pöytähopeat kuuluvat irtaimiston arvokkaimpiin kokonaisuuksiin. Vaikka koruja tai pieniä ylellisyyksesineitä kuten rasioita tai viuhkoja ei perukirjoissa useinkaan arvioitu rahalliselta arvoltaan merkittäviksi, oli niiden merkitys kantajilleen suuri. Ne saattoivat olla hankinta-aikanaan hyvinkin arvokkaita ja suuria taloudellisia sijoituksia, joiden arvo ei enää perukirjan tekemisen aikaan näkynyt. Aristokratian naisten ja miesten olemuksen oleellinen osa olivat ylelliset asusteet, kul-

taiset taskukellot, sirot hopeiset tai kullatut ompelusakset, hienostuneet nuuskarasiat, kengänsoljet, pukumiekat, mitalit ja kunniamerkit. Korut olivat muiden asusteiden rinnalla tärkeä osa aristokraattista pukeutumista. Ne olivat ylellisyys- ja statusesineitä, mutta haluttavia myös itsessään niiden kantajalleen tuottaman mielihyvän takia. Korut kytkivät toisiinsa ruumiillisuuden, näyttävyyden ja universaalien käsityksen raaka-aineiden arvosta.³³

Pienikokoiset mutta arvokkaat ylellisyyksesineet olivat suosittuja lahjoja. Timantein koristeltu miniatyyrimuotokuva tai emaloitu kultarasia, jossa oli antajansa muotokuva tai muu tarkoin valittu motiivi oli intiimi lahja. Axel von Fersen omisti pienen emaloidun kultarasian, jonka kannessa oli hänen puolisonsa Hedvig De la Gardien muotokuva. Kreivittärellä puolestaan oli briljanttien ympäröimä miniatyyrimuotokuva kreivistä.³⁴ Kuningas lahjoitti hoviaatelille erilaisissa tilaisuuksissa ylellisyyksesineitä, joilla oli suuri symboliarvo kuninkaallisina suosio-osoituksina,³⁵ mutta myös konkreettinen

29. Carolina Brown (2007) 'Mode och skönhet', teoksessa Jakob Christensson (toim.) *Signums svenska kulturbhistoria*. Gustavianska tiden, Stockholm: Bokförlaget Signum, 389–425; Kirsi Vainio-Korhonen (1994) *Kultaa ja hopeaa mestarien työkirjoissa. Suomen kultasepäntö Ruotsin ajan lopulla valtakunnallista tautaa vasten*, Historiallisia Tutkimuksia 182, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 258–259.

30. Barnard (2002) 134–150; Vainio-Korhonen (1994) 258–259.

31. Brown (2007) 401, 406.

32. Kamreerin palkasta maksoi osan Axel von Fersen ja osan Fersenien vanhempien kuolinpesä. Esim. Förteckning på utbetalte Medel för Hans Excellence Riks Rådets, Riddarens och Commendeurens af Kongl: Maj:ts Orden, Högwälborne Herr Grefwe Axel Fersens Räkning, ifrån den 1. Oct: 1773 til samma tid 1774. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 45; Sterbhuset 1775. Special Extract öfwer Utgifterne, ifrån den 1. October 1774, til samma tid 1775. Hans von Fersens arkiv vol. 85. Stafsundsarkivet, SRA.

33. Marcia Pointon (2007) 'Women and their Jewels', teoksessa Jennie Batchelor & Cora Kaplan (toim.) *Women and Material Culture, 1660–1830*, Hampshire and New York: Palgrave Macmillan, 11–30.

34. Bouppteckning efter Axel von Fersen. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 34. Bouppteckning efter Hedvig Catharina von Fersen, f. De la Gardie. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 37. Stafsundsarkivet, SRA.

35. Henrika Tandefelt (2008) *Konsten att härska. Gustaf III inför sina undersåtar*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 706, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet, 44–135.

materiaalinen merkitys ja rahallinen arvo. Aatelismiehet saattoivat saada kultasepäntöyden taidonnäytteenä ja ruhtinaallisen armon osoituksena nuuskarasian tai mitaleita, joissa oli kuninkaan tai kuningattaren profiilikuva, niin kuin Axel von Fersenin perukirjaan luetteloitu mitalipari.³⁶

Aatelisnaiset palkittiin kallisarvoisilla ja muodikkailla koruilla kuten rannekoruilla, joissa oli kuninkaan ja kuningattaren miniatyyrimuotokuvat briljanttien ympäröiminä, tai rintakorulla, jossa oli briljanteista muodostetut kuninkaan tai kuningattaren nimi-kirjaimet.

Vuosikymmeniä hovinaisena toimineen Charlotta Sparren perukirjaan on merkitty useita tällaisia koruja, joita hän sai hovissa ollessaan, ja joita kannettiin hovipuvun kanssa.³⁷ Hovinaiset saattoivat saada lahjaksi myös viuhkoja, nauhoja ja sulkia, joiden statusarvo hovin maailmassa oli suuri.³⁸ Viuhkat ja nauhat olivat tavallisimpia ylellisyyksesineitä, koska ne paitsi kuuluivat oleellisena osana muodikkaaseen pukeutumiseen, olivat suhteellisen edullisen hintansa ja pienen kokonsa vuoksi monien ulottuvilla.

Muodikkaalla aatelismiehellä oli pukunsa koristeena ja aateluutensa merkinä kunniamerkit, jalometalliset kengänsoljet ja polvihousujensoljet, hopeiset takin- tai liivinäpit, hopea- tai kullattupäinen kävelykeppi, pukumiekka sekä kallis nuuskarasia.³⁹ Kunniamerkit olivat osoitus aatelismiehen statuksesta kruunun silmissä ja näitä arvomerkkejä kannettiin merkinä aatelismiehen palveluksista ja uskollisuudesta hallitsijaansa ja isänmaataan kohtaan.

Aatelisnaisella säädynmukaiseen pukeutumiseen kuului vähintäänkin korvakorut, joissa yleensä oli myös riipus. Kaulakorut – usein helminauhat – olivat lyhyitä ja ne voitiin korvata erilaisilla nauhoilla, jotka saattoivat olla yhtä arvokkaita kuin korut. Myös rannekorut olivat suosittuja, erityisesti moninkertaisista helminauhoista kootut ja miniatyyrimuotokuvien koossa pitämät.

Kreivitär Anna Sophia von Fersenin perukirjan mukaan hänellä oli vihkisormus, jossa oli pienten briljanttien ja rubiinien ympäröimä suuri timantti ja suuri rubiini,

pienin timantein koristettu sormus sekä muutama yksinkertainen kultasormus. Kreivitären koruihin kuului myös muodikkaita agaatti-, timantti- ja korallikorvakoruja riipuksineen, kaksi kallisarvoista ruusukvartista tehtyä kaulanauhaa, agaattirannekoruja, kaksi helmirannekorua, joitakin kultaketjuja sekä irrallisia pieniä timantteja ja epäaitoja helmiä.⁴⁰

Asuminen ja huonekalut

Käsitys mukavasta ja säädynmukaisesta asumisesta muuttui 1700-luvulla. Suuret salit hylättiin ja niiden sijaan rakennettiin pienempiä, mukavampia ja intiimimpiä huoneita. Sosiaalinen kanssakäyminen ja yksityiselämän intiimiyys alkoivat erottautua ja saivat omat tilansa. Vuorokaudenajan ja sosiaalisen tilanteen mukaan oleskeltiin makuuhuoneessa, pukeutumishuoneessa, salongissa, ruokasalissa tai kirjastossa. Taloudenhoitoon ja muuhun asumiseen liittyneet tilat, keittiö, palvelusväen huoneet, varastot, pesutupa, tallit ja varastot sijoitettiin kauas isäntäväestä. Niin näiden tilojen äänet ja hajut eivät kulkeutuneet isäntäperheen korviin tai nenään, eikä heidän myöskään tarvinnut usein törmätä palveluskuntaan.⁴¹

36. Axel von Fersenin perukirja. Axel von Fersen och hans hustrus testamenten, boupptecknings- och arskifteshandlingar efter Axel von Fersen 1776–1796. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 34. Stafsundsarkivet, SRA.

37. Bouppteckning efter grevinnan Charlotta Fredrika von Fersen, f. Sparre. Carl Reinhold von Fersen arkiv vol. 1e. Stafsundsarkivet, SRA; Bouppteckning efter grevinnan Charlotta Fredrika von Fersen, f. Sparre. Svea hovrätt, Huvudarkivet E IX b:148, Adliga bouppteckningar. SRA.

38. Johanna Ilmakunnas (2007) 'Hovets damer i 1700-talets Sverige', *Historiska och litteraturhistoriska studier* 82, 17–47.

39. Ribeiro (2002) 31–32; Vainio-Korhonen (1994) 271–280.

40. Bouppteckning efter Anna Sophia von Fersen, g. Lantingshausen. Svea hovrätt, Huvudarkivet E IX b: 43, Adliga bouppteckningar. SRA.

41. Figeac (2001) 115–120; Michel Figeac (2006) *Châteaux et vie quotidienne de la noblesse. De la Renaissance à la douceur des Lumières*, Paris: Armand Collin, 248–257; Gösta Selling (1991) *Svenska herrgårdshem under 1700-talet. Arkitektur och inredning 1700–1780*, Faksimilupplaga, Stockholm: Rekolid; Elisabet Stavenow-Hidemark (2006) 'Ett nytt sätt att bo' teoksessa Jakob Christensson (toim.) *Signums svenska kulturhistoria. Gustavianska tiden*, Stockholm: Bokförlaget Signum, 375–411.

Löfstadin linna. Axel von Fersen ja Hedvig De la Gardien kunnostivat tulipalosta kärsineen suurvalta-ajan linnan uudenaikaiseksi aatelispalatsiksi 1750-luvulla. Linnaan rakennettiin keittiö ja ruokasali, ja sisustus uusittiin vastaamaan aikakauden ihanteita ja mukavuuskäsitteitä kaakeliuuneineen ja kaksinkertaisine ikkunoineen.

Ruotsin eturivin arkkitehdit saivat koulutuksensa Ranskassa ja heidän piirtämänsä aatelispalatsit ja maaseutukartanot sekä kuninkaalliset linnat noudattivat ranskalaista ihannetta. Yli kymmenen vuotta Ranskassa upseerina palvellut Axel von Fersen tunsikin uudet arkkitehtoniset virtaukset ja palkkasi Ranskassa ja Italiassa opiskelleen yli-intendentti Carl Härlemanin arkkitehdiksi korjauttaessaan 1750- ja 1760-luvulla säädynmukaiseksi aatelispalatsiksi 1600-luvun alkupuolella rakennetun Tukholman talonsa. Talon korjauttamisen lisäksi Fersen rakennutti tontilleen kahdentoista hevosen tallin, vaunuvajan, leivin- ja panimotuvan, mangelihuoneen ja varastoja, joiden yläkertaan tuli palvelijahuoneita. Kadunvarteen rakennettiin myös pitkä siipirakennus, johon tuli vuokrattavia myymälä- ja asuintiloja.⁴² Fersenien kaupunkitalot ja useat linnat maaseudulla oli kaikki rakennettu ja sisustettu samaan tapaan: kreivittären ja kreivin

huoneistot sijaitsivat rakennuksen eri päissä ensimmäisessä asuinkerroksessa ja ruokasali niiden välissä. Toisessa kerroksessa olivat vierashuoneet ja pohjakerroksessa palveluskunnan tilat sekä keittiö.⁴³

42. Anna von Ajkay (1977) *Fersenska palatset. Tradition och förnyelse på Blasieholmen*, Stockholm: P. A. Norstedt & söners förlag, 52–53; Fersenin ulkopuolisille vuokraamista tiloista ks. esim. Räkning för General Majorens och Riddarens, hörwålborne herr Grefwe Axel Fersens enskildte Medel ifrån den 1. October 1754, till samma tid 1755. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 39; Räkning för General Lieutenantens och Commendeurens af Kongl: Swärds Orden Högwålborne Herr Grefwe Axel Fersens enskildte Medel, ifrån den 1. October, till samma tid 1760. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 41. Stafsundsarkivet, SRA.

43. Ks. esim. Axel von Fersenin perukirja. Axel von Fersens och hans hustrus testamenten, houpptecknings- och arvsqifteshandlingar efter Axel von Fersen 1776–1796. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 34. Stafsundsarkivet, SRA sekä Inventarium på de Meubler och husgerådssaker. som finnes wid Löfstad den 30 October 1763. Löfstadarkivet E II:1. Landsarkivet i Vadstena.

Yli puolet Axel von Fersenin menoista tilikautena 1750–51 aiheutui kaupunkitalon rakentamis- ja korjaamiskuluista.⁴⁴ Vuosikymmenen puolivälissä palatsissa oli jo edetty sisätöihin ja sisustamiseen, todennäköisesti Carl Hårlemanin ennen kuolemaansa 1753 tekemien suunnitelmien pohjalta. Sisustuksen viimeistelystä vastasi Hårlemanin oppilas ja seuraaja yli-intendenttinä Jean Eric Rehn, eikä Fersen halunnut, että mitään sisustustöitä tehtiin ilman, että Rehn ja hän itse hyväksyivät ne.⁴⁵ Fersenin palatsissa sisustustöitä tekivät tukholmalaiset käsityöläismestarit. Palatsin sisustaminen vaati taitavaa ammattityövoimaa ja taidokkaiden yksityiskohtien veistäminen, maa-laaminen tai kultaaminen oli aikaa vievää. Monet käsityöläismestarit työskentelivätkin Fersenin palatsissa useiden kuukausien tai jopa vuosien ajan.

Fersenin palatsin sisustustyöt jatkuivat aina 1760-luvun alkupuolelle saakka. Muodin ja esteettisten ihanteiden mukaiseen sisustamiseen saattoi helposti kulua yhtä paljon rahaa kuin itse rakennuttamiseen tai mittavaan korjauttamiseen.⁴⁶ Mikäli rahat uhkasivat loppua, lykkäsi aateli linnojen sisustamista. Irlannin aatelin kuluttamista tutkinut Toby Barnard huomauttaa, että ainakaan Irlannissa rakentamiseen ei myöskään saanut loputtomasti lainaa, mikä ehkäisi rakennuttajien taloudellisia vaikeuksia.⁴⁷ Aatelin oli pakko viivyttää linnojen tai palatsien sisustamista, kunnes henkilökohtainen taloudellinen tilanne oli parantunut. Axel von Fersenillä pitkittyneet sisustustyöt aiheutuivat kuitenkin ammattitaitoisen työvoiman puutteesta. Taidokas ja tarkka käsityö oli erittäin hidasta. Tukholman taitavimmat ammattimiehet olivat kysytyjä ja heidän saamiseen täytyi olla valmis tekemään myönnytyksiä ja odottamaan pitkiäkin aikoja, jotta he vapautuivat edellisistä suurista töistään.

Fersenin puolison, kreivitär Hedvig De la Gardien huoneistoon teetettiin kaksinkertaiset ikkunat, kreivin kabinetin seinät koristettiin maalauksin ja pikkukreivi Hans Axelin huoneeseen tilattiin toinen kaakeliuuni vanhan pariiksi. Palatsia ja koko Fersenin omistamaa korttelia ympäröivien ka-

tujen katukiveyksen kreivi kustansi omista varoistaan.⁴⁸ Tällaiset korjaukset ja uudistukset lisäsivät huomattavasti asumismukavuutta. Kaksinkertaiset ikkunat, joissa ruudut oli kitattu kiinni, pitivät lämmön huoneessa ja päästivät paljon valoa sisään. Kaakeliuunit lämmittivät tasaisesti savuttamatta juurikaan ja pesällinen puuta riitti lämmittämään huoneen koko päiväksi.⁴⁹ Lisää lämpöä ja valoa saatiin kynttilöistä, joiden valo heijastui moninkertaisena kattokruunujen kristalleista ja seinille kiinnitetyistä peileistä.

Fersenin kaupunkitalo oli sisustettu kuten kaikki Euroopan korkean aristokratian residenssit: ilmentämään talon omistajan asemaa ja arvoa. Asuinhuoneet oli tapetoitu kankailla tai niitä koristivat seinämaalaukset, ja tärkeimmissä huoneissa, kuten kreivittären seurusteluhuoneissa ja makuuhuoneessa, oli useita seinään kiinnitettyjä suuria peilejä ja marmoritakat. 1700-luvulla talon emännän huoneisto oli suurempi ja yleensä ylellisemmin sisustettu kuin talon isännän. Siihen kuului seurusteluhuoneita, joita käytettiin sekä vastaanottotiloina että intiimeinä seurusteluhuoneina perheen ja ystävien kesken.

44. Special Extract af Förteckningen på utgifterne ifrån d. 1 Octob: 1750, till samma tid 1751. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 38. Stafsundsarkivet, SRA.

45. Special Extract öfwer utgifterne, ifrån den 1. October 1754, till samma tid 1755. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 39; Förteckning på utbetalte Medel för Hr General Majorens och Riddarens Grefwe Axel Fersens Räkning, ifrån den 1 October 1754, till samma tid 1755. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 39; Pro Memoria Angående min hushållning 31.8.1757. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 32a. Stafsundsarkivet, SRA.

46. Barnard (2004) 52; Wilson & Mackley (1999) 'How Much did the English Country House Cost to Build, 1660–1880?' *The Economic History Review*, New Series, 52, 436–468; Wilson & Mackley (2007) 237–351.

47. Barnard (2004) 52.

48. Special Extract öfwer Utgifterne, ifrån den 1. October 1761 till Samma tid 1762. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 41; Förteckning på utbetalte Medel för General Lieutenantens och Commendeurens af Kongl: Swårds Orden Högwållborne Herr Grefwe Axel Fersens Räkning, ifrån den 1 October 1761, till Samma tid 1762. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 41; Special Extract öfwer utgifterne ifrån den 1. October 1762, till samma tid 1763. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 42. Stafsundsarkivet, SRA.

49. Stavenow-Hidemark (2006) 387.

Ljungin linnan ruokasali, johon alunperin ripustettiin sukumuotokuvia kahteen riviin seinille. Kun ruokasalia ei käytetty, sijoitettiin tuolit vasten seiniä ja suuret klaffipöydät siirrettiin viereiseen käytävään.

Hedvig De la Gardien huoneistoon Tukholmassa kuului suuri seurusteluhuone, pienempi seurusteluhuone, makuuhuone, garderobi, pukeutumiskabinetti ja kamari-neitsyen huone. Suuri seurusteluhuone oli palatsin tärkein huone, jossa vastaanotettiin vieraita ja vietettiin juhlia. Vihreäsävyisessä huoneessa oli kalusteina leposohva ja kaksitoista nojatuolia, kaksi marmorikantista pöytää, mahonkinen teepöytä, pieni mahonkinen ompelupöytä, lakattu tarjotinpöytä sekä kaksi posliinista potpourriruukkua, kolme paria kullattuja kynttelikköjä ja kristallikruunu sekä peilejä ja sukumuotokuvia. Pieni seurusteluhuone, joka yhdessä suuren seurusteluhuoneen ja ruokasalin kanssa muodosti palatsin julkisimmat ja edustavimmat tilat, oli kalustettu vielä näyttävämmiin ruusunpunaisiin damastitapeteihin ja samalla kankaalla verhoilluin kullatuin huonekaluin.⁵⁰ Ylelliset materiaalit ja sirot, kullatut tai kalliista puulajeista valmistetut, huonekalut loivat säädynmukaisen ympäristön ja

taustan aristokratian elämäntavalle, jonka tärkeimpiä ilmenemismuotoja oli seurustelukulttuuri.

Huonekalut ja sisustaminen kertoivat varakkuudesta kaikissa yhteiskuntakerroksissa. Lipastojen ja kaappien sisältö toi ilmi symbolisella tavalla talon asukkaiden varakkuuden ja sosiaalisen aseman, vaikka kaikkea ei olisi näytettykään. Kulttuurihistorioitsija Daniel Roche painottaa, että nimenomaan aristokratian ja eliittien piirissä huonekalut olivat merkittävä osoitus vallankäytöstä kulluttamisen kautta. Huonekalut kertoivat omistajansa statuksesta, mutta sisustamiseen liittyi samaan aikaan myös kysymys tarkoin valitun pienen seurapiirin intiimistä kanssakäymisestä sekä mukavuudesta. Nojatuoli, sohva tai käsinojallinen pikkutuoli oli sosi-

50. Axel von Fersenin perukirja. Axel von Fersens och hans hustrus testamenten, boupptecknings- och arvs-kifteshandlingar efter Axel von Fersen 1776–1796. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 34. Stafsundsarkivet, SRA.

aalisen erottautumisen merkki, sillä se oli kalliimpi ja mukavampi kuin penkki, palli tai tavallinen yksinkertainen tuoli.⁵¹

Kaikki huonekalut eivät itsessään olleet statussymboleja, mutta niistä tehtiin sellaisia eri tavoin. Ruokapöydät olivat usein yksinkertaisia mäntyisiä klaffipöytiä tai pöytälevyjä, jotka nostettiin pukkijalkojen päälle. Valkeat pöytäliinat, kynttilöiden valossa hohtaneet pöytähopeat ja gastronomisia nautintoja tarjonnut ruoka saivat unohtamaan ja kätkivät alleen vaatimattomat ja yksinkertaiset, mutta käytännölliset huonekalut.⁵²

Miellyttävien ja mukavien huonekalujen lisäksi monet korjaukset ja muutokset, kuten kaakeliuunien rakentaminen ja nuohoaminen, kaksinkertaiset ikkunat, katulyhdyt ja uudet huonekalut paransivat asumismukavuutta. Seinämaalauksilla, parketeilla ja sisustuksella taloista tehtiin muodinmukaisia ja edustavia aristokratian asumuksia, joihin kutsutut vieraat ja toisinaan tuotteitaan esittelevät kauppiaat ja käsityöläiset pääsivät näkemään säädynmukaista mukavuutta ja ylellisyyttä. Myös katulyhdyt olivat sosiaalisen erottautumisen keino; ne olivat kalliita, ja jonkun palvelijan täytyi huolehtia niistä. Valo loi turvallisuutta pimeyteen ja lyhdyt valaisivat kaikkien ohikulkijoiden nähtäväksi palatsin sisäänkäynnin.

Ruoka, juoma ja astiat

Ruoka, syöminen ja pöytätavat erottivat tai yhdistivät ihmisiä niin kuin pukeutuminen ja asuminen.⁵³ Aristokratian pöydissä välttämättömyydestä tuli esimodernin ajan Euroopassa ylellisyyttä, ylellisyydestä välttämättömyyttä ja yhdessä syömisestä nautinto.⁵⁴ Muutosta vahvistivat ja ruokkivat myös asuntojen uudet tilajaot ja ruokasalien syntyminen.

Kulutuskulttuurin monipuolistuminen merkitsi sitä, että varsinkin kaupungeissa monet hyödykkeet ja elintarvikkeet ostettiin. Tällaisia olivat itsestään selvästi siirtomaatavarat, kuten kahvi, tee, kaakao ja sokeri sekä mausteet, joista 1700-luvulla oli tullut harvojen ulottuvilla olevan luksuksen sijaan jokapäiväistä välttämättömyyttä. Tavanomaisimmat ruokatavarat, kuten vehnä, ruis,

herneet ja muut kasvikset sekä kala ja liha tuotiin aatelitalouksiin useimmiten laivalla läheisistä kartanoista. Carl von Fersenin kartanoista Steninge ja Axel von Fersenin kartanoista Mälsåker sijaitsivat Mälarenin rannalla lyhyen laivamatkan päässä Tukholmasta, ja niistä tuotiin pitkin vuotta elintarvikkeita ja karjaa kreivien talouksissa käytettäväksi.⁵⁵ Aatelisilla oli myös heti kaupunginporttien ulkopuolella suuria hyötypuutarhoja, joista saatiin tuoreita vihanneksia ja hedelmiä aatelin pöytiin.⁵⁶

Carl von Fersenin pitkäaikainen taloudenhoitaja Amalia Arendt piti tarkkaa kirjaa siitä, mitä ruoka-aineita kreivin talouteen ostettiin ja mitä siellä syötiin. Arkena käytettiin paljon tuoretta kalaa, kanoja ja muita lintuja, naudan- ja sianlihaa, anjoviksia, herneitä, punajuuria, porkkanoita ja sipulia. Lisäksi mausteina käytettiin runsaasti persiljaa, kapriksia, pähkinöitä, muskottipähkinää ja piparjuurta. Leipomiseen tarvittiin manteleita, rusinoita, sokeria, voita, siirappia, kanelia, vehnäjuhoja ja munia. Kesällä syötiin tuoreita marjoja ja vihanneksia, mansikoita, viinimarjoja, mustikoita, salaattia, pinaattia ja parsaa. Toisinaan syötiin hummereita tai savustettua lohta, piparkakkuja tai sokerikorppuja. Sitruhedelmät olivat päivittäistä ylellisyyttä, ja muutama sitruuna saattoi maksaa saman verran kuin

51. Roche (1997) 188–194, 197–198; Pardailhé-Galabrun (1988) 366–401.

52. Figeac (2001) 158–159; Ljungissa, yhdessä Axel von Fersenin linnoista, oli ruokasalissa ainoastaan 24 tuolia. Kaksi vaatimatonta mäntyistä klaffipöytää oli sijoitettu viereiseen käytävään. Axel von Fersenin perukirja. Axel von Fersen och hans hustrus testamenter, boupptecknings- och arvskafteshandlingar efter Axel von Fersen 1776–1796. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 34. Stafsundsarkivet, SRA.

53. Sarti (2002) 148–157, 167–174; Weatherill (1988) 151–157.

54. Jean-Louis Flandrin (1986) 'La distinction par le goût', teoksessa Philippe Ariès & Georges Duby & Roger Chartier (toim.), *Histoire de la vie privée III. De la Renaissance aux Lumières*, Paris: Éditions du Seuil, 267–309.

55. Elintarvikkeista maksettiin tulleja ja satamamaksuja sekä käypä hinta kartanoihin. Osa Tukholmaan tuoduista elintarvikkeista saatettiin myydä ja vain osa käyttää Fersenien talouksissa. Tilikirjoissa kreivien talouden käyttöön tai myytäväksi tuotuja elintarvikkeita ei eroteltu toisistaan.

56. Carin Bergström (2007) *Stina Piper. Grevinna i 1700-talets Sverige*, Stockholm: Atlantis, 28–29.

kreivin tyttärelle teetetty puku. Kahvia ja erilaisia mineraalivesiä juotiin paljon. Kun kreivi oli Tukholmassa, ostettiin joka päivä ranskanleipää.⁵⁷

Tärkein ostettu hyödyke kreivin pöydässä oli viini, jota hän osti joko tukholmalaisilta kauppiailta tai Tukholmassa olleiden ulkomaisten diplomaattien kautta. Diplomaattien kautta hankituista ranskalaisista ja saksalaisista viineistä tai muistakaan ylellisyystuotteista ei tarvinnut maksaa veroja.⁵⁸ Talouskirjanpidon mukaan punaviiniä, portviiniä, paloviiniä ja olutta ostettiin kreivin talouteen varsin usein.⁵⁹ Paloviiniä ja olut olivat palveluskunnan juomia, mutta viini ja portviini – joskus myös paloviini – menivät kreivin käyttöön.

Aristokraattiperheelle oli kunnia-asia pitää palveluksessaan taitavaa ja luotettavaa keittiöhenkilökuntaa. Korkean aristokratian keittiöissä ruoanlaitosta eivät vastanneet keittäjättäret (naiset), vaan koulutetut kokit (miehet).⁶⁰ Kokin palkkaaminen merkitsi isäntäperheen olevan sosiaalisen hierarkian huipulla sekä kiinnittävän huomiota gastronomiaan, mikä haluttiin näyttää myös päivällis- ja illallisvieraille tarjoamalla toinen toistaan hienompia ruokalajeja ja viinejä.

Tukholman seurapiirejä puhutti 1770-luvun alussa kreivi Axel von Fersenin ja valtaneuvos Erik Sparre af Söfdeborgin kokkien paremmuus. Molemmat oli koulutettu isäntänsä laskuun Pariisissa, Ruotsin lähettilään kreivi Gustav Philip Creutzin luona.⁶¹ Myöhemmin Fersen lähetti toisenkin kokin Ranskaan, ja Creutz valvoi hänen koulutustaan.⁶² Sama kokki jatkoi oppiaikaansa Ruotsin Lontoon lähettilään paroni Gustav Adam von Nolckenin luona.⁶³ 1790-luvun alussa Fersenillä oli palveluksessaan englantilainen kokki, johon hän oli erittäin tyytyväinen. Tosin Fersenin kuvauksen perusteella vaikuttaa siltä, että englantilainen kokki valmisti ruoan ranskalaisen keittiön tapaan.⁶⁴

Keittotaidon hienoudet hallitsevan kokin valmistama ruoka ei yksinään riittänyt, vaan se oli myös asetettava tarjolle, tarjoitava ja syötävä säädynmukaisella, hienostuneella ja ylevällä tavalla. Hohtavan valkeat, mankeloidut pellarapöytäliinat ja lautasliinat,

kirkkaat lasit, hopeiset kyntteliköt, tarjoilu-astiat ja ruokailuvälineet sekä hieno, usein sukuvaakunalla koristettu tai itäintialainen posliini kertoivat kristallikruunun ja valkeiden kynttilöiden valossa koko pöytäseurueelle aterioinnin suuren merkityksen aateliskulttuurissa sekä aatelisterheen kunnian ja suuruuden. Syöminen ja varsinkaan aterian vieraille tarjoaminen muulla kuin säädynmukaisella tavalla olisi ollut ennen kuulumatonta. Se ei aristokratian näkökulmasta tarkoittanut suurta ylenpalttisuutta, vaan soveliasta ja edustavaa kattausta.

Kreivitär Anna Sophia von Fersenillä ja hänen puolisoillaan paroni Jacob Albrecht von Lantingshausenilla oli Wachtmeisterien ja Fersenien eli rouvan suvun vaakunoilla koristettu aitoposliininen astiasto, johon kuului keittokulhoja, vateja, kulhoja, lautasia, teekannuja, kahvikannuja, teerasioita ja teekuppeja sekä kaakaokuppeja. Lisäksi heillä oli toinen astiasto sinivalkoista pos-

57. Hushålls Bok 1770. Carl Reinhold von Fersens arkiv vol. 15; Hushålls Bok 1775. Carl Reinhold von Fersens arkiv vol. 17. Stafsundsarkivet, SRA.

58. Ks. esim. Förteckning på Utbetalte Medel för Öfwer Hof Jägmästarens och Riddarens af Kongl: Swärds Orden Högwälborne Herr Grefwe Carl Reinhold von Fersens enskildte Räkning, ifrån den 1. October 1764 till Samma tid 1765. Carl Reinhold von Fersens arkiv vol. 5; Förteckning på utbetalte Medel för Öfwer Hof Jägmästarens, Riddarens och Ceremoniemästarens Högwälborne Herr Grefwe Carl Reinhold von Fersens Räkning ifrån den 1. October 1769, til Samma tid 1770. Carl Reinhold von Fersens arkiv vol. 7. Stafsundsarkivet, SRA.

59. Hushålls Bok 1770. Carl Reinhold von Fersens arkiv vol. 15; Hushålls Bok 1775. Carl Reinhold von Fersens arkiv vol. 17. Stafsundsarkivet SRA.

60. Sarti (2002) 157–163. Sarti huomauttaa, että Englannissa ruoanvalmistus oli muuta Eurooppaa enemmän naisten aluetta, myös aristokratian parissa.

61. Gustav Philip Creutz Axel von Fersenille 8.9.1771. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 7. Stafsundsarkivet, SRA.

62. Gustav Philip Creutz Axel von Fersenille 30.6.1776. G 360, Upsala universitetsbibliotek; Förteckning på Utbetalte Medel för Hans Excellens Rikets Rådets Riddarens och Commendeurens af Kongl: Majts Orden Högwälborne Herr Grefwe Axel Fersens Räkning ifrån den 1 October 1776, till samma tid 1777. Fredrik Axel von Fersens räkenskaper vol. 7. Stafsundsarkivet, SRA.

63. Hans Axel von Fersen Axel von Fersenille 17.8.1778, 1.10.1778. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 8. Stafsundsarkivet, SRA.

64. Axel von Fersen Fabian von Fersenille 22.2.1791. Fabian Reinhold von Fersens arkiv vol. 1a. Stafsundsarkivet, SRA.

liinia sekä arkikäyttöön matalia ja syviä fajnssilautasia. Viini- ja vesilaseja oli monta tusinaa. Vaakunaposliinin rinnalla merkittävän osan hienostunutta kattausa muodostivat pöytähopeat. Anna von Fersenin perukirjassa vuodelta 1752 pöytähopeiden arvoksi määriteltiin lähes 25 000 kuparitaalera, kun aidon posliinin arvo oli alle 550 kuparitaalera. Hopeiden arvo oli suurempi kuin kreivittären Suomessa omistamien suurten Vuojoen ja Porkkalan säteritilojen arvo. Hienostuneinta ja arvokkainta kulta- ja hopeasepäntöitä olivat hopeiset tarjoilustiat ja -välineet, joista osa oli kullattuja. Ylelliseen kattaukseen kuuluivat kannelliset terriinit, tarjoiluvadit, kynttilänjalat, erikoiset ja -malliset tee- ja kahvikannut, maitokannut, ruokailuvälineet, mausteikot, teerasiat ja sokerivadit.⁶⁵

Kahvi- ja teekannut sekä maitokannut ja sokerikot yleistyivät aatelin ja säätyläistön parissa vasta 1700-luvun toisella puoliskolla.⁶⁶ Tukholman aristokraattiipiirien seurusteluun ja jokapäiväisen elämän nautintoihin kahvi, tee ja kaakao kuuluivat erottamattomasti jo vuosisadan alkupuolella. Ferseneiläkin oli useita erikokoisia ja -mallisia hopeasta valmistettuja kahvi- ja teekannuja sekä Itä-Intiasta tuotuja tee- ja kaakaokuppeja.⁶⁷ Hopeiset terriinit, tarjoiluvadit, mausteikot ja kyntteliköt edustivat puolestaan aristokraattista ylellisyyttä, joka oli vain harvojen ulottuvilla.⁶⁸ Ateriat ja juhlat olivat edustustilaisuuksia, joissa Tukholman kosmopoliittinen aristokratia edusti maataan, kuningastaan, säätyään ja itseään. Pöytähopeat, erityisesti sellaiset kalliit ja taidokkaasti työstetyt esineet kuin terriinit, symboloivat valtaa, vaikutusmahdollisuuksia sekä aristokratian kunniaa ja arvokkuutta jokaiselle, joka aterialle osallistui, olipa hän sitten toinen aristokraatti tai aatelinen, rikas suurkauppias tai ruukinpatruuna, ulkomainen diplomaatti tai kuka tahansa muu pöytäseurueeseen kutsuttu.⁶⁹

Aristokratia ja ylellisyys

Ylellisyyskuluttaminen oli aristokratian strategia, jolla se pyrki säilyttämään asemansa johtavana eliittiryhmänä ja vahvistamaan sitä. Säädynmukainen ylellisyys asumisessa

ja ulkoisessa olemuksessa oli aristokratialle itsestään selvä osa sen jokapäiväistä elämää. Ylellisyys ei 1700-luvulla, laajan julkisen ylellisyyskeskustelun aikakaudella, tarkoittanut aristokratiallekaan ylenpalttisuutta, vaan säädynmukaista kohtuullisuutta, päivittäisen elämän ylellisyyksiä. Teestä, kahvista ja kaakaosta tai viuhkoista, hopeanapeista ja nauhoista tuli 1700-luvulla arjen ylellisyyttä säätyläistenkin keskuudessa, mutta aristokratian elämässä ne olivat muuttuneet välttämättömyyksiksi. Niiden nauttimiseen tai käyttämiseen toi ylellisyyttä hienot ja kalliit materiaalit sekä ammattilaisten toteuttaman työn viimeistelty jälki vaikkapa hopeisessa teekannussa tai ohuesta itäintialaisesta posliinista valmistetussa ja Kiinasta Ruotsiin laivatussa astiastossa. Aristokratialle säädynmukainen elämä ja ylellisyydet merkitsivät mahdollisuutta erottautua ulkoisesti muusta yhteiskunnasta. Vaatteet ja asusteet, vaunut ja hevoset, rakentaminen ja asuminen ilmensivät aristokratian hyvää makua, eleganssia ja muodinmukaisuutta. Raja hienostuneen, elegantin ylellisyyden ja muodikkouden sekä ylettömän ylenpalttisuuden välillä luotiin luokan sisällä. Rikkaan porvariston pöytähopeat ja kattaus saattoivat ulkoisesti muistuttaa aristokratian ruokapöytien loistoa, mutta niiden symboliset arvot olivat erilaiset. Aristokratian pöydissä kattauksella näytettiin isäntäperheen sosiaalinen ja taloudellinen status sekä sukuylpeys ja kuuluminen aatelissäädyn sukupolvelta toiselle siirtyvään perinteisiin.

Ylellisyyskuluttamisessa yhdistyivät sosiaaliset, kulttuuriset ja taloudelliset aspektit, ja aristokratia vahvisti ja uusinsi sen avulla symbolista perintöään. Aristokratian, ja koko aatelin, velvollisuus oli elää ja kuluttaa säädynmukaisella tavalla. Aristokraatit pitivät tärkeänä aatelissäädyn toimimista esimerkkinä muille – siis sitä, että aateliset itse olisivat olleet kohtuullisia elämässään, kuluttamisessaan ja pukeutumisessaan. Ruotsissa säästäväisyysihanteet sekä valtakunnan talouden ja yhteisen hyvän parhaaksi toimiminen edellyttivät moraalisesti ja eettisesti muita säätyjä ylemmältä aatelilta henkilökohtaisia uhrauksia. Se ei tarkoittanut luopumista säädynmukaisesta pukeu-

tumisesta, sisustamisesta tai asumisesta vaan pidätyistä ylenpalttisuuksista, mikä merkitsi myös hyveellisyyttä säädynmukaisella tavalla.⁷⁰ Aristokratia korosti moraalista ylemmyyttään ja esimerkillisyyttään kulusvalinnoillaan. Aristokratian kuluttaminen oli kaikkialla Euroopassa kansantaloudellisesti elintärkeää, sillä varsinkin kaupungeissa kuninkaalliset ja aristokratia työllistivät suurta kauppiaiden ja käsityöläisten sekä taiteilijoiden joukkoa, joka sai elantonsa aristokratian tilaamista ylellisistä tavaroista ja palveluista. Kauppiat ja käsityöläiset loivat puolestaan lisää ylellisyysesineiden kysyntää tuomalla markkinoille houkuttelevia uutuustuotteita.

Säädynmukainen kuluttaminen ja suhde tavaroihin ja ylellisyyteen perustuivat säätyaseman edellyttämään kulutushorisonttiin, mutta myös yksilöllisille mieltymyksille ja toiveille jäi tilaa. Tehtyjen valintojen taustalla olivat tietoiset ratkaisut, joilla rakennettiin omaa ja säädyn identiteettiä. Ylellisyyskuluttamisella aristokratia loi eksklusivisen maailman, jossa kuluttaminen oli valtakamppailun väline. Fersenien tapauksessa tilatut ylellisyysesineet, sisustus ja huonekalut, vaatteet sekä vaunut edustivat aristokraattisen ihanteen mukaista kuluttamista, tavaroiden laatuun ja statusarvoon sijoittamista sekä sitä kautta suvun poliitti-

sen ja yhteiskunnallisen aseman vankentamista. Muodikkuuden ja hyvän maun vaatimukset, samoin kuin suvun asema Ruotsin aristokratian huipulla huomioitiin, ja ylettömyyksiä vältettiin säädynmukaisesta ylellisyydestä tinkimättä.

65. Bouppteckning efter Anna Sophia von Fersen, g. Lantingshausen. Svea hovrätt, Huvudarkivet E IX b: 43, Adliga bouppteckningar. SRA.

66. Vainio-Korhonen (1994) 238–246.

67. Bouppteckning efter Anna Sophia von Fersen, g. Lantingshausen. Svea hovrätt, Huvudarkivet E IX b: 43, Adliga bouppteckningar. SRA; Axel von Fersens och hans hustrus testamenten, boupptecknings- och arvskifteshandlingar efter Axel von Fersen 1776–1796. Axel von Fersen d.ä:s arkiv vol. 34. Stafsundsarkivet, SRA.

68. Vainio-Korhonen (1994) 246–247.

69. Tutkimuksessaan Ruotsin poliittisen eliitin suhteista 1700-luvun Ranskaan Charlotta Wolff painottaa, että Ruotsin Pariisin lähettiläille pöytähopeat olivat erityisen tärkeä vallan symboli. Edustavat pöytähopeat olivat ranskalaisten silmissä lähettilään henkilökohtaisen arvon ja sosiaalisen statuksen sekä hänen edustamansa maan poliittisen painoarvon mitta. Wolff (2005) 137, 139; ks. myös Figeac (2001) 158–159.

70. Ks. esim. Axel von Fersenin puheenvuorot valtiopäivillä 1765–1766 koskien uutta ylellisyysasetusta. *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719* del 25, 1765–1766:2 (1959) Stockholm: P. A. Nordstedt & söner, 74–82, 85–99, 193–205, 412–414; ks. myös Leif Runefelt (2005) *Dygden som välståndets grund. Dygd, nytta och egennyttia i frihetens ekonomiska tänkande*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Economic History 43, Stockholm: Stockholms universitet, 101–123.

TAINA SYRJÄMAA

Taina Syrjämä, 2017

Edistyksen markkinoilla

Sähköistä sivistystä, onnea ja lumousta Chicagon maailmannäyttelyssä vuonna 1893

Artikkelissa tarkastellaan maailmannäyttelyiden, edistysuskon ja kulutuskulttuurin nivelymistä yhteen. Tarkastelu fokusoituu Chicagon maailmannäyttelyn sähkölaitteiden esittelyyn. Ajan keskusteluissa sähkölaitteet liitettiin tekniseen ja materiaaliseen edistykseen, joka oikeutti ja velvoitti kuluttamaan. Toisaalta samanaikaisesti hyvin tärkeää oli myös sähkön maagisuuden ja elämyksellisyyden korostaminen. Artikkelin osoittaa, miten tavara liittyi ja vaikutti aineelliseen yhteisöön monin tavoin jo ennen kuin fyysinen esine tuli osaksi kuluttajan arkikäyttöä.

■ Maailmannäyttelyt olivat 1800-luvun puolivälistä 1900-luvun alkupuolelle saakka suurimpia kansainvälisiä tapahtumia, joissa pyrittiin ensyklopediseen kaiken kattavuuteen. Noin puoli vuotta kestäneisiin näyttelyihin rahdattiin valtaisan määrän teollisuustuotteita, teknisiä laitteita, taide-esineitä ja raaka-ainenäytteitä, jotka sitten jaoteltiin ja esiteltiin moniportaisen, tieteellisen tarkkaa esitystapaa tavoitelleen luokitusjärjestelmän mukaisesti. Näyttelyjä varten rakennettiin suuret, tilapäiset alueet lukuisine näyttävine temaattisine ja kansallisine paviljonkeineen. Imperialismin hengessä esiteltiin myös ”lännen” ulkopuolista maailmaa sekä esinein että katsottavaksi tuoduin ihmisiin. Maailmannäyttelyiden yhteydessä järjestettiin myös tieteellisiä kongresseja ja urheiltiin, puhuttiin maailmanrauhasta ja huviteltiin liikkuvissa laitteissa.¹

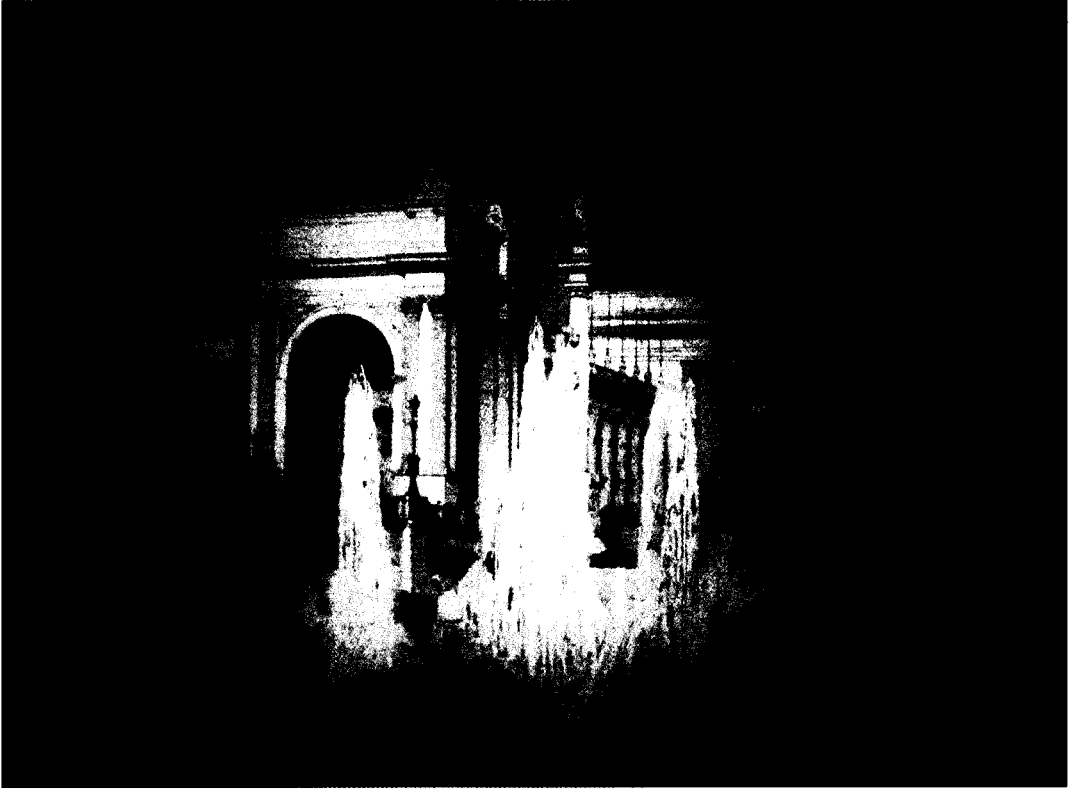
Näyttelyistä suurimmat houkuttelivat kymmeniä miljoonia ihmisiä Euroopassa ja Yhdysvalloissa todistamaan omin silmin, miten tavaramaailma laajeni, teknologia kehittyi ja ihminen vaurastui hämmästyttävän

nopeasti. Miljoonien vieraiden lisäksi vieläkin laajemmat yleisömassat kohtasivat maailmannäyttelyt median kautta, sillä sanomalehdistö raportoi innokkaasti näyttelyiden ihmeistä, käsittämättömistä tavaramääristä ja alati vaihtuvista uutuuksista. Kokonaisia uusia hyödykeryhmiä lanseerattiin potentiaalisten kuluttajien tietoisuuteen maailmannäyttelyiden vitriinien ja paviljonkien kautta. Vaikka esille asetetut tavarat olivat tarkastelua varten eivätkä suoraan myytävänä, maailmannäyttelyt liittyivät 1800-luvun suureen kuluttamisen, kuluttajuuden ja kulutuksen tilojen muutokseen. Näyttelyiden varhaishistoria sivusi kansallisia teollisuuspäilyjä, ja ajallisesti maailmannäyttelyt osuivat yhteen tavaratalojen nousun kanssa. Verrattuna muihin kuluttamisen tapoihin, maailmannäyttelyillä oli kuitenkin erilainen ”imago”. Niissä käymistä perusteltiin usein tieteellä ja oppimisella.

Maailmannäyttelyt olivat moninaisuudessaan fragmentaarisia, mutta lukemattomia näytteilleasettajia ja laajaa julkista keskustelua yhdisti kuitenkin edistysusko. Näyttelyissä tukeuduttiin voimakkaasti jatkuvan, konkreettisen muutoksen odotukseen, väistämättömään ja näkyvään edistykseen.² Näyttelyretoriikassa edistys-käsitettä käytettiin mielellään ja usein. Sen sisältöä ei kuitenkaan selkeästi määritelty, vaan eri tilanteissa käsite sai erilaisia merkityksiä. Joka tapauksessa ”edistys” oli muuntuvuudessaan ja epämääräisyydessäänkin keskeinen kriteeri, jonka mukaan esille asettaminen tapahtui ja jota kautta kuluttajille tarjottiin

1. Maailmannäyttelyistä yleensä ks. esim. Paul Greenhalgh (1988, 2000) *Ephemeral Vistas. The Expositions Universelles, Great Exhibitions and World's Fairs, 1851–1939*, Manchester: Manchester University Press; Maurice Roche (2000) *Mega-events and Modernity. Olympics and expos in the growth of global culture*, London & New York: Routledge; John Allwood (1977) *The Great Exhibitions*, London: Studio Vista.

2. Edistysuskosta maailmannäyttelyissä laajemmin ks. Taina Syrjämä (2007) *Edistyksen luvattu maailma. Edistysusko maailmannäyttelyissä 1851–1915*, Helsinki: SKS. Yleensä edistysajattelun historiasta ks. Sven-Eric Liedman (1997) *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*, Stockholm: Bonnier Alba; Robert Nisbet (1980) *History of the Idea of Progress*, London: Heinemann; Tore Frängsmyr (1980) *Framsteg eller förfall. Framstidsbilder och utopier i västerländsk tanketradition*, Stockholm: LiberFörlag.

Sähköpaviljonki ja etualalla sähkövalolla värjätyt suihkulähteet. – Photographs of the World's Fair (1894) 183.

mahdollisuutta tutustua uuteen materiaaliin maailmaan. Edistyksen epäilijöille ja aikansa kriitikoille, niille, joille läntinen sen hetkinen kulttuuri ei näyttänyt ihmisen ylimpänä saavutuksena tai jotka eivät jakaneet uskoa jatkuvaan materiaaliseen ja tekniseen kehitykseen, ei ollut juurikaan sijaa maailmannäyttelyissä. Kävijöiden lukemattomien kuvausten joukosta löytyy tosin myös jonkin verran skeptisiä äänenpainoja, mutta näytteilleasettajien puhetta leimasi käytännöllisesti katsoen kokonaan edistysjulistus.

Tarkastelen yhden edistysuskon keskeisen teeman, teknologisen kehityksen, saamia monia kulutukseen liittyviä merkityksiä. Keskityn tutkimaan sähkön ja sähkölaitteiden esittämistä Chicagon maailmannäyttelyssä vuonna 1893, jolloin sähkölle oli ensimmäisen kerran omistettu kokonainen paviljonki.³ Se oli yksi näyttelyn suurimmista rakennuksista ja sijaitsi aivan monumentaalisen, klassisistisen näyttelyalueen, White

Cityn, ytimessä. Rakennuksen suunnitelleet arkkitehdit kertoivat, miten he pyrkivät ottamaan huomioon toisaalta näyttelyalueen klassisen ilmeen, toisaalta sähkön olemuksen, sen levottomuuden ja liikkeen. Näin korinttilaisten pylväikkörievien ympäröimä rakennus sai suuren määrän eklektisiä torneja. Arkkitehtien mukaan tiheästi toistuneet tornit rytmittivät rakennusta vastamaan nopealiikkeistä sähköä.⁴ Sähköllä oli

3. Sähkölaitteita oli esitelty jo Lontoon Kristallipalatsin näyttelystä lähtien vuonna 1851 ja 1880-luvulta alkaen oli järjestetty myös erityisiä, pelkästään sähkөөn keskittyviä temaatteja näyttelyjä. K. G. Beauchamp (1997) *Exhibiting Electricity*, London: The Institution of Electrical Engineers.

4. *A Week at the Fair Illustrating the Exhibits and Wonders of the World's Columbian Exposition (1893)*, Chicago: Rand, McNally & Company, Publishers, 80–82. Ks. myös *The Dream City. A Portfolio of Photographic Views of the World's Columbian Exposition (1893)*, St. Louis: N. D. Thompson Publishing Co, kuva: "The Electricity Building"; *The Economist. How and Where to Find the Gems of the Fair with Diagrams Locating the Exhibits of the World's Columbian Expo-*

siis komeat, auktoriteettia ja uskottavuutta korostaneet puitteet.

Chicagon näyttely oli yksi suurimmista maailmannäyttelyistä keräten noin 27 miljoonaa kävijää puolessa vuodessa.⁵ Näytelyn aikana luotiin suhteita nopeasti kasvaneeseen ja monipuolistuneeseen sähkölaitteiden joukkoon. Näin uusia esineitä alettiin liittää aineelliseen yhteisöön, olemassa oleviin muihin esineisiin, käytäntöihin ja arvostuksiin. Sähkölaitteista alkoi tulla osa kuluttajan elämismaailmaa, vaikka itse laitteita vain harva saattoi omakohtaisesti käyttää. Turo-Kimmo Lehtonen korostaa, miten materiaalisuus on erottamattomasti läsnä ihmisen elämässä eikä sitä voi irrottaa erilliseksi ympäristöksi: ”Materiaalisuus on osa ihmistä, osa ihmisten tapoja ja olemista.” Lehtosen määrittelemässä aineellisessa yhteisössä on siis kyse ihmisten ja tavaroiden yhdessä olemisesta.⁶ Tässä artikkelissa keskiössä on yhden uudenlaisen yhdessä olemisen alku, kuluttajien ja sähkön ja sähkölaitteiden kohtaaminen aikana, jolloin kuluttajalla ei käytännössä vielä ollut mahdollisuutta hankkia niitä itselleen.

Käsittely jakautuu kolmeen osaan. Tarkastelen ensinnäkin sähkölaitteiden kuvaamista tieteellisinä ja sivistyksellisinä. Niillä osoitettiin ihmisen nerokkuutta ja kykyä hallita luontoa sekä läntisen kulttuurin paremmuutta. Toiseksi, uutuudet sidottiin yhteiskunnalliseen hyvään ja hyödyllisyyteen. Laitteet esitettiin turvallisina, helppokäyttöisinä ja ihmisen työtaakkaa keventävinä ja siten välttämättöminä hyvän elämän aineksina. Näiden ominaisuuksien lisäksi sähköön liitettiin myös kolmas, varsin toisenlainen, näkemys korostaen sen maagisuutta, käsittämättömyyttä ja sähköesitysten seuraamisen viihteellisyttä ja elämyksellisyyttä. Jaottelu on tarpeellinen apuväline analyysin tekemisen kannalta, mutta toisaalta on tärkeää huomata, että kaikki kolme aspektia kietoutuivat käytännössä tiiviisti yhteen.

Tarkastelussani painotan verbaalisesti ja visuaalisesti⁷ kerrottuja kokemuksia ja näkemyksiä sähköstä ja sähkölaitteista, niiden käytettävyydestä ja niiden oletetuista, tulevista rooleista kuluttajan elämässä. En tutki siis itse fyysisiä esineitä, sähkölaitteita, vaan

niistä kertomista.⁸ Maailmannäyttelyillä ei ollut yhtä tekijää – ei edes yhtä tahoa, joka olisi voinut nimetä, mikä lukuisista kansainvälisistä näyttelyistä oli ”maailmannäyttely”.⁹ Käytännössä niitä yhdisti usko edistykseen, mutta niillä ei ollut yhtä selkeää ohjelmajuulistusta, jota kaikki olisivat noudattaneet. Vaikka kunkin näyttelyn järjestäjillä oli virallinen mandaatti oman maansa hallitukselta, lukuisat osallistujamaat, -yritykset ja -yhteisöt takasivat tietyn kirjavuuden. Tässäkin artikkelissa lähteet koostuvat eri tekijöiden tuotoksista. Mukana on järjestäjien laatimia näyttelyluetteleita sekä monien eri kirjoittajien opas- ja matkamuistokirjoja, raportteja ja lehdistössä julkaistuja kuvauksia.

Tiedettä ja sivistystä

Uudet tieteelliset tulokset ja teknologiset sovellukset herättivät erittäin suurta kiinnostusta kulttuurissa, johon liittyi hyvin vahvasti usko ihmisen kykyyn ja oikeutukseen hallita ja hyödyntää luontoa. 1800-luvun kuluessa ihminen näytti höyryn voimalla ja monin uusien teknisten keksintöiden murtautuvan luonnon asettamat rajoitukset ja pienentävän tai jopa poistavan ajallisia ja

sition (1893), Chicago: Rand, McNally & Co., 68; The Best Things to Be Seen at the World's Fair Published by Authority of the Exposition Management [1893], Chicago: The Columbian Guide Company, 60–61.

5. Chicagon näyttely oli kävijämäärältään suurin Yhdysvalloissa ennen ensimmäistä maailmansotaa pidetyistä näyttelyistä. Aikakauden suurimmat näyttelyt järjestettiin kuitenkin Euroopassa: Pariisissa vuonna 1889 rekisteröitiin yli 32 miljoonaa kävijää ja vuonna 1900 runsaat 50 miljoonaa. John E. Findling & Kimberly D. Pelle (toim.) (1990) Historical Dictionary of World's Fairs and Expositions, 1851–1988, New York & Westport & London: Greenwood Press, Appendix B.

6. Turo-Kimmo Lehtonen (2008) Aineellinen yhteisö, Helsinki: Tutkijaliitto, esim. 22, 28–35. Sitaatti sivulta 35. Vrt. Daniel Miller (1998, 2001) 'Why Some Things Matter', teoksessa Daniel Miller (toim.) Material Cultures. Why Some Things Matter, London: UCL Press, 3–21.

7. Kuvista suurin osa on ajan tapaan monumentaalisia maisemakuvia, joissa esitellään nähtävyyksiä ulkoa käsin ja vailla ihmisiä; sisäkuvia näyttelystä on niukemmin.

8. Lehtonen erittelee eri tutkimustraditioiden tapaa suhtautua materiaalisuuteen ja kielellisyyteen ja etsii toimivaa tapaa yhdistää niitä vastakkainasettelun sijaan. Ks. Lehtonen (2008) esim. 89, 92, 95, 112.

9. Kansainvälinen sopimus allekirjoitettiin vasta 1920-luvulla. Greenhalgh (1988, 2000) 15.

maantieteellisiä etäisyyksiä.¹⁰ Vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla sähkö näytti tarjoavan entistä mielikuvituksellisempia tapoja ylittää ihmisen toiminnan aiemmat rajoitukset.

Maailmannäyttelyissä sähköä käytettiin erityisen paljon ja osaamisen rajoja koetellen. Näyttelyiden henkeen kuului tehdä alati uusia ennätyksiä ja ylittää edellisten näyttelyiden taso. *New York Times* hehkutti Chicagon näyttelystä, ettei mitään vastaavaa ollut koskaan aiemmin nähty koko maailmassa. Artikkelissa esitettiin, että edellisessä maailmannäyttelyssä Pariisissa, vain neljä vuotta aiemmin, sähköä oli ollut käytössä 3 500 hevosvoiman verran, kun Chicagossa käytössä olisi vähintään 28 000.¹¹ Numerotietojen oikeellisuuteen ei välttämättä ole uskomista, mutta tärkeintä onkin vertauksen sisältämä ajatus siitä, miten kyky käyttää sähköä oli moninkertaistunut hyvin lyhyessä ajassa.

Vaikka moni oli nähnyt sähkövaloa jo kaupunkikuvassa, oli näyttelyalue siitä huolimatta erityinen. Sähkön käyttö levittäytyi koko näyttelyalueelle: sillä valaistiin ja sen voimalla liikkui veneitä ja junia. Maailmannäyttelyalueet olivat sähköistetympiä ja runsaammin valaistuja kuin yksikään aikansa suurkaupunki muista kaupungeista puhumattakaan.¹² Yksityiskohtaisimmin sähköä ja sen käyttöä esiteltiin suuressa, yli 100 metriä leveässä ja yli 200 metriä pitkässä sähköpaviljongissa. Sähkönäyttelyn skaala oli laaja sähkön ja magnetismin ominaisuuksista aina pitkälle vietyihin laitesovelluksiin saakka. Näyttely jakaantui temaattisesti 17 pääryhmään ja 63 luokkaan. Näytteillä oli sekä raskaan teollisuuden ja infrastruktuurin kannalta merkittäviä sähkölaitteita että periaatteessa myös yksityistiloihin soveltuvia laitteita. Valikoima ylsi jättiläismäisistä valonheittäjistä ja dynamoista, virtajohdoista ja katkaisimista hisseihin, lämmityslaitteisiin, kelloihin, hammaslääkärin poraan, hiuskihartimeen sekä äänen tallentamisen ja toiston mahdollistaneisiin laitteisiin.¹³

Sähköpaviljongin sisäkuvissa näkyy varsin tyypillinen ajan näyttelytila, jossa rauta- ja lasirakenteet olivat hallitsevia. Katon lasiveijien läpi päivänvalo virtasi pitkään

keskushalliin, jota reunustivat rautarakenteet.¹⁴ Arkkitehtonisin valinnoin ja esineiden esille panossa pyrittiin ottamaan huomioon katse: mahdollistaa liikkuva, yleiskuvaa etsivä, ehkä harhailevakin katse ja toisaalta yksityiskohtaan kiinnittyvä, lähietäisyydellä tarkasteleva katse. Näyttelyt, samoin kuin museot ja pitkälti myös kaupalliset tilat, valjastettiin palvelemaan katsetta, jota pidettiin hyödyllisimpänä aistina. 1800-luvun katseen kulttuurista, katseen dominoivuudesta, on kirjoitettu paljon, välillä myös niin jyrkästi visuaalisuutta korostaen, että muut aistit unohtuvat kokonaan. Kiistämättä näyttelyä moniaistisena kokemuksena on kuitenkin todettava, että aikalaiset panostivat nimenomaan tutkivaan, havainnoivaan katseen. Ajan käsityksen mukaan katsetta saattoi hallita helpommin kuin muita aistihavaintoja. Äännet ja hajut saattoivat pikemminkin haitata tarkkailua ja keskittymistä. Katsomalla sen sijaan ajateltiin voitavan saada tietoa, ja omin silmin näkeminen oli varmin tapa todistaa jotakin todeksi. Katsomista myös kehitettiin ja sitä suosittiin uusissa näyttelyinstituutioissa toisin kuin esimerkiksi kosketusta, joka monesti oli täysin kielletty.¹⁵

10. Wolfgang Schivelbusch (1977, 1996) *Junamatkan historia*, Tampere: Vastapaino; Hannu Salmi (1996) "Atoomipommilla kuuhun!" *Tekniikan mentaalihistoria*, Helsinki: Edita. Höyryn käytön seurauksista ks. David E. Nye (1998) *Consuming Power. A Social History of American Energies*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 71–100.

11. "The Electrical Display" *The New York Times* 13.5.1893. Ks. myös samanniminen artikkeli 10.6.1893.

12. David E. Nye (1990) *Electrifying America: Social Meanings of a New Technology, 1880–1940*. Cambridge, Mass. & London: MIT Press, 37–41.

13. *Official Catalogue of Exhibits. World's Columbian Exposition. Department J. Electricity Building (1893)*, Chicago: W. B. Conkey Company.

14. *World's Fair through a Camera. Snap Shots by an Artist. From recent photographs by F. Dundas Todd (1893)*, St. Louis: Woodward & Tiernan Printing Company, kuva: *Interior of Electricity Building; Picturesque World's Fair. An Elaborate Collection of Colored Views (1894)*, Chicago: W. B. Conkey Company, 144; *The Photographic World's Fair and Midway Plaisance (1894)*, Chicago & Philadelphia: The Monarch Book Company, 122; *Photographs of the World's Fair. An Elaborate Collection of Photographs of the Buildings, Grounds and Exhibits of the World's Columbian Exposition*, Chicago: The Werner Company, 89, 91.

15. Syrjämaa (2007) 71–95; Mark M. Smith (2007) *Sensory History*, Oxford & New York: Berg, 8–18; Tony

Sähköpaviljongin keskellä oli pylvä, jossa vuorotellen syttyin valoin saatiin aikaiseksi vaikutelma liikkuvista valokuvioista. –Photographs of the World's Fair (1894) 89.

Maailmannäyttelyretoriikassa korostuivat tiede, tieto, oppiminen, rationaalisuus ja hyödyllisyys, jotka tulivat vahvasti esille myös sähköisten uutuuksien esittelyssä. Tieteen ja tekniikan seuraamisen katsottiin kuuluvan yleissivistykseen. Maailmannäyttelyt pyrkivät museoiden tavoin erottautumaan viihteellisemmistä sirkuksista ja show'ista tässä suhteessa.¹⁶ Niille annettiin siksi myös suurempi painoarvo ja maailmannäyttelyyn kannustettiin matkustamaan kauempaakin sen sivistävän vaikutuksen takia. Ajan arvomaailmaan eivät sopineet avoimesti huvittelu tai virkistys matkan perimmäiseksi syyksi.¹⁷ Vaikka jokainen sähköpaviljongin tuhansista esineistä olikin periaatteessa yksityiskohtaisesti tutkailtavissa, oli kuitenkin sanomattakin selvää, ettei kukaan pystynyt tarkastelemaan jokaista esinettä. Vähintään yhtä tärkeää kuin mahdollisuus yksittäisten esineiden tutkivaan katsomiseen olikin flaneeraava katse

ja laajemmin koko tilallinen kokonaisuus, jonka esineet muodostivat yhdessä paviljongin ja liikkuvan yleisömassan kanssa.

Yleissivistävyyden nimissä sähkönäytteilyä valmisteltaessa varoiteltiin, etteivät esille asettajat saisi suunnata viestiään toisille asiantuntijoille vaan suurelle yleisölle. Näyttely piti tehdä ymmärrettäväksi laajoille kansanjoukoille, joten liian spesifiä kieltä tuli välttää ja esittelyssä piti pyrkiä havainnollistamaan sähkölaitteiden ominaisuuksia mahdollisimman konkreettisesti.¹⁸ Näyttelyssä oli mahdollista seurata monien laitteiden toimintaa ja joissakin tapauksissa jopa kokeilla. Muutoin niiden voimaa ja kykyä valaistiin kertomalla ennätyksistä sekä esimällä vertailukohteita arkikokemuksista. Esimerkiksi suuren ranskalaisen valonheitäjän kerrottiin olleen valaisuteholtaan 200 000 kynttilän veroinen. Saksalaisten valonheitäjien erinomaisuutta havainnollistettiin puolestaan kertomalla, että yksi sellai-

nen kelpaisi lukuvaloksi 50 tai 100 mailin etäisyydeltä.¹⁹ Annetut tiedot vaihtelivat paljonkin kertojan mukaan, mutta oleellisempaa kuin tarkka tieto olikin uuden energian hämmentävän tehokkuuden korostaminen verrattuna aiempiin kokemuksiin.

Sähkö esitettiin ihmisen uusimpana saavutuksena ja ihmisen rajattoman nerokkuuden osoituksena. Tekniikan muutos identifioidiin keksintöihin ja keksijöihin, joiden korostamisessa oli nerokultin aineksia. Eriytyisen hyvin tämä sopi amerikkalaisille, joille Benjamin Franklin oli mieluisa yhdistelmä tieteen uranuurtajaa ja patrioottia. Monumentomanian luvattuna aikana keksijöitä kunnioitettiin myös yleisin muistomerkein. Sähköpalatsin pääsisäänkäyntiä koristikin suuri Benjamin Franklinia esittänyt veistos, ja rakennuksen friisiin oli kirjattu alan pioneerien nimiä.²⁰ Tieteen nopeaa edistystä korostettiin myös ottamalla sähkön historia yhdeksi näyttelypaviljongin teemaksi. Esille asetettiin sekä alan pioneerien työvälaineitä että uusien laitteiden edeltäjiä, muun muassa maineikkaiden Bellin ja Edisonin yritykset esittelivät tuotteidensa aiempia versioita.²¹ Usko edistykseen ei siis suunnannut katseita vain kohti tulevaa, vaan myös menneisyydellä oli vankka asema.²² Sen katsottiin osoittavan silloisen läntisen kulttuurin olevan ihmiskunnan toistaiseksi korkein aste ja sen, että edistyksen vääjäämättömäksi hahmoteltu kulku tulisi jatkamaan tulevaisuudessa tältä pohjalta.

Sähkön ominaisuuksien entistä tarkempi ymmärtäminen ja sähköenergian hallinta sekä yhä uudet sovellukset sen hyödyntämiseen ovat malliesimerkki teknisen kehityksen nimeen vannovasta edistysajattelusta. Tulevaisuusajattelun historiaa tutkineen Sven-Eric Liedmanin käsittein kyseessä oli uuden ajan alusta lähtien voimistuneen "kovan valistusprojektin" osa, joka linkittyi erityisesti luonnontieteelliseen, teknologiseen ja taloudelliseen kasvuun.²³ Miten se sitten liittyi kuluttajan elämään? Näyttelyn kävijä tuskin haaveili ostavansa nippua sähköjohdotta tai dynamoita tai sen paremmin sähköuunia, sillä amerikkalaisista kodeista sähkö oli vain muutamalla prosentilla.²⁴ Sähköpaviljongilla luotiin kuitenkin odotuksia, en-

nakkonäkymiä siitä, mitä oli tulossa. Sähkö esitettiin ihmisen luonnonvalloituksen vääjäämättömänä edistysaskeleena. Näyttelyn laitteet olivat kuin välähdyksiä tulevaisuudesta, jolloin kuluttaja eläisi sähkölaitteiden keskellä.

Hyötyä ja onnea

Sähköosaston tavaroista monilla oli teknologisesta uutuudestaan huolimatta hyvin jokapäiväisiä ulottuvuuksia kuten ruoanlaittoon tarkoitetuilla liesillä ja uuneilla, leluilla, kengänkiillotuskoneilla tai hehkulamputa. Näistä laitteista, joita tarjottiin tulevaisuuden arkeen, kantautuivat uutiset nopeasti ja kauas. Esimerkiksi *Hämäläisen* ensimmäinen uutinen näyttelyn avajaisjuhlassa käsittelee nimenomaan tulevaisuuden sähköistettyä kotia:

Tulevaisuuden taloa näytellään Chicagon näyttelyssä. Se on sisustettu hienoimmalla mukavuudella. Kaikki käy sähköllä. Rouvan

Bennett (1995) *The Birth of the Museum. History, Theory, Politics*. London & New York: Routledge; Jonathan Crary (1992) *Techniques of the Observer. On Vision and Modernity in the Nineteenth Century*, Cambridge, Mass. & London: MIT Press.

16. Vrt. Bennett (1995) 74, 223–224.

17. Viktoriainien matkailua tutkinut John Pemble on listannut julkisesti hyväksyttäväksi matkustusmotiveiksi kulttuurin, uskonnon ja terveyden. John Pemble (1987) *The Mediterranean Passion. Victorians and Edwardians in the South*, Oxford: Clarendon Press, 55–96.

18. *World's Fair Electrical Engineering. An Illustrated Monthly Magazine Devoted to the Electrical and Allied Mechanical Interests at the World's Columbian Exposition (February 1893)*, Chicago: Electrical Engineering Publishing Co.

19. *The Dream City (1893)*, kuvat: *The World's Greatest Dynamo, German Electrical Display; A Week at the Fair (1893)* 84–85; *The Economizer (1893)* 21; *Photographs of the World's Fair (1894)*, 91.

20. *Picturesque World's Fair (1894)* 134, 184; *A Week at the Fair (1893)* 82–83; *The Dream City (1893)*, kuvat: *The Genii of Electricity, The Pioneer of Electric Science, Hemicycle of the Electricity Building; The Best Things [1893]* 61; *Photographs of the World's Fair (1894)* 87; *The Photographic World's Fair (1894)* 81.

21. *Official Catalogue (1893)* 8, 26–28.

22. Ks. samanaikaisten museoiden esittämistavan ja evoluutiokäsityksen suhteesta Bennett (1995) esim. 36, 46–47, 77–79, 177–208.

23. Liedman (1997).

24. Sähköistettyjä koteja oli Yhdysvalloissa muutama vuosi Chicagon näyttelyn jälkeen arviolta vain viisi prosenttia ja vielä vuosikymmen myöhemminkin alle 10 prosenttia. Nye (1998) 95–96, 171.

työhuoneessa on sähköllä käyvä ompelukone; toinen sähkökone tuottaa joka päivä isonpuolisen määrän keinotekoisia jättä. Salissa riippuu suuria viuhkoja, jotka käyvät sähköllä ja heiluttavat vilppaampaa ilmaa salissa olioita kohti, samallaisia viuhkoja on makuuhuoneessa, lämpimänä vuodenaikana käytettäväksi.

Pesulaitokset, mankelit, silitysraudat, kaikki käyvät sähköllä, jos avaa jonkun seinään muuratun kaapin, valaisee sitä heti sähkölamppu, joka taas sammuu itsestään, kun ovi suljetaan. Murtovarkaita vastaan on laitettu sähkökello, joka heti alkaa soittamaan koko talossa, kun kutsumattomia vieraita tulee.²⁵

Lukijoille esiteltiin mielikuvaa kodista, jossa olisi monenlaisia käytännöllisiä ja mukavia laitteita, joita sähkö liikutti vaivattomasti. Sähkö kuvattiin ihmisen erinomaisena palvelijana: tekniikka näytti avaavan loputtomasti välineitä parantaa ja keventää ihmiselämää.

Kotitalouden kontekstissa esitellyt tavarat liittyivät ainakin osittain jo olemassa oleviin käytäntöihin. Sähköinen versio tarkoitti vain uudenlaista laitetta, jonka väitettiin olevan kuluttajalle kätevämpi. Monet näistä hyödykkeistä olivat kuitenkin olemassa vain eräänlaisina prototyypeinä. Maailmannäyttelyissä opetettiin kävijöitä kuluttajiksi tuotteille, joita ei välttämättä ollut vielä lainkaan markkinoilla tai joita ainakaan useimmat kävijöistä eivät olisi voineet kotiinsa hankkia, vaikka olisivat halunneetkin. Painopiste oli vahvasti tulevaisuudessa. Nuorisolle suunnatussa amerikkalaisessa lehdessä kannustettiin tutustumaan sähköpaviljonkiin juuri siksi, että siellä oli paljon ”hienostuneita laitteita, joista isämme eivät tienneet mitään, mutta jotka tulevat tämän sukupolven jokapäiväiseen elämään”.²⁶

Mika Pantzar on pohtinut teknologisten uutuustuotteiden saapumista markkinoille ja todennut, miten vain harvoille uutuushyödykkeille on valmis tarve olemassa. Niihin liittyvät tarpeet ja käyttötavat ovat pikemminkin kehittyneet vasta sen jälkeen, kun ne on otettu arkikäyttöön. Tärkeää on se, miten ne yhdistyvät jo olemassa oleviin

hyödykkeiden ja käytäntöjen järjestelmiin.²⁷ Uuden tuoteryhmän lanseeraamisessa oleellista oli myös rajanveto tarpeellisen ja tarpeettoman välillä. Miksi vanhoista ratkaisuista pitäisi luopua ja siirtyä sähkölaitteisiin? Miten ne olisivat tarpeellisia, jos kotitalousasioista oli selvitty tähänkin saakka? Käsitys siitä, mikä on tarpeellista, on kulttuurisesti määrittävää ja siten historiallisesti muuttuvaa. Merkittävää arvottamisen muutoksessa ovat puhutut tarpeet ja toisaalta omakohtaiset kokemukset.²⁸ Maailmannäyttelyt tarjosivat molempia – ja järjestäjät olivat ilmeisen tietoisia niiden tärkeydestä.

Kirjoittaja, joka pyrki innostamaan sähköalan yrityksiä osallistumaan maailmannäyttelyyn, muistutti, että näyttelyssä saadut kokemukset johdattaisivat kuluttajia tulevaisuudessa hankinnoissa sekä siinä, miten he antaisivat neuvoja muille kuluttajille. Suoria tai pikaisia voittoja hän ei pystynyt näyttelyyn osallistuville yrityksille tarjoamaan, mutta piti näyttelyn epäsuoraa vaikutusta merkittävänä. Tämä kuitenkin edellytti, että näyttely suunniteltaisiin asiantuntemattomallekin helposti omaksuttavaksi ja uutuuksia havainnollistettaviksi. Kirjoittaja kaipasi nimenomaan esittelyä, joka liittäisi uutuudet jo olemassa olevaan yleiseen tietoon ja arkisiin kokemuksiin. Hän myös totesi, että havainnollisilla, lyhytkestoisilla esityksillä voisi kiinnittää huomiota erityisesti sähkölaitteiden ”kauneuteen tai uutuuteen”, ”turvallisuuteen, käytännöllisyyteen” tai nopeuteen. Kirjoittaja toivoi, että näyttely tekisi vaikutuksen kävijöihin laitteiden ”monipuolisuudella [– –], turvallisuudella, taloudellisuudella, tehokkuudella ja luotettavuudella”.²⁹ Uusimmat sähkölaitteet tuli siis lanseerata yleisölle sellaisessa muodossa, jossa se voisi helposti kuvitella ne omaan käyttöönsä.

Sähkölaitteiden voittokulku kuluttajien arkeen ei kuitenkaan ollut itsestään selvyys. Sähkönäyttelyn valmistelua edistämään perustetussa julkaisussakin viitattiin kuluttajien ”tietämättömyyteen” ja ”ennakkoluuloihin”, jotka tulisi voittaa. Kirjoituksessa viitattiin ihmisiin, jotka kieltäytyivät hankkimasta hehkulamppuja, koska pitivät niitä vaarallisina ja toisiin, jotka välttivät kaikkia sähkölaitteita huonojen kokemustensa takia.³⁰

Sähkön voimakkuutta ja tehokkuutta käytettiin tekemään vaikutus yleisöön, mutta toisaalta se saattoi myös pelottaa. *New York Times* väitti Chicagon näyttelyn aikana muun muassa, että näyttelyssä esillä olleen valonheittäjän valo oli niin voimakas, että lähietäisyydeltä se ei ainoastaan sokaisisi, vaan myös tappaisi ihmisen.³¹ Vertaus ei ehkä ollut sähkön edistäjien mieleen, jotka halusivat saada yleisön vakuuttumaan sähkön turvallisuudesta.

Uusiin, vieraisiin laitteisiin liittyi yleisemmin epäilyksiä ja pelkoja.³² Uutuudet ovat harvoin toiminnallisesti kovin luotettavia, mutta näkymättömällä sähkövirralla oli erityisen pelottava puolensa, sillä se todellakin tappoi ihmisiä. Tunnettua oli, että sähköllä saatettiin panna toimeen kuolemantuomioita. *The Best Things to be Seen* -oppaassakin muistettiin mainita sähköpölyjargonin luokitusjärjestelmässä olleen oma kohtansa laitteille "elämän tuhoamiseksi".³³ Aikalaiset perustelivat tätä toki humaanein syin eli sähköllä tappamisen väitettiin olevan nopeaa ja tuottavan siten vähemmän kärsimystä. Toisaalta ajan lehdistö muisti kirjoittaa epäonnistumisista, joissa teloitettava oli saanut kärsiä odottaessaan kuolettavan vahvan virran aikaan saamista.³⁴ Pelottavampaa oli kuitenkin ajatus siitä, että voimakas sähkövirta ryöpsähtäisi hallitsemattomasti vapaaksi. Sähkön puolestapuhuja syytti sensaatiolehdistöä, joka raportoi onnettomuuksista skandaalinkäryisesti, mutta toisaalta myös aivan asialliset lehdet kirjoittivat onnettomuuksista.³⁵

Sähkönäyttelyssä pyrittiin luomaan käsitystä laitteista toimivina, hyödyllisinä ja vaarattomina, jotta ne voisivat ainakin ajatukSELLISESTI liittyä aineelliseen yhteisöön. Ajan mediakeskustelussa opastettiin kuvittelemaan, millaista olisi, kun pesukone pesee pyykin, jonka voi kuivattaa sähköllä lämmityksessä kuivaushuoneessa; sähköistä silitysrautaa ei tarvitsisi välillä kuumentaa; astianpesukone osaisi pestä, huuhdella ja kuivata; jäähdytyslaite tuottaisi päivittäin jäätä ja viileää ilmaa, kun taas lämminvesiboileri tarjoaisi valmiiksi kuumaa vettä; ja miten helpo olisikaan kypsentää erilaisia ruokia, kun uunin lämpötilan voisi säätää vakaaksi.³⁶

Viesti korosti monin osin kuluttajan rationaalisuutta: hänelle tarjottiin mielikuvia hyödyllisistä apuvälineistä ja siitä, miten luonnollista oli nauttia edistyksen hedelmistä. Edistysretoriikkaan liittyi kuitenkin teknisen ja luonnontieteellisen puolen lisäksi henkisyttä, moraalialia ja eettisyyttä painotanut puoli. Tämä Liedmanin "pehmeäksi valistusprosessiksi"³⁷ kutsuma ajattelutapa nivoutuu myös osaksi sähkölaitteiden esittelyä. Niillä nimittäin korostettiin olevan yhteiskunnallisia ulottuvuuksia.

Sähkölaitteiden menestys yhdistettiin Chicagossa maailmannäyttelyille hyvin tyyppilliseen tapaan kansakuntaan ja sen menestykseen.³⁸ Erityisen nopeasti muuttavana alana sähkön hyödyntämisen katsottiin sel-

25. 'Tulevaisuuden taloa...' Hämäläinen 6.5.1893. Ks. myös Haminan Sanomat 16.5.1893, Helsingfors Aftonblad 27.6.1893.

26. The Youth's Companion. World's Fair, Number II (1893), S.I. 14. Mika Pantzar on paikantanut samankaltaisen edistysretoriikan tulevaisuuden kotiin liittyen maailmansotien välisiin Yhdysvaltoihin ja sodan jälkeiseen Suomeen. Pantzar (2000) Tulevaisuuden koti. Arjen tarpeita keksimässä, Helsinki: Otava, 23–26, 32–36, 126–127, 167–168.

27. Mika Pantzar (1996) Kuinka teknologia kesytetään. Kulutuksen tieteestä kulutuksen taiteeseen. Helsinki: Tammi, 12–13, 51, 60–63; Pantzar (2000) 124–128.

28. Pantzar (2000) 11–12, 15–16, 134–139.

29. World's Fair Electrical Engineering (Feb. 1893) 59–63.

30. World's Fair Electrical Engineering (Feb. 1893) 61.

31. 'The Electrical Display' The New York Times 13.5.1893.

32. Salmi (1996), Schivelbusch (1977, 1996). Nimenomaan sähkön liittyvistä peloista ks. Graeme Gooday (2008) Domesticating Electricity: Technology, Uncertainty and Gender, 1880–1914, London: Pickering & Chatto, 61–89.

33. The Best Things [1893] 62.

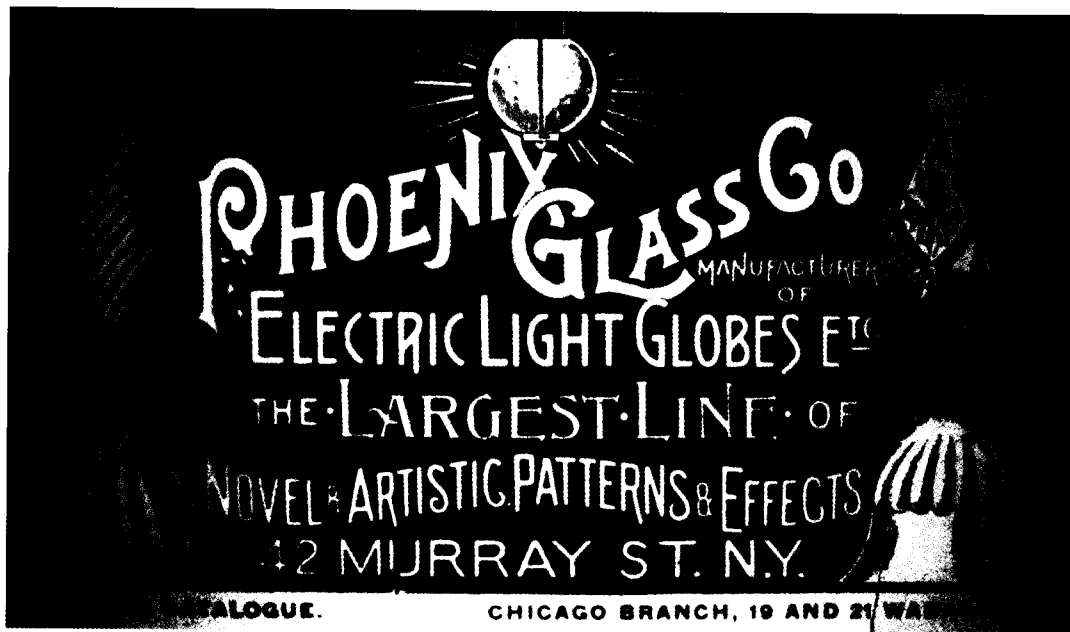
34. 'Executions by Electricity' Manufacturer and builder, Volume 25, Issue 7, July 1893.

35. World's Fair Electrical Engineering (Feb. 1893) 61. Ks. esim. 'Killed by Electricity' Manufacturer and builder, Volume 14, Issue 3, March 1882.

36. 'Electrical Display' The New York Times 10.6.1893. Ks. Gooday (2008) 93–99.

37. Liedman (1997).

38. Maailmannäyttelyistä ja nationalismista ks. esim. Kerstin Smeds (1996) Helsingfors–Paris. Finland på världsutställningarna 1851–1900, Vammala: Svenska litteratursällskapet & Finska Historiska Samfundet. Sähköistämistä kansallisena projektina ks. Timo Myllyntaus (2008) "As soon as there are sockets in the walls, electricity will take care of everything." Popularising electricity in Finland, 1870–1960", teoksessa Reinhold Bauer & James Williams & Wolfhard Weber (toim.) Technik zwischen artes und arts, Münster, New York, München, Berlin: Waxmann, 87–102.

Sievää sähköä kotiin. Mainos *World's Fair Electrical Engineering* -lehdessä helmikuussa 1893, muutama kuukausi ennen maailmannäyttelyn avautumista. Yritys esitteli tuotteitaan myös näyttelyssä.

keästi heijastelevan uusinta edistyksen tasoa eri maissa. Vaikka yleensäkin isäntämaalla oli suurin edustus, sähköpaviljongissa amerikkalaisten läsnäolo oli todella massiivista.³⁹ Euroopan suuntaan alemmuuskompleksista kärsineille amerikkalaisille tämä oli balsamia haavoille, ja sitä käytettiin vahvistamaan Amerikan mainetta uutena, edistykellisenä, teknisesti taitavana ja käytännöllisenä maana.

Lisäksi kotitalouden sähkölaitteet liittyivät osaksi ajan laajempaa keskustelua porvarillisesta perhe- ja koti-ihanteesta. Viihtyisässä, terveellisessä ja tervehenkisessä kodissa kasvaisi hyviä kansalaisia; oli suorastaan kansalaisvelvollisuus huolehtia kodin hyvinvoinnista. Tämä näkyi ylipäänsä sisustukseen ja muun muassa huonekaluihin liittyvässä keskustelussa.⁴⁰ Sähkölaitteiden yhteys sisustukseen kiteytyi erityisesti sähkölampuissa. Sähköisten katto- ja seinälamppujen muotoilu oli yhdistelmä massoituvaa teollista tuotantoa ja esteettistä ilmaisu. Chicagon näyttelyyn osallistunut Phoenix Glass Co. esimerkiksi tarjosi lasin leikkauksilla ja väreillä ”uutta ja taiteellista” muotoilua valaisimiin.⁴¹ Graeme Gooday on

korostanut tutkimuksessaan sähkön ”kesytämisestä”, miten oleellista – ja vaikeaa – oli saada naiset hyväksymään sähkö esteettisesti osaksi kotia.⁴²

Sisustaminen ja kodin ylläpitäminen kytkeytyi tiiviisti kansakunnan ja yhteiskunnan sukupuolittuneisuuteen. Chicagon naisvaltuuskunnan puheenjohtaja Bertha Palmer korosti maailmannäyttelyn avajaispuheenvuorossaan, miten koneet ja teollistuminen mahdollistivat naisten vapautumisen ja kehittymisen. Hän julisti, että koneiden huolehtiessa aikaa vievistä rutiinimaisista tehtävistä naiset pystyisivät ajattelemaan ja

39. Official catalogue (1893) 11–30.

40. David Scobey (1994) ‘What Shall We Do with Our Walls? The Philadelphia Centennial and the Meaning of Household Design’, teoksessa Robert W. Rendell & Nancy Gwinn (toim.) *Fair Representations. World's Fairs and the Modern World*, Amsterdam: VU University Press, 91, 96. Sisustuksen ja edistyksen suhteesta yleensä maailmannäyttelyissä ks. Syrjämaa (2007) 211–222. Perheestä ks. Hannu Salmi (2002) *Vuosisadan lapset. 1800-luvun kulttuurihistoria*, Turku: Turun yliopiston historian laitoksen julkaisu n:o 60, 83–105.

41. Official catalogue (1893) 22. Ks. myös Phoenix Glass Co:n mainos: *World's Fair Electrical Engineer* (Feb. 1893).

42. Gooday (2008) 153–196.

opiskelemaan ja siten kehittymään.⁴³ Kuluttamiseen liittyi eittämättä sukupuolitettuja aspekteja, mutta niiden eksplisiittinen esiintuominen oli kuitenkin harvinaista.⁴⁴

Sähkölaitteista keskusteltiin siis tarpeellisina ja hyödyllisinä osina tavaroituvaa maailmaa. Vaikka Chicagon näyttely oli ajallisesti varsin lähellä Thorstein Veblenin tunnetun kulutusteorian julkaisuaikaa,⁴⁵ ei maailmannäyttelydiskurssissa juurikaan ole jälkiä kerskakulutuksesta tai pyrkimyksestä nostaa yhteiskunnallista statusta kuluttamisen avulla, mutta ei myöskään kulutuskritiikkiä. Uutuuteen voitiin liittää hieman ylellisyyden sävyä – miten uutuudet tuovat mukavuutta ja keventävät arkea – mutta varsinaisesti uutuuksia perusteltiin niiden ”tarpeellisuudella” ja hyödyllisyydellä, ei luksuksella. Viesti oli se, että materia ja tekniikka mahdollistaisivat yksilön ja yhteiskunnan hyvän elämän.

Lumo ja hupi

Opettavaisuuden ja sivistyksellisyyden retoriikan joukkoon nivoutui koko ajan myös viitteitä romantisoinnista ja mystifoinnista. Sähkönäyttelyä kutsuttiin muun muassa ”ihmeeksi”, ”ihmemaaksi” tai ”Elektran lumotuksi valtaistuinsaliksi”. Sähköstä puhuttiin ”yliluonnollisena”, ”mysteerinä” tai ”salaisuutena”.⁴⁶ Yleisön ei ehkä sittenkään odotettu oppivan ymmärtämään sähkön olemusta ja sähkölaitteiden toimintamekanismeja, vaan haltioituvan ja ihastuvan. Vaikka tavoite laajasta porvarillisesta yleissivistyksestä ja kansan kouluttamisesta oli keskeistä, oli 1800-luku toisaalta myös professionalisoitumisen, tieteenalojen, koulutuksen ja osaamisen nopean eriytymisen aikaa.⁴⁷ Valistunutkaan rivikansalainen ei lopulta voinut ymmärtää sähkön hienouksia samalla tavalla kuin alan spesialisti.

Höyryvoiman siirto oli varsin hyvin seurattavissa ja siten myös yleisön ymmärrettävissä. Sähkö sen sijaan oli näkymättömyydessään käsittämätöntä. Paolo Brillin onkin todennut, miten paradoksaalista on, että positivismin ja tieteen korostamisen aikana tiede ja tekniikka muunnettiin maagiseksi.⁴⁸ Sähkön mystisyys korostui äärimmilleen, kun eräs amerikkalaisyrittäjä, Western Elec-

tric Co, rakensi sähköpaviljonkiin omalle osastolleen egyptiläisen palatsin tai tempelin, joka tarjosi sähköistä valoviihettä. Ihmeellinen sähkötempelli pääsi mukaan useisiin listauksiin näyttelyn mielenkiintoisimmista kohteista.⁴⁹ Näin uusi teknologia rinnastui salaperäisen ikaikaisen kulttuurin salaisuuksiin.

Tieteellinen näkemys jäi jalkoihin, kun sähköllä haluttiin lumota. Omakohtaisiin kokemuksiin tarjoutui tilaisuus sähköpaviljongin ulkopuolella, kun nousi sähkön kuljetettavaksi näyttelyalueen laguunin ylitäneeseen sähköakulla käyneeseen veneeseen tai sähkön voimalla liikkuneeseen näyttelyalueen omaan pikkujunaan. Näyttävämpää ja elämyksellisempää tarjosi valaistus. Erityisen näyttäväksi mainostettiin väri-

43. Ben. C. Truman (1893, 1976) *History of the World's Fair being a Complete and Authentic Description of the Columbian Exposition from its Inception*, New York: Arno Press, 111–114.

44. Maailmannäyttelyjen tekijät olivat yleensä miehiä ja niissä myös esitettiin läntinen sivistys nimenomaisesti miesten aikaansaannoksena. Käyntikohteina näyttelyt oli kuitenkin tarkoitettu sekä miehille että naisille.

45. Thorstein Veblen (1899, 1992) *The Theory of the Leisure Class*, New Brunswick: Transaction publishers.

46. *Photographs of the World's Fair (1894)* 89; *Youth's Companion (1893)* 19; *A Week at the Fair (1893)* 86; *The Columbian Exposition Album Containing Views of the Grounds, Main and State Buildings, Statuary, Architectural Details, Interiors, Midway Plaisance Scenes, and Other Interesting Objects which had place at the World's Columbian Exposition Chicago, 1893 (1893)*, Chicago & New York: Rand, McNally & Company, kuva: *The Interior of the Electricity Building; The Dream City (1893)*, kuva: *The Genii of Electricity*.

47. Konrad H. Jarausch (2004) 'Graduation and Careers', Walter Rüegg (toim.) *A History of the University in Europe*, vol. III, Cambridge: Cambridge University Press, 363–389.

48. Paolo Brenni (2004) 'Dal *Crystal Palace* al *Palais de l'Optique*: la scienza alle esposizioni universali, 1851–1900', *Memoria e ricerca* 17, 42–56. Ks. myös Gooday 2008, 2, 58, 197–217; David E. Nye (1994) 'Electrifying Expositions, 1880–1939', teoksessa Robert W. Rydell & Nancy Gwinn (toim.) *Fair Representations. World's Fairs and the Modern World*, New York & London: W. W. Norton & Company, 141–143.

49. *The Economizer (1893)* 21; Truman (1893, 1976) 355–357. Ks. piirroskuva rakennelmasta: *A Week at the Fair (1893)* 84. Egyptin mystisyydestä ajan kulttuurissa ks. Jasmine Day (2006) *The Mummy's Curse. Mummymania in the English-speaking world*, London & New York: Routledge, 19–63.

Uuden tekniikan lumovoimaa: valonheittäjät White Cityn taivaalla. – Picturesque World's Fair (1894) 121.

valoin värjättyjä suihkulähteitä: vihreän, kullan, vaaleanpunaisen, ruusunpunaisen, keltaisen ja sinisen sävyissä läikkyvä vesi tarjosi vaikuttavan spektaakkelin.⁵⁰ Näyttelyn muistoalbumissa todettiin kävijöiden usein varmistaneen nimenomaan suihkulähteen värivaloshown ajankohdan ajoittaakseen vierailunsa oikeaan hetkeen.⁵¹ – Toisaalta todettiin myös, että pettymyksiäkin oli sattunut, mitä pidettiin kuitenkin luonnollisena, sillä olihan kyseessä hyvin ”monimutkainen” laite.⁵²

Illalla näyttelyalueilla kulkiessa saattoi hämmästellä myös pimeyttä halkovien valokiilojen vaikuttavuutta. Vaikka valonheittäjät oli ”oikeassa” elämässä tarkoitettu majakoiden valonlähteiksi ja ne olivat suuria, romuluisia laitteita, niiden kerrottiin näyttelyssä palvelleen ennen kaikkea kauneutta

korostaen paviljonkien arkkitehtonisia muotoja ja liukuen laguunin vedenpintaa pitkin. Edellä mainittu jättiläislamppu esiteltiin luonnollisesti tekniikan uusimpana saavutuksena, jonka teho oli mitattavissa ja jonka rakennetta esiteltiin sähköpaviljongissa. Se oli kuitenkin myös paljon muuta, kuten kertovat kuvat, joissa täysikuu on noussut White Cityn ylle ja muutoin pimeää, öistä maisemaa halkovat valonheittäjien vitivalkeat valokeilat.⁵³ Uuden tekniikan ei oletettu herättävän vain tiedon- ja opinhalua, vaan sen haluttiin myös hämmästyttävän ja lumoavan. Sähkö oli nähtävyys; sillä leikeltiin ja estetisoitiin. Tämä näkyi sinäkin, että suuren ja voimakkaan kontrastina tarjottiin myös kynttilää heikompiä valon häivähdyksiä, joilla koristettiin tunnelmallisesti näyttelyalueen puutarhoja.⁵⁴

Koko maailmannäyttelyalue sekä sähköpalatsi oli suunniteltu ja "lavastettu" tarkoitukseen sopivaksi tilaksi. Maailmannäyttelyalueita voi verrata Norman M. Kleinin "käsikirjoitettuihin tiloihin".⁵⁵ Näyttelyalue ei ollut suinkaan viaton tai neutraali tausta esitellyille tavaroille. Kulutuskulttuuriin kuului spektaakkelinomaisuus, ja maailmannäyttelyssä se oli huipussaan.⁵⁶ Klassisoiva arkkitehtuuri takasi amerikkalaisen yleisön silmissä auktoriteetin ja uskottavuuden; paviljongin suuruutta ja kalleutta toisteltiin myös usein.⁵⁷ Yksi viehätysvoiman rakennusaineksista oli eksoottisuus: venetsialaiset gondolit "laguunilla" ja etäisten maiden "kylät" ihmisineen. Näihin puitteisiin sopi mainiosti myös sähkön ihmeellisyys, jota korostettiin haltioituneesti lukuisissa alueen oppaissa ja muissa kuvauksissa. Erityistä pönttä sähkön esittämiselle annettiin kohottamalla se koko näyttelyn avajaisten avainasemaan: presidentti Cleveland painoi yhtä "sähköjohdon nappia", jolloin "kohosivat silmänräpäyksessä näyttelyn liput, ja kaikki koneet rupesivat käymään."⁵⁸

Varsinainen kaupallinen viihde oli rajattu White Cityn antikisoivan keskuksen ulkopuolelle, värikkäälle basaarinomaiselle Midway Plaisancelle. Siellä tarjolla oli sähköistettyä viihdettä kuten "Electric Scenic Theater", jonka kerrottiin esitelleen Alppimaisemaa.⁵⁹ Tästä huolimatta myös White Cityn virallisessa ohjelmistossa oli paljon viihteellistä. Erityisesti kaikkein uusimmat äänen ja kuvan tallentamiseen ja siirtämiseen liittyvät laitteet olivat niin käsittämättömiä, että niitä tarjottiin enemmän elämyksinä kuin ymmärrettäviksi. Yleisölle esimerkiksi mainostettiin mahdollisuutta kuunnella orkesteria, joka soitti New Yorkissa tai Bostonissa. Oppaissa suositeltiin myös fonografia, jolla saattoi "huvittaa itseään" muutamalla kolkalla, mutta laite, joka oli ollut neljä vuotta aiemmin Pariisissa ihmeiden ihme, oli nyt jo suurimman uutuudenviehätyksensä menettänyt. Yleisölle kerrottiin sen sijaan vielä uudemmista saavutuksista kuten "teleautografista", eräänlaisesta faksista, joka siirsi kirjoitettua tekstiä, sekä aivan erityisesti Edisonin uusimmasta keksinnöstä, jota op-

paissa kutsuttiin "kinetografiksi" ja joka yhdisti kameran ja fonografin tallentaen siten synkronoidusti kuvasarjoja ja ääntä.⁶⁰ Vaikka monet uusista laitteista entisestään vahvistivat katsetta "oikeana" tapana tutustua näyttelyyn, tarjosi osa viestejä myös kuultaviksi.

Pienessä opaskirjasessa, jossa luvattiin kertoa tiiviisti näyttelyn parhaat kohteet, luokiteltiin parhaat nähtävyydet kolmeen kategoriaan "harvinaisuuden, ansion, arvon tai historiallisen mielenkiinnon" mukaisesti. Sähköpaviljongista kaikkiaan 22 kohdetta katsottiin mainitsemisen arvoisiksi, mutta ylimpään, "erityisen mielenkiintoiseen" luokkaan ylsi vain yksi näyttelyesine: "ihmeellinen saksalainen kello". Yhden pisteen saivat edellä mainittu egyptiläinen va-

50. Photographs of the World's Fair (1894) 183; Picturesque World's Fair (1894) 13; The Dream City (1893), kuvat: One of the Electrical Fountains, The North Electric Fountain.

51. Photographs of the World's Fair (1894) 183.

52. The Dream City (1893), kuva: One of the Electrical Fountains.

53. Picturesque World's Fair (1894) 121; The Photographic World's Fair (1894) frontispisi; The Dream City (1893), kuva: Night on Grand Basin. Ks. myös The Best Things [1893] 15; 'The Electrical Display' The New York Times 13.5.1893.

54. Picturesque World's Fair (1894) 8; The Youth's Companion (1893) 19; The Best Things [1893] 15.

55. Klein on tarkastellut erikoisefektien, rakennettujen illuusioiden, historiaa barokkijuhlissa tietokonepeleihin. Norman M. Klein (2004) The Vatican to Vegas. A History of Special Effects. New York: The New Press. Varhaisemmasta sähkön esittämisen perinteestä ks. Iwan Rhys Morus (1998) *Frankenstein's Children: Electricity, Exhibition, and Experiment in Early-nineteenth-century London*, Princeton: Princeton University Press.

56. Kulutuksen tilojen spektaakkelimaisuuden tutkimustraditioista ks. Kevin Hetherington (2007) *Capitalism's Eye. Cultural Spaces of the Commodity*, New York & London: Routledge, erit. luvut I–III.

57. Yksi maailmannäyttelyrakentamisen huomattavimmista eroista Yhdysvaltojen ja Euroopan välillä oli amerikkalaisten klassismin painotus. Eurooppalaisissa näyttelyissä pyrittiin pikemminkin shokeeraamaan uudenslaisella ilmiasulla. Ks. Syrjämaa (2007), 39–60.

58. 'Chicagon näyttely' Hämäläinen 6.5.1893.

59. The Economizer (1893) 63, 65.

60. A Week at the Fair (1893) 84, 86; The Youth's Companion (1893) 19; 'The Electrical Display' The New York Times 13.5.1893 & 10.6.1893. Ks. myös The Best Things [1893] 62. Ks. myös Beauchamp 1997, 183, 191. Varhaisista liikkuvan kuvan laitteista ks. Erkki Huhtamo (1997) *Elävän kuvan arkeologia*, [Helsinki]: Yle-opetuspalvelut.

lojen palatsi kuten myös Bellin puhelimet. Kaksi pistettä keräsivät näyttelyhallin keskilaivassa sijainnut valaistu pylvä, miniatyyrirautatie, näyttelyn avaamiseen käytetty sähkönapputa, Edisonin ensimmäinen fonografi sekä uusi kinetografi. Sen sijaan uusien fonografi sai vain yhden pisteen!⁶¹ Siis: jo aiemmin esitellyn laitteen paranneltu versio ei vetänyt vertoja suurelle yleisölle laaditussa opaskirjassaan sen paremmin aivan uusimmalle uutuudelle kuin oman sarjansa ”ensimmäiselle”, vanhimmalle versiolle. Merkittävintä oli siis toisaalta uusien uusi sekä historiallinen, alansa varhainen keksintö.

Erilaisia laitteita, niiden yhdistelmiä ja uusia versioita tuotettiin ennen näkemättömällä nopeudella ja monipuolisuudella. Uuden teknologian alkuvaiheelle ennen standardoitumista onkin ominaista suuri variaatio ja ennakoimattomat nopeat muutokset. Mika Pantzarin käsitettä käyttäkseni: sähkölaitteet olivat vielä monin osin teknologisen tuotteen elinkaaren ensimmäisessä vaiheessa ”leluja” tai ”ihmepelejä”, joissa itse laite oli riittävä uutinen toimivuudestaan riippumatta.⁶² Jos sähkölaitteet olivat kaiken kaikkiaan hyvin tulevaisuusorientoituneita, olivat nämä laitteet kaikkein futuristisimpia, sillä ne eivät tarjoutuneet vain korvaamaan aikaisempia höyry- tai käsikäyttöisiä laitteita, vaan monet niistä olivat käyttötavaltaan uppo-outoja. Nämä laitteet eivät juurikaan yhdistyneet olemassa olevaan esinemaailmaan tai arkisiin käytäntöihin; pikemminkin ne viihdyttivät uutuudellaan.

Näennäinen ristiriita tieteellisyuden, rationaalisuuden ja elämyksellisyuden välillä ei ollut ainoastaan sähköön esittelyyn liitetty ominaisuus. Maailmannäyttelyissä – ja laajemminkin – kaupallistuminen ja viihteellistyminen voittivat alaa vuosisadan lopulla, mitä jotkut tutkijat ovat pitäneet merkkinä edistysuskon kriisiytymisestä.⁶³ Tämä kertoo kapea-alaisesta ja yksioikoisesta edistyskäsitteestä sekä viihteellisyuden merkityksen aliarvioimisesta. Populaari edistysusko ei ollut tarkasti määriteltyä eikä tiiviin homogeenista, joten ei ole mitään syytä pitää huvittelua ja ajatusta edistyksestä – sen paremmin kuin huvittelua ja rationaalisuutta – au-

tomaattisesti toisensa poissulkevinä, vastakkaisina vaihtoehtoina.⁶⁴

Kuten lyhyesti näyttelyn parhaita nähtävyyksiä kuvanneessa opaskirjassa todettiin sähköpaviljongista: ”Vierailijaa kehoitetaan omistamaan suuren osan huomiostaan tämän rakennuksen omalaatuisille ja kauniille näyttelyesineille.”⁶⁵ ”Omalaatuisuus” oli kiinnostavaa ja vaikeataajuuspositiivisimmillaan lumousta. Elämyksellisyys tuottaa muistoja, luo ja vahvistaa käsityksiä ja odotuksia. Vaikka potentiaalinen kuluttaja ei ehkä oivaltanut sähkövirran olemusta, välittyi ihmeellisten laitteiden kautta usko edistykseen – kenties jopa menestyksellisemmin kuin virtajohtoja yksityiskohtaisesti tarkastellessa.

Maaginen sähkö

Maailmannäyttelyt tarjosivat porvaristolle ja jossain määrin myös työväestölle yleissivistävää ohjelmaa, jota aikaansa seuraavan ihmisen tuli kiinnostuksella tutkailla. Siten kuluttaminen sai maailmannäyttelyiden kautta erilaisia perusteluja ja oikeutusta kuin kaupallisempina ja viihteellisempinä pidentyissä tiloissa ja tilaisuuksissa. Näin siitäkin huolimatta, että näyttelyissä tieteellisyuden ja sivistävyyden kietoutui viihteellisyys. Maailmannäyttelyt antoivat uutuudelle pontta sitomalla sähkölaitteet edistykseen ja oppimiseen, mutta toisaalta samanaikaisesti hyvin tärkeää oli myös sähkön maagisuuden ja elämyksellisyuden korostaminen.

Tiedon ja osaamisen, koulutuksen ja tieteenalojen eriytyminen ja yleinen professionalisoituminen korostivat eroa asiantuntijan ja maallikon välillä. Kaikki eivät voineet ymmärtää, miten sähkölaitteet todella toimivat, vaan näkymättömästä voimasta luotiin elämyksellisiä spekteakkeleja. Sähköön esittämiseen ja sanalliseen kuvailuun liitettiin sankariutta, ihmisen nerokkuutta ja väistämätöntä materiaalista edistystä, joka esitettiin hyvin positiivisena. Sävy oli hyvin luottavainen, ja uutuuudet näytettiin tulevaisuuden itsestään selvyysinä, väistämättöminä edistysaskelmina. Sähkölaitteet helpottaisivat arkea ja auttaisivat siten ylittämään ihmisen toiminnan aiempia rajoja.

Sähköön esittelyssä yhdistyivät ja ylittyivät

Liedmanin kategoriat ”kovasta” ja ”pehmeästä” edistyksestä. Ensisilmäyksellä tekniikkaan, luonnontieteisiin ja materiaaliseen kasvuun liittyvä sähkön esittely ja siitä käyty keskustelu osoittautuukin tarkemmassa tarkastelussa moninaisemmaksi ja monimutkaisemmaksi ilmiöksi – kuten edistysuskokin. Tämä asettaa kyseenalaiseksi vastakainasettelun luonnontieteellisen ja teknisen sekä toisaalta kulttuuristen ja moraalisien aspektien välillä. Chicagon sähköpaviljonki oli myös osoitus siitä, miten toinen dikotomia – rationaalinen–emotionaalinen – ei toiminut, vaan ne kietoutuivat aineellisessa yhteisössä tiiviisti toisiinsa.

Näyttelyissä tuotettiin ja toistettiin kehittyvän länsimaisen kulutuskulttuurin käytäntöjä ja sisältöjä. Niissä tarjoutui miljoonille kävijöille sekä sanomalehdistön kautta vieläkin laajemmalle joukolle mahdollisuus nähdä kuluttaminen hyvinvoinnin ja onnellisuuden takeena. Mieltämällä itsensä uusien tuotteiden tulevaksi kuluttajaksi keskiluokkainen ”läntinen” kävijä saattoi tyytyväisesti todeta olevansa kehityksen aallonharjalla: Oli oikeutettua ottaa vastaan se, mitä ihminen pystyi luonnosta ottamaan hyödykseen ja oli suorastaan velvollisuus seurata aikaansa, osallistua edistyksen jatkuvaan ketjuun omalta osaltaan. Uutuusien seuraaminen ja niiden mahdollinen hankkiminen ei ollut vain hyväksyttävää, vaan aikakauden diskurssissa ne takasivat hyvän elämän yksilölle, perheelle, kansakunnalle ja ihmis-kunnalle. Samalla näyttelyt vahvistivat omalta osaltaan ihmisten, kansojen ja kulttuurien arvottamista hierarkkisesti: läntinen teolliseen tuotantoon perustuva kulutusyhteiskunta esitettiin edistyneimpänä, mallina ja mittatikkuna muille.

Kuluttaja, näyttelyvieras, ei toki ollut vain uhri, jolle uutuudet kohtalokkaasti valuivat.

Hän oli aktiivinen toimija monimutkaisessa kohtaamisten verkostossa, jossa luotiin yhteyksiä uuteen esineryhmään.⁶⁶ Sähkö ja sähkölaitteet tulivat osaksi aineellista yhteisöä näyttelyjen ja näyttelyuutisoinnin kautta vuosia – tai vuosikymmeniä – aikaisemmin kuin laitteet saapuivat kuluttajan omaan kotiin. Sähkölaitteet liittyivät tavaroiden ja käytäntöjen ketjuun odotuksina ja käsityksinä. Niitä myös verrattiin silloisiin jo käytössä olleisiin esineisiin ja käytäntöihin, joiden arvo samalla muuttui. Aikansa uusin ja edistyksellisin menetti nopeasti hohtonsa ja muuntui tavanomaisemmaksi tai jopa vanhentuneeksi jatkuvien uutuuksien ja tulevaisuuden profetoiden rinnalla. Kaiken tämän kautta luodattiin ihmisen, oman maan ja läntisen kulttuurin edistyneisyyttä, suhdetta menneeseen ja tulevaan, suhdetta eri maiden ja maanosien välillä. Sähkölaitteet liittyivät tavaroituneeseen elämisen maailmaan monin tavoin paljon ennen kuin fyysinen esine tuli osaksi kuluttajan arkea.

61. The Time-Saver. A Book which Names and Locates 5,000 Things 5,000 at the World's Fair that the Visitors Should not Fail to See (1893), Chicago: W. E. Hamilton, 16–17.

62. Pantzar (1996) 23, 61–62, 64, 69–73; Pantzar (2000) 21, 137–138.

63. Lieven de Cauter (1993) 'The Panoramic Ecstasy: On World Exhibitions and the Disintegration of Experience, Theory Culture & Society. Explorations in Critical Social Sciences 10:4, 18–20; Anders Ekström (1994) Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar, Stockholm: Nordiska museet, 49, 296–313.

64. Hetherington muistuttaa, että myös varhaisemmissa, oppimista korostaneissa näyttelyissä kuten Lontoossa vuonna 1851 yleisö oli hämmentynyt ja huvittunut speaktaakkelista. Hetherington (2007), 1–24.

65. The Best Things [1893] 62.

66. Kuluttajan perustavanlaatuisesta jatkuvasta toimijuudesta, ”uudesta tuottamisesta”, ks. Michel de Certeau (1988) *The Practice of Everyday Life*, Berkeley: University of California Press.

IDA SALMINEN

Tarpeet, halut ja moraali

Naisten ansiotyö ja kulutus- asenteiden muutokset Suomessa ja Länsi-Saksassa 1950-luvulla

**Kulutustottumusten muutos 1950-luvun läntisessä maailmassa koski sekä kulutuksen määrää että laatua, mutta myös kulutusta koskevia asenteita. Tähän muutosprosessiin liittyi kiinteästi perheellisten naisten työssäkäynnin yleistyminen. Tässä artikkelissa tarkastellaan näiden kahden ilmiön yhtymäkoh-
tia Suomessa ja Länsi-Saksassa.**

■ Raataako sen takia, että saisi jääkaapin, pesukoneen, itselleen turkin, auton, ja onko tämä päämäärä niin tärkeä, että ei sitä tavoittellessa menetä jotain arvokkaampaa. – – Kulkeeko lopulta turkissa sisäisesti pettyneenä ja turtuneena ja on unohtanut antaa rakkautta ja hyvyyttä juostessaan rahan perässä.¹

Materiaalinen nousu toisen maailmansodan aikaisesta puutteesta toi mukanaan uudenlaisia tarpeita, joiden tyydyttämiseksi tarvittiin ja oli myös käytettävissä entistä enemmän rahaa ja tavaroita. Kulutustavaroiden avulla katsottiin olevan mahdollista toteuttaa unelmia ja ratkaista ongelmia. Lisääntyneisiin kulutusmahdollisuuksiin liittyi kuitenkin myös moraalisia kysymyksiä, kuten yllä oleva lainaus osoittaa. Elintason kohottamispyrkimyksiä kyseenalaistettiin, ja hyväksytyt kulutuskäyttäytyminen erotettiin selkeästi moraalittomista ylellisyshaluista.

Toisen maailmansodan hävinneissä ja sotakorvauksiin tuomituissa Suomessa ja Länsi-Saksassa tahto erottautua menneisyydestä ja nostaa kansakunta pulan ja säännöstellyn arjesta hyvinvointiin oli vahva. Markkinatalouden ja kulutuksen nopea kasvu 1950-luvun aikana antoi molemmissa mais-
sa aihetta keskusteluun kulutuksesta ja sen

laajemmasta merkityksestä. Kuluttamiseen yhdistettiin taloudellisia vaikutuksia laajemat seuraukset: kulutuskäyttäytymisellä oli merkitystä myös kansakunnan sosiaaliselle, poliittiselle ja henkiselle tilalle.²

Kuluttamisesta 1950-luvulla käydyssä keskustelussa naisilla oli keskeinen rooli. Perheenäiteinä heidän oli mahdollista täyttää ideologiset vaatimukset naisten paluusta kodin ja perheen pariin ja samanaikaisesti osallistua taloudellisesti kansakunnan julkiseen elämään.³ Naisten kuluttajuus tunnustettiin ympäri Eurooppaa, myös Suomessa ja Länsi-Saksassa, yhteiskunnallisesti tärkeäksi voimaksi, jonka avulla kansantalous saataisiin nousuun. Kuluttajuuteen asetettiin kuitenkin varaus: kulutuksen olisi oltava ”oikeanlaista” eli kansantaloudellisten tavoitteiden sekä kulutusihanteiden mukaista.⁴ Vaikka perheenäitiyttä pidettiin ideaalin tasolla naisten ensisijaisena roolina, työssäkäyvien naimisissa olevien naisten määrä kaksinkertaistui 1950-luvun aikana sekä Suomessa että Länsi-Saksassa.⁵ Aihees-

1. Mairi Karvonen (1960) 'Elintaso: Kahle vai kannustaja', teoksessa Martta Eskelinen (toim.) *Naisen kirja 2. Nykyaikaisen naisen tietokirja*, Helsinki: Otava, 14–15.

2. Modernin kulutusyhteiskunnan synty on usein ajoitettu sekä Suomessa että Länsi-Saksassa nimenomaan 1950-luvulle. Ks. esim. Visa Heinonen (1999) 'Niukuuden ja kulutuksen mentaliteetit modernisoituvassa Suomessa', teoksessa Sari Näre (toim.) *Tunteiden sosiologiaa II. Historiaa ja sääteilyä*, Helsinki: SKS, 90; Michael Wildt (1998) 'Changes in Consumption as Social Practice in West Germany During the 1950s', teoksessa Susan Strasser, Charles McGovern & Matthias Judt (toim.), *Getting and Spending. European and American Consumer Societies in the Twentieth Century*, Washington D.C.: Cambridge University Press, 301.

3. Erica Carter (1997) *How German is she? Postwar West German Reconstruction and the Consuming Woman*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 47.

4. Ks. esim. Katherine Pence (1996) 'Labours of Consumption: Gendered Consumers in Post-war East and West German Reconstruction', teoksessa Lynn Abrams & Elizabeth Harvey (toim.), *Gender relations in German history. Power, Agency and Experience from the Sixteenth to the Twentieth Century*, London: UCL Press, 222–235.

5. Merith Niehuss (2001) *Familie, Frau und Gesellschaft. Studien zur Strukturgeschichte der Familie in Westdeutschland 1945–1960*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 224; *Naisten asemaa tutkivan komitean mietintö*, Komiteanmietintö 1970: A8, Helsinki: Valtionneuvosto, 35, 70.

ta keskusteltiin ajoittain kiivaastikin sekä lehdistössä että yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa.

Tässä artikkelissa analysoin kulutuksen näkökulmasta keskustelua, jota 1950-luvun Suomessa ja Länsi-Saksassa käytiin perheellisten naisten työssäkäynnistä.⁶ Tarkastelun keskiössä ovat erityisesti keskiluokkaisten suomalaisten ja länsisaksalaisten naisten kuluttamiseen ja työssäkäyntiin liittyvät perustelut.

Naisten kuluttajuuden ja palkkatyöläisyyden väliin kytköksiin on kulutushistoriallisessa tutkimuksessa viitattu usein, mutta käsittely on ollut pintapuolista. Keskeisimpänä yhtymäkohtana on pidetty naisten työssäkäynnin lisääntymisen myötä kasvannutta ostovoimaa. Erikseen näitä aiheita on tutkittu runsaasti, erityisesti naisten koti- ja ansiotyön yhdistämistä sekä naiskuluttajia kulutuskulttuurin ja kansantalouden kehittäjinä.⁷ Näissä tutkimuksissa ei kuitenkaan ole kiinnitetty huomiota siihen, miten ansioaitien määrän lisääntyminen vaikutti kulutusta koskeviin asenteisiin.

Pääaineistona tässä analyysissä hyödynän naisten palkkatyöläisyyttä ja kuluttajuutta käsitelleitä aikalaistutkimuksia ja muita aikalaisteoksia sekä maiden suurimpia naistenlehtiä, jotka ovat Suomen osalta *Kotiliesi* ja Länsi-Saksan osalta *Constanze*. Lehtiä yhdistää johtavan markkina-aseman lisäksi sama kohderyhmä, keskiluokkaiset perheenäidit. *Constanze* keskittyi urbaaniin maailmaan enemmän kuin *Kotiliesi*, joka oli kodin asialla lukijoiden asuinpaikasta riippumatta. Molempien voidaan sanoa edustavan ideologisesti suuntautumiseltaan porvarillista näkökulmaa, vaikka ne eivät olleet avoimesti sitoutuneita mihinkään poliittiseen puolueeseen.⁸

Kulutuksen tutkimukseen aikakauslehdet mainoksineen soveltuvat erityisen hyvin. Mainoksiin pätevät samat rajoitukset kuin aikakauslehtiinkin: ne esittelevät usein enemmän unelmia ja ihanteita kuin todellisuutta. Kaupallisina tuotteina aikakauslehtien on kuitenkin pystyttävä joka numerossa sekä vastaamaan lukijoiden tarpeisiin että herättämään mainostajien mielenkiinto. Tästä syystä niitä pidetään oman aikansa

elämäntapojen, asenteiden ja ihanteiden hyvänä tulkkina.⁹

Naisten ansiotyöstä 1950-luvulla tehtyjen tutkimusten runsaus kertoo aiheen ajankoh-taisuudesta. Lähtökohtana tutkimuksissa olivat akateemiset tutkimusintressit, jotka kytkeytyivät yhteiskunnallisesti ongelmalliseksi katsottuihin aiheisiin ja niiden vaatimien sosiaalipoliittisiin ratkaisuihin. Tutkijat pyrkivät vastaamaan yhteiskunnallisiin tarpeisiin: koska naisten työssäkäynti oli lisääntynyt, haluttiin selvittää naisten ansiotyön syyt, seuraukset ja mahdolliset ratkaisut.

Naisten työssäkäynnin yleistyminen

Työssäkäyvien naisten määrä kasvoi 1950-luvun aikana sekä Suomessa että Länsi-Saksassa, ja molemmissa maissa nimenomaan naimisissa olevien naisten osalta. Maat kuuluivat Euroopan kärkijoukkoon naisten palkkatyön yleisyydessä. Esimerkiksi Ruotsissa naiset muodostivat alle 30 % ammattisa toimivasta väestöstä, kun Suomessa osuus oli 40 % ja Länsi-Saksassa 36 %.¹⁰ Kehitystä vauhdittivat ennen kaikkea kaupun-

6. Artikkelin perustuu pro gradu -tutkielmaani, Ida Salminen (2009) *Naisten ansiotyö ja kulutusasenteiden muutokset Suomessa ja Länsi-Saksassa 1950-luvulla*, Helsingin yliopisto, historian laitos.

7. Tämän artikkelin kannalta keskeisintä tutkimusta ovat tehneet Visa Heinonen (1998), Mika Pantzar (2000), Erica Carter (1997) ja Michael Wildt (1998).

8. Kulttuurinen keskiluokkaisuus näkyi molempien lehtien perhe-, nais- ja kulutusihanteissa riippumatta todellisesta varallisuudesta. Sodan jäljiltä monet aikaisemmin taloudellisesti keskiluokkaiset perheet olivat enää kulttuurisesti keskiluokan jäseniä. Ks. esim. Janne Hakulinen (1955) *Keskiluokkaan lukeutuvien ryhmien asema ja tehtävät yhteiskunnassa*, Helsinki: Sosialidemokraattisen puolueen keskiluokkajaosto.

9. Minna Sarantola-Weiss (2003) *Sobvaryhmän läpimurto. Kulutuskulttuurin tulo suomalaisiin olohuoneisiin 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa*, Helsinki: SKS, 43.

10. *Suomen tilastollinen vuosikirja* (STV) (1956) Helsinki: Tilastollinen päätoimisto, 340–341; STV (1965) 372–373. Työtä on tilastoitu vaihtelevin perustein, eivätkä naisten erityisesti suosimat osa- ja väliaikaiset työt aina näy tilastoissa. Tilastoihin vaikuttavat myös muutokset käsitteiden määrittelyssä, esimerkiksi Suomessa vuonna 1960 avustavan perheenjäsenen käsite määriteltiin suppeammin kuin vuonna 1950. Kahden eri maan tilastot eivät ole keskenään täysin vertailukelpoisia, joten niihin on suhtauduttava tietyllä varauksella.

gistuminen ja elinkeinorakenteen muutoksen aiheuttama siirtymä maataloudesta palkkatyöhön. Kaikista suomalaisista vaimoista 45 % oli ammatissa toimivia sekä vuonna 1950 että 1960.¹¹ Länsi-Saksassa vuonna 1950 joka neljäs aviovaimo oli palkkatyössä, vuonna 1962 puolestaan jo joka kolmas.¹² Toisin kuin naisten työllisyyskomitea ennusti Suomessa vuonna 1954, elintason nousu ei aiheuttanut naistyövoiman siirtymistä pois työelämästä.¹³

Suhtautuminen perheellisten naisten työssäkäyntiin oli ristiriitaista. Yhtäältä perheen ja sosiaalipolitiikan näkökulmasta sitä ei pidetty myönteisenä asiana, toisaalta talouspolitiikassa olisi molemmissa maissa mieluusti nähty naisten laajempikin siirtyminen elinkeinoelämän palvelukseen tuottavuutta lisäämään.¹⁴ Sen sijaan naimattomien naisten ansiotyöhön suhtauduttiin hyväksyvämmiin ja heidän kulutustottumustensa osalta sallittiin enemmän epärationaalisuutta kuin naimisissa olevilta naisilta. Keskusteluissa heijastuivat ajalle ominaiset käsitykset sukupuolten välisestä tasa-arvosta, jolla ei tarkoitettu naisten ja miesten samankaltaisuutta, vaan erilaisuutta, joka oikeutti ja velvoitti sukupuolittain eriytyneisiin, mutta samanarvoisiin tehtäviin.¹⁵ Länsi-Saksan avioliittolain mukaan vaimolla oli oikeus ja velvollisuus hoitaa kotitaloutta, perheen elatusvelvollisuus oli laissa määritelty aviomiehelle. Lain mukaan aviomies sai päättää vaimonsa rahoista. Aviomiehellä oli myös oikeus purkaa vaimonsa työsuhde, mikäli hän pystyi osoittamaan, että se häiritsti avioliittovelvollisuuksien hoitamista.¹⁶ Suomen avioliittolain mukaan molempien puolisoien tuli ”kykynsä mukaan rahavaroin, toimillaan kodissa tai muulla tavoin ottaa osaan perheen elatukseen”.¹⁷

Sen sijaan, että naisten palkkatyö olisi esitetty keinona myötävaikuttaa kansantalouden vaurauden lisäämiseen, se esitettiin keinona lisätä perheen kulutusvoimaa.¹⁸ Kotiliedessä tunnustettiin naisten kansantaloudellinen merkitys nimenomaan kuluttajien roolissa, rahan käyttäjinä: ”Kunakin perheen sinänsä liiankin niukat talousmenot ovat tärkeitä panoksia koko maan talouselämän liikevaihdossa. Arvioidaan naisten

käsien välityksellä kulkevan 80 % maiden kansallistulosta.”¹⁹ Myös Saksassa ajateltiin samoin: ”Saksalaiset perheenemännät käyttävät jokaisesta kulutustavaroihin käytettyä markasta 85 pfennigiä. Myös jäljelle jäävien 15 pfennigin käytöstä heillä on sanottavansa – he määräävät kenties ratkaisevasti koko talousjärjestelmämme muodosta.”²⁰

Kulutuksen ja työssäkäynnin moraalisuus

Länsi-Saksassa *Wirtschaftswunder*, talousihme, vyöryi 1950-luvun aikana kansalaisten arkeen hitaasti mutta varmasti. Keskimääräisen länsisaksalaisperheen tulot lähestulkoon kolminkertaistuivat vuosikymmenen aikana.²¹ Historiantutkijat Mary Fulbrook ja Michael Wildt ovat korostaneet demokratian hyväksymisen ja taloudellisen kasvun keskinäistä yhteyttä 1950-luvun Länsi-Saksassa. Samalla kun näkymät taloudellisesta kasvusta ja tasaisesta elintason noususta loivat kansalaisista kuluttajia, he toisijaisesti myös sitoutuivat uuteen demo-

11. Kaupungeissa ja kauppaloissa heidän osuutensa kasvoi noin 32 prosentista 43 prosenttiin. *Naisten asemaa tutkivan komitean mietintö* (1970) 35, 70.

12. Elizabeth Heineman (1999) *What Difference Does a Husband Make? Women and Marital Status in Nazi and Postwar Germany*, Berkeley: University of California Press, 218.

13. *Naisten työllisyyskomitean v. 1954 mietintö*, Komiteanmietintö 1956: 11, Helsinki: Valtioneuvosto, 9–13.

14. *Talouspolitiikan perusohjelma 1954*, Helsinki: Valtioneuvosto, 10–13; Christine von Oertzen (1999) *Teilzeitarbeit und die Lust am Zuverdienenden. Geschlechterpolitik und gesellschaftlicher Wandel in Westdeutschland 1948–1969*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 350–354.

15. Sukupuolten välinen yhdenvertaisuus kirjattiin perustuslakiin Länsi-Saksassa vuonna 1949, Suomessa vuonna 1919.

16. Vuonna 1958 uudistetussa laissa vaimon tehtävät kodin ulkopuolella oli edelleen sovitettava yhteen kotiin liittyvien velvollisuuksien kanssa, mutta miehen oikeus määrätä vaimonsa työsopimuksesta ja rahoista poistettiin. Carter (1997) 32–34.

17. Martti Rautiala (1948) *Avioliitto-oikeus, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja* n:o 30, Turku, 135.

18. Carter (1997) 41.

19. 'Rouva maailma hoitaa raha-asioitaan', *Kotiliesi* 16/1956.

20. Die Waage (Gemeinschaft zur Förderung des sozialen Ausgleichs e.V.), *Die Zeit*, 12/1952.

21. Wildt (1998) 304–305.

kraattiseen valtioonsa.²² Kulttuurintutkija Erica Carter on esittänyt, että länsisaksalaisen kansakunnan symbolinen jälleenrakennus riippui taloudellisen jälleenrakennuksen käynnistymisestä. Tämä puolestaan asetti kuluttamisen naisten kansalaisuuden ja toimijuuden keskeiseksi näyttämöksi.²³

Toisin kuin Länsi-Saksan talouspolitiikassa, Suomessa ei korostettu yksityistä kulutusta taloudellisen kasvun lähteenä. Keskimäärin 4,5 prosentin vuosittainen talouskasvu saavutettiin teollistamisella, jota sotakorvausten maksaminen vauhditti. Julkinen valta pyrki stimuloimaan tarjontaa kanavoimalla kotitalouksien säästöjä tuottaviksi julkisiksi ja yksityisiksi investoinneiksi.²⁴ Mika Pantzarin mukaan kulutushalut valjastettiin osaksi suomalaista kansantaloudellista oikeaoppisuutta: kotitalouksien korkea säästämisaste mahdollisti yritysten kotimaisen rahoituksen. Tavoitesäästäminen ikään kuin muunsi kansantalouden edun yksityistalouksien kielelle.²⁵ Säästämiskannustuksesta huolimatta Suomessa yksityiset kulutusmenot yli kolminkertaistuivat 1950-luvulla.²⁶

Kulutukseen liittyvä väistämättä moraalinen taso, koska kuluttaminen herättää aina kysymyksen omien ja yleisten intressien välisestä suhteesta sekä tarpeiden välittömästä tai tulevaisuuteen lykätyistä tyydyttämisestä.²⁷ Moraalisen näkökulman kautta kulutuksessa on tehty ero välttämättömyyden ja ylläpidon välille. Tietty kulutus on moraalisesti hyväksyttyä, mikäli se tyydyttää tärkeäksi määritellyn tarpeen. Ylläpidot eivät välttämättömyyksistä siten, että ne eivät ainoastaan helpota tiettyä epämukavuuden tilaa, vaan niiden kuluttaminen myös miellyttää ihmisiä.²⁸

Moralistisen kulutuskritiikin vakiosisältöihin on kuulunut tulkinta, jonka mukaan ostetut nautinnot kompensoivat henkilökohtaisia ja kulttuurisia epäonnistumisia. Halu kuluttaa on usein tulkittu oireeksi syvemmästä henkisestä vauriosta, moraalisuuden kadottamisesta ja ihmissuhteiden korvaamisesta tavaroilla.²⁹ Sekä Constanzen että varsinkin Kotilieden toimittajien keskuudessa vallitsi näkemys, että sisäisesti aikaisempaa tyhjemmät nykyihmiset kiinnittivät kohtuuttoman paljon huomiota ul-

koiisiin asioihin.³⁰ Jälleenrakennuksen kontekstissa liiallinen kulutuskeskeisyys aiheutti paheksuntaa, koska kulutuksen välinearvo haluttiin säilyttää.

Onnistuneen henkisen kehityksen ja oikeanlaisten arvojen ajateltiin kuitenkin turvaavan ihmistä materialismin vaaroilta. ”Kun lasten ja vanhempien välillä on oikea ja terve tunnepohja, rakkaus ja yhteenkuuluvaisuuden tunne, ei tarvita suuria ja kalliita lahjoja.”³¹ Oli suurelta osin äitien vastuulla, ettei kasvava sukupolvi henkisesti tyhjänä joutuisi materialismin ja massakulutuksen pauloihin.³² Perhe nähtiin yhteiskunnallista järjestystä tuovana yksikkönä ja myös perinteiden välittäjänä. Näin perheen henkinen ja materiaallinen hyvinvointi vaikutti koko kansakunnan hyvinvointiin. Tästä syystä ilmiöt, joiden ajateltiin uhkaavan perhettä, kuten äitien palkkatyö, koettiin uhkana samalla koko yhteiskunnalle ja sen menestykselle.

Naisen perheellisyys teki kodin ulkopuolisen ansioitöyden valinnasta lähtökohtaisesti moraalisen kysymyksen. Vaakalaudalla oli perheen, sen jäsenten ja sitä kautta koko kansakunnan tulevaisuus, joka oli uskottu naisten käsiin ja joka työssäkäynnin myötä saattaisi joutua laiminlyödyksi. Tämän yleisesti tunnistetun näkökulman lisäksi 1950-luvun Saksassa ja Suomessa perheellisten

22. Wildt (1998) 315; Mary Fulbrook (2002) *History of Germany 1918–2000. The Divided Nation*, Oxford: Blackwell Publishing, 150.

23. Carter (1997) 239.

24. Visa Heinonen (1998) *Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 55, 243–244.

25. Pantzar (2000) 140.

26. STV (1965) 278.

27. Richard Wilk (2001) 'Consuming Morality', *Journal of Consumer Culture* 1:2, 246.

28. Christopher J. Berry (1994) *The Idea of Luxury. A Conceptual and Historical Investigation*, Cambridge, MA: Cambridge University Press, 12–13.

29. Wilk (2001) 247.

30. 'Leben Sie auch über Ihre Verhältnisse?', *Constanze* 13/1951; 'Wir leben nicht über unsere Verhältnisse!' *Constanze* 26/1951; Jääkö emäntä vaille kiitosta?, *Kotiliesi* 12/1954.

31. 'Elintason kierreportaissa', *Kotiliesi* 1/1957.

32. Konrad H. Jarausch & Michael Geyer (2003) *Shattered past. Reconstructing German Histories*, Princeton & Oxford: Princeton University Press, 305.

naisten työssäkäynti liitettiin kiinteästi myös elintason kohottamispyrkimykseen ja sitä kautta lisääntyneeseen kulutukseen. Ansiotyö nähtiin moraalisenä valintana myös tässä suhteessa.

Suhtautuminen perheellisten naisten valintaan käydä kodin ulkopuolella ansiotyössä perustui osaltaan siihen, pidettiinkö ansaittujen rahojen kulutustapaa hyväksyttävänä. Ratkaisevaa moraalisen arvion muodostumisessa oli naisten työskentelylleen antamat perustelut, erityisesti se, käyttikö perheenäiti palkkansa välttämättömyys- vai ylellisyshankintoihin. Tähän ajattelumalliin pohjautuen perheellisten naisten kuluttajuuden ja palkkatyöläisyyden keskinäinen suhde esitettiin joko moraalisesti hyväksyttävänä tai moraallittomana. Tietylainen kulutus oli 1950-luvun perhe- ja talousintressien ristitulessa oleville äideille oikeutettua syy mennä kodin ulkopuolelle töihin, toisenlainen taas ei. 1950-luvun aikana tapahtui kuitenkin myös suhtautumisen väljennemistä.

Hyväksytty välttämättömyyskulutus

Jos vaimon oli välttämättömän kulutuksen mahdollistamiseksi osallistuttava perheen elatukseen, työssäkäynti oli tällöin eräänlainen välttämätön paha, jolloin se oli moraalisesti hyväksyttävää. Tämä oli vallitseva käsitys Suomessa ja Länsi-Saksassa erityisesti 1950-luvun alkupuolella. Varautuneesta suhtautumisesta naisten palkkatyöläisyyteen kertovat myös tutkimustulokset myöhemmältä ajalta. Vuonna 1955 tehdyn suomalaistutkimuksen mukaan noin 80 % työssäkävivistä äideistä olisi jäänyt mieluummin kodin piiriin.³³ Viisi vuotta myöhemmin lähes 60 % saksalaisista olisi tukenut lakia, joka kieltäisi pienten lasten äitien työssäkäynnin.³⁴

Kotiliedessä ja Constanzessa perheellisten naisten työssäkäynnille annetut syyt olivat keskenään hyvin samankaltaisia. Lähtökohtaisesti naisten oikeutta hakeutua kodin ulkopuoliseen ansiotyöhön pidettiin lehdissä itsestään selvänä. Päälimmäisin perheenäitien työskentelyn syyksi nimetty tekijä oli molemmissa kuitenkin taloudelli-

nen pakko. Se johtui joko yksinhuoltajuudesta, puolison palkan riittämättömyydestä, hänen työttömyydestään tai työkyvyttömyydestään. Constanzen artikkeleissa toistettiin usein käsitettä ”das liebe Geld”, jolla ei osoitettu kiintymystä rahaa kohtaan, vaan selitettiin katkeransävyisesti, miksi naisten oli yhdistettävä perhe ja palkkatyö.³⁵

Työvoimaa ja terveyttä ylläpitävien välttämättömyystarpeiden tyydyttäminen oli 1950-luvun kotitaloustieteen ihanteiden mukaisesti rationaalisesti perusteltavissa.³⁶ Lehdissä tuotiin usein esille, että näiden tarpeiden tyydytys oli hyödyllistä ja hyväksyttävää, varsinkin jos kulutusikäytyminen oli suunnitelmallista ja säästäväistä. Hyvä kuluttaja osti legitimiin tarpeeseen, harkitusti, laadukasta ja edullista tavaraa. Huono kuluttaja puolestaan osti harkitsematta tuotteiden hinta-laatu-suhdetta tai tavarantarpeellisuutta tai välittämättä siitä, että nämä suhteet eivät yleisesti hyväksyttävän mittapuun mukaan olleet kohdallaan.

Historioitsija Mary Nolanin mukaan Saksassa 1920-luvulla käydyissä keskusteluissa kotitöiden rationalisointia ei yhdistetty naisten lisääntyneeseen työssäkäyntiin tai kaksisoistaakaan keventämisen tarpeeseen. Kulutus oli tällöin keskustelussa selvästi toisar-

33. *Ansiotyö ja perheenemäntä* (1956) Kotitalouskeskuksen tiedoituksia n:o 6, Helsinki: Kotitalouskeskus, 56–57. Tutkimuksessa selvitettiin äidin ansiotyön merkitystä kodin ja perheen kannalta, otoksena 377 kaupan ja teollisuuden palveluksessa olevaa kaupunkilaisäitiä, joilla oli alle 7-vuotiaita lapsia.

34. Elisabeth Pfeil (1961) *Die Berufstätigkeit von Müttern. Eine empirisch-soziologische Erhebung an 900 Müttern aus vollständigen Familien*, Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 35–36. Tuloksissa on otettava huomioon mm. lasten julkisen päivähoidon vähäisyys sekä kotiapulaispula.

35. 'Ich ernähre meinen Mann', *Constanze* 5/1950; 'Vertreterinnen gesucht! Mühslos Geld verdienen?', *Constanze* 6/1954; 'Die Ehefrau verdient mit', *Constanze* 11/1956; 'Perheenäidin ongelmia', *Kotiliesi* 1/1954; 'Äiti kotona vai lapset poissa?', *Kotiliesi* 5/1955.

36. Kotitaloustiede tarkasteli kansantalouden ilmiöitä kotitalouden näkökulmasta. Huomio kohdistui tarpeisiin, niiden rajoittamiseen ja kulutukseen liittyviin kysymyksiin, kuten säästäväisyyteen, yli varojen elämiseen sekä ylellisyyteen. Mandi Hannula & Alli Wiherheimo (toim.) (1948) *Emännän tietokirja. II osa*, Helsinki: WSOY, 758. *Kotilieden* toimittajiin kuului alan asiantuntijoita, toisin kuin *Constanzessa*. Molemmissa lehdissä Ruotsia ja Yhdysvaltoja kadahdittiin niiden edistyskellisyysdestä tällä alalla.

voisessa roolissa.³⁷ Tässä oli 1950-luvulle tultaessa tapahtunut muutos. Nyt suhtauduttiin vakavasti pyrkimyksiin kehittää työssäkäyville äideille uudenlaisia keinoja järkevään taloudenhoitoon. Länsi-Saksassa erityisesti kotitaloustieteilijä Elfriede Stübler tutki 1950-luvulta lähtien kotitöiden koneistamista, koska yhä useammat naiset joutuivat ansiotyön ohella hoitamaan kotityöt.³⁸

Käsitys, jonka mukaan perheellisten naisten palkkatyöläisyys johti lisäkustannuksiin välttämättömyyskulutuksen sisällössä ja käytännöissä, yhdisti Constanzea ja Kotilietä sekä aikakauden tieteellisiä tutkimuksia.³⁹ "Äidin ansiotyön takia perhe joutuu turvautumaan joko palkattuun työvoimaan tai sille aiheutuu kustannuksia sen johdosta, että joudutaan aterioimaan kodin ulkopuolella, ostetaan valmista ruokaa, lähetetään vaatteen pestäväksi pesuloihin jne."⁴⁰

Perheenäitien kodin ulkopuolella tekevästä työstä aiheutuneet kulut herättivät kysymyksen, oliko heidän työssäkäyntinsä ylipäättään kannattavaa. Kotitalouskeskusten tutkimuksen mukaan ansiotyöstä aiheutuvien lisäkustannusten jälkeen suomalaisäideillä jäi keskimäärin noin 70 % palkasta muuhun käyttöön, aputyövoimaa käyttävillä äideillä vain hieman yli puolet. Tutkituista naisista 56 % ilmoitti havainneensa "ainakin vähäistä ruokamenojen lisääntymistä" ansiotyön seurauksena.⁴¹ Työssäkäyvistä saksalaisäideistä 58 % myönsi, että "pikakotitalouden" huoltaminen oli huomattavasti kalliimpaa.⁴²

Lehdissä ilmenevän käsityksen mukaan työssäkäyvät äidit olivat kiireisempiä ostoksilla kävijöitä kuin kotiäidit, joten he eivät ehtineet olla yhtä tietoisia, harkitsevia ja säästäväisiä kuluttajia. Ihanteellisen perheenemännän kannatti kotitaloustieteen laskelmien mukaan käyttää kotitöihin enemmän aikaa kuin rahaa. Työssäkäyvällä perheenäidillä lähtökohdat kuitenkin muuttuivat olosuhteiden pakosta, eikä itse tekemiseen ollut rajattomasti aikaa. Kodinkoneiden ohella työssäkäyvien perheenäitien ongelmia ratkaisemaan kehitettiin einesteollisuutta.⁴³

Rationalisoinnin, kotitalouskulutuksen ja naisten työssäkäynnin välille kehittyi oma

'Tuhannet suloiset tuotiot säästyvät perheellisten'

Sanoja Matti, miten sinä ratkaiset tällain haasteitteesi:

"Jonkka pesee pyykkiä halot tuntiä joka arkipäivä, kuinka monta tuntiä hän pesee viikotta?"

Ohita nyt, jos 6 x 2 tuntiä = 12 tuntiä. Mutta äiti, eikö se voi olla vähäin? Eikö hän pesee pyykkiä öin kaan.

Kyllä, mutta ennen pois. Mutta nyt meidän hyvä MAINIO-mme pesee pyykkiä puorotain - paljon lyhyemmän ajassa.

Todan totta, MAINIO-pesukone - nyt estääkkin käyttöönottoonpanon tassa talpikat säästönie perheen sille lähekköön sähkän tuokasta perheen parann.

Mainio-pesukoneen tekniset ominaisuudet, muuttamaton on vakuutus.

UUTTA! Mainio-pesukoneen on vakuutus ja järkevämpiä joutum.

UUTTA! Ilmanalasta kuumavirta on joutum.

UUTTA! Pesukoneen kuumuus on joutum.

UUTTA! Pesukoneen kuumuus on joutum.

Mainio-pesukone on sinun pesukone, joka on Varsinkin hyväksytty ja suosittelemme kotitalous-tuotte!

Täydellinen huoltoverkko ympäri maan.

Tuotteita myös edullisin "teijän mahdollisuuden" vähittäismakanehtoihin!

W. Rosenlew & Co, O. Y. Peria Konepaja, Pori

Kodinkoneiden bankinnan perusteluissa vältettiin ylellisyyteen liittyviä ominaisuuksia. Kotiliesi 22/1958.

logiikkansa. Perheenäidin valinta käyttää omalla työllään ansaitsemansa rahat kodinhoitoon liittyviin kulutustuotteisiin, esimerkiksi jääkaappiin, pesukoneeseen tai valmisruokiin, oli moraalisesti hyväksyttävää.

37. Mary Nolan (1990) 'Housework made easy: The Taylorized Housewife in Weimar Germany's Rationalized Economy', *Feminist Studies* 16:3, 564, 571-572.

38. Richarz, Irmintraut (1991) *Oikos, Haus und Haushalt. Ursprung und Geschichte der Haushaltsökonomik*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 287.

39. Ks. esim. *Kulutustutkimus 1959. Kaupungit ja kauppalat. 1955-1956*. Suomen virallinen tilasto XXXII: 22. Sosiaalisia erikoistutkimuksia. Helsinki, 16; 'Da sieht man, wo das liebe Geld fürs Essen und Trinken bleibt', *Constanze* 24/1956.

40. Antero Peräläinen (1959) 'Ansiotyössä olevien aviopuolisoiden verotuksesta.' *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 55:2, 137.

41. *Ansiotyö ja perheenemäntä* (1956) 32, 43.

42. Pfeil (1961) 281-282.

43. *Kotiliedessä ja Constanzessa* kehoitettiin työssäkäyviä perheenäitejä hyödyntämään valmiita ja puolivalmiita ruokia. 'Virkanaisella ei ole kotiäidistä', *Kotiliesi* 18/1950; 'Ostanko valmiin päivällisen?', *Kotiliesi* 10/1954; 'Einkaufen ist kein Vergnügen, es ist ein Kunst', *Constanze* 7/1955.

Tämä perustui siihen, että tällaiset tuotteet luokiteltiin välttämättömiä tarpeita tyydyttäväiksi, vaikka hintatasonsa puolesta ne olisi voitu luokitella ylellisyydeksi. Niiden hankinnan perusteluissa ohitettiin moraalittomuus välttämällä ylellisyyteen liitettyjä ominaisuuksia, kuten haluja, tunteita ja impulsiivisuutta. Tämä oli vallitseva linja sekä Constanzen että Kotilieden journalistisessä sisällössä ja mainonnassa. ”Onko teillä varaa tuhlata”, kysyttiin Elektrolux-merkkisen jääkaapin mainoksessa vuonna 1953. Mainoksen mukaan jäähdytyskaappia ei enää pidetty ylellisyytenä, sillä suomalaiset olivat oivaltaneet sen olevan hyödyllinen ja taloudellinen sekä säästävän rahaa.⁴⁴ Kuten Minna Lammi on todennut, ylellisyydestä tehtiin välttämättömyys tehokkuuden ja säästäväisyyden nimissä.⁴⁵

Paheksuttu ylellisyyskulutus

Kodin ulkopuolisen työssäkäynnin perusteleminen haluihin pohjautuvilla materialistisilla tavoitteilla ei ollut moraalisesti hyväksyttävää. Turkkia tavoittelevan äidin valinta laiminlyödä perhettään ja kotiaan rahan hankkimiseksi oli astetta paheksuttavampi kuin sellaisen naisen, joka työllään hankki jokapäiväisen puuron perheen pöytään. Vaikka Kotilieden ja Constanzen toimittajien oli vaikea tavoittaa niin sanottua moraalitonta, ylellisyyskulutukseen tähtäävää äitiä haastateltavaksi, hahmo seikkaili lehtien sivuilla varoittavana esimerkkinä vuodesta toiseen.

Kulutustilastojen valossa keskustelu ylellisyydestä ja patoutuneiden halujen ylenpalttisesta tyydyttämisestä oli hieman enenaikaista. Tästä kertoo muun muassa se, että 1950-luvulla sekä Suomessa että Länsi-Saksassa kotitaloudet käyttivät edelleen suuren osan tuloistaan ravintoon.⁴⁶ Huolimatta siitä, että tavallisen perheen ulottuvilla ei varsinkaan 1950-luvun alkupuolella ollut saatavilla paljon tavaroita, lehtien mukaan tuhlavainen kulutusikäytyminen oli yleistä. Pääsyynä tähän ongelmaan pidettiin perheenemäntien taitamattomuutta ja järjestelmällisyyden puutetta, joka johti vähäisten käytettävissä olevien varojen ”väärinkäyttöön”.

Mielenkiinto ylellisyyskulutukseen pantiin poikkeuksetta merkille Länsi-Saksassa tehdyissä naisten työtä koskeissa tieteellisissä tutkimuksissa. ”Nykyään halu korottaa elintasoja koskee lähes kaikkia kansanryhmiä”, todetaan tutkimuksessa naisista tehtaan ja kodin välissä vuodelta 1958. Kirjoittajat syyttävät mainosmiehiä psykologian hyödyntämisestä ja teollisuutta yhä uusien tuotteiden markkinoille tuomisesta ja osamaksukäytännön yleistymisestä. Näiden vuoksi perheenäidit joutuivat heidän mukaansa palkkatyöhön pakotettuina uhraamaan terveytensä. Naiset ”ajattelemattomasti uhraavat rauhan ja turvallisuuden kulu-tushaluilleen” eivätkä avioiduttuaan halua luopua ylellisistä elintavoistaan.⁴⁷ Elintaso-ongelmia pohdittiin Suomessakin: ”Liian korkea elintaso veltostaa helposti ihmisen, tekee hänestä hyvän ruoan ja mukavan elämän orjan, tylsyyttää hänen henkisen energiansa, tarjoaa hänelle liian paljon vaarallista joutoaikaa ja ohjaa hänen ylen tyydytety minänsä etsimään epämoraalisia ja luonnottomia aistikiikahkeita ja nautintoja.”⁴⁸

Puhe ylellisyydestä ja perheellisten naisten työssäkäynnistä oli osa elintasokeskustelua. Päällimmäiset ongelmat koskivat ihmisten oletettua kyvyttömyyttä toimia järkipäisesti houkuttelevien kulutusmahdollisuuksien runsauden edessä. Ylellisyystuotteet saattaisivat suistaa ihmiset pois taltaan, saada heidät yhtäkkiä luopumaan itsekuristaan, rationaalisuudestaan ja säästäväisyydestään. ”Voimme joutua sellaiseen pyörteeseen, ettemme näe oikeita mittasuh-

44. Elektrolux-mainos, *Kotiliesi* 24/1953.

45. Minna Lammi (2006) *Ett' varttuisti Suomenmaa. Suomalaisen kasvattaminen kulutusyhteiskuntaan kotimaisissa lyhytelokuvissa 1920–1969*, Helsinki: SKS, 247.

46. Vuonna 1950 suomalaisten kulutusmenoista 38 % käytettiin ravintoon, vuonna 1965 30 %. Eino Laurila (1987) Yksityinen kulutus Suomessa ajanjaksona 1880–1980, Helsinki: Etna, 56. Vuonna 1950 länsisaksalaiset käyttivät 46 % tuloistaan ravintoon, vuonna 1963 36 %. Wildt (1998) 305.

47. Anton Christian Hofmann & Dietrich Kersten (1958) *Frauen zwischen Familie und Fabrik. Die Doppelbelastung der Frau durch Haushalt und Beruf*, München: Verlag J. Pfeiffer, 170–171.

48. ”Elintasoko elämän puntarina?”, *Kotiliesi* 23/1955.

teita. Kun on saatu osake, auto ja huvila, tarvitaan aina jotakin lisää.⁴⁹ Oli vierasta ajatella, että pula-ajoista selvinneet ihmiset olisivat erityisen oikeutettuja nauttimaan taloudellisen nousun hedelmistä – ainakaan enempää kuin ”kohtuullisesti”. Ei esimerkiksi esitetty, että koko päivän ahkeroinut perheenemäntä ansaitsisi itsensä hemmottelua.

Ylellisyysvastaisuus kulutuskritiikkinä istui Suomen talouspolitiikkaan erittäin hyvin. Visa Heinonen on luonnehtinut suomalaista talonpoikaiseen kulttuuriin ja elämäntapaan perustuvaa tapaa suhtautua kulutukseen niukkuuden mentaliteetiksi. Säästämissä voimakkaan korostamisen lisäksi keskeistä oli, että ”turhaa” kulutusta, eli kaikkea muuta paitsi elämisen kannalta välttämätöntä, tuli välttää kaikin keinoin.⁵⁰

Länsisaksalaisessa kulutuskeskustelussa moralisoiva sävy oli haaleampi kuin Suomessa. Moralistiset syytökset kohdistettiin useammin perheellisten naisten työssäkäyntiin, Suomessa puolestaan ylellisyyskulutukseen suuntautuviin haluihin. Vaikka ylellisyyskulutukseen ei varsinaisesti kannustettu, Constanzessa ei toisaalta julkaistu ylellisyyttä paheksuvia kannanottoja samassa mittakaavassa kuin Kotiliedessä. Moralistista otetta saattoi Länsi-Saksassa vaimentaa kotitaloustieteen pienempi vaikutusvalta Suomeen verrattuna sekä ennen kaikkea talouspolitiikan kulutusmyönteisyys, jonka logiikan mukaan ylellisyystarpeidenkin tyydyttäminen lisäsi kokonaiskulutusta, lopulta vahvisti taloutta ja edisti talousihmettä.⁵¹

1950-luvun ylellisyyskäsityksissä on asteroista huolimatta havaittavissa huomattavaa samankaltaisuutta Suomen ja Saksan välillä. Osittain ylellisyyden määrittelyyn vaikutti hyvin konkreettinen syy – tiettyjen tavaroiden hankinta ei ollut mahdollista esimerkiksi tuontirajoitteiden ja tavarapulan vuoksi. Molemmissa maissa äärimmäiset ylellisyyskulutuksen esimerkit olivat naisilla turkki, miehillä alkoholi ja uhkapelit. Pieniäkin valintoja saatettiin pitää merkinä moraalittomasta ulkoisen statuksen ylläpitämisestä kulutuksen avulla. Constanzessa paheksuttiin sellaisten perheiden elämänta-

paa, jotka käyttivät liikaa rahaa ”ylellisyyteen”, kuten tupakkaan, hyvään kahviin, kukkiin, makeisiin ja alkoholiin.⁵² Perspektiivisiä ylellisyyden suhteellisuuteen antaa Kotilieden otsikko ”Oma vuode lapselle ei ole ylellisyyttä”.⁵³

Kotiliedessä ja Constanzessa haastatellut työssäkäyvät naiset kertoivat motiivikseen pääasiassa taloudellisen pakon, ja lehdissä paheksuttiin työskentelyä ylelliseksi luokitellun kulutuksen vuoksi. Aikalaisten tekemissä tutkimuksissa monet naiset kuitenkin perustelivat työssäkäyntiään pyrkimyksillä kohottaa elintasoaan. Vaikka Länsi-Berliinissä vuonna 1956 tehdyssä tutkimuksessa hieman yli puolet työssäkäyvistä äideistä ilmoitti syyksi ”lisätulojen välttämättömyyden”, samalla lähes 9 % ilmoitti työskentelynsä syyksi halun kohottaa elintasoaan.⁵⁴ Vuonna 1957 tehdyssä tutkimuksessa kymmenesosalla perheellisistä naisista pääsyy työssäkäyntiin oli yksittäisten sisustusesineiden hankkiminen, teknisten laitteiden hankinta puolestaan seitsemällä prosentilla. Auton ostamista varten työskenteli prosentti tutkituista. Vain 14 % antoi työssäkäyntinsä pääsyyksi miehen työttömyyden tai alhaiset tulot.⁵⁵

49. 'Elintason kierreportaissa', *Kotiliesi* 1/1957.

50. Heinonen (1999) 83.

51. Keynes itse kirjoitti, ettei hyveillä ja paheilla ole merkitystä kulutuksessa. Ks. Matthew Hilton (2004) 'The Legacy of Luxury: Moralities of Consumption since the 18th Century', *Journal of Consumer Culture* 4:1, 114. Saksassa käytiin ylellisyydestä jo 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa keskustelua, jossa naisten ajateltiin olevan erityisen vahvasti ylellisyyskulutuksen edistäjiä. Warner G. Breckman (1991) 'Disciplining consumption: The debate about luxury in Wilhelmine Germany, 1890–1914', *Journal of Social History* 24:3, 492.

52. 'Leben Sie auch über Ihre Verhältnisse?', *Constanze* 13/1951.

53. *Kotiliesi* 4/1957.

54. Edith Hinze (1960) *Lage und Leistung erwerbstätige Mütter. Ergebnisse einer Untersuchung in Westberlin*, Berlin & Köln: Carl Heymanns Verlag KG, 46, 62. Perheen korkea tulotaso lisäsi elintasomotiivien määrää.

55. Henning Dunckelmann (1961) *Die erwerbstätige Frau im Spannungsfeld von Beruf und Konsum. Dargestellt an den Ergebnissen einer Befragung*, Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 78, 136. Yksi tutkimuksen keskeisistä löydöksistä oli myötäjäisten puutteen merkitys naisten ansiotyön lisääjänä.

Suomalaisista ansioäideistä 90 % liitti työssäkäyntinsä hyödyt kulutustasossa tapahtuneeseen nousuun. Tutkimuksen tekijä suhtautui tulokseen varautuneesti: vaikka kulutuksen määrää ja laatua voitiin nostaa, ei hänen mukaansa voitu ajatella, että elintaso kokonaisuudessaan paranisi, koska ainakin äidin vapaa-aika lyhenisi.⁵⁶ Yleisimmin äidit sanoivat ansiotyönsä syyksi asuntoon tarvittavien lisätulojen hankkimisen.⁵⁷ Toiseksi yleisin syy oli kuitenkin halu käsitellä rahaa väljemmin. Konttoristeista peräti 42 % valitsi tämän vaihtoehdon.⁵⁸

Työssäkäyviä saksalaisäitejä vuonna 1957 tutkinut sosiologi Elisabeth Pfeil korostaa, että kun kodin perushankinnat oli tehty, vaimon palkkatyö ei ollut enää taloudellinen välttämättömyys. Naisten oli perusteltava työssäkäyntinsä uudella tavalla. Useat näistä Pfeilin tutkimista yli 30-vuotiaista perheellisistä naisista kertoivat työskentelynsä jatkamisen syyksi ”lisähankinnat” ja perustelivat työssäkäyntiään yhtäältä sillä, että olivat tottuneet tiettyyn elintasoon, ja toisaalta sillä, että yleinen vaatimustaso oli noussut. Monet näistä samoista naisista kuitenkin sanoivat haastattelututkimuksessa, etteivät itse ikinä menisi töihin ”ylellisyyden vuoksi, turkin, auton, radion, television tai jääkaapin hankkiakseen”.⁵⁹

Uudenlaiset kulutustarpeet

Asenteet kulutusta kohtaan muuttuivat 1950-luvun lopulle tultaessa. Sallitusta ja ei-sallitusta kulutuksesta käyty keskustelu menetti osan kärjekkyydestään. Markkinointi oli nouseva moderni ala, jonka esille nostamat ihanteet ja unelmat loivat selvästi uudenlaista ilmapiiriä verrattuna kotitaloustieteeseen pohjautuvaan valistukseen. Myös elintason nousun myötä taloudellinen pakko työssäkäynnin perusteluna menetti voimaansa.⁶⁰ Samalla elintason nousu kuitenkin houkutteli työelämäänsä lisää naisia, ja tämä jätti jälkensä myös käsityksiin sallitusta kulutuksesta.

Kun materiaalisien elintason nousu kohosi työssäkäyvän, omaa rahaa ansaitsevan perheellisen naisen, naistenlehtien sivuille ja markkinoinnin kohderyhmäkartalle ilmestyi uudenlainen kuluttaja: työssäkäyvä

nainen, jolla oli kotitalouden hoitoon ja ulkonäköön liittyvät erityistarpeet. Naisten työssäkäynnin yleistymisen myötä nämä uudenlaisiin tarpeisiin perustuvat kulutuksen muodot saivat vähitellen oikeutuksen. Kulutuksen, naisten työssäkäynnin ja välttämättömyystarpeiden kohtaamispaisteessa yhdistävänä tekijänä olivat kodinkoneet ja puolivalmiit ruoat. Vastaavasti kulutuksen, naisten ansiotyön ja ylellisyyden yhdistelmä tuotti vastaukseksi kauneusteollisuuden, ulkonäköön liittyvien tuotteiden korostuksen.

Työelämässä olevilta naisilta vaadittiin tietyn edustavuuden ylläpitämistä: ”kaikkialla maailmassa vain ne naiset, jotka yhdistävät ahkeruutensa viehätyvoimaan, ovat todella menestyksekkäitä.”⁶¹ Edustavuuden saavuttaminen puolestaan edellytti kuluttamista. Työssäkäyville naisilla oli sosiaalisesti oikeutettu syy muuten ylellisenä pidettyyn kauneuskulutukseen. Edellytyksenä tämän perustelun uskottavuudelle oli, että työssä menestymistä pidettiin hyväksyttävänä naisille, ja näin oli 1950-luvulla yhä enemmän, varsinkin naimattomien naisten osalta. On huomattava myös, että työtehtävät, joissa naisilta edellytettiin erityistä edustavuutta, olivat etupäässä keskiluokkaisia, usein jonkinlaista koulutusta vaativia konttoritöitä.⁶² Tässä puheessa ei yleensä

56. Joka kymmenes äiti ilmoitti työssäkäyntinsä syyksi miehen alkoholinkäytön. *Ansiotyö ja perheenemäntä* (1956) 55.

57. Asuntosäästäminen oli Suomessa poliittisen johdon erinäisin toimenpitein tukema kulutuksen muoto. Pantzar (2000) 66–68.

58. *Ansiotyö ja perheenemäntä* (1956) 17–19.

59. Pfeil (1961) 106–113, 256. Suomessa puolestaan nuoret opiskelijanaiset muuttivat iän myötä näkemyksiään työssäkäynnin motiiveista: taloudellisten syiden tilalle tulivat viittaukset vaimon omaan uraan ja siinä saavutettavaan henkiseen tyydytykseen. Anna-Liisa Siiharju (1960) *Equality, Home and Work. A Socio-Psychological Study on Finnish Student Women's Attitudes towards the Woman's Role in Society*, Helsinki: University of Helsinki, 98–105.

60. Carter (1997) 47.

61. 'Die Frau von dreissig Jahren', *Constanze* 10/1959.

62. Näin todettiin myös Kotitalouskeskuksen tutkimuksessa: ”Ansiotyö asettaa suurimmat vaatimukset konttoristiryhmän äitien vaatetukselle, ja konttoristeista onkin 76 % myöntänyt voivansa työssä ollessa uhrata enemmän rahaa vaahteisiinsa.” *Ansiotyö ja perheenemäntä* (1956) 27.

otettu kantaa naisten perheellisuuteen. Muutoksia kulutuskäsitteissä ei täten voida varauksetta ulottaa kaikkiin työssäkäyviin naisiin.

Kulutushaluun perustuvissa tilanteissa, joissa kulutukselle ei ole legitiimiä tarvetta, nousee esille vaatimus selittää ja perustella valintoja. Tällöin voidaan Colin Campbellin mukaan joko "löytää" tilanteeseen sopiva tarve tai määritellä itse tilanne uudella tavalla sellaiseksi, jossa halujen tyydytys on tavallista oikeutumpaa.⁶³ Tätä ajatusta mukaillen voidaan esittää, että aikaisemmin ylellisyydeksi mielletyt tuotteet ja tavarat, kuten kosmetiikka ja muotivaatteet, muutettiin vähitellen halujen kohteista hyväksytyiksi tarpeiksi siitä syystä, että ne yhdistettiin työhön. Huomion kiinnittäminen työhön siirsi ajatukset tuottavaan toimintaan, joka itsestään selvästi oli hyväksyttävää. Kontekstin muuttuessa halut oli mahdollista muuttaa tarpeiksi, ja aikaisemmin ylellisyydeksi mielletyt kulutusvalinnat oli mahdollista perustella välttämättömyyksiksi. Kulutustuotteiden sijainti välttämättömyys-ylellisyys-akselilla siirtyi, kun naiset käyttivätkin niitä työelämässä, eivätkä vapaa-ajalla.

Naisten ulkonäköä käsittelevissä artikkeleissa välttämättömyystarpeen käsite oli poikkeuksellisen joustava. Constanzessa ja Koti-lyössä tuotiin muotia käsiteltäessä lähes aina esille kauneuden lisäksi käytännöllisyys, mikä voidaan ajatella pyrkimykseksi ottaa etäisyyttä ylellisyyksikäsitteisiin. Ulkonäön merkitystä työelämässä korostettiin aikaisempaa enemmän varsinkin Constanzessa vuosikymmenen edetessä. Vuodelta 1958 peräisin oleva muotiartikkelin otsikko "Toimistovaatteita, jotka miellyttävät esimiestänne" kertoo tapahtuneesta muutoksesta: "Myös Teidän soma ulkonäköne vaikuttaa hyvään työilmapiiriin. Teidän ahkeruuttanne tiedetään arvostaa, kun se on maustettu muodikkaalla viehätysvoimalla."⁶⁴

Constanzessa julkaistuissa mainoksissa puhuteltiin 1950-luvun puolivälistä alkaen uutta kohderyhmää, työssäkäyviä naisia. Näissä mainoksissa myytiin useimmiten joko vaatteita, kosmetiikkaa tai muuta "kilpavarusteluun" liittyvää ja vedottiin ulkonäön merkitykseen työmenestyksen kannal-

Verkaufsfeld am Kassenort. Zehn-Jahre - Model - 1944

Nun ist sie schon wieder beim Chef!

Auffallend, wieviel der Juniorchef zu diktierten hat, seit die Chefssekretäin geworden ist. Aber man muß es ihr lassen: sie ist nicht nur tüchtig, sondern auch immer gut angezogen. So viele ihrer Kolleginnen glauben, im Büro konnte man ruhig seine allen Sachen auftragen. Sie aber weiß, wie wichtig es ist, gerade im Beruf tadellos gekleidet zu sein, wenn man beachtet werden und vorwärts kommen will. Besondere Gelegenheiten erfordern besondere Kleider. Ob Sie viel mit Kunden und Lieferanten zu tun haben — den Chef auf Dienstreisen begleiten oder an Konferenzen und Tagungen teilnehmen — immer sollten Sie genau überlegen, was Sie dazu anziehen. Die vielseitigen Stoffe aus Seide, Samt und Chemiefasern machen es Ihnen leicht, im Beruf immer richtig angezogen zu sein.

Jetzt ein neues Kleid

—Seide Samt Chemiefasern

Nyt hän on taas pomon luona! Hän tietää, kuinka tärkeää on olla töissä motitteettomasti pukeutunut, jos haluaa tulla huomioiduksi ja päästä eteenpäin. Constanze 24/1956.

ta. "Olette epäilemättä tietoinen siitä, että miellyttävä ulkonäkö on työnne kannalta hyvin arvokasta," Helena Rubinsteinin kasvovoidemainoksessa vuodelta 1955 puhuteltiin lukijaa. "Saksan kuusi miljoonaa työssäkäyvää naista joutuvat kiinnittämään erityishuomiota huoliteltuun ulkonäköön. — he tarvitsevat muita enemmän kosmetiikkaa — ja heillä on myös mahdollisuus hankkia sitä."⁶⁵

63. Colin Campbell (1998) 'Consumption and the Rhetorics of Need and Want', *Journal of Design History* 11:3, 242–243.

64. 'Bürokleider die Ihrem Chef gefallen', *Constanze* 3/1958; 'Frisuren für Haus und Beruf', *Constanze* 25/1958; 'Constanze zeigt Bürokleider — dezent, modisch und chic', *Constanze* 3/1959.

65. Helena Rubinstein -mainos, *Constanze* 10/1955.

Mainostekstistä ilmenee kaksi keskeistä asiaa: ensinnäkin työssäkäyvät naiset esitettiin kosmetiikkaa tarvitsevina, ei ensisijaisesti haluavina. Toiseksi tuodaan esille työssäkäyvien naisten ostovoima: omaa rahaa ansaitsevat naiset voivat käyttää rahaa vapaammin kuin perheenpään tuloihin sidoksissa olevat naiset. Vahvistamalla vaatimusta naisten kauneudesta työelämässä argumentoitiin lisääntyvän kulutuksen puolesta: luotiin uusia tarpeita täytettäväksi ja legitimoitiin niitä ja pyrittiin näin ohjaamaan työssäkäyvien naisten palkkaravoja tiettyyn suuntaan.

Yritykset ja kansanvalistajat ajoivat varsinkin Suomessa keskenään erilaisia asioita, mutta naistenlehdissä erilaiset käsitykset kulutuksesta sen sijaan sovitettiin yhteen. Mainonnan ja journalismin oli sovitettava näkemyksensä olemassa oleviin käsityksiin kulutustarpeista ja niihin liittyviin ajattelutapoihin.⁶⁶ Kotilieden toimittajat suhtautuivat epäillen elintason nousun sivuvaikutuksiin, mutta joustivat omalla kotitaloudellisen erikoisosaamisen alueellaan kodinkoneiden suhteen. Constanzen toimitus puolestaan otti kulutusihmeen vastaan avosylin, myös mainostajien ajamana. Painotus saattaa osittain liittyä saksalaiseen markkinointikoneistoon, johon verrattuna suomalainen mainosala oli vielä lapsenkengissä.⁶⁷

Journalistisen sisällön ja mainosten väliset erot ovat Kotiliedessä ja Constanzessa huomattavia läpi koko vuosikymmenen. Kotilieden artikkeleissa toimijana oli usein ansioäiti, mutta mainoksissa nainen esitettiin joko kodinkoneista haltioituneena perheenemäntänä tai kauneustuotteiden ihasuttavana käyttäjänä ottamatta kantaa naisen työtilanteeseen. Constanzessa asetelma oli päinvastainen. Artikkeleissa puhuteltiin vuosikymmenen alun jälkeen pääasiassa kotiäitejä, mutta ulkonäköön liittyvissä mainoksissa esiintyi yhä enemmän työssäkäyviä naisia. Yleensä mainoksia on pidetty haaveja ja kaukaisia unelmia edustavina. Tämän logiikan mukaisesti Kotilieden lukijat olisivat mielellään unohtaneet palkkatyöläisyytensä, kun taas Constanzen lukijat olisivat nähneet itsensä mieluummin työssäkäyvinä. Länsi-Saksassa 1950-luvun aikana ta-

pahtunut palkkatyöläisnaisten määrän kasvu oli suurempi ja äkillisempi kuin Suomessa. On mahdollista, että osittain tästä syystä Constanzessa reagoitiin naisten uusiin, työhön liittyviin kulutustarpeisiin voimakkaammin kuin Kotiliedessä. Voi myös olla, että Kotilieden vähemmän urbaaniin kohderyhmään ei kauneuden ja työelämän yhdistelmä vedonnut.

Naisten siirtyessä yhä enemmän kodin piiristä perinteisesti miehisenä pidettyyn palkkatyöhön vaarana pidettiin varsinkin Länsi-Saksassa naisten ja miesten liiallista samankaltaistumista.⁶⁸ On mahdollista, että kauneutta korostamalla tätä pyrittiin minimoimaan ja ylläpitämään sukupuolten välisiä eroja työpaikalla. Korostamalla kauneuden ja ulkonäön merkitystä perheellisten työssäkäyvien naisten elämässä voitiin vahvistaa vallitsevaa sukupuolikäsitystä: tasa-arvoisia mutta erilaisia. Näin luotiin myös jatkuvuutta naisihanteisiin.

Muuttuneet kulutusasetteet

Suomessa ja Länsi-Saksassa kulutusasetteiden muutos oli 1950-luvulla tiiviissä yhteydessä naisten työssäkäynnin yleistymiseen. Naisten muuttunut yhteiskunnallinen asema toi kulutukseen uudenlaisen näkökulman, joka herätti keskustelua kulutusihanteista ja niistä poikkeamisen moraalista vaaroista. Naisten kuluttajuuden ja palkkatyöläisyyden suhteessa oli sekä yksilön että yhteiskunnan tasolla pohjimmiltaan kyse ristiriidasta perheen ja kansantaloudellisten intressien välillä. Perheellisyys teki kodin ulkopuolisen ansiotyön valinnasta lähtökohtaisesti moraalisen, mutta tätä lisäsi pyrkimys kohottaa elintasoja ja lisätä kulutusta. Keski- luokkaisten suomalaisten ja länsisaksalais-

66. Mika Pantzar (2003) 'Tools or Toys. Inventing the Need for Domestic Appliances in Postwar and Postmodern Finland', *Journal of Advertising* 32:1, 90.

67. Länsi-Saksassa mainontaan käytetyt varat kasvoivat lähes 70 % pelkästään vuosien 1954 ja 1957 välillä. Carter (1997) 158.

68. Tämä ajattelutapa kävi selvästi ilmi esimerkiksi parlamentissa käydyissä keskusteluissa, joissa väiteltiin perustuslakiin kirjatun sukupuolten välisen tasa-arvon seurauksista muulle lainsäädännölle. Ks. Robert G. Moeller (1993) *Protecting Motherhood: Women and the Family in the Politics of Postwar West Germany*, Berkeley: University of California Press.

ten naisten kulutusta ja työssäkäyntiä käsitellessä keskusteluissa kytkökset näiden kahden ilmiön välillä ovat nähtävissä pääasiassa kahdella eri tavalla.

Ensinnäkin käsitykset kulutuksen tarpeellisuudesta ja moraalisuudesta vaikuttivat naisten palkkatyöläisyydelle annettuihin perusteluihin ja työssäkäynnin hyväksyttävyyteen. Ansaittujen rahojen kulutustavan hyväksyttävyys vaikutti merkittävästi ansiotyöhön suhtautumiseen. Kulustarpeiden ja -halujen erottelulla oli tässä keskeinen rooli. Näin perheellisten naisten kuluttajuus ja palkkatyöläisyys luokiteltiin moraalisesti hyväksyttäväksi tai moraalittomaksi. Perheen välttämättömän kulutuksen mahdollistamista pidettiin 1950-luvulla oikeutettuna syynä mennä kodin ulkopuolelle töihin, sen sijaan haluihin pohjautuvan ylellisyyskulutuksen tavoittelua ei. Länsisaksalaisessa keskustelussa moraalinen kritiikki kohdistui enemmän naisten työssäkäyntiin kuin kuluttamiseen. Suomessa puolestaan kritisoi- tiin etupäässä kulutushaluja ja moralisointi oli kärkekkäämpää kuin Länsi-Saksassa.

Toiseksi naisten lisääntynyt palkkatyöläisyys vaikutti osaltaan kulutusasteiden muutoksiin. Omaa rahaa ansaitsevien naisten määrällinen lisääntyminen tapahtui samanaikaisesti markkinatalouden nopean laajenemisen kanssa. Tämä vauhditti uudenlaisten kulutuskäsitysten kehittymistä. Näin siksi, että työelämän uudet vaatimukset toivat mukanaan uudenlaisia kulustarpeita. Ylellisyshaluiksi muuten luokiteltavien ul-

konäköön liittyvien tuotteiden, kuten kosmetiikan ja muotivaatteiden, tarpeellisuutta perusteltiin työelämän vaatimuksilla, jolloin kuluttamisen syyksi tuli halujen sijaan todellinen tarve. Myös perheenäidin valinta käyttää työllään ansaitsemansa rahat kotitalouskulutukseen oli moraalisesti hyväksyttävää. Tämä perustui siihen, että tuotteet helpottivat kaksoistaakan kantamista sekä siihen, että ne luokiteltiin välttämättömiä tarpeita tyydyttäväksi.

1950-luvulla tapahtunut muutos moraalissa suhtautumisessa perheellisten naisten kuluttajuuteen ja palkkatyöläisyyteen oli vaiheittain etenevä prosessi. Vanhaa muokattiin kohti uutta, ja uudet ja vanhat käsitykset sekä moraalista että kulutuksesta elivät rinnakkain. Käsitykset siitä, mikä oli välttämättömyys- ja mikä ylellisyyskulutusta, muuttuivat vuosikymmenen aikana. Muutokset kulutusta koskevissa asenteissa perustuivat enemmän ideaaleihin ja niistä poikkeamisen vaaroihin kuin todelliseen kulutuskäyttäytymiseen. Tämän seurauksena se, mitä 1950-luvun alussa pidettiin moraalittomana perusteena ansiotyölle, ei välttämättä enää 1960-lukua lähestyttäessä ollut sitä. Jääkaappien, pesukoneiden, kosmetiikan ja muotivaatteiden ostamisesta tuli pikkuhiljaa hyväksyttävämpää. Muutokset tässä suhtautumisessa sekä ylellisyyden ja välttämättömyyden keskinäisen suhteen määrittelyssä voidaan kytkeä olennaiseksi osaksi Suomen ja Länsi-Saksan kulutuskulttuurin kehittymistä nykymuotoiseksi.

JUKKA KORTTI

Televisio 1960-luvun suomalaisen kulutusmentaliteetin rakentajana

Suomesta tuli varsinainen kulutusyhteiskunta vasta sotien jälkeisessä modernisaatiossa. Kiihkein vaihe kehityksessä oli 1960-luku. Vuosikymmen oli myös television leviämisen nopeaa aikaa. Jukka Kortin artikkeli käsittelee television roolia suomalaisen kulutusmentaliteetin rakentajana 1960-luvun rakennemuutoksen Suomessa. Tätä tarkastellaan etenkin television kokemisen ja televisiomainnon antaman mallin kautta.

■ Teollisuustuotanto ja kulutustavaroiden tarjonta ylittivät kysynnän 1960-luvulla tavalla, joka mullisti perin pohjin länsimaiset yhteiskunnat. Suomalainen kulutusyhteiskunta syntyi varsinaisesti vasta sotien jälkeisen voimakkaan modernisoitumiskehityksen tuloksena, ja sen nopein vaihe sijoittui juuri 1960-luvulle. Suomen taloushistoriassa aikakautta 1960-luvun alusta 1970-luvun puoleenväliin pidetään yhtenä 1900-luvun rakennemuutosperiodeista.¹ Puhutaan Suomen teollistumisen kolmannelta vaiheesta, paisumisvaiheesta ja ”toisesta tasavallasta”.² Suomen sodanjälkeisen kehityksen voi Eric Hobsbawmia³ mukailten lukea osaksi Länsi-Euroopan ”kultaisia vuosia” 1950–70, mutta se oli jopa siinä kontekstissa poikkeuksellisen nopeaa.

Sodanjälkeinen säännöstely päättyi Suomessa vuonna 1957. Yhtäkkiä tarjolla oli monenlaisia vaihtoehtoja niin ravinnon, vaatetuksen kuin monien muidenkin tuotteiden suhteen. Suomesta alkoi tulla kansantaloustieteilijä John Kenneth Galbraithin⁴ määritelmän mukainen ”runsauden yhteiskunta”. Kotien talous kohentui, ja ihmiset pystyivät hankkimaan pesukoneita, jääkaappeja, imureita ja televisioita. Vapaat lauantait ja pidentyneet vuosilomat lisäsivät

vapaa-aikaa, mikä kiihdytti kulutusta. Lisääntynyt raha käytettiin harrastamiseen, matkustamiseen ja viihteeseen. Visa Heinonen⁵ on kutsunut tätä jälleenrakennuksen jälkeistä ajanjaksoa kulutusyhteiskunnan läpimurroksi. Eric Hobsbawm puhuu ”kultaisten vuosien” yhteydessä myös kulttuurin vallankumouksesta. Kehittyneen tiedonvälityksen ansiosta populaari- ja nuorisokulttuureista tuli merkittäviä, ja amerikkalaistuminen leimasi muutosta. Vaurastumisen ohella suomalaiset opettelivat uudeltaisille, kulutuskeskeisille elämäntavoille. Median kehityksellä, etenkin televisiolla tulolla, oli tässä muutoksessa keskeinen rooli.

Televisiokulttuurin johtomaassa Yhdysvalloissa televisio oli lähiöitymisen, autoistumisen, nuorisokulttuurin syntymisen ja yleisen vaurastumisen ohella oleellinen osa 1950-luvun kulutuskulttuurin ekspansiota. Sodasta toipuvassa Euroopassa television voittokulku alkoi varsinaisesti vasta seuraavalla vuosikymmenellä, eikä sen rooli kulutuskulttuurissa ollut niin merkittävä kuin Yhdysvalloissa. Tämä johtui pitkälti siitä, että Euroopassa televisio rakentui suurimmaksi osaksi julkisen palvelun idealle, kun taas Yhdysvalloissa televisio oli läpeensä kaupallinen ja siten markkinahenkisempi. Televisiolla oli kuitenkin Euroopassakin tär-

1. Sitä edelsivät 1890-luvun, 1920-luvun ja 1930-luvun lopun rakennemuutokset. Muutoksen ja vaurauden kasvun nopeutta kuvaa hyvin se, että 1940-luvun lopulta 1970-luvun puoleenväliin tulot henkeä kohden Suomessa nousivat keskimäärin yhtä paljon kuin sitä edeltäneenä kahtena satana vuotena. (Riitta Hjerppe (1979) *Taloudellinen kasvu 1800–1978*, teoksessa Kari Immonen (toim.) *Talous, kulttuuri ja kansainväliset suhteet*. Historian perintö 5. Turku: Turun yliopiston historian laitos, 37; Riitta Hjerppe (1990) *Kasvun vuosisata*. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 47.)

2. Pertti Alasuutari (1996) *Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994*, Tampere: Vastapaino.

3. Eric Hobsbawm (1999) *Äärimmäisyyksien aika: Lyhyt 1900-luku (1914–1991)*, Tampere: Vastapaino, 287–433.

4. John Kenneth Galbraith (1958) *The Affluent Society*. London: Hamish Hamilton.

5. Visa Heinonen (2000), ”Näin alkoi ”kulutusjuhla”. Suomalaisen kulutusyhteiskunnan rakeistuminen”, teoksessa Kaarina Hyvönen & Anneli Junto & Pirjo Laaksonen & Päivi Timonen (toim.) *Hyvää elämää – 90 vuotta suomalaista kuluttajatutkimusta*. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, 14–16.

keä rooli uudenlaisen, modernin elämäntavan välittämisessä ja omaksumisessa.

Televisio liittyy oleellisesti sodanjälkeiseen modernismiin läpituokemaan vapaaajan kulutukseen. Voi sanoa, että televisio oli modernin ytimessä. Monet teollisuuden alat, kuten vaatemuoti, saivat uuden suunnan television nopean leviämisen myötä.⁶ Kun inhimillinen kokeminen kiinnittyi yhä enemmän ostettaviin ja myytäviin hyödykkeisiin, televisiosta tuli tärkeä keino välittää kulutuseetosta korporatiivisten tuottajien ja kuluttajakansalaisten välillä. Semiotiikan termin televisio *signifioi*, ilmensi, kulutus-kapitalismin kehitystä.

Televisio antoi malleja modernille kuluttamiselle. Suomalaiset eivät ainoastaan nähneet olohuoneissaan amerikkalaisten tv-ohjelmien luomaa kuluttamisen modernia viitekehystä, vaan he saivat myös suoria ohjeita tv-mainosten kautta, miten elää kulutuskulttuurissa. Suomi on pioneereja eurooppalaisen kaupallisen television historiassa, ja Suomessa televisiomainoksille opittiin heti 1950-luvun puolivälissä ensimmäisten televisiokokeilujen myötä. Televisiomainokset edistivät ainutlaatuisella tavalla suomalaisen kulutusidentiteetin ja -mentaaliteetin murrosta 1960-luvulla, kun hedonistisesta kulutuksesta tuli ”sallittua” 1960-luvun lopulla.

Tässä artikkelissa tarkastellaan sitä, miten televisio vaikutti 1960-luvulla yleistyessään suomalaisen sodanjälkeisen kulutusmentaaliteetin ja siihen liittyvän uudenlaisen identiteetin muodostumiseen. Aihetta lähestytään kahdesta näkökulmasta: Miten televisio levisi suomalaisiin olohuoneisiin, ja mikä merkitys sillä oli symbolisena kulustuotteena? Miten televisio mainoksineen antoi malleja suomalaisille modernille kuluttamiselle?

Artikkeli perustuu muistitietoaineistoon suomalaisten televisionkatsojan historiasta sekä joukkoon 1960-luvun suomalaisia mainoselokuvia, joita olen hyödyntänyt myös kahdessa aiemmassa tutkimuksessani.⁷ Metodologinen viitekehys rakentuu muistitietoaineiston analyysille ja semioottis pohjaiselle historialliselle kulttuurianalyysille.⁸

Pirttien ja olohuoneiden statusesineeksi

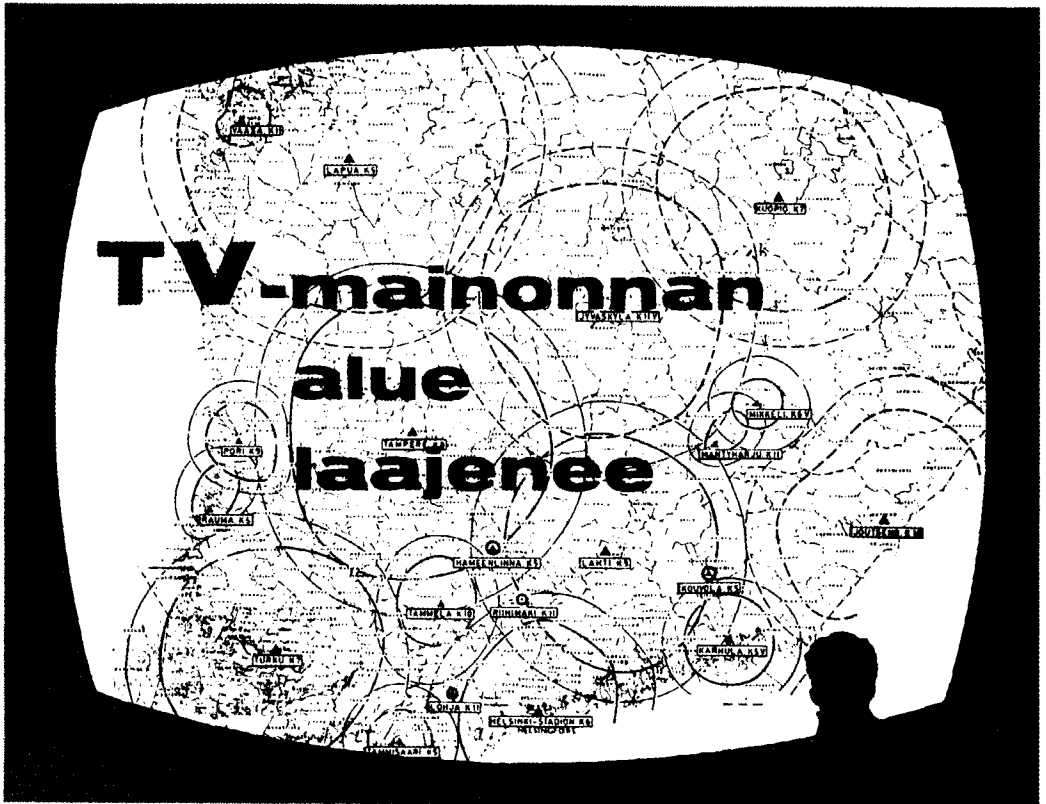
Television tulo suomalaisiin koteihin aiheutti eittämättä yhden suurimmista murroksista ihmisten sosiaalielämässä 1960-luvulla. Televisiolla oli merkittävä rooli uuden modernin elämän tuomisessa ihmisten arkeen. Se muutti ihmisten välistä kanssakäymistä ja edesauttoi kulttuurin murrosta, jossa maatalousyhteiskunta opetteli uusille tavoille. Edellä kuvattuun kulutuksen monimuotoistumiseen liittyen television voi määritellä tuoneen uusia kulutuksen kautta toteutuvia elämismalleja.

Suomalainen televisiotoiminta alkoi vuonna 1956 yksityisen mainosrahoitteen TES-TV:n muodossa. Yleisradio ja sen yhteyteen perustettu elinkeinoelämän omistama Mainos-TV aloittivat televisiolähetykset seuraavana vuonna. Vaikka Suomi oli eurooppalainen pioneeri kaupallisessa televisiotoiminnassa, koko televisiotoiminnan aloittamisen suhteen tultiin jälkijunassa.

6. Lawrence R. Samuel (2001) *Brought to You by, Post-war Television and the American Dream*. Austin: University of Texas Press, 46; Kevin Robins & Frank Webster (1985) 'The Revolution of the Fixed Wheel: Information, Technology and Social Taylorism', teoksessa Philip Drummond & Richard Paterson (toim.) *Television In Transition. Papers from the First International Television Studies Conference*, London: BFI Books, 41.

7. Ks. Jukka Kortti (2003) *Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit. 60-luvun suomalainen televisiomainonta*, Bibliotheca Historica 80, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura; Jukka Kortti (2007a) *Näköradiosta digiboksiin. Suomalaisen television sosiokulttuurin historia*, Helsinki: Gaudeamus.

8. Mainoselokuvat – ed. mainitussa väitöstutkimuksessa (2003) yhteensä 216 – ovat peräisin monesta lähteestä, mutta pääosin Suomen elokuva-arkistosta (nyk. Kansallinen audiovisuaalinen arkisto). Muistitietoaineisto on Museoviraston yhdessä Suomen elokuva-arkiston kanssa elokuvan satavuotisjuhlien merkeissä järjestämä kysely *Elokuva ennen ja nyt* vuodelta 1996. Osa kysymyksistä liittyi televisioon ja videoon. Osa 845 vastaajan aineistosta on 249 henkilöä. Tässä yhteydessä ei ole mielekää esitellä aineistoja ja metodologioita yksityiskohtaisesti. Mainoselokuvien analyysistä ks. esim. Jukka Kortti (2001) 'Moderniutta, seksiä, huumoria ja oheistuotteita. "Shellistä". Suomen Shellin televisiomainonta 1960-luvulla', *Läbikuva* 4/2001, 14–18 ja Kortti (2003), 168–186 sekä muistitietoa-aineiston hyödyntämisestä Kortti (2007) ja Jukka Kortti & Tuuli Anna Mähönen (2009) 'TV Remains In and According to Reminiscences. Media Ethnography, Oral History and Finnish Third Generation Media History' *European Journal of Communication*. 24 (1).

83 %

maamme kotitalouksista on television näkyvyys-alueella vuoden vaihteen tienoilla, kun valmistusvaiheessa olevat Lapuan, Kuopion, Jyväskylän ja Joutsenon tv-lähettimet aloittavat lähehtyksensä.

yli
500.000

henkeä näkee säännöllisesti Mainos-TV:n ohjelmiston yhteydessä esitettävät mainospalat kun vuoden 1962 alkukuukausien aikana sivuutetaan 200.000 lunastetun katseluluvan raja.

Markkinoinnin ja mainonnan suunnittelijoiden käytössä on nyt mainosväline, joka otollisella hetkellä vie sanoman kuluttajan kotiin, missä hän päivän kiireiden jälkeen nautuolissa rentoutuessaan on vastaanottavimmillaan.

Mainos-TV:n uudet lähetyksjaksoit sunnuntai-ilta-päivisin, lauantain myöhäislähetyksessä sekä päivisin [nyt maanantaista perjantaihin klo 12.00—12.30] ovat lisänneet mainostajien mahdollisuuksia käyttöä hyväkseen todella tehokasta mainosvälinettä — televisiota.

Tehokkaan mainonnan muoto — tv-mainonta

OY MAINOS-TV-REKLAM AB

— elinkeinoelämän omistama kaupallinen tv-yhtiö —

Suomalainen televisio aloitti mainosrahoilla ja oli pioneereja eurooppalaisessa kaupallisessa televisiossa. Yleisradion televisioverkon levitessä maan eri kolkkiiin 1960-luvun kuluessa osoittautui pian, että Mainos-TV:ssä mainostaminen saavuttaisi laajat kuluttajaryhmät. Vuonna 1962 jo yli 80 prosenttia suomalaisista kotitalouksista oli television näkyvyysalueella. Mainosuutiset 10/61, 61.

Pääsyynä tähän oli Yleisradion taloutta raskastanut radion ULA-verkon rakentaminen, jolloin televisiotoiminnan käynnistämiseen ei ollut varaa. Myös Yleisradion konservatiivinen johto oli haluton uuteen teknologiaan toisin kuin insinöörit ja markkinointiväki, joiden ansiosta toiminta itse asiassa lopulta käynnistyi.⁹

Television vihdoin tultua suomalaiset omivat sen nopeasti. Vuoden 1963 alusta Yleisradion tv-asemia oli 32 ja ne kattoivat käytännössä koko Suomen Lappia lukuun ottamatta. Televisiolupia lunastettiin kii-vaimmin vuosina 1961–65. Vuonna 1964 Suomi oli asukasta kohti laskettuna Euroopan radioalueen vertailussa kahdeksas televisiolupien tiheydessä. Jo kolmella neljäs-tä kaupunkilaispalkansaajataloudesta ja kaiken kaikkiaan yli puolella suomalaisista oli televisio vuonna 1966. Samana vuonna televisio levisi myös Lappiin, ja tämän jäl-keen enää runsas puoli prosenttia maasta oli television näkyvyysalueen ulkopuolella. Puolen miljoonan televisioluvan raja ylittyi jo alkuvuodesta 1964 ja miljoonan raja syk-syllä 1969. Seuraavan vuoden lopulla las-kettiin televisiolähetysten olevan noin nel-jän miljoonan suomalaisen saatavilla.¹⁰

Radikaalien teknologisten keksintöjen, joihin televisio eittämättä kuuluu, sosiaali-nen kesyyntyminen on usein vaikeampaa kuin ”vähäpätöisempien” innovaatioiden, ja ne vaativat ihmisten elämäntapoihin ja ajat-telutapoihin juurtuakseen pidemmän ajan.¹¹ Niiden hankintaan liittyy harkintaa, joka saattaa johtua paitsi hyödykkeen kalleudesta myös siitä, että keksinnön tarvetta puntaroi-daan huolellisemmin. Suomessa televisiosta tuli kuitenkin *muoti* lyhyessä ajassa.

Ennen oman vastaanottimen hankkimista monet tutustuivat televisioon julkisissa pai-koissa, ulkomailla sekä ystävien, naapurien tai sukulaisten luona. Useat helsinkiläiset ja Helsingissä vierailleet muistavat Stockman-nin 1950-luvun televisionäytökset. Varsinais-ten televisiolähetysten alettua moni näki televisio-ohjelmia radioliikkeiden näyteikku-noissa, myös muualla kuin Helsingissä. Var-sinkin maaseudulla, missä monet eivät olleet nähneet välttämättä vielä elokuviakaan, uusi teknologia oli voimakas kokemus:

”Veljeni lähetti äidilleni oman vanhan televisionsa ja käydessämme mummolassa päästiin sitten katsomaan. Se oli todella ihmeellistä siellä korvessa, johon oli vastikään tullut sähkökin. Istuimme kuin teatterissa ja ihmettelimme ihmettelemis-tään. Mainoksetkin olivat kuin parasta näytelmää.

Keittiöstä haettiin teetä tai kahvia ja siinä sitten nautiskeltiin. Oli päästy kuin taiteen maailmaan. Lapset varsinkin olivat hämmäs-tyneitä.”¹²

Television nopean leviämisen myötä maa-seutujen seuraelämä muuttui varsin no-peasti ja radikaalisti. Aiemmin sosiaalinen kanssakäyminen perustui paljolti spontaan-iiin kyläilyyn naapurustossa ja yhdistystoi-mintaan. Jälkimmäiseen televisio vaikutti lamaannuttavasti. Esimerkiksi säästöpank-kien tupaillat maaseudulla muuttuivat toi-minnanjohtajien työn kannalta turhauttavik-si, kun isännät ja emännät siirtyivät toiseen huoneeseen television äärelle.¹³

9. Suomalaisen television alkuaajoista ks. esim. Kortti (2003), 24–40; Kortti (2007a), 64–78; Vilho Lukkarinen & Väinö J. Nurmimaa (1988) *Kun telkkari Suomeen tuli. TES-televisiotoiminnan historia*. Jyväskylä: Gum-merus; Raimo Salokangas (1996) *Aikansa oloinen. Yleisradion historia 1926–1996*. Helsinki: WSOY, 109–148; Pentti Pesari (2000) *Näköradiosta digitelevi-sioon*. Espoo: Cetonia Systems; Pentti Hanski (2001) *Pöllön siivin. MTV:n vuodet 1955–1984*. Toimittanut Markku Onttonen. Helsinki: Otava.

10. Salokangas (1996), 161; Kari Ilmonen (1996) *Yleis-radion historia 1926–1996*. 3. osa. *Tekniikka, kaiken perusta*. Helsinki: Yleisradio Oy. WSOY:n painolaitok-set, 108; Kaarle Nordenstreng & Anna-Marja Nurminen & Erkki Olkinuora (1970) *Lapin televisiotutkimus. Tutkimuksen taustaa ja haastatteluai-neisto*. PTS-tutkimuksia 8/1979. PTS-elin. Helsinki: Oy Yleisradio Ab, 2; Anja Juppi (1967) 'Televisioitten kysyntä Suomessa' *Liiketaloudellinen Aikakauskirja* 1967, 168–169.

11. Mika Pantzar (1996) *Kuinka teknologia kesytetään: kulutuksen tieteestä kulutuksen taiteeseen*, Helsinki: Hanki ja jää, 66, 76–77.

12. MV:K41/810. Lyhenne tulee sanoista Museoviras-to/Kysely 41/vastaaajan diaarinumero.

13. Antti Kuusterä (1995) *Aate ja raba. Säästöpankit suomalaisessa yhteiskunnassa 1822–1994*, Helsinki: Otava, 508. Kuitenkin television ensimmäisinä vuosi-na, kun vielä harvoilla oli vastaanotin, kyläilyperinne koki nopean nousukauden. Television ohjelmia ke-räännyttiin katsomaan naapurustosta ja kauempaakin sellaisiin talouksiin, joissa tuo apparaatti oli. Vieraita saattoi olla ilta illan jälkeen paljon. Usein paikalla oli kokonainen katsomo vauvasta vaariin ja perheen pii-ristä kyläläisiin. Olennaisena osana yhteiseen televi-sion katseluun liittyi keskustelu ja kahvittele.

Yksi tärkeä syy television hankkimiseen saattoi olla pyrkimys seurata naapureiden käyttäytymistä, mikä kulutusteoreettisesti on määritelty ”keepin’ up with Joneses” (vapaasti suomennettuna: ”ostetaan koska Virtasillakin on”) -ilmiöksi:¹⁴

”Itselleni hankin tv:n 1962, mutta vanhemmilleni ostin sen joululahjaksi seuraavana vuonna. Maalla hankittiin tai hankin sen heille, koska muillakin naapureilla oli ja pohjalaiset eivät voi sietää sitä, että meillä ollaan huonompia kuin naapurissa.”¹⁵

Eräs kiertelevä televisiokauppias muisteli:

”Kun kylän ’silmäätekevät’ oli saatu ottamaan kone kokeelle, saatiin naapuri kateelliseksi ja kauppa vilkastui. Kauppiaalta kysyttiin minkälaisen ja hintaisen naapuri osti? Kun vastasin, esitin samalla että on toki halvempiakin malleja joista näkyy yhtä hyvin. Usein tästä seurasi, että ostaja halusi pykälää kalliimman kuin naapurilla oli.”¹⁶

”Silmäätekevät” olivat paitsi riittävän varakkaita, myös aktiivisia, uteliaita, valistuneita ja edistyksellisiä. Usein uutuuksien omaksujat ovat paikallisia mielipidejohtajia. Niin ikään isoimmissa kaupungeissa hyvin toimeentulevat hankkivat ensimmäisten joukossa television. Se oli myös monille statusesine:

”Äitini kertoman mukaan kotona (maalais-talo) oli kylän toinen TV, vaikka isoisäni oli suhteellisen tiukka rahoistaan, TV kuulemma hankittiin vain prassailun takia.”¹⁷

Kulutuksen statusarvo on kiinnostanut kulutustutkijoita aina Thorstein Veblenin ja Georg Simmelin klassikkotutkimuksista lähtien. Veblen tarkasteli etenkin kerskakulutuksen kehittymistä, ja Simmel huomasi, kuinka muoti ikään kuin valuu ylemmiltä luokilta alemmille.¹⁸ Paikkakuntien edistyksellisten, valistuneiden mielipidejohtajien esimerkin myötä useat alempiin sosiaaliryhmiin kuuluvat, kuten pienviljelijät ja tehdas-

työläiset, saattoivat innostua televisiosta. Bourdieulaisittain määritellen statukseen sisältyvä mahdollisuus kertoa esineen omistajan mausta ja viestittää hänen asemaansa. Sosiologi Pierre Bourdieuhan näkee kulutus-sosiologian klassikossaan *Distinction*¹⁹ kulutuksen symboliseksi taisteluksi vallasta.

Yhteiskunnan vaurastuessa kulutus demokraatisoitui. Suomalainen jälleenrakennuksen mentaliteetti, tietty ”uudisraivaaja-henki” yhdistettynä hyvinvointiyhteiskunta-ajatteluun tasoitti tietä modernille, aiempaa demokraattisemmalle kuluttamiselle. Suomalainen yhteiskunta ei ole koskaan ollut Ranskan tai Englannin kaltainen luokkayhteiskunta, vaikka toki ”silmäätekeviä”, kartanonherroja, pappeja, kauppiaita ja varakkaimpia talonpoikia on ihailtu, kadehdittu ja matkittu täälläkin. Sinänsä suomalaisten motiivit hankkia televisio eivät poikenneet muissa maissa todetuista motiiveista. Myös esimerkiksi Britanniassa tärkein syy hankkia televisio oli sen symbolinen statusarvo ja siihen liittynyt merkki moderniuudesta.²⁰

14. Muita tärkeitä syitä olivat lasten tahto tai yksinkertaisesti halu katsoa – erityisesti tietyn ohjelman, kuten olympialaisten takia. Syy saattoi olla myös pelkästään television yleistymisen.

15. MV:K41/66.

16. MV:K41/550.

17. MV:K41/198.

18. Thorstein Veblen (2002) *Joutilas luokka. The Theory of the Leisure Class*, suom. Tiina Arppe ja Sulevi Riukulehto. Helsinki: Art House (eng. alkuteos 1899); Georg Simmel (1986) *Muodin filosofia*. Suom. Antti Alanen. Rauma: Kustannus Oy Odessa (saks. alkuteos 1904). *Trickle down* -teoriaa on myös kritisoitu ja nähty, ettei se sovin enää jälkimoderneihin yhteiskuntiin. Samanlaista hierarkkista luokkajakoa ei enää ole ja kuluttajat uskovat polysentrismiin, monikeskisyteen. (Fred Davis (1992) *Fashion, Culture and Identity*. Chicago: University of Chicago Press, 108, 114.) Muoti ei passiivisesti ”laskeudu alas” ylemmistä luokista alaluokkiin, vaan ennemminkin alemmat luokat etsivät ja imitoivat aktiivisesti ylempiä luokkia ja näin pakottavat ne muuttamaan. McCracken mielestä parempi termi olisi ”ajojahti ja pako” (chase and flight). (Grant McCracken (1988) *Culture and Consumption. New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 94–95.)

19. Pierre Bordieu (1984) *Distinction. A Social Critique of the Judgment of Taste*. Cambridge: Harvard University Press (ransk. alkuteos 1979).

20. Tim O’Sullivan (1991) ”Television Memories and Cultures of Viewing, 1950–65” Teoksessa John Corner (toim.) *Popular Television in Britain: Studies in Cultural History*. Lontoo: British Film Institute, 166.

Tässä käytetyn muistitietoaineiston pohjalta ei voi kuitenkaan tehdä mitään selkeitä päätelmiä siitä, minkälaisen sosioekonominen taustan omanneet henkilöt television ensisijaisesti hankkivat tai jättivät hankkimatta. Television hankinta tosin yhdistetään aineistossa silloin tällöin rikkaisiin perheisiin ja köyhän perheen hankintaa eturintamassa hämmästellään. Hankintaa pidetään jossain määrin edistyksellisenä tekona ja televisiota statussymbolina, mutta useat informantit myös erityisesti korostavat, että naapurien television hankinta ei ole mitenkään vaikuttanut heidän omaan ostopäätökseensä. Televisioon kielteisesti suhtautuvat taas korostavat sitä, ettei hankinnassa pidetty mitään kiirettä, vaan ajalle oli parempaakin käyttöä kuin television katselu. Usein nämä tekstit ovat korkeasti koulutettujen kirjoittamia.

Televisiosta tuli nopeasti melkein pä kaikkein sosiaaliryhmien omaisuutta. Näin sen statusarvo hälveni nopeasti. Television statusarvo kotitalouskoneena ei sen kotiuttamisessa²¹ ole kuitenkaan kokonaan hävinnyt vielääkään. Tämä on 1960-luvun jälkeen ilmennyt esimerkiksi väritelevisiön tai viime aikoina isojen taulutelevisioiden yhteydessä.

Matalaa (kulutus)kulttuuria

Televisiokatselu oli erilaista maaseudulla kaupunkiin verrattuna ja työväestön katsojastottumukset erosivat ylempien sosiaaliluokkien tavoista varsinkin television alkuaikoina. Television hankinta oli nopeinta sosiaalisissa keskiryhmissä. Alemmissä sosiaaliryhmissä siihen ei ollut varaa ja ylemissä sitä vieroksuttiin ainakin aluksi. Esimerkiksi pääkaupunkiseudulla, jolle on ominaista pitkän muodollisen koulutuksen saaneiden ihmisten suhteellisen suuri osuus, vastaanottimia hankittiin television alkuaikoina varsin runsaasti ja nopeasti. Televisiota ei kuitenkaan katseltu yhtä ahkerasti kuin maaseudulla.²² Televisiota väheksyttiin varsinkin sellaisissa perheissä, joissa oli bourdieulaisittain ilmaistuna ”kulttuurista pääomaa”. Alkuaikoina varsinkin intellektuelleissa ylemmän keskiluokan piireissä oli nähtävissä jopa televisiovastaisuutta. Siellä

Televisio oli alkuaikoina myös statusesine, jolla ilmaistiin esimerkiksi kodin moderniutta, kuten tässä suomalaisen monialayrityksen mainoksessa, jonka teki graafikko Raimo Raimela. Tapani Mauranen (2005) Helkama! Sata vuotta mainontaa. Helsinki: Otava, 72.

televisio luokiteltiin ”matalaksi viihteeksi” ja käytiin mieluummin teatterissa ja luettiin kirjallisuutta. Televisiota pidettiin epäkirjallisenä ja rahvaanomaisena.²³

Tällainen ”korkeakulttuurinen snobismi” ja populaarikulttuurin halveksiminen luonnehtivat muutoinkin 1950-luvun kulttuu-

21. Kotiuttaminen, josta käytetään myös termiä kotouttaminen, kesyttäminen ja domestikaatio tarkoittaa sitä kulutusteknologian prosessia, jossa teknologia integroidaan ihmisten arkeen. Tarkemmin television kotiuttamisesta Suomeen ks. Jukka Kortti (2007b) ’Näköradiosta mobiilitelevisioon: Televisioteknologioiden sosiokulttuurista historiaa’ *Tekniikan Waiveita* 2/2007, 5–20.

22. Risto Sinkko (1981) ’Television katsominen 1960–1979’ Teoksessa Risto Sinkko (toim.) *Televisio ja suomalainen*. Espoo: Weilin+Göös, 118.

23. Hilka Helsti (1988) *Kulttuurin muutos ja televisio. Television ensimmäiset vuosikymmenet suomalaisten kokemina*. Suomalais-ugrilaisen kansatieteen Pro gradu -työ lokakuussa 1988. Sarja B 9/1988. Helsinki: Oy Yleisradio Ab, 38–42.

rikeskusteluja.²⁴ Jos uusien teknologioiden ensimmäisille käyttäjille ja kauppiaille uutuudet ilmensivät lähes rajattomia mahdollisuuksia, sivistyneistö näki uutuuksissa uhkakuvia.²⁵ Yhdysvalloissakin ylemmät sosiaaliryhmät olivat 1950-luvulla selvänä vähemmistönä katsojista ja kaikkein kriittimpiä esimerkiksi televisiomainontaa kohtaan alimpien luokkien ollessa vastaanottavaisimpia. Osittain tämän takia televisiolaiteen mainonnassa pyrittiin korostamaan, että television hankkiminen osoittaa modernin amerikkalaisen perheen ”hyvää makua”.²⁶

Yleisradion huhtikuussa 1968 tekemän kausitutkimuksen mukaan vielä tuolloinkin, kun televisio oli jo käytännössä levinnyt koko kansan pariin, ”ns. sosioekonomiselta askelmaltaan korkeimmissa ryhmissä on jonkin verran enemmän pelkkään radiovastaanottimeen tyytyneitä kuin keskiluokassa”. Vuonna 1970 tehdyn tutkimuksen radiota ja televisiota arvostettiin eniten ”alemmissa yhteiskuntakerrostumissa”.²⁷ Television muotokielen onkin nähty olevan lähellä työväenkulttuuria, jossa karsastetaan henkistä työtä ja pitäydytään konkreettiseen ilmaisutapaan. On puhuttu jopa television muotokielen osittaisesta työväenluokkaisuudesta. Televisio vetoaa työväkeen enemmän kuin esimerkiksi kaunokirjallisuus tai teatteri.²⁸

Televisioon liittyvästä kulutuksesta tuli jo varhain etenkin sen sisällön eli tv-ohjelmien kautta tapa ilmentää katsojan kulttuurista tai muunlaista pääomaa. Intellektuaalinen ja askeettinen suhtautuminen televisioon (elämä ilman tv:tä) ilmenee etenkin korkeammin koulutettujen keskuudessa. Tietyllä tavalla kaikki edellä mainittu kiteytyy seuraavan 1928 syntyneen ”kansankynttilän” sitaatissa:

”Koko televisioaikakauden ajan olen katsonut asiallisimmat ja arvokkaimmat ohjelmat, jos on ollut aikaa. Yleensä uutiset, parhaat asiaohjelmat, taide- ja musiikkiohjelmat, jumalanpalvelukset ja hartausohjelmat, ellen ole ollut kirkossa palvelutehtävissä. Olen aina valinnut viihdeohjelmia vähän ja kriittisesti. Ulkomaalaisista sarjoista yms.

katson vain sellaisia, joissa on hyvin puhuttu kieli, englanninenglanti tai hyvin äännetty saksan kieli. Näyttämöllisen esityksen taiteellinen taso merkitsee paljon. Saamani elämä on niin arvokas lahja, etten halua tuhjata sitä ohjelmiin, jotka eivät kehittä henkisesti tai anna sisäisesti eheyttäviä elämyksiä.”²⁹

Populaarikulttuurintutkijoiden John Fiskin ja John Hartleyn³⁰ mukaan sivistyneistön vähättelevä suhtautuminen televisioon juontaa juurensa suullisen ja kirjallisen kulttuurin väliseen jännitteeseen. Televisio on ennen kaikkea vähempiarvoista oraalista kulttuuria eikä sivistävää kirjallista.³¹ *Sivistyksen käsikirjassa* saksalainen kirjallisuudentut-

24. Ks. Matti Peltonen (1996) (toim.) *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*, Helsinki: Suomen historiallinen seura.

25. Pantzar (1996), 10.

26. Samuel (2001), 41, 6; Cecelia Tichi (1991) *Electronic Hearth. Creating an American Television Culture*, New York: Oxford University Press, 21). Hollannissa kielteisimmän television intellektuelleista ja pitkälle koulutetuista suhtautuivat ortodoksiprotestantit (Liesbet Van Zoonen, & Jan Wieten (1994) "It Wasn't Exactly a miracle": The Arrival of Television in Dutch Family Life", *Media, Culture & Society*. Vol. 16. London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage, 657.

27. Kaarle Nordenstreng (1969) 'Tiedotusvälineiden kulutus: levikki ja käyttömäärät', teoksessa Kaarle Nordenstreng (toim.) *Joukkotiedotus ja yleisö*. Espoo: Weilin+Göös, 22; Bo Alfors Bo & Juha Kytömäki & Kaarle Nordenstrang & Anna-Marja Nurminen & Max Rand & Keijo Savolainen (toim.) *Lehdistö, Yleisradio ja "yleinen mielipide"*. *Katsaus Suomen sanomalehdistön rakenteeseen, Yleisradiota koskevaan lehdistökirjoitteluun sekä yleisön käsitteisiin radiosta ja televisiosta 1965–1970*, PTS-tutkimuksia 5/1970. Helsinki: Oy Yleisradio Ab., 23.

28. Pertti Alasuutari & Jorma Siltari (1983) *Työväestö ja televisio*. Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksen julkaisuja, sarja A 48, 88.

29. MV:K41/623.

30. John Fiske & John Hartley (1996) *Reading Television*, London & New York: Routledge (ilm. alun perin 1978), 116–126.

31. Esim. mediateoreetikko Neil Postman ((1987) *Huvitamme itsemme bengiltä. Julkinen keskustelu viihteen valtakaudella*, suom. Ilkka Rekiaro. Porvoo: WSOY.) on nähnyt television tuhon vanhan, neljästata vuotta kestäneen amerikkalaisen typografisen kulttuurin ja samalla latistanut myös retoriikan arvostuksen. Pierre Bourdieun ((1999) *Televisiosta*, suom. Tiina Arppe. Helsinki. Otava, 42–44) mukaan Ranskassa, jossa kuitenkin on – varsinkin Yhdysvaltoihin verrattuna – suhteellisen paljon intellektuellia keskustelua televisiossa, se suosii vain "nopeita ajattelijoita", jotka tarjoavat vain "kulttuurista pikaruokaa".

kija Dietrich Schwanitz toteaa otsikon ”Mitä ei kuulu tietää” alla: ”Sivistyksen *non plus ultrana* (ylimpänä asteena) pidetään sitä, ettei lainkaan omista televisiota.” Jos ”sivistynyt” tietää jotain televisiosta, kannattaa hänen Schwanitzin mukaan tekeytyä media-kulttuurin opiskelijaksi.³²

Rakennemuutoksen kompensatiota

Television tulo sattui aikaan, jolloin maaseutu tyhjensi ihmisten muuttaessa työn perässä etelän kasvukeskuksiin ja Ruotsiin. Televisio tarjosi kompensatiota syrjäisten muuttotappiopaikkakuntien ongelmiin. Vaikka ohjelmat olivat monessa suhteessa kaupunkilaisen elämäntavan mukaisesti tehtyjä ja kaukana maaseudun arkielämän kokemisesta, ne tarjosivat viihdyttävää pakoa omasta negatiivisesta murroksen todellisuudesta. Televisiota käytettiin jopa hokuttimena maaseudun liikaväestön saamiseksi kaupunkiin:

”Kun maaseutu autoitui 1960-luvun aikana ja karja-apulaisten työtä ei juuri arvostettu, heitä houkuteltiin piiaksi 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa lupailamalla käyttöön oma huone ja televisio. Tämäntyyllisiä lehti-ilmoituksia oli puhuttuna aikana maaseudun lehdissä tämän tästä.”³³

Juha Kuisma onkin tulkinut, että televisio edesauttoi maaltamuuttoa ja oli sitä kautta keskeinen tekijä maaseudun murroksessa. Sen esittämä kaupunkimainen ja kansainvälinen elämänmeno loi kuitenkin kuilu: televisio herätti tarpeita, joiden tyydyttäminen oli maaseudulla useimmiten mahdotonta. Kuisma myös kieltää, että televisio olisi ollut ”linssi, jolla olisi voinut tutkia maailmaa kotitalon nojatuolissa istuen”. Pikeminkin tämä linssi suodatti ainoastaan kaupunkimaista ja kulutuskeskeistä kuvaa maaseutututuksiin. Televisio-ohjelmat ja -mainokset antoivat malleja kehitysalueiden emännille, miten olla mannekiinimaisen urbaani ja kaunis. Lisäksi niin sanotun Reporadion 1960-luvun lopun ”informatiivinen ohjelmapolitiikka” esitti todellisuutta, jota tehtiin ”yliopiston kuppilassa”.³⁴

Kuisman tulkinta pitää paikkaansa ainakin tiettyyn pisteeseen saakka, mutta totuus ei ole kuitenkaan niin yksioikoinen. Myös maaseudun ihmisille kohdistettiin televisio-mainontaa, esimerkiksi kun mainostettiin lannoitteita ja maatalouskoneita. Mainokset olivat hyvin tuoteinformatiivisia, ja niissä kerrottiin lähinnä maatalouskoneiden ominaisuuksista. Maalaishahmoja oli jonkin verran muidenkin tuoteryhmien mainoksissa. Esimerkiksi Veikkauksen vuoden 1966 mainoselokuvasarjassa *Veikaten voitot* yhtenä päähenkilönä oli maanviljelijä. Televisio-mainonta toi joka tapauksessa lisääntyvän merkkittävaramaailman tyhjenevän maaseudun tietoisuuteen. Vuonna 1961 tehdyn tutkimuksen mukaan maanviljelijäväestö ja työväestö katselivat enemmän mainoksia kuin toimihenkilöt ja johtavassa asemassa olevat.³⁵

Kaupungeissa televisio vaikutti sosiaaliin elämään etenkin työväestön keskuudessa. Työväestö oli eniten tv-lupia omistanut sosiaaliryhmä jo 1961.³⁶ Maaseudun tavoin kaupungeissakin television tarjoama informaatio ja viihde viehättivät. Televisionkatselulle jäi myös enemmän aikaa, kun siirryttiin viisipäiväiseen työviikkoon.

”Talossamme kaikki kommunistiperheet saivat hankittua television ensimmäiseksi. Pääsin joskus heidän luokseen katsomaan ’Näkymätöntä miestä’.”³⁷

Kuten maaseudun elämänmeno, myös perinteinen työväenkuulttuuri koki murroksen 1960-luvulla. Sitä ylläpitäneet sosiaaliset rakenteet ja siihen liittynyt elämäntapa muut-

32. Dietrich Schwanitz (2003) *Sivistyksen käsikirja. Kaikki mitä tulee tietää*. Jyväskylä: Gummerus, 318, 519.

33. MV:K41/399.

34. Juha Kuisma (1990), *Maaseudun elämäntavan muutos ja sen subde joukkoviestintään*, Helsinki: Oy Yleisradio Ab. Sunnittelu- ja tutkimusosasto. Sarja B/1989, 35–35, 75.

35. Tutkimus televisio-ohjelmien katselutavoista ja televisio-mainonnan vaikutuksista eräiden kulutustavaroitten kulutukseen MTV:n muistio 1/1961, 3, MTV:n arkisto.

36. ’Tv-lupien jakautuminen vv.1959–1962.’ TV-kirja I E 18, 5, MTV:n arkisto.

37. MV:K41/645.

tuivat. Seuraavien parin vuosikymmenen aikaan suomalaiset työläiset muuttuivat palkansaajiksi.³⁸ Edellytyksenä yksityisen kulutuksen kasvuun oli nimenomaan Suomen aikuisväestön ripeä palkkatyöllistyminen ja etenkin naisten siirtyminen työelämään. Kun vielä 1950-luvun alussa työtä tekevistä väestöstä kuului noin 60 prosenttia palkansaajiin, 1970-luvun alussa heitä oli jo yli 80 prosenttia.³⁹

Myös kaupunkimaiseen työväen elämäntyyliin kuului sosiaalinen yhdessäolo, joka tosin asuntojen pienuuden johdosta tapahtui enemmän julkisissa tiloissa: yleisissä saunoissa, pyykkituvissa, kaduilla, pihhoilla ja työväen- ja nuorisoseurojentaloilla. Työväenliikkeeseen osallistuminen oli aiemmin ollut tärkeä osa etenkin pienten työläispaikkakuntien työyhteisöjen elämää, joka kaupungistumisen ja lähiöitymisen myötä alkoi näivettyä. Samaan aikaan television levitessä alkoivat myös isompien kaupunkien pyykkituvat vähetä pesukoneiden yleistyessä ja yleiset saunat korvattiin kylpyhuoneilla.

Television kulutusmallit eivät tarjonneet työväestöllekään sen omaa elämää käsitteleviä aiheita. Vuonna 1969 tehdyn sisältöanalyysin⁴⁰ mukaan kevään 1968 televisio-mainoksista työväestöä esitti noin 3 prosenttia esiintyjistä. "Keski- ja yläluokan osuus" oli yhteensä yli 95 prosenttia. Eniten työläisiä näkyi kahvimainoksissa, joissa korostettiin kahvin sopivan kaikille suomalaisille. Vuoden 1970 *Paulig Huomio "telakka"*-mainoksessa pääosassa on jopa telakkatyöläinen, jota näytetään töissä ja vapaa-ajalla hyvin elämäntyyli-mainonnallisesti.⁴¹ Taisolaistuvan nuorison sankari päätyi televisiomainoksiinkin!

Koska televisio oli "ikkuna maailmaan", kaupunkien työväestökin näki television edistykelliset piirteet. Tämä yhdistyi työväenluokan yksityistymiseen ja perhekeskeistymiseen. Televisiota pidettiin työväenluokan keskuudessa "modernina ihmeenä", joka etenkin työväen naisille tarjosi malleja jopa uudelle identiteetille.⁴² Televisio, joka ei ole vain informaation siirtäjä, koettiin myös yhteisölliseksi. Tämä "vieraantunut yhteisöllisyys" oli eräänlaista kompensatiota kasvoista kasvoihin -kommunikoinnill-

le.⁴³ Kaupungistuminen ja työssäkäynnin muuttuminen pakottivat ihmiset etsimään malleja uudentilaisille työ-, perhe-, sukulais- ja naapurussuhteille, ja niitä saatiin myös televisiosta.

Tavoitesäästäjästä hedonistiksi

Televisio levisi siis nopeasti kaikkiiin kansanluokkiin eri puolille Suomea huolimatta laitteen suhteellisen korkeasta hinnasta. Kansan keskuudessa puhuttiin konkurssi-haravasta tai -viiristä talon katolla.⁴⁴ Etenkin maaseudulla televisio edusti edistyksellistä moderniuutta, johon kuului nouseva elintaso ja kasvava vapaa-aika. Hankintana se saattoi mennä jopa lypsykoneen edelle. 1960-luvun vaihteessa televisio maksoi saman kuin rotulehmä ja työmiehelle kolmen kuukauden bruttopalkan verran.⁴⁵ Jouko Siipi⁴⁶ totesi teoksessaan *Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon*, että sosiaalilautakunnat olivatkin jo joutuneet "miettimään ongelmaa, voidaanko huoltoapua antaa perheelle, joka on joutunut tilapäiseen vaikeuteen siksi, että tuli hankituksi yhtä aikaa pesukone, mopedi ja televisio".

Kun kulutus kaksinkertaistui vuosien 1952 ja 1975 välillä, sen rakenne muuttui

38. Jorma Kalela (1988) *Työväen perinteisen elämäntavan mureneminen ja joukkoviestintä*. Sarja B 7/1988. Helsinki: Oy Yleisradio Ab. Suunnittelu- ja tutkimusosasto. 1988, 8–10.

39. Ilmonen (1993), 39–43.

40. Untamo Eerola (1969). *Oy Mainos-Tv-Reklam Ab:ssa esitettyjen mainosten sisältö. Sisällön erittely*. Lehdistö- ja tiedotusopin pro gradu. Tampereen yliopisto, 86.

41. Elämäntyyliainoksissa (*Lifestyle Format*) kiinnitetään huomiota enemmän yleiseen aktiviteettiin kuin hyödykkeen käyttöön tai edes kulutustyyliin. Television myötä elämäntyyliainoksista tuli huomattava mainostuskeino, koska niissä voitiin käyttää tarinankerronnallisia, voimakkaan visuaalisia metodeja ja niitä kuvaavia kulutustyylin matriiseja. Elämäntyyliainonta alkoi varsinaisesti 1960-luvulla pitkälti television ansioista. (William Leiss, & Stephen Kline & Sut Jhally (1997) *Social Communication in Advertising: Persons, Products and Images of Well-Being*. London and New York: Routledge, 259, 262.)

42. Alasuutari & Siltari (1983), 66, 92.

43. Alasuutari & Siltari (1983), 29, 35.

44. Muita antennin "lempinimiä" aineistossa olivat miljoonaharava ja lapamatoantenni.

45. Helsti (1988), 36, 53–55.

46. Jouko Siipi (1967) *Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon*. Helsinki: Tammi, 210.

niin, että ruuan sijaan kulutusmenoista yhä enemmän käytettiin liikenteeseen, asumiseen, virkistykseen ja muuhun kulutukseen. Julkisella kulutuksella alkoi olla merkittävä rooli kansantaloudessa. Perustarpeiden (ruoka, vaatteet) tyydyttämisen ohella kotitalouskoneiden määrä lisääntyi nopeasti.⁴⁷

Kotitalouskoneisiin – samoin kuin televisioon ja autoon – liittyi vielä 1950-luvun niukkuudessa paljon moralisoivia käsityksiä. Niitä pidettiin tuhlauksena. Tavoitesäästäminen ja ”turhien menojen” ehkäiseminen nähtiin sotien jälkeen rikkaan elämän edellytyksenä. Vain ”välttämättömien tarpeiden” esiintyessä haettiin tililtä rahaa. Ilmeisestikin televisio oli tällainen välttämätön menoera, koska erään pankkimainoksen perheenistä osti sellaisen jo vuonna 1958, jolloin suomalainen televisio vasta aloitteli. Vaikka ”konkurssiharava” katolla saattoi ajaa köyhimpiä talouksia taloudelliseen ahdinkoon, paradoksaalisesti kestokulutushyödykkeistä tuli kuitenkin kulutusimpulssien hallinnan välineitä, kun pankit ja talouspolitiikan johtohenkilöt kehottivat säästämään omistus-asuntojen ohella kodinkoneisiin.⁴⁸

Televisio oli jääkaappien, pesukoneiden ja pölynimureiden ohella tärkeimpiä 1960-luvun kodinkoneita, joita hankittiin suomalaisiin koteihin. Kaikkia edellä mainittuja löytyi jo yli puolesta suomalaisista kotitalouksista 1960-luvun lopulla.⁴⁹ Kodinkoneet olivat oleellinen osa koko sodanjälkeistä kansantalouden kehitystä.⁵⁰ Kotitalouskalustoon käytetty rahamäärä yksityisissä kulutusmenoissa kasvoi 1960-luvun alusta 1970-luvun puoleenväliin seitsenkertaiseksi.⁵¹ Kotitalouteen liittyvät tv-mainokset olivat myös merkittävä osa televisiomainontaa. Esimerkiksi vuonna 1968 talouden- ja kodinhoitoon liittyvät mainokset kattoivat MTV:n liikevaihdosta 15 prosenttia ja kotiin sekä sisustukseen liittyvät mainokset viisi prosenttia – yhdessä toiseksi eniten kaikista tuoteryhmistä elintarvikkeiden jälkeen.⁵²

Kotitalouskoneiden televisiomainonnassa korostettiin järkiperaistä kulutusta, säästämisideologiaa ja tehokkuusajattelua: pesukone säästää aikaa, jääkaappi ja pakastin rahaa ja ne ovat siten järkiperaisiä investointeja. Esimerkiksi 1965 Upon jääkaappi-

Mikä on tämän viikon suosituin ohjelma?

Nämä ihmiset katsovat sitä. Heillä on viihtyisiä kotihatki. Heille ei televisio merkitse pakoa todellisuudesta eikä vähittäismaksueriä. Heidän onnellisen kotin perustana on turvattu talous – perheen oma ”suunnitelmatili” osuuskassassa. Se on Teillekin mukavin ja varmin tie tavoitteesta toiseen.

joustavaa
pankkipalvelua

: OSUUSKASSAT :

1200 kotoista konttoria

1960-luvun alun suunnittelutaloudessa tavoitesäästettiin uusin kodinkoneisiin kuten televisioon. Visa Heinonen & Hannu Konttinen (2001) *Nyt uutta Suomessa. Suomalaisen mainonnan historia Helsinki: Mainostajien liitto, 203.*

mainoksessa *Jääkaappiohjelma* jääkaappikauppias matkaa asiakkaan luo esittelemään tuotetta ja kertoo perheenäidille jääkaappin käyttämisen maksavan vain poikalapsen

47. Heinonen (2000), 17; Kaarina Vattula (toim.) (1983) *Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto*, Tammi: Helsinki, 462–463, 466–467.

48. Mika Pantzar (2000) *Tulevaisuuden koti. Arjen tarpeita keksimässä* Helsinki: Otava, 38–39, 41, 66–67, 73.

49. Ks. Kortti (2003), 254.

50. Pantzar (2000), 66.

51. Vattula (1983), 462.

52. *Mainos-TV tiedottaa*. Oy Mainos-TV-Reklam Ab 4.10.1968. MTV3:n arkisto, 2.

pitelemän maitokupillisen verran. Vuoden 1968 *Upo-pakastin* -mainoksessa alleviivataan pankkimetaforaa assosioimalla jääkaappi säästölippaaseen: ”Kun Teillä on Upo-pakastin, säästätte yhtä paljon kuin laittamalla rahaa lippaaseen. Säästätte jo kun hankitte ruuan suurissa erissä edullisesti.” Rationaalinen valistus on nähtävissä 1960-luvun mainoksissa. Pakastin oli ruokatalouden järkipääinen investointi: ”ruokapankki”.⁵³

Suomalaista sotien jälkeistä nopeaa nousua kohti vaurautta hallitsi tietynlainen säästämismentaliteetti, joka näkyi esimerkiksi pankkien sodanjälkeisessä säästämispropagandassa. Säästäminen oli osa sodanjälkeistä kansantalouden kehitystä, jonka tunnetuimpia pamfletteja on Urho Kekkosen (1952) *Onko maallamme malttia vaurastua*.⁵⁴ Tavoitesäästäjä oli 1950- ja 1960-luvun sankari. Ristiriitaisuutta aiheutti se, että samanaikaisesti kun ihmiset opetettiin kuluttamiseen, pelättiin kansan itsehillinnän puuttumista. Tavoitesäästämistä perusteltiin monitahoisesti: psykologisesti, sosiaalisesti, taloudellisesti ja kulttuurisesti. Liikepankitkin liittyivät ihmisten talletuksista huolehtimiseen säästöpankkien, osuuspankkien ja -meijereiden tavoin. Suomalaisen talouspolitiikka, joka piti sisällään tulevaisuuden edistystarinan ja yhtäältä välittömän tarpeentyydytyksen kritisoimisen, näkyi pankk-mainonnassa, kuten käy ilmi Mika Pantzarin⁵⁵ tutkimuksista ajan lehtimainonnasta.

Mentaliteetti ilmenee esimerkiksi *PYP-avain* -mainoselokuvassa vuodelta 1962, jossa pankkipalveluihin liitetään – semiotiikan termein konnotoidaan – tulevaisuususkoa ja valistusta yhdistettynä pitkäjänteiseen kulutusideologiaan. Mainos pitää sisällään myytin tavoitesäästäjästä, joka on rationaalinen ja pitkäjänteinen ihminen. Säästäminen esitetään kirjaimellisesti avaimena parempaan elämään. Säästämällä voidaan hankkia auto ja koti. Samalla kehoitetaan opettamaan myös lapsia säästämään. Tämä vaurastumismaltilta alkaa rakoilla mentäessä kohti vuosikymmenen loppua. PYPin *Säästä puolet* -mainoselokuvassa vuodelta 1966 lainaa sai jo kesämökkiinkin ja ”mihin tahansa”.

Vuonna 1969 pankkimainontaan oli tullut jo hedonistisempaa kulutusta, jossa korostuvat yksilöllisyys ja vapaa-aika. *Säästöpankki "poronsarvet"* -mainoselokuvassa moderni ”kaukoviisas yksilö”, kuten spiiikissä todetaan, rentoutuu Lapin erämaassa nuotion äärellä. Pankkitoimintaa voidaan mainonnan mielikuvissa mainostaa jo ironisesti huumorillakin. Katsoja odottaa, että retkeilevä mies kirjoittaisi esimerkiksi runoja tai Lapin tarinoita kunnes osoittautuu, että hän kirjoittaa shekkiä.

Säästämiskasvatus perustui myös pykäliin. Rahoitustoimintaa säädeltiin valtiovalan toimesta. ”Kahlittu raha” lisäsi pankkien välistä kilpailua, koska rahoitus pohjautui lähes yksinomaan ottolainaukseen. Korokkaan ei voitu käyttää kilpailukeinona, koska korot pidettiin poliittisesti mahdollisimman alhaisina – alistettuina kasvupolitiikalle. Esimerkiksi säästöpankeilla oli vielä 1950-luvun lopulla oma valistusosastonsa ja säästöpankkilain ensimmäiseen pykälään oli kirjattu säästäväisyyden levittäminen. Aikojen ja asenteiden muutokset näkyivät myös termistössä. Vielä vuoteen 1963 puhuttiin avoimesti säästämispropagandasta, jonka jälkeen tilalle tuli mainonta-termi. Vuonna 1969 alettiin puhua markkinoinnista. Mainonnan korostaminen johtui myös siitä, että kilpailu siirtyi pankkipalvelujen saatavuuden lisäämiseen.⁵⁶

1950–60-lukujen säästämisideologia kohdistui myös suurten ikäluokkien nuorisoon, joka pikkuhiljaa alkoi saada omaa rahaa kuluttamiseen. Esimerkiksi Osuuskassa käytti vuonna 1967 nuorisotähtiä kampanjassaan. Mainoslaulua lauloivat folk-yhtye Hootenanny Trio, teinitähti Johnny Liebkind ja näyttelijä-laulaja Pirkko Mannola. Yrjö Jäntti kirjoitti *Mainostaja*-lehdessä samoihin aikoihin:

”Vaikka leikkillisesti joskus sanotaankin, että pankki haluaa ihmiseltä sen mikä hänessä on parasta, nimittäin hänen rahansa, voimme todeta, että maamme rahalaitokset ovat varsinkin viime aikoina pyrkinneet kasvattamaan nuorisoa ajattelemaan hieman tulevaisuuttakin mm. mainonnan avulla. Esim. osuuskassoilla on, tosin ainoana

rahalaitoksena maassamme, ollut ns. nuorisotili käytettävissä jo 4 vuotta.”⁵⁷

Vaikka mainoksiin saatettiin suhtautua nuivastikin, etenkin poliitikkojen ja yhteiskuntatieteilijöiden toimesta, oli ihmisillä niistä positiivisiakin kokemuksia. Etenkin mainoslaulut eli jinglet⁵⁸ ovat olleet mieleenpainuvia:

”Lapsilla oli omat ohjelmat ja kaikki penskat siihen aikaan osasivat mainokset, kuten säveletkin Yhdyspankki on meidän pankki... ensin säästö sitten laina säästöpankki auttaa aina ja kaikki muutkin.”⁵⁹

Televisio ja moderni kulutus-identiteetti

Modernius ja kulutuskulttuuri kytkeytyvät toisiinsa monin tavoin, ja etenkin moderni identiteetti kietoutuu kulutuksen ympärille. Kulutustutkija Don Slaterin⁶⁰ mukaan yksilöllisen valinnan metafora hallitsee ihmisten sosiaalijärkeä: moderni identiteetti ymmärretään parhaiten kulutuksen kuvien kautta. Ihmiset tuottavat ja muokkaavat identiteettiään kulutustavaroilla. Identiteetti voi olla myös kauppatavaraa.

Kuten todettua, Suomen 60-luvun nopeassa modernisaatioprosessissa kulutuksen kasvulla oli tärkeä rooli. Paitsi että kulutuksesta tuli kansantalouden kannalta oleellista, liittyi kulukseen myös mielikuvia, jotka vaikuttivat yleiseen mentaliteetin muutokseen. Näitä mielikuvia luotiin etenkin uuden, ennenäkemättömän tehokkaan median, television, ja mainonnan kautta. Televisionmainonnassa ne yhtyivät. Millaista kulutusmallia televisio suomalaisille sitten välitti? Miten se loi suomalaisten *kulutus-identiteettiä* ja uudenlaista kuluttamisen mentaliteettia?

Yhteiskuntatieteilijät ovat esittäneet, että yksilöllinen kuluttaminen, kulutusvoima ja kulttuurinen maku ovat modernisaation edetessä painottuneet samalla, kun yhteisöllisyyden merkitys on vähentynyt. Tämä on johtanut kulutuksen *atomisoitumiseen*.⁶¹ Se on koskenut kuitenkin lähinnä jälkimo-derneja yhteiskuntia. Kuten esimerkiksi

kulttuurintutkija Stuart Hall⁶² on todennut, postmodernilla subjektilla ei ole kiinteää, olemuksellista tai pysyvää identiteettiä, vaan se muokkautuu koko ajan ja saattaa ottaa eri identiteettejä eri aikoina. Identiteetti on ikään kuin ”liikkuva juhla”. Eli kuten modernisaatiokin identiteetti on prosessi, joka ei ole koskaan valmis. Se ei muodoudu ulkopuolella vaan esittämisessä.

Eikö kuitenkin ole vähintään rohkeaa väittää 1960-luvun Suomea postmoderniksi? Eikö suomalaisten kulutusta edelleenkin ohjannut talonpoikainen talouseetos, joka oli valistavaa ja rationaalista? Aihetta tutkinut Visa Heinonen⁶³ näkee kuitenkin jo kuluttajavalistuksessa tapahtuneen tietynlaisen mentaliteetin muutoksen 1960-luvulla. Tämä ilmeni hyvinvointiyhteiskunta-konseptin mukanaan tuomalla kuluttajansuojajattelulla. Kansalaisia haluttiin suojella

53. Pantzar (2000), 53–57. Pakastimen juurruttaminen suomalaisiin kotitalouksiin kesti kauemmin kuin jääkaapin ja pesukoneen. Pakastin levisi ensin maaseudulle, missä sille oli väliä käytössä suuruutannon ja -säilönnän tarpeissa.

54. Urho Kekkonen (1952) *Onko maallamme malttia vaurastua?* Helsinki: Otava.

55. Pantzar (2000), 67, 71.

56. Kuusterä (1995), 432, 503, 506.

57. Yrjö Jäntti (1968) 'Nuoriso ostajana. Miten nuoriso käyttää ja miten sen pitäisi käyttää rahansa' *Mainostaja* 4/66, 34. 50- ja 60-luvun nuorisomainonnasta ks. tarkemmin esim. Kortti (2003), 228–232; Visa Heinonen (2003) ”James päällä joka säällä”. Suomalaisen nuorisomainonnan historiaa”, teoksessa Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen, *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 457–479.

58. 60-luvun suomalaisesta mainoselokuvamusikista ks. Kaarina Kilpiö (2005) *Kulutuksen sävel*. Helsinki: Like.

59. MV:K41/505.

60. Don Slater (1997) *Consumer Culture & Modernity*. Cambridge & Oxford: Malden, 85, 101.

61. Ks. esim. Scott Lash (1995) 'Refleksiivisyys ja sen vastinparit: rakenne, estetiikka, yhteisö', teoksessa Ulrich Beck & Anthony Giddens & Scott Lash, *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Suom. Leevi Lehto. Vastapaino: Tampere, 159, 183; Hugh McKay (1997) 'Consuming Communication Technologies at Home', teoksessa Hugh McKay (toim.) *Consumption and Everyday Life*, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 264.

62. Stuart Hall (1999) *Identiteetti*, Tampere: Vastapaino, 21–23, 223.

63. Visa Heinonen (1998) *Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen benki. Kotitalousnewonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa*, Bibliotheca Historica 33, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 381.

yksilöinä modernin markkinatalouden uhkilta. Modernisaatioprosessin edetessä tämä korostui etenkin 1970-luvulla.

Onko suomalaisten 60-luvun kulutuksesta sitten löydettävissä jälkimodernejakin piirteitä, joka ilmenevät refleksiivisyytenä ja atomisoitumisena? Tarkasteltaessa suomalaisten television kuluttamista, ei televisionkatselun voida sanoa muuttuneen kovin atomisoituneeksi edes 2000-luvulla. Tietyllä tavalla televisionkatselussa on säilynyt ”valistuksen ja sosiologisen subjektin identiteetti”⁶⁴ eli suomalaiset ovat katsoneet televisiota usein rationaalisesti ja turvalliseen enustavuuteen tukeutuen. Laajempi tutkimukseni suomalaisten televisionkatselun historiasta osoittaa, että vaikka lisääntyvän tarjonnan myötä valinnat vaikeutuvat ja valintarutiinit muuttuvat, ihmiset pitävät usein vanhoista tavoista kiinni. Useat arjen mediakäytännöt ovat muutoksista huolimatta pysyneet.

Vaikka televisio vaikutti sosiaaliseen kanssakäymiseen alkuaikoina radikaalisticin, säilyivät monet vanhat suomalaiset traditiot. Televisioon liittyvät rutiininaiset piirteet muokkautuvat vanhoihin suomalaisiin kulttuurisiin traditioihin. Tässä mielessä television voisikin sanoa olevan transmoderni:⁶⁵ sen käytössä ilmenee sekä uusia että televisiota vanhempia tapoja. Leimallisin suomalainen vanha ja vieläkin hyvin elävä traditio on television katsominen saunan jälkeen. Esimerkiksi Englannissa samanlainen traditio on television katsominen iltateen jälkeen.⁶⁶ Viestintää voidaan käyttää myös traditioiden laajentamiseen ja lujittamiseen – ei vain haastamaan ja horjuttamaan arvoja ja uskomuksia.⁶⁷

Refleksiivinen modernisaatio ja siihen liittyvä uudensuomalainen (kulutus)identiteetti ilmenevätkin lähinnä television luomassa estetiikassa, josta voi löytää merkkejä suomalaisessakin televisiossa, varsinkin sen välittämässä amerikkalaisissa sarjoissa, jo 1960-luvun lopulta. Ilmeisin esimerkki tästä oli 60-luvun lasten suosikkisarja *Batman*. Sarja oli leimallisen parodinen tehden pilaa etenkin supersankarimyteistä.⁶⁸ Amerikkalainen 60-lukulainen ”popkulttuuricamp” ei aikanaan juuri avautunut tässä merkitykses-

sään suomalaisille, mutta lapset, etenkin pojat, tykkäsivät:

Poikien leikkeihin tietysti vaikuttivat esim. Batman. Pojalleni piti hankkia jotain Batman-naamiota ja muuta asiaan kuuluvaa, kun kavereillakin oli. Tyttäreni ei muistaakseni ottanut sieltä mitään esimerkkejä.
(MV:K41/541.)

Sarja oli aikansa ilmiö. *Batman* alkoi Mainos-TV:ssä elokuussa 1966, ja sitä esitettiin noin vuosi yhteensä 46 jaksoa. Sarja nivoutui laajemminkin amerikkalaistyylliseen kulutuskulttuuriin. Siihen liittyi laajamittainen tavararihkaman markkinointi, joka sisälsi juomia, paitoja, purukumia, uimahousuja, keksejä, tikkukaramelleja, lakritsia, muistilehtiöitä, kuulakärkikyniä, ilmapalloja, leimasimia, piilokuvia, säästölippaita, sormuksia, camping-pulloja ja lautasia, leikkiautoja, -helikoptereita, aseita, palapelejä, mukeja, kirppupelejä, pelikortteja, leikkiradiopuhelimia ja sarjakuvalehtiä. Tällaiseen markkinointiin suomalaiset oli jo totutettu esimerkiksi Beatles-rikkamalla. Myös niin ikään amerikkalaiseen lasten *Rin-Tin-Tin* -sarjafilmiin liittyi keräilytuotteita. Batman-tuotteet olivat kuitenkin ensimmäinen todella itsensä läpilyönyt ”tuoteperhe”. Kampanja oli leimallisesti lapsille suunnattu, ja sen yhteydessä oli kovan kysynnän myötä tavarantuontivaikeuksia.⁶⁹

Vanhemmat taas tutustutettiin amerikkalaiseen elämänmenoon prime time -saippuasarja *Peyton Placella* sekä lääkäri- ja etsiväsarjoilla. Naisia tosin opastettiin järkevään kuluttamiseen myös talonpoikaisen etiikan hengessä kotimaisen *Tänään kotona* -ohjelman avulla. Reporadion tutkijat ja

64. Vrt. Hall (1999), 22.

65. Vrt. John Hartley (1999) *Uses of Television*. London and New York: Routledge.

66. O'Sullivan (1991), 171

67. John B. Thompson (1995) *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media*. Cambridge: Polity Press, 183, 192, 195.

68. Erkki Huhtamo (1989) 'Pyhä parodia! Batman valkokankaalla ja kuvaruudussa', teoksessa Bat-instituutti: *Batman aukene!* Helsinki: Like.

69. Tapio Onnela (1989) 'Batman suomalaisessa tavarailmastossa' Teoksessa Bat-instituutti: *Batman aukene!* Helsinki: Like, 73.

vasemmistopoliitikot, kuten Paavo Lipponen⁷⁰, tuomitsivat nämä enimmäkseen Mainos-TV:llä esitetyt ohjelmat ajan muotitermin mukaisesti ”porvarillisen hegemonian” ilmentymiksi.

Myös televisiomainonta, johon Suomessa otettiin paljon amerikkalaisia vaikutteita,⁷¹ oli etenkin uusvasemmistolaisen kritiikin kohteena. Mainonnan tarjoaman keskiluokaisen elämäntyylin arvostelu oli suosittua kansainvälisessä mainonnan kritiikissä. Mallit kritiikille otettiin etenkin Ruotsista.⁷²

Esimerkiksi I-C Björklund totesi hänen ja Erkki Tuomiojan toimittamassa *Vedenjakajalla* -televisio-ohjelmassa,⁷³ että mainonta on ”tieteen ja taiteen prostituutiota parhaimmillaan”. Radikaali nuoriso olikin äänekkäimpänä kritisoimassa mainontaa.⁷⁴ Jaakko Pakkasvirran ohjaamassa *Kesäkapiina*-elokuvassa (1970) hyökättiin ”kulutusfasismia” ja modernin ihmisen vieraantumista vastaan. Elokuvasa muun muassa särjettiin mainostauluja ja parodioitiin televisiomainoksia inhorealistisesti.

Televisiomainokset välittävätkin kirkkaimmin niitä malleja, joita uudenlainen kulutusmaailma tarjosi suomalaisiin koteihin 1960-luvulla. Kuten edellä viitatus kodinkone- ja pankkimainonnan kohdalla, myös monien muiden tuoteryhmien mainonnassa voidaan ajoittaa selkeä muutos 1960-luvun lopulla, mitä tulee kulutusidentiteetin ja -mentaliteetin uudelleen muokautumiseen – tai ainakin sen representointiin.

Moderniin yksilöllisyyteen liittyvä oleellisesti hedonistinen itsensä toteuttaminen. Puhutaan tunteista, tuntemuksista, aistimuksista ja kokemusten ensisijaisesta merkityksestä; syvällisestä henkilökohtaisuudesta.⁷⁵ Lisääntyvä hedonismi ilmenee 1960-luvun suomalaisessa mainonnassa ymmärrettävästi etenkin kosmetiikkatuotteissa, joiden perimmäinen funktio on ihmisen ulkonäön muokkaamisessa. Mutta kosmetiikkain mainonta muuttuu tullessa kohti 1970-lukua. Enää ei esimerkiksi ehostauduta vain turvallista avioliittoa varten, vaan aletaan korostaa itsensä toteuttamista. Samantyylistä, hyvinkin emotionaalista ”mitä tuote voi tehdä etenkin sinulle” -ajattelua alkaa näkyä

monenlaisten muidenkin tuotteiden televisiomainoksissa.

Etenkin naista alettiin 1960-luvun lopulla esittää hedonistisempaan ja itsenäisempään kuluttajana. Naisten asema muuttui, kun työssäkäynti kodin ulkopuolella lisääntyi. Lisäksi naisliikkeen herättämän keskustelun ja seksuaalisen vapautumisen aikaansaaman yhteiskunnallisen ja kulttuurisen mentaliteetin muutoksen myötä nainen ei ollutkaan vain kodin järjestyksen ”rahaministeri.” Nainen oli yhä enemmän kaupunkimaisen moderni ja liikkuva. Kosmetiikkamainoksiin ilmaantui valokuvamalleja, ja heidän vauhdikkaasta elämäntyylistään tehtiin samaistumiskohde. Naisen representaatiossa käytettiin myös yhä enemmän seksiä.

Pisimmälle tämä vietiin Suomen Shellin supermies-ajattelussa ja supertyttö-tuote-

70. SDP:n tutkimussihteeri ja radion ohjelmaneuoston aktiivijäsen Paavo Lipponen kirjoitti 20.6.1968, jolloin kiista Mainos-TV:n olemassaolosta oli kiivaimmillaan, sosiaalidemokraattisissa lehdissä julkaistussa kiertopääkirjoituksessa otsikolla Hegemonia-TV: ”Tärkeämpää on sittenkin se ohjelma, jota mainosten välissä tarjotaan... Mainos-TV:n ohjelmat ovat valmiiksi naurettuja, joninjoutavia, korkeintaan pinnallisesti kriittisiä.” (Paavo Lipponen (1968), 'Hegemonia-TV', *Suomen Sosiaalidemokraatti* 20.6.1968.

71. 60-luvun televisiomainonnasta ja amerikkalaistumisesta ks. Kortti (2003), 198–228; Jukka Kortti (2005) 'Amerikkalaisen markkinoinnin jalanjäljillä. Television tupakkamainonta ja Suomen sodanjälkeinen amerikkalaistuminen' *Läbiokuva* 2/2005, 5–22; Jukka Kortti (2007) 'On the Cusp of Postwar Modernization: Americanization, International Culture, and Gender Roles in Finnish Commercials, 1955–1975' *Advertising and Society Review* 4/2007. Visa Heinonen & Jukka Kortti & Mika Pantzar (2003) 'Americanization by Blue Jeans – Finnish Experiences During Cold War Era', teoksessa *Sixth European Business History Association Annual Congress*. Helsinki: EBHA 2002 Proceedings cd-rom.

72. Tarkemmin 60-luvun mainonnan kritiikistä ks. Jukka Kortti (2000) 'Kun mainoskatkot eivät olleet itsestään selvyyttä. Televisiomainonnan kritiikki Suomessa 1960-luvulla' *Tiedotustutkimus* 2/2000, 36–57; Kortti (2003), 129–167, 394–397.

73. Näillä 60-lukulaisten poliittisen radikalismien näkyvimmillä nuorilla kyvyillä oli oma ohjelmasarja, jossa keskusteltiin monista maailmanlaajuisista ajankohtaisista asioista vierailijoiden kera. Mainonnan lisäksi keskusteltiin muun muassa eteläisen Amerikan ongelmista, jaetun Saksan ongelmista ja neo-kolonialismista.

74. Klaus Hamén (1968) 'TV-1 esitti: Mainonta Vedenjakajalla' *Mainosuutiset* 4/68, 30.

75. Riitta Jallinoja (1991) *Moderni elämä. Ajankuva ja käytäntö*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 74.

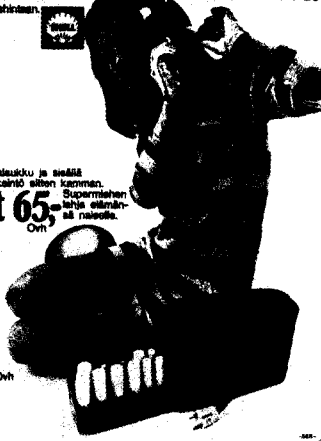
Suuret Supermarkkinat Shellissä

Koko toukokuun ajan ja siten erikoistehostettuna.

Carmen Hieno oikaleuku ja neulä
susan kokainä siten kamman.
lämpörullat 65,- Supermiehen
sita elämä-
nä naiselle.
Ov.

Vilpoistuun
Ja sulla kuvana
keakurumalekin
7,85
Ov.

Kattoteline
26.60
Ov.

Suomen Shell aloitti 1960-luvun lopulla menestyksekkään kampanjoinnin, jonka tuotehenkilöitymänä oli "supertyttöä" esittänyt malli Seija Tyni. Supertyttö oli paitsi objekti, myös itsenäinen, hedonistinenkin malli modernille naiselle. Vuonna 1969 joillakin öljy-yhtiöiden tarjous tuotteilla ei ollut enää paljon tekemistä autoilun kanssa. Myös naisia kohdeltiin öljy-yhtiön kuluttajaryhmänä. Jukka Kortti (2001) 90 vuotta Shellistä. Suomessa vuodesta 1911 Shell, 69.

henkilöitymässä. Malli Seija Tynin esittämä supertyttö oli pääosassa Shellin pitkäikäisessä ja mieliin painuneessa kampanjassa, jossa eräänlainen naispuolinen James Bond seikkaili miesten maailmassa mainostaen bensiinin ohella monenlaisia huoltoasemien oheistuotteita. Mukana oli myös *Batmanista* tuttuja keräilykampanjoita. Supertyttö oli toki objekti, mutta samalla myös hyvin itsenäinen.

Supertytön lukuisat roolit mainoksissa voikin nähdä merkinä uudenaikaisesta subjektiviteetista. Stuart Hallin⁷⁶ mukaan eräs "uuden ajan" rajaviiva kulkee muutoksen objektiivisten ja subjektiivisten ulottuvuuksien välillä. Samalla kun yksilöllinen subjekti on tullut yhä tärkeämmäksi, ovat käsitteet subjektista muuttuneet. Yksilö ei ole enää kokonainen, yhtenäinen minä, vaan fragmentoitunut. Fragmentoitumisella – tai atomisoitumisella – kuvataan usein tämän päivän kulutuskulttuuria. Sen selkeät merkit löytyvät siis kuitenkin jo 60-luvun Suomesta. Itse asiassa Hallkin näkee käännekohdan tapahtuvan vuoden 1968 "kulttuurisessa

vallankumouksessa". Monessa suhteessa se on käännekohtavuosi myös suomalaisessa televisiomainonnassa.⁷⁷

Mainonta populaarikulttuurina ja muiden populaarikulttuurien sulattajana loi monenlaisia malleja – jos ei suoraan arkeen niin ainakin välillisesti. Tuskin kukaan suoraan kuvittelikaan olevansa supermies tai supertyttö, mutta uutta pirstoutuvan identiteetin mentaliteettia mainokset heijastivat ja muokkasivat. Media on erittäin tärkeä identiteettivaranto, josta ammennetaan aineksia "meidän ja muiden" erotteluun. Täytyy kuitenkin muistaa, että mainonta antaa aina valikoidun ja usein vääristyneenkin kuvan todellisuudesta. Vaikka individualismin korostaminen alkoi mainonnassa jo 60-luvulla, on eri asia, muuttuivatko suomalaiset "yksilöllisiksi". Tämä kehitys tapahtui hitaasti ja alkoi näkyä varsinaisesti vasta 1980-luvun nousukaudella ihmisten elämäntavoissa. Tällöin suuret ikäluokatkin saivat mahdollisuuden "jatkaa nuoruuttaan", kun kulttuuri nuortui ja nuoruuden ominaisuudet tulivat keski-ikäkin mittapuuksi.⁷⁸

Suurten ikäluokkien nuoriso oli 1960-luvulla tärkeä mainonnan kohderyhmä, mutta nuoret olivat myös yhteiskunnallisen, kollektiivisuuteen nojaavan liikehdinnän keskiössä. Vaikka uusvasemmistolaisuus ja myöhempi 1970-luvun taistolaisuus perustuivat kollektiivitoiminnalle, oli niissä mukana olleiden yhteiskunnallinen herääminen tärkeältä osaltaan seurausta kuitenkin medioidun modernin maailman mahdollis-

76. Stuart Hall (1992) *Kulttuurin ja politiikan murrok- sia*. Tampere: Vastapaino, 49.

77. Esimerkiksi MTV:n lopettaminen oli äärimmäisen lähellä, "idea" nousi mainonnan tärkeimmäksi käsitteeksi, muihin populaarikulttuureihin viittailun tuli mukaan parodisia piirteitä (esim. villin lännen kuvaston käytön muutos), nopeat leikkaukset ja uudenaikaiset kuvakulmat tulivat mainoselokuvakerrontaan, seksin rohkeampi (vaikkakaan vielä varsin maltillinen verrattuna printtimainontaan) käyttö alkoi, miesten ja naisten vaatemainonta muuttui jne. Tämä näkyi myös yhdessä mainoskampanjassa (Shellin supertarjous-sarja).

78. Terhi-Anna Wilska (2004) 'Ikinuoret? Suuret ikäluokat ja kulutusyhteiskunnan nuortuminen', teoksessa Jani Erola & Terhi-Anna Wilska (toim.) *Yhteiskunnan moottori vai kivireki? Suuret ikäluokat ja 1960-lukulaisuus*. SoPhi 92. Jyväskylä: Minerva Kustannus Oy, 248–249.

tamasta yksilöllisestä tietoisuudesta. Kirjojen, lehtien ja radion lisäksi televisio lisäsi tätä tietoisuutta oleellisesti. Vaikka kulu- tus-, mainonta- ja tavarakulttuuria kritisoi- tiin, siihen myös integroiduttiin. ”Radikaa- leja” esiintyi myös mainoksissa myöhemmin 1970-luvulla.

Ajan ilmiöt – kaupungistuminen, kan- sainvälistyminen ja koulutukseen panosta- minen – koskivat vahvasti myös Suomea. Eurooppaa jälleenrakennettiin ja aikaa luonnehtivat ripeä talouskasvu, hyvinvoin- tiyhteiskuntien rakentaminen sekä moder- nien kulutusyhteiskuntien ja niihin liittyvien joukkokulutusmallien leviäminen. Ihmisten rooli kuluttajina korostui. Uudet tuotteet kuten muovi, televisio, äänilevyt ja transis- toriradiot levisivät. Teknologiset läpimurrot saapuivat mullistamaan ihmisten arkipäivää ja teknologia oli entistä pääomaintensiivi- sempää.

2000-luvun kulutuskulttuuri on saanut alkunsa monessa suhteessa 1960-luvulla, etenkin sen loppupuolella. Silloin olivat jo olemassa, ainakin idean tasolla, monet tä-

män päivän mediavetoisen kuluttamisen ilmiöt. Toisaalta jotkut ihmisten kulutusta- vat muuttuvat hitaasti ja kantavat mukanaan myös traditiota, joita muokataan uusiksi.

Niin sanotun uuden sosiaalishistorian idea siitä, että historian kulku pitää sisällään sekä muutoksia että jatkumoa, sopii myös niin sanotun nykyl historian, etenkin sen ar- jen, tutkimiseen. Nopeasti muuttuva aikam- me, etenkin digitaaliseen kulttuuriin liittyvä teknologinen determinismi, on saanut mo- net yhteiskunta- ja kulttuurintutkijat näke- mään vallankumouksia. Toisaalta ajastamme on löydetty positivistisia metatarinoita, ku- ten individualismin voittokulku, vaikka postmodernisminhan piti nimenomaan ju- listaa tarinoiden kuolemaa. Usein etenkin ihmisten arki muotoutuu toisella tavalla, kuin ylärakenteet, kuten viranomaiset, tuot- tajat ja tutkijatkin, olettavat sen muuttuvan. Analyyttistä historiantutkimusta tarvitaan osoittamaan ennen kaikkea asioiden suh- teet ja kyseenalaistamaan myyttejä – kuten kulutukseen ja mediaan liittyviä. ❀

KAISA HUTTUNEN – MINNA LAMMI

Suomalainen säästäväisyys

Säästäväisyyden puhetavat suomalaisissa kuluttajaelämäkerroissa

Kaisa Huttunen ja Minna Lammi tarkastelevat suomalaisten säästäväisyyteen liittyviä puhetapoja. Millä tavalla suomalaiset rakentavat itsestään säästäväisiä kuluttajia, miten he puhuvat säästäväisyydestään ja mihin tapahtumiin, toimintoihin tai keskusteluihin he liittävät säästäväisyyden? Kuluttajaelämäkerroissa ei niinkään puhuta kulutuksen nautinnoista vaan säästäväisyys on edelleenkin keskeinen suomalainen hyve. Sen merkitys on kuitenkin muuttunut.

■ Säästäväisyyden ihanteella ja säästäväisyyskasvatuksella on ollut Suomessa pitkät perinteet.¹ Visa Heinonen on tarkastellut väitöskirjassaan suomalaisten kotitalousjärjestöjen harjoittamaa kuluttajavalistusta 1900-luvun alusta 1960-luvulle saakka. Hänen mukaansa valistustyötä hallitsivat talonpoikaisyhteiskunnan arvostama säästäväisyyden, ahkeruuden, taloudellisuuden, siisyyden, kunnollisuuden ja omavaraisuuden ihanteet.² Artikkelimme yhtenä pyrkimyksenä on tarkastella, löytyykö vielä nykypäivänä kuluttajaelämäkerroista talonpoikaisia ihanteita korostava eetos vai ovatko talonpoikaiskulttuurin arvot murentuneet ”modernisaatiokehityksen” myötä.³

1. Säästäväisyys oli vielä ennen 1800-lukua uskonnollisyytteen käsite, joka muuntui vähitellen koko yhteiskunnan moraaliseksi selkärangaksi. Irma Sulkunen & Risto Alapuro (1987) 'Raittiusliike ja työväestön järjestäytyminen.' Teoksessa Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius *Kansa liikkeessä*. Helsinki: Kirjayhtymä, 142–152.

2. Visa Heinonen (1998): *Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. Kuluttajaneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

3. Kiitämme arvokkaista kommentteista julkaisun toimittajia, referoitiä, Kumu-seminaarin porukkaa sekä

Suomen katsotaan siirtyneen vähitellen toisen maailmansodan jälkeen moderniksi massakulutussyhteiskunnaksi. Tällöin on usein korostettu massatuotannon ja massakulutuksen läpimurtoa, kaupungistumista, yksityisen kulutuksen kasvua, kodinkoneiden arkipäiväistymistä ja vapaa-ajan lisääntymistä.⁴ Kulutusyhteiskunnan merkkeinä on myös nähty amerikkalaisen populaari- ja nuorisokulttuurin sekä amerikkalaistyyppisen mainonnan leviäminen Suomeen.⁵

Yhdysvaltoja on usein pidetty kulutusyhteiskunnan mallimaana, johon muita kulttuureja on verrattu. Nykyään puhutaan amerikkalaistumisesta, konsumerismista, mcdonaldisaatiosta ja globalisaatiosta. Edellisillä käsitteillä on usein viitattu länsimaissa toisen maailmansodan jälkeen tapahtuneeseen kaupalliseen murrokseen, uusliberalistisen kapitalismin voimistumiseen sekä tietynlaisten amerikkalaisten kulutustapojen ja ihanteiden leviämiseen: usein näissä keskusteluissa on esitetty, että materialistiset ja individualistiset kulutustavat ja ihanteet olisivat alkaneet vääjäämättömästi levitä Yhdysvalloista muuntaen muita kulttuureja amerikkalaisihanteiden mukaisiksi.⁶

erityisesti Minna Autiota, Visa Heinosta, Jaana Lähteenmaata, Riitta Matilaista, Mika Pantzaria ja Päivi Timosta. Kiitämme myös SKS:n kansanrunousarkistoa ja erityisesti Juha Nirrkkoa aineistonkeruuyhteistyöstä. Kaisa Huttunen on kirjoittanut artikkelia Kulutusyhteiskunnan muutos -hankkeen rahoituksella (ks. <http://www.valt.helsinki.fi/blogs/kulutustutkijakoulu/>).

4. Esim. Heinonen (1998) 246–256; Heinonen (2000) 'Näin alkoi "kulutusjuhla". Suomalaisen kulutusyhteiskunnan rakenteistuminen.' Teoksessa Kaarina Hyvönen, Anneli Junto, Pirjo Laaksonen & Päivi Timonen *Hyvää elämää. 90 vuotta suomalaista kuluttajatuhtimusta* (toim.) Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus ja Tilastokeskus; Minna Lammi (2006) *Ett' varttuisi Suomenmaa. Suomalaisen kasvattaminen kulutusyhteiskuntaan kotimaisissa lyhytelokuviissa 1920–1969*. Helsinki: SKS ja SEA.

5. Visa Heinonen (2003) 'Nuoriso mainonnan kohteeksi – kovaa menoa ja meininkiä.' Teoksessa Matti Peltonen, Vesa Kurkela & Visa Heinonen (toim.) *Arkinen kumous. Suomalaisen 60-luvun toinen kuva*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 113–133; Jukka Kortti (2003) *Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit. 60-luvun suomalainen televisiomainonta*. Helsinki: SKS.

6. John Brewer & Frank Trentmann (2006) 'Introduction: Space, Time and Value in Consuming Cultures.' Teoksessa John Brewer & Frank Trentmann, *Consum-*

Kulutuskeskeisyys on perinteisesti liitetty sekä modernin että postmodernin yhteiskunnan ominaispiirteeksi. Yhteiskuntien muutosta käsittelevissä historian tutkimuksissa tarveperustainen kulutus on usein yhdistetty traditionaaliseen yhteiskuntaan ja haluperusteinen kulutus moderniin yhteiskuntaan. Tästä siirtymäajankohdasta on monenlaisia näkemyksiä. Sosiologiassa siirtymä on yleensä paikannettu teollisen yhteiskunnan syntyyn, ja tarve/halu- tai perustarve/luksus-keskustelut ovat liittyneet eri ihmisryhmien kuten sosiaaliluokkien välisten erojen tarkasteluun. Esimerkiksi muotia on tarkasteltu tästä näkökulmasta. Nykyään puhutaan jo runsauden yhteiskunnista ja ylellisyyden arkipäiväistymisestä.⁷

”Aineistolähtöinen tutkimus-aihe”

Emme ole kiinnostuneita nautinnonhakuista kulutuksesta vaan säästäväisyydestä. Tämä johtuu siitä, että keräämissämme kuluttajaelämäkertoissa säästäväisyys nousi nautinnonhakuista kulutusta voimakkaammin esille. Artikkelimme sai alkunsa seminaarista, jonka teema oli Kulutusyhteiskunnan muutos.⁸ Lähdimme syksyllä 2006 yhteistyössä seminaariin osallistuneiden tahojen ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kanssa hankkimaan erilaista muistitietoa-aineistoa kuluttamisesta. Itse keräsimme niin sanottuja kuluttajaelämäkertoja.⁹

SKS:n keräys päättyi 31.5.2007.¹⁰ Saimme yhteensä 53 elämäkertaa. Kirjoituskilpailuun osallistui 37 naista ja 16 miestä. Kirjoittajat olivat eri puolilta Suomea ja heillä oli hyvin erilaisia koulutus- ja työtaustoja. Vanhin kirjoittaja oli syntynyt vuonna 1913 ja nuorin vuonna 1972. Suurin osa oli kuitenkin syntynyt 1920–1940-luvuilla. Elämäkertojen pituus vaihteli puolesta sivusta kuuteenkymmenen sivuun.

Alusta lähtien epäilimme, että tämäntyyppinen kirjoituskilpailu ei motivoi kovin nuoria kirjoittajia. Tämän vuoksi keräsimme myös opiskelijoilta elämäkertoja syksyn 2006 Helsingin yliopiston ja kevään 2007 Avoimen yliopiston kulutussosiologian luennoilla osana kurssisuoritusta. Kirjoitusohjeistus oli sama kuin SKS:n keräyksessä

käytetty, ja opiskelijoilta pyydettiin suostumus elämäkertojen käyttämiseen.

Luennoilla keräsimme kolmelta mieheltä ja 27 naiselta 30 elämäkertaa, joiden pituus oli parista sivusta noin kuuteen sivuun. Keruumenetelmästä johtuen tämä kirjoittajaryhmä oli homogeenisempi kuin SKS:n kyselyyn vastanneiden ryhmä koulutustaus-tansa, nykyisen asumispaikkansa sekä kiinnostustensa suhteen: kirjoittajat olivat tavoittelemassa korkeakoulututkintoa, asuivat pääkaupunkiseudulla ja olivat kiinnostuneita kulutusopinnoista. Suurin osa vastaajista oli syntynyt 1980-luvulla. Vanhin oli syntynyt 1950-luvulla.

Aineisto kokonaisuudessaan¹¹ koostui siis yhteensä 83 elämäkerrasta, joiden kirjoittajista naisia oli 64 ja miehiä 19. Lisäksi 1920-, 1930-, 1940- ja 1980-luvulla syntyneiden kirjoittajien elämäkertoja oli enemmän kuin vastaavasti 1950-, 1960- ja 1970-luvulla syntyneiden.

Kulttuurissa vallitsevat puhettavat säästäväisyydestä

Artikkelin tarkoituksena on tunnistaa Suomessa vakiintuneita puhetapoja¹² säästäväi-

ing Cultures, Global Perspectives: Historical Trajectories, Transnational Exchanges., Oxford ja New York: Berg, 1–17; Frank Trentmann (2006) 'The Modern Genealogy of the Consumer: Meaning, Identities and Political Synapses.' Teoksessa John Brewer & Frank Trentmann (toim.) *Consuming Cultures, Global Perspectives: Historical Trajectories, Transnational Exchanges.* Oxford ja New York: Berg, 19–69.

7. Colin Campbell (1998) 'Consumption and Rhetorics of Need and Want.' *Journal of Design History*, Vol 11, No.3, 238–240.

8. Ks. <http://www.valt.helsinki.fi/blogs/kulutus/>

9. Yhteistyössä SKS:n kanssa kerättiin neljänlaista muistitietoa kuluttamisesta: gramofonimuistoja, asumiin liittyviä muistoja, rahapelaamismuistoja sekä kuluttajaelämäkertoja. Tässä artikkelissa on käytetty viimeksi mainittuja. Ks. kirjoitusohjeistus: <http://www.finlit.fi/kra/keruut/kulutus.htm>.

10. SKS:llä on oma aktiivisista kirjoittajista koostuva ns. vastaajaverkosto, joka koostuu melko iäkkäistä kirjoittajista. Keruihin voi toki osallistua myös vastaajaverkoston ulkopuolisia henkilöitä, ja kyselyt ovat esillä SKS:n kotisivuilla. Markkinoimme SKS:n kirjoituskilpailua myös Helsingin Sanomien Hinta & Laatu -sivulla.

11. Muistitietoa kuluttamisesta, Kuluttajaelämäkertaineisto: saatavilla SKS:stä (aineistositaatit merkitty SKS) sekä opiskelija-aineisto: tutkijoiden hallussa (aineistositaatit merkitty Op).

12. Ks. Pertti Alasuutari (1996) *Toinen tasavalta*. Tampere: Vastapaino, 18–22.

sydestä sekä tarkastella niitä retorisia keinoja, joilla säästäväisyyden hyvettä nykypäivänä perustellaan, puolustetaan tai rikotaan. Lisäksi tavoitteena on pohtia sitä, mihin tapahtumiin, toimintoihin tai keskusteluihin nämä puhutavat nojaavat.

Tarkastelemme säästäväisyyttä kulttuurisen kulutustutkimuksen näkökulmasta. Suuntauksessa kulutus ymmärretään kulttuuriseksi ilmiöksi, joka rakentuu jaetuista merkityksistä ja vuorovaikutussuhteista. Kulttuuri ymmärretään historiallisesti rakentuneena representaatiojärjestelmänä, joka ohjaa ja rajoittaa tapoja, joiden kautta ihmiset tekevät ymmärrettäväksi elämänsä, ilmaisevat itseään, tulkitsevat toisiaan ja käyttävät valtaa. Kulttuuri organisoii ja suuntaa vuorovaikutusta tarinoiden, myyttien, itsensäselvyyksinä pidettyjen luokittelujen ja sosiaalisten käytäntöjen sekä niihin liittyvien arvojen, normien ja valtasuhteiden kautta. Kulttuurisessa suuntauksessa kuluttaja nähdään aktiivisena toimijana, joka vuorovaikutuksessa muiden kanssa ylläpitää, tuottaa, kyseenalaistaa ja muuttaa kulutusta koskevia merkityksiä.¹³

Näemme muistitietoon pohjautuvat elämäkerrat luonteeltaan konstruktivisina.¹⁴ Emme siis tekstien tulkinnassa lähde pohtimaan sitä, onko kirjoittajan kertoma totta tai muistaako hän jonkin asian oikein. Olemme enemmänkin kiinnostuneita siitä, mitä merkityksiä kirjoittamishetkellä liitetään säästäväisyyteen sekä mihin tapahtumiin, toimintoihin tai asioihin säästäväisyys yhdistetään. Kulttuurisessa analyysissä tekstin tuottamis- ja tulkintakontekstit ovat tärkeitä. Elämäkertojen kirjoittajat ovat kirjoittaneet tarinoita, joissa he tulkitsevat nykyyhetken valossa sekä omaa elämänsä että usein myös vanhempiensa, isovanhempiensa, koko kansakunnan tai vaikkapa oman ikäpolvensa kokemuksia. Tutkijan tulkintoihin puolestaan vaikuttaa hänen esiympäryksensä, joka on myös muotoutunut tietysajallisessa, sosiaalisessa ja kulttuurisessa kehityksessä.¹⁵

Sitoudumme aineiston tulkinnassa kulttuurisen kulutustutkimuksen näkemykseen siitä, että tutkijan ei ole mahdollista ”vangita” yksittäisten tekstien kirjoittajien tarkoitta-

tamia merkityksiä eli ymmärtää tekstiä samalla tavalla kuin niiden tuottajat. Pikemminkin tutkijan tehtävänä on analysoida kuinka tekstin tuottajat kertovat kokemuksestaan, mitä asioita he pitävät itsestään selvinä, millaisia ajatuksia tai merkityksiä he kyseenalaistavat ja mitä he eivät edes ota huomioon.¹⁶ Analyysissä on käytetty lähiluvun menetelmiä.¹⁷

Aluksi aineistoa luettiin pohtimalla sitä, mitä kirjoittajat kertovat kulutuksestaan ja kuluttajuudestaan. Lukiessamme kuluttajaelämäkertoja huomasimme kuitenkin pian, että kirjoittajat eivät usein halunneet kertoa kulutuksestaan vaan pikemminkin säästäväisyydestään. Tämä tuotiin esille usein jo elämäkertojen otsikoinneissa: *Suunnitelmallinen, säästäväinen ja omavarainen?*, *Epäkuluttajan elämäkerta*, *Kulutuksen juhlattomuus*, *Suu säkkiä myöten* ja *Arkinen elämä*. Päätimme siis tarkastella kuluttajaelämäkertojen kautta säästäväisyyttä.

Äkkiseltään voitaisiin ajatella, että säästäväisyys on melko yksiselitteinen käsite. Näin ei kuitenkaan ole. Säästäväisyydellä ja säästämällä voidaan tarkoittaa hyvin monenlaisia asioita. Aineistossamme itsensä säästäväiseksi on voinut yhtä hyvin luokitella kirjoittaja, joka ostaa moottoroidun sängyn velaksi, kuin kirjoittaja, joka käy ostamassa merkkitarvike Tallinnasta. Samalla tapaa säästämiseen tai säästäväisyyteen johtaneet syyt on voitu yhdistää niukkoihin aikoihin, omaan kuluttajaluonteeseen tai ympäristöongelmiin.

Aineiston luenta onkin ollut haastavaa siinä mielessä, että tulkitsijana on välillä ollut vaikea sulkea pois omia säästäväisyyteen ja kuluttamiseen liittyviä käsityksiä ja arvostuksia. Tekstejä lukiessa olemme paikoitellen huomanneet paheksuvamme joidenkin kirjoittajien kulutustottumuksia. Kulttuuritutkimuksessa on kirjoitettu paljon itsereflektion tärkeydestä eli siitä, että tutkijan tulee etenkin omaa kulttuuria tutkiesaan pohtia sitoumuksiaan ja omaan ymmärrykseen vaikuttavia tekijöitä.¹⁸

Tiedostamme myös, että tutkijan tulee tulkintoja tehdessään pohtia sekä yhteiskuntapoliittisia että tutkittaviin liittyviä eettisiä kysymyksiä.¹⁹ Säästäväisyys, säästämi-

nen ja kuluttaminen liittyvät aina ajankoh-
taisiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin, min-
kä vuoksi näitä käsitteleviä tutkimuksia
käytetään myös poliittisen päätöksenteon
taustalla. Lisäksi kuluttamiseen liittyy perin-
teisestikin hyvin voimakasta moralisointia.
Etenkin nuoret ovat olleet pitkään tämän
moralisoinnin kohteena.

”Pahoja aikoja”, riskejä ja elämän- kaariodotuksia

Elämäkerroissa kirjoitettiin paljon säästävai-
syyteen kannustavista ajanjaksoista tai uhis-
ta eli säästäväsyyteen johtaneista syistä.
Nämä syyt yhdistettiin joko menneisyyteen,
nykypäivään tai tulevaisuuteen. Kirjoituk-
sissa muisteltiin kirjoittajien omia, heidän
läheistensä tai koko kansakunnan koke-
muksia vaikeista ajanjaksoista sekä maalail-
tiin tulevaisuuden uhkakuvia. Puheet tukeu-
tuivat pitkään jatkuneisiin talousteoreettisiin
keskusteluihin talouden heilahteluista ja ny-
kypäivän riskiyhteiskunta- ja ympäristökes-
kusteluihin sekä elämänkaariajatteluun.

Käsitellessään sotia ja taloudellisia riske-
jä kirjoittajat kertoivat koko kansaa tai suur-
ta osaa kansasta koskettaneista tapahtumis-
ta, jotka olivat pakottaneet säästäväsyyteen.
Tapahtumat kuvattiin sellaisiksi, joihin yksilöillä
itsellään ei ollut vaikutusta. Kirjoit-
tajat kertoivat myös varautuvansa tällaisiin
riskeihin.

Toista maailmansotaa ja sitä seurannutta
pula-aikaa pidetään säästäväsyyden kan-
nalta ilmeisesti merkittävänä ajanjaksona.
Tämän ajan kokeneiden kirjoittajien mu-
kaan sota ja pula-aika pakottivat koko Suo-
mea säästäväsyyteen ja ajanjakso myös
opetti säästäväsyyttä:

Sitä kun on elänyt pula-ajan Suomessa,
aikana jolloin kaikki mahdollinen kierrätet-
tiin niin moneen kertaan kun se vain oli
mahdollista. Silloin kun kaikilla oli pula
kaikesta, silloin ei ollut niin suurta mahdol-
lisuutta tulla kiusatuksi kulutustavarain
suhteen, koska ei ollut kenelläkään parem-
min kuin toisella. (...) Pula-ajan kokemus
löi pysyvän leiman kulutusvietin kupeeseen,
joten nykyajan kuluttamisen jaloa taitoa on
ollut vaikea oppia.²⁰

Muutamit iäkkäät kirjoittajat kertoivat jopa
siitä, että omien vanhempien tai isovan-
hempien kertomukset vaikeista ajoista, ku-
ten suurista nälkävuosista tai 1930-luvun
lamasta, ovat ikään kuin tehneet kirjoittajis-
ta säästäväsii. Se, että säästäväsyyden syyt
liitettiin niinkin kauas kuin 1860-luvun suu-
riin nälkävuosiin, voi johtua suurten nälkä-
vuosien merkityksellisyydestä Suomen his-
toriallisessa tietoisuudessa. Ajanjakso oli
poikkeuksellinen juuri kohtalokkuutensa ja
syvyytensä suhteen. Väestön kuolleisuus
nousi nälän ja sairastuneisuuden vuoksi vii-
sinkertaiseksi verrattuna sitä edeltävään ta-
soon ja köyhyys oli hyvin yleistä ja laaja-
mittaista. Ajanjakso ei ollut kuitenkaan ai-
nutkertainen siinä mielessä, että 1800-luvul-
la toistuvat satomenetykset, nälkä ja kulku-
taudit olivat hyvin yleisiä. Antti Häkkinen
ja Jarmo Peltola ovatkin luonnehtineet
1800-lukua aina 1920-luvulle saakka varsii-
naisiksi riskiyhteiskunnaksi juuri ihmisten
toimeentulon epävarmuuden vuoksi.²¹

1930-luvun ja 1990-luvun lamakausien
aikana köyhyys ei ollut niin laajamittaista

13. Johanna Moisander & Anu Valtonen (2006) *Qualitative Marketing Research: A Cultural Approach*. Sage Publications.; Johanna Moisander (2005) Kulttuurinen kulutustutkimus. *Kulutajatutkimus. Nyt-verkkolehti*. http://project.hkkk.fi/kts/nro1_05.htm [luettu 10.12.2007].

14. Outi Fingerroos & Riina Haanpää (2006) 'Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä.' Teoksessa Outi Fingerroos & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Majja (toim.), *Muistitieto. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 1008. Helsinki: SKS, 32–36.

15. Esim. Moisander & Valtonen (2006), 102–110.

16. Emt., 108.

17. Ks. emt., 114–122. Aineistoa on luettu useaan kertaan ja koodattu kiinnittämällä huomiota esimerkiksi kirjoittajien käyttämiin sananlaskuihin, sananvalintoihin, luokitteluihin ja stereotyyppioihin. Elämäkertoja on tarkasteltu sekä itsenäisinä kertomuksina että yhtenäisenä tekstimassana.

18. Esim. Outi Fingerroos (2003) 'Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa.' *Elore* 2/2003, 10. vuosikerta. http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_03/fin203c.html [luettu 17.12.2007]; Fingerroos & Haanpää (2006), 41; Moisander & Valtonen (2006), 31, 107–110.

19. Mm. Fingerroos & Haanpää (2006), 42–43.

20. SKS 2, nainen, s. 1936.

21. Antti Häkkinen & Jorma Peltola (2005) 'Suomalaisen alaluokan historia. Köyhyys ja työttömyys Suomessa 1860–2000.' Teoksessa Antti Häkkinen, Panu Pulma ja Miika Tervonen (toim.) *Vieraat kulkijat, tutut talot, Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Helsinki: SKS 2005, 41–42, 45–48.

kuin suurina nälkävuosina. Lamakausille oli kuitenkin yhteistä se, että molemmat aiheuttivat hankaluuksia erityisesti sekä velallisille kotitalouksille että niille kotitalouksille, joissa koettiin työttömyyttä.²² Keräämässämme aineistossa 1990-luvun lamasta puhuttiin yllättävän vähän, vaikka kyseisestä ajasta ei ole pitkä aika. Opiskelija-aineiston kohdalla lamapuheen harvinaisuus voi selittyä sillä, että suurin osa näistä kirjoittajista oli tällöin vielä lapsia. Lisäksi lamapuheen harvinaisuus voi selittyä sillä, että koko aineistossa 1950-, 1960- ja 1970-luvuilla syntyneiden eli työkäisten kirjoittajien osuus oli suhteellisesti vähäisintä. Voi myös olla, että emme keruumenetelmistä johtuen tavoittaneet kovin huono-osaisia kuluttajia.

Voimakkaimmat 1990-luvun lamamuistelmät löytyivät muutaman keski-ikäisen ja sitä varttuneemman miehen tarinoista. Nämä miehet olivat joutuneet laman johdosta vaikeuksiin joko yrittäjätaustansa tai vastuutehtäviensä vuoksi. Myös muutaman nuoren aikuisen elämäkerrassa puhuttiin 1990-luvun lamasta. Esimerkiksi 1980-luvulla syntynyt nainen kertoi olleensa ala-asteella "laman ollessa pahimmillaan" ja uskovansa, "että tämä näkyy vielä jollain tavalla" hänen kulutuksessaan. Nainen kertoi sortuneensa joskus teinivuosinaan tuhlailuun, mutta säästävänsä nykyään "pahan päivän varalle".²³ Niin sanottu pahan päivän varalle säästäminen oli yleistä koko aineistossa. Yleensä mitään erityistä syytä tähän ei kerrottu, vaan tätä pidettiin eräänlaisena oman kulutuksen perusperiaatteena. Useat kirjoittajat kertoivat oppineensa tämän ohjeuoran vanhemmiltaan.

Pahojen päivien tai taloudellisten riskien uhka on ollut Suomessa aina läsnä. Sen luonne ja kohdentuminen ovat vain muuttuneet. 1800-luku ja 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä taloudelliset riskit liittyivät sadon suuruuden ja sairastumisepidemioiden kaltaisiin tekijöihin, jotka koskettivat koko yhteiskuntaa. Työnjaon edessä 1900-luvulla taloudelliset riskit kuten työttömyys alkoivat kohdentua tietyille väestö- tai ammattiryhmille.²⁴ Yksittäisten ryhmien epävarmuudesta huolimatta yleinen vaurastumiskehitys loi käsityksen yhteis-

kunnan jatkuvasta edistyksestä. 1990-luvun laman myötä tämä edistyksen käsitys muuttui käsitykseksi taloudellisesta epävarmuudesta ja ennustamattomuudesta.²⁵ Taloudellisten riskien puhe ei kuitenkaan ollut kovin laajamittaista aineistossamme, esimerkiksi ympäristöongelmien puhe oli huomattavasti yleisempää. Voi olla, että tämä johtuu osittain aineiston keräysajankohdasta, jolloin julkinen keskustelu ilmastonmuutoksesta oli talouskeskustelua voimakkaammin esillä.

Henkilökohtaisia vaikeuksia kuvatessaan kirjoittajat kertoivat tapahtumista ja ajanjaksoista, jotka ovat vaikuttaneet omaan taloudelliseen tilanteeseen ja sitä kautta säästäväisyyteen. Ero sotien ja taloudellisten riskien puheeseen oli siinä, että vaikeuksien koettiin koskettaneen enemmänkin itseä tai omaa perhettä eikä koko kansaa. Tällaisia asioita oli esimerkiksi vanhempien kuolema, avioero, sairastuminen tai yksinhuoltajuus. Näitä usein tilapäisiä ja joskus yllättäviäkin vaikeuksia oli kaikissa ikäryhmissä.

Kun kaikki tuntui olevan parhaimmillaan, sai mies villityksen ja alkoi seurustella lastemme ikäisen tytön kanssa.(...) Sairastuin aika vakavasti eron jälkeen. (...) Nyt olen työkyvyttömyyseläkkeellä. Eikä tarvitse kertoa mitä saa pienipalkkainen nainen eläkkeeksi, kun on hoitanut lapsiaan 14 vuotta luottaen, että sitten miehen eläkkeellä elellään. (...) Olen pudonnut takaisin opiskeluaikojen sentinlaskentaan. Taas ihmettelen vessapaperin ja juustoviipaleiden hintoja.²⁶

Henkilökohtaisten vaikeuksien puhe erosi sotien ja taloudellisten riskien puheesta myös siinä, että useat kirjoittajat kertoivat kokeneensa eriarvoisuutta taloudellisen niukkuuden vuoksi. Vielä 1800-luvulla köyhyys ymmärrettiin tyypillisesti koko yhteiskuntaa leimaavaksi piirteeksi, jopa suomalaisen mentaliteetin osaksi. Vähitellen köyhyys alettiin käsittää yhä enemmän sekä yksilön että sosiaaliluokkien ongelmana.²⁷ Esimerkiksi Gia Virkkusen mukaan jo 1930-luvun pula-aikana köyhäinapu merkitsi toi-

seutta, yhteisön silmätikuksi joutumista ja häpeää.²⁸

Kirjoittajat kertoivat myös ajanjaksoista, jolloin oli ikään kuin luonnollisesti niukempaa. Kirjoituksissa etenkin itsenäistyminen, opiskelijaelämä, perheen perustaminen, asuntopöytä maksuaika sekä lasten hankinta koettiin ilman muuta niukemmiksi ajoiksi. Tyypillisesti niukkaa ajanjaksoa uskottiin seuraavan vauraampi ajanjakso.

1900-luvulla psykologiatieteet alkoivat tuottaa tietoa ihmisten iällä mitattavista ”normaaleista” biologis- tai psykologispe- rusteisista kehitystasista tai elämäntilanteista. Viimeaikoina elämäntilanteita on alettu nähdä myös kulttuurisidonnaisina konstruktioina: kulttuuri tarjoaa odotuksia ja normeja siitä, miten asioiden tulisi olla ja mitä ihmisten tulisi tehdä ikänsä perusteella.²⁹ Elämäntilanteita käy ilmi seuraavastakin lainauksesta:

Ensimmäinen suuri harppaus kohti omaa elämää ja itsenäistä kuluttajuutta tapahtui, kun muutin pääkaupunkiseudulle opiskelemaan. Täysipäiväisenä opiskelijana minulla ei tietenkään ollut varsinaisia tuloja, vaan elin opintorahan ja asumistuen turvin. (...) Lüksustuotteisiin ei ollut varaa, eikä niille tuntunut olevan tarvettakaan. (...) Seuraava suuri muutos kuluttajuuttani ajatellen tapahtui heti opiskelun jälkeen, kun pääsin töihin. (...) Kaikki hauskuus loppuu aikanaan, niin tuokin ylellinen elämäntilanteeni. Paluu todellisuuteen tapahtui, kun jatkoin opiskelujani muutama vuosi sitten. (...) Tässä elämäntilanteessa opiskelijaelämä ei ole lainkaan niin yksinkertaista kuin aikaisemmin. Suurin osa kavereistani on ollut jo useita vuosia töissä ja heidän elämänsä on vallan erilaista kuin omani.³⁰

Anthony Giddensin mukaan modernisaatiokehityksen myötä ihmiset ovat alkaneet vapautua perinteisistä elämäntilanteidosta, ja pystyvät tekemään elämäntilanteitaan ja elämäntilanteidensa valintoja.³¹ Tätä giddensiläistä elämäntilanteiden keskustelua on tuotu myös Suomeen.³² Pirjo Nikanderin mukaan 1990-luvun taitteen jälkeen ihmisen elämäntilannetta ja identiteettiä on ollut vaikea mitata pelkän iän perusteella. Yhtenäis-

kulttuurin pirstoutuminen ja laman synnyttämät työelämän rakennemuutokset ovat vähitellen muuttamassa vallitsevaa normatiivista elämäntilanteen käsitettä: työttömyys ja epätyypilliset työsuhteet vaativat esimerkiksi, että ihmiselämään kuuluu elinikäinen oppiminen.³³

Vaikka epätyypilliset elämäntilanteet ja elinikäinen oppiminen ovatkin yleistymässä, edellisen elämäntilanteen kirjoittaja kuvasi uudelleenpaluun opiskeluaikaan hyvin ahdistavana. Muissakin elämäntilanteissa poikkeamiset elämäntilanteen perinteisestä kuluksista kuvattiin pääosin epämieluisiksi. Ympäristössä yhteiskunnassa tapahtuneista rakennemuutoksista huolimatta kulttuurisamme ei olla siis ainakaan vielä ”vapautettu” perinteisistä elämäntilanteidosta.

Elämäntilanteista nuoruuteen on perinteisesti liitetty nautinnonhaluinen ja tuhlailtava kulutus.³⁴ Elämäntilanteiden pohjalta voi-

22. Emt. 55; Jaakko Kiander (2002) '1930-luvun pula-kausi ja 1990-luvun talouskriisi.' Teoksessa Helena Blomberg, Matti Hannikainen & Pauli Kettunen (toim.) *Lamakirja*. Turku: Kirja-Aurora, 58–68.

23. Op 18.

24. Häkkinen & Peltola (2005).

25. Esim. Pauli Kettunen (2002) 'Suunnitelmataloudesta kansalliseen innovaatiojärjestelmään.' Teoksessa Helena Blomberg, Matti Hannikainen & Pauli Kettunen (toim.) *Lamakirja*. Turku: Kirja-Aurora, 40–41.

26. SKS 29, nainen, s. 1952.

27. Mm. Häkkinen & Peltola (2005), 40.

28. Gia Virkkunen (2005) 'Köyhyys ja toimeentulon keinot. 1930-luvun pula-ajan haasteet ja maaseudun naiset.' Teoksessa Antti Häkkinen, Panu Pulma & Miika Tervonen (toim.) *Vieraat kulkijat, tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyiden historiaan Suomessa*. Helsinki: SKS.

29. Mikko Saastamoinen (2000) *Elämäntilanteita, elämäntilanteita ja muisteleminen*. <http://www.uku.fi/~msaastam/elaman.htm> [luettu 10.12.2007].

30. Op 12, nainen, s. 1979.

31. Anthony Giddens (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press; Anthony Giddens (1999) *Runaway World. How Globalization is Reshaping Our Lives*. Lontoo: Profile.

32. Esim. Tommi Hoikkala & J.P. Roos (toim.) (1998) *Elämäntilanteiden politiikka*. Helsinki: Gaudeamus.

33. Pirjo Nikander (1999) 'Elämäntilanteesta elämäntilanteeseen: Iän muuttuva merkitysmaailma.' Teoksessa Ilkka Kangas & Pirjo Nikander (toim.) *Naiset ja ikääntyminen*. Helsinki: Gaudeamus, 29; myös Saastamoinen (2000), 3.

34. Minna Autio (2006) *Kuluttajuuden rakentuminen nuorten kertomuksissa*. Helsinki: SKS, 15–16.

daan jopa sanoa, että nuorille ainakin osittain myös sallitaan se: nuorten tuhlailu esiintyi yhtäaikaaisesti sekä paheksuttavana että ymmärrettävänä ilmiönä. Aineistossamme useat ikääntyneet kirjoittajat muistelivat omaa nuoruuttaan hieman holtittomampana aikana, tai kertoivat säästävönsä rahaa ”kulutusiässä” olevia lapsiaan tai lapsenlapsiaan varten. Myös monet nuoret kirjoittajat perustelivat rahankäyttöään elämänvaiheellaan:

Voisipa jopa sanoa, että olen taantunut rationaalisuuden suhteen kulutuksessani! Itse kuitenkin perustelen tämän itselleni siten, että opiskelijan elämään ”kuuluu” tietty niukkuudessa eläminen – ja toisaalta yhtä erottamattomasti opiskelijan elämään kuuluvat vaikkapa erittäin rentohenkiset laivareissut sekä läpi viikonlopun jatkuvat juhlat.³⁵

Hyvin useissa elämäkerroissa säästäväisyyttä perusteltiin viittaamalla ympäristöongelmiin. Tämä oli mielestämme jokseenkin yllättävää etenkin vanhempien kirjoittajien kohdalla. Kirjoittajat kertoivat ympäristöhuolistaan, ympäristöheräämisestään, ja ennustettiin jopa maailmanlopun tulemistä, kuten esimerkiksi vuonna 1950 syntynyt mies teki kulutuselämäkertansa loppukaaneetissa: ”Mennään ekaluokassa helvettiin koko maapallo tällä kulutuksella ja tuhlauksella”.³⁶

Ennen 1960-lukua syntyneet kirjoittajat olivat erityisen huolestuneita jäteongelmista ja kaatopaikkojen pursuamisesta. Myös ilmasto-ongelmat ja luonnonvarojen ehtyminen mainittiin muutamissa kirjoituksissa. Nuoremmat ikäpolvet eivät niinkään kertooneet mitään erityistä huolestumisen kohdetta, vaan yleisesti jatkuvan kulutuksen nähtiin olevan ekologisesti kestävämpiä ja omaa säästäväisyyttä ja säästäväisyyskäytäntöjä perusteltiin esimerkiksi ympäristöherämisellä:

Kulutustapani ja suhtautumiseni kulutukseen ovat muuttuneet suuresti oikeastaan koko opiskeluajan, eikä syynä ole ollut pelkästään opiskelijaelämään kuuluva

pakollinen ”köyhäily” rahojen ollessa tiukilla vaan pääasiassa syynä on ollut koko ajan kasvanut tietoisuus kulutuskäyt-
täytymisen ja ympäristöongelmien yhteydestä.³⁷

Suomalaiset ”radikaalit” nuorisoliikkeet ovat kiinnittäneet jo 1960-luvulta lähtien huomiota kulutuksen ja ympäristöongelmien välisiin kytköksiin.³⁸ Markkinointi- ja kulutustutkimuksessa niin sanottua vihreää kulutusta on tutkittu 1980-luvulta lähtien. Johanna Moisanderin mukaan näissä tutkimuksissa on usein taustaoletuksena se, että arjen pienillä kulutusvalinnoilla ja teoilla on todellista vaikutusta ympäristön tilaan.³⁹ Tämä on näkynyt hyvin myös kuluttajakasvatuksessa.

Köyhyyden sietäminen ja rahan merkityksen vähättely

Joskus elämässä on vaikeaa tai taloudellisesti niukkaa. Ihmiset silti pärjäävät tai löytävät onnensa muualta kuin taloudellisista asioista. Elämäkerroissa kirjoittajat käänsivät oman elämänsä taloudellisesti niukan ajanjakson usein myönteiseksi asiaksi, ja hyväksyivät tai sietivät taloudellisen niukkuuden erilaisin keinoin.

Elämäkerroista löytyi muutama sellainen tarina, jossa henkilökohtaisten vaikeuksien puhetta löytyi erittäin paljon. Esimerkiksi 1950-luvulla syntyneen miehen kuluttajaelämäkertaa on eräänlainen epäonnisuuden kuvaus. Mies kirjoittaa otsikolla ”Kuluttaja vai selviytyjä” oppineensa jo lapsena säästäväiseksi, sillä isä oli joutunut työttömäksi sahan lopettamisen yhteydessä ja äiti kuoli samoihin aikoihin syöpään. Kirjoittaja koki koko lapsuutensa ajan olevansa eriarvoinen muihin nähden. Aikuistuttuaan kirjoittaja alkoi opiskella, tehdä ahkerasti työtä sekä säästää. Opiskelu palkittiin ja hän siirtyi rakennusalan yrittäjäksi. 1990-luvun laman yhteydessä hän kuitenkin joutui ottamaan velkaa ja koronmaksu muodostui erittäin rankaksi. Mies ei kuitenkaan antanut periksi, vaan haki erikoistumista opiskelemalla ympäristöasioita. Opiskelu johti ympäristöherätyksen lisäksi siihen, että hän sai töitä ympäristöasiantuntijana. Hän ei kuitenkaan

ehtinyt nauttia pitkään taloudellisesti turvalista aikaa, sillä hän sairastui vakavasti ja joutui sairaseläkkeelle. Kirjoittaja kuitenkin käänsi elämäkertansa lopussa epäonnisuutensa voitoksi, sillä raha ei tuonutkaan onnea:

Katsoessani pienen pojan, vaarinsa sellaisenaan hyväksyviin silmiin, ymmärrän, että jos elämäni käännökset olisi menneet muulla tavalla, olisimme molemmat saattaneet jäädä vaille näitä sykähdyttäviä yhteisiä hetkiä. Olin syvällä jossain oman uraputkeni uumenissa, enkä näkemässä pojan kanssa yhteisin silmin, sittenkin kaunista maailmaa ja toivottavasti elämisen arvoista tulevaisuutta. Siinä on tehtävää ja merkitystä yhdelle miehelle ihan riittävästi. Muun tarpeellisen joskus puuttuessa, olen saanut paljon rakkautta ja se on varallisuutta joka vain lisääntyy kuluttaessa.⁴⁰

Myös tilapäisistä taloudellisesti vaikeista ajoista kerrottiin usein kääntämällä ne lopuksi myönteisiksi asioiksi. ”Raha ei tuo onnea” -sanonnan lisäksi käytettiin esimerkiksi sananparsia ”mitään ei voi mukanaan kuitenkaan viedä”, ”ei se ole rikas, jolla on kultaa ja hopeaa, vaan se on rikas, joka vähään tyytyy” tai ”ihminen pärjää loppujen lopuksi vähällä”.

Länsimaisessa ajattelussa rahan pahuuden ja hyvyyden pohdinnalla on kauas ulottuvat juuret. Suomessa uskonto on vahvistanut osaltaan käsitystä rahan pahuudesta. Kati Mikkola on tarkastellut 1800-luvun viimeisiä ja 1900-luvun ensimmäisiä vuosikymmeniä käsittelevää muistitietoineistoa uutuuksien ja modernisaation hyväksymisen näkökulmasta. Mikkolan mukaan säästäväisyys, fyysisen työn tekeminen sekä laiskuuden ja siihen liitetyn herraskaisuuden välttäminen olivat erityisesti talonpojille ja työväelle keskeisiä arvoja sekä selviytymisen että itseymmärryksen kannalta. Mikkolan aineistossa maailman menoa selitettiin pääosin uskonnollisilla perusteluilla, joihin liitettiin toistuvasti ylellisyyden ja rahantuhlauksen tuomitseva teema: maallinen nähtiin turhana ja siksi syntisenä.⁴¹

Niukkuudesta selviäminen voi olla myös

kunnia-asia. Tällaista pärjäämispuhetta löytyi kaikista ikäluokista. Kirjoittajat kertoivat ylpeinä, että olivat selviytyneet jonkin vaikean ajanjakson tai elämänvaiheen läpi säästäväisyydellä. Joskus pärjääminen liittyi koko elämään: oli ollut niukka elämä, mutta omilla oli pärjätty. Seuraavan otteen mieskirjoittaja kertoi itsenäistyneensä 15-vuotiaana, kun hän alkoi maksaa kotiin ruokarahaa. Hän korosti elämäkerrassaan niukkuutta, neuvokkuutta ja varhaista tarvetta tulla itselliseksi:

Olin kuullut tarpeeksi usein, miten ”rikaaksiksi ei tulla suurilla tuloilla vaan pienillä menoilla”, joten parempaa ohjetta en olisi voinut saadakaan – suuria tuloja kun minulla ei ollut. (...) Näillä eväillä meni puolitoista vuotta, sitten sain kiroilun säestyksellä lähteä ”maailmalle”. (...) Kulutusta säänteleviä sananlaskuja en paljon kuullut. Mutta itsenäiseksi opettavia kyllä. (...) Minulle ne ovat merkinneet sitä, etten ole koskaan jättäytynyt toisten antojen tai vippien varaan. (...) Kun olin 17-vuotiaana lakossa Lohjalla, olin neljä päivää syömättä, koska en nuorena henkilönä ollut yhtä vuotta ammattiliiton jäsenenä enkä siten oikeutettu yhteen hernesoppa-ateriaan päivässä työväentalolla, joten sain tulla toimeen itsekseni. (...) Mutta p-auki en ole Lohjan jälkeen ollut. Vähäisissä varoissa kylläkin, mutta ”kerjuun uhkaa” ei ole vastaan tullut. Jos olisi, niin seuraavaksi

35. Op 24, nainen, s. 1983.

36. SKS 37, mies, s. 1950.

37. Op 10, nainen syntynyt 1980-luvulla.

38. Kaisa Huttunen (2005) ”*Kapitalistin aseina kapitalismia vastaan – Suomalaisen radikaalin kuluttajaliikkeen vaiheita*”. Helsingin Yliopisto, Taloustieteidenlaitos, selvityksiä nro 31, 82–91.

39. Johanna Moisander (2001) *Representation of green consumerism: a constructionist critique*. Helsinki: Helsinki school of economics and business administration, Acta universitatis oeconomicae Helsingiensis A-185.

40. SKS 35, mies, s. 1951.

41. Kati Mikkola (2005) Uutuuksien pyhyys ja pahuus. Teoksessa Pekka Laaksonen, Seppo Knuutila & Ulla Piela (toim.) *Kansanetiikka*. Helsinki: SKS, 13, 33–34; Kati Mikkola (2006) ”Modernisaation vastavirrassa. Uutuuksien vastustuksen syitä ja keinoja modernisoituvassa Suomessa.” Teoksessa Hilikka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.) *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Helsinki: SKS.

olisi ollut Kanadan suomalaismiesten ratkaisu: meneminen ”viimeiselle pysäkillle”. Kenenkään niskoille ei pitänyt jäädä.⁴²

Matti Kortteinen lanseerasi palkkatyöläisiä käsittelevässä väitöskirjassaan *Kunnian kenttä* pärjäämisen eetoksen käsitteen, jossa itsellisuuden tavoittelulla on keskeinen osa.⁴³ Myöhemmässä tutkimuksessaan hän löysi tämän saman piirteen myös työttömien taloudellisista selviytymistarinoista.⁴⁴ Näyttää siltä, että tämä pärjäämisen eetos on tyyppillistä myös suomalaisille kuluttajille.

Oma säästäväisyys ja nyky-yhteiskunnan tuhlailevaisuus

Elämäkertoissa kirjoittajat rakensivat omaa säästäväisyyttään myös kohtuullisuuden ja järkevyyden sekä nykymenon paheksunnan puheissa, missä he perustelivat omaa hyveellisyttään ja kritisoivat nykypäivän kulutusyhteiskuntaa. Kaikenikäiset kirjoittajat kertoivat välttävänsä heräteostoksia, ylellisyystavaroita, turhuuksia, turhaa kulutusta, tuhlausta, mielitekoja, shoppailua, kiusauksia, muodin perässä juoksemista ja mainoksien houkutusia. Kirjoittajat eivät halunneet osallistua kulutushysteriaan, turhuuden markkinoille eivätkä kulutusjuhliin. He eivät myöskään olleet kerskakuluttajia, suurkuluttajia, massakuluttajia tai ylikuluttajia vaan ostivat useimmiten vain tarpeeseen, vain välttämätöntä, vain perustarpeita ja vain normaalihyödykkeitä. Puheissa käytettiin yhteiskuntatieteissäkin jo vuosisatoja jatkunutta tarve/halu-jaottelua sekä 1900-luvun kulutuskritiikin retoriikkaa.⁴⁵

Kaikkien ikäryhmien kuluttajaelämäkertoissa kerrottiin omasta järkevyydestä ja kohtuullisuudesta erittäin runsaasti. Rahan säästämisen lisäksi puhe kohtuullisuudesta ja järkevyydestä kietoutui myös ympäristön säästämiseen.

Etenkin sota- ja pula-ajan kokeneet kirjoittajat kertoivat oppineensa säästäväisiksi kuluttajiksi vaikeiden aikojen opettamina. Usein kirjoittajat etsivät syytä säästäväisyyteensä myös niin sanotusta kuluttajaluonteestaan, jonka he uskoivat muovautuneen jo varhaislapsuudessa. Esimerkiksi vuonna 1944 syntynyt nainen kertoi olleensa aina

säästäväinen ja säästäväisyyden olevan osa persoonallisuuttansa.⁴⁶ Hänen elämäkertansa kuitenkin näyttäytyi meille tulkitsijoille melko yltäkylläisenä: lapsuudenajan puutekokemusten lisäksi siitä löytyi paljon matkustelua, kutsuja, sisustusten uusimisia, kesämökki, useita autoja ja jopa moottoroidujen sänkyjen ostaminen velaksi. Kirjoittaja pohti itsekkin elämäkerrassaan omien kulutustottumuksiensa muuttumista ja päätyi siihen, että muutos johtui sekä varallisuuden kasvusta että maailman muuttumisesta. Silti kirjoittaja määritteli itsensä säästäväiseksi. Säästävyys voikin merkitä sitä, että eletään oman tulotason raameissa eikä yli varojen – toisin sanoen nyky-yhteiskunnan taloudellisuusideaalien mukaisesti.

Osa etenkin nuoremista kirjoittajista rikkoi kohtuullisuuden ja järkevyyden puhetta kertomalla olevansa välillä säästäväisiä ja välillä tuhlaavaisia. Säästäväisyyden ei siis välttämättä katsottu leimaavan koko ihmisen persoonallisuutta:

Minulla on selkeästi on- ja off-kaudet.

On-kauden aikana saatan ostella surutta esimerkiksi vaatteita ja tavaroita rahan menosta välittämättä. Poden toki huonoa omaatuntoa ja välillä jopa salailen hankintojani mieheltäni. En kuitenkaan pidä vaateshoppailusta, vaan kauppaan menen yleensä aina ostamaan jotain tiettyä tarvitsemaani artikkelia. On-kauden aikana näitä tarpeita tuntuu vain löytyvän. (...) Off-kauden aikana kierrän kaupat kaukaa, enkä edes ajattele mitä voisin tarvita. Silloin tyydytystä tuo säästetty raha ja puhdas omatunto. Koen itseni välillä jopa hyveelliseksi, kun pidättäydyn turhasta kuluttamisesta.⁴⁷

Kuten lainauksesta käy ilmi, kirjoittajat kertoivat kokevansa tuhlaillukausista tai turhasta kulutuksesta (kuitenkin) syyllisyyttä. Vaikka nykypäivän shoppailukertomuksissa ja nuorten kuluttajatarinoissa voidaan jo puhua kulutuksen nautinnoista, niin puritaanisen, järkevän ja harkitsevan kuluttajan ihanne näkyy niissä vielä sortumis- ja heräteostosmetaforina⁴⁸ ja tarveperusteluina.

Colin Campbellin mukaan kulutuksesta

käyty akateeminen ja yleinen keskustelu on asettunut kahden diskurssin ympärille: puritanismin innoittaman tarvediskurssin ja romantismin innoittaman haludiskurssin. Kuluttajilla on tapana perustella ja järjeistää omaa toimintaansa, ja he käyttävät tässä tarve/halu -erotteluja. Kuluttajat ymmärtävät sekä näiden diskurssien väliset erot että sen, että tarvediskurssi on edelleenkin hyväksytympi kuin haludiskurssi. Tämän vuoksi kuluttajat pyrkivät legitimoimaan sekä itselleen että muille etenkin sellaista kuluttamista, joka on "saanut alkunsa" halusta.⁴⁹

Etenkin ennen 1960-lukua syntyneiden kirjoittajien elämäkerroissa löytyi melko paljon puhetta, jossa tuomittiin nykyajan rahan ja materian tuhlaus sekä kritisoitiin kulutukseen perustuvaa talousjärjestelmää. Iäkkäät kirjoittajat kertoivat kokeneensa sodan jälkeisen kulutuksen lisääntymisen jollain lailla hirvittävänä:

Minä joka olen nähnyt ja kokenut sota-ajan puutteen ja niukuuden, kuullut vanhemiltani nälkävuosista. Vaikka ne ajat ovat kaukana takanapäin, niin minua hirvittää tämä nykyajan ihmisten kulutus ja tuhlaus. Tuhlataan ruuassa, heitetään paljon ruokaa hukkaan, pukeutumisessa, huonekalujen ostossa ja rakentamisessa. Kaikki tämä hirvittää, en voi käsittää. Olenko minä sitten joku "kehityksestä" vajavaiseksi jäänyt, kun en osaa kuluttaa? En karehdi ketään jos toisilla on millä "mällätä", mutta hirvittää se tuhlaus ja kulutus. (...) 1970-luvulla oli yleinen kehoitus ja toivomus ja käskettiin ihmisiä ostamaan ja kuluttamaan kovasti, että työtä riittäisi työn tekijöille tehtaissa. (...) Mutta riittäisikö minun rahani tällaiseen kulutukseen? Ei. (...) Kaatopaikat pursuaa tällä hetkellä kulutuksen ja tuhlauksen vuoksi.⁵⁰

Kaikki kirjoittajat eivät siis pitäneet modernin massakulutussyhteiskunnan nousua ai-noastaan myönteisenä asiana. Useissa vanhempien ihmisten kirjoituksissa paheksuttiin erityisesti sitä, että kansalaisia oli valtiiovallan taholta kehoitettu lisäämään kulu-tusta. Viimeistään 1960-luvulla suomalaisen

talouspolitiikan painopiste siirtyikin talous-kasvun kiihdyttämiseen kuluttajakysyntää lisäämällä.⁵¹

Nykymenon paheksunta ei ole mikään uusi ilmiö. Vanhemmat sukupolvet ovat kautta aikojen paheksuneet nuorempia sukupolvia sekä vastustaneet muutoksia. Esimerkiksi kirjassa *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960* tarkastellaan sitä, miten uudistukset ovat kohdanneet kansalaisten vastusta ja kuinka turvaa on haettu vanhoista ajattelu- ja toimintamalleista.⁵² Myös Eija Stark on löytänyt omasta agraariköyhyyttä kokeneiden suomalaisten kirjoittajien kertomuksista koostuvasta aineistostaan samanlaista kulutuspaheksuntaa.

Paheksuminen ei kuitenkaan tarkoita sitä, että enää nykypäivänä näiden vanhempien ihmisten kulutustottumukset poikkeaisivat kovinkaan paljon muun väestön kulutustottumuksista, vaan pikemminkin agraariyhteiskunnan ja hyvinvointiyhteiskunnan välisestä jännitteestä.⁵³

Kuinka säästäväisyyttä tulisi harjoittaa?

Kirjoittajat kertoivat elämäkerroissaan runsaasti omasta säästäväisyyden harjoittamisestaan. Säästäväisyyteen oli pyritty olemalla omavaraisia, tekemällä itse, välttämällä

42. SKS 19, mies, s. 1930-luvulla.

43. Matti Kortteinen (1992) *Kunnian kenttä: suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Helsinki: Hanki ja jää.

44. Matti Kortteinen & Hannu Tuomikoski (1998) *Työtön, tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä*. Helsinki: Tammi, 162–165.

45. Ks. esim. Campbell (1998); Kaj Ilmonen (2007) *Johan on markkinat, kulutuksen sosiologista tarkastelua*. Tampere: Vastapaino, 362 – 385; Trentmann (2006), 24–31.

46. SKS 15, nainen, s. 1944.

47. Op 3, syntynyt 1970-luvulla.

48. Autio (2006), 100–106; Turo-Kimmo Lehtonen (1999) *Rahan vallassa. Ostoksilla käyminen ja markkinatalouden arki*. Helsinki: Tutkijaliitto, 203–214.

49. Campbell (1998), 235–238, 241–244.

50. SKS 8, nainen, s. 1921.

51. Esim. Heinonen (1998), 241–256.

52. Hilkka Helsti, Laura Stark & Saara Tuomaala (toim.) (2006). *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Helsinki: SKS.

53. Eija Stark (2002) 'Agraariköyhyyden muistot nykyhetkessä.' *Yhteiskuntapolitiikka* 67 (6): 513–522.

velkaa, tallettamalla rahaa, eräänlaisella hyödykkeiden säästämällä sekä taloudellisella laskelmoinnilla. Kirjoittajat muistelivat myös niitä sananlaskuja, joilla järkevää taloudenhoitoa oli opetettu kotona. Useille vanhemmille kirjoittajille tuttuja olivat muun muassa sanonnat: ”kun kesällä jalka kapsaa, niin talvella suu napsaa”, ”kun on paikka paikan päällä, niin on markka markan päällä” ja ”velka on veli otettaessa, veljenpoika maksettaessa”. 1970-luvulla ja sen jälkeen syntyneille kirjoittajille tutumpia sananlaskuja oli enää: ”ei halvalla hyvää saa” ja ”ei voi elää yli varojensa” ja ”pitää aina olla jotain pahan päivän varalle”.

Sananlaskujen lisäksi säästäväisyyteen on opetettu kuluttajavalituksella. Ennen toista maailmansotaa osuuskauppaliikkeet ja naisten kotitalousjärjestöt toteuttivat tätä tehtävää. Kansalaisia opastettiin ostamaan käteisellä, hoitamaan ja kunnostamaan tavaroita ja käyttämään ruoka-aineita säästävää, säilömään, kasvattamaan vihanneksia sekä keräämään marjoja ja sienä. ⁵⁴ Vasta vähitellen toisen maailmansodan jälkeen valtio tuli kolmannen sektorin järjestöjen rinnalle ohjaamaan ja koordinoimaan kuluttajakasvatusta.

Itse tekemisen ja omavaraisuuden puhetta löytyi etenkin ennen 1960-lukua syntyneiden elämäkerroista, minkä jälkeen puhe oli enää hyvin harvinaista. Kirjoittajat kertoivat maatalouden harjoittamisesta, puutarhan pidosta, sienestyksestä, metsästyksestä, kalastuksesta, säilömisestä, ruuanlaitosta, ompelusta ja talon rakentamisesta. Pääasiallisesti nämä toimet liitettiin rahan säästämiseen.

Sieltä maaseudun luonnosta löytyi leikkeihin tarvikkeita: käpyjä, kiviä, kukkia ym. (...) Itse valmistimme paperinukkeja ja niille vaatteita. (...) Myös vanhempien esimerkki oli tässä suhteessa kannustavaa, koska lapsuudenkodissani oli kaikki hyvin pitkälti omavaraista. (...) Äiti ompeli meille lapsille vaatteet useimmiten itse ja kannusti meidänkin tekemään käsitöitä. (...) Tällaisessa kodissa kasvaneena opin ”tarkan markan tytöksi” jo pienestä pitäen. ⁵⁵

Kuitenkin etenkin omavaraisuudesta ja joskus myös itse tekemisestä puhuttiin vanhempienkin kirjoittajien elämäkerroissa lähinnä menneessä muodossa, tietyn aikakauden kuten lapsuuden ja pula-ajan toimina. Tämä selittyy osittain kaupungistumisella. Se, että nuorempien kirjoittajien elämäkerroista puuttuu lähes täysin itse tekemisen ja omavaraisuuden puheet, voi myös johtua siitä, että suurin osa nuorten kirjoituksista oli kerätty pääkaupunkiseudulla asuvilta opiskelijoilta. Puheen puute voi johtua myös siitä, että omavaraisuudella ja itse tekemisellä ei katsota enää olevan suurtakaan taloudellista merkitystä: halvemmalla saa kaupoista. Tämän vuoksi ompelun, ruuanlaiton ja sienestyksen kaltaiset toiminnot voidaan nykypäivänä mieltää lähinnä harastukseksi, eikä niistä siksi kerrota kuluuselämäkerroissa.

Säästäväisyys liitettiin kuluttajaelämäkerroissa myös velkaantumisen välttämiseen. Kirjoittajat kertoivat karttavansa pankkilainan ja kulutusluoton ottoa, osamaksukauppaa sekä luottokorttien käyttöä. Useimmista kirjoituksista kyse on nimenomaan välttämisestä eikä totaalisesta velattomuudesta, sillä monet kertoivat kuitenkin ”sortuneensa” ottamaan velkaa. Velkaa on kuitenkin opittu välttämään joko kirjoittajien omien ikävien kokemusten kuten velanmaksuaikojen niukkuuden tai kansakunnan karvaiden kokemusten kuten lama-aikojen vuoksi. Jotkut iäkkäät kirjoittajat yhdistivät oman velan välttämisen jopa vanhempien 1930-luvun lamaan ja konkurssiaaltokokemuksiin. Monille ikääntyneimmille velan välttäminen liittyi vanhempien opetuksiin:

En osaa puhua kulutuksesta kun, kerta kaikkiaan olen kulutusta vastaan ja olen säästäväinen. Kun on säästäväinen niin säästyy velkaantumiselta josta kotonani aina varotettiin, ettei velkaa pitäisi ottaa. Vanhempani ei velkaa ottaneet paitsi oli kyllä pitkäaikainen asutuslaina. Äiti sanoi, että ”velka on veli ottaessa, veljenpoika maksaessa”. ⁵⁶

Aineistossamme ennen toista maailmansotaa syntyneet kirjoittajat suhtautuivat ve-

lanottoon kaikista kielteisimmän. Vanhempien kirjoittajien jyrkkä suhtautuminen velkaan voi johtua osittain siitä, että 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä suomalaiset osuuskauppaliikkeet harjoittivat hyvin voimakasta velkavalistusta. Osuusliikkeissäkin velkakauppa alkoi saada laajamittaisempaa hyväksyntää 1950-luvulta lähtien.⁵⁷ Vaikka velattomuus oli usein vanhemmilla ihmisillä periaatteena, niin kertomuksista ilmeni, että asuntojen, autojen ja kesämökien hankintaan oli otettu velkaa. Nämä eivät kuuluneetkaan moralisoitavan velaksi ostamisen piiriin vaan lähinnä paheksuttiin kulutusluoton käyttöä.

Nuorempien ikäluokkien elämäkerroista näkyi, että suhtautuminen velanottoon oli vanhempia ikäluokkia myönteisempää: velkaa voitiin ottaa, jos se kyettiin hoitamaan. Varojen mukaan eläminen korostui aineistossamme:

Yhteenvedon omaista kulutuksestani voidaan todeta, että tämänhetkinen kuluttaminen opiskeluaikana on hyvin säästäväistä, laskelmoitua ja harkittua. (...) Yleisesti en suosi kulutuksessa ylenpalttista lainanottoa vaan elän periaatteella "se mikä tienataan, voidaan kuluttaa".⁵⁸

Nykyään puhutaan paljon nuorten ylivelkaantumisesta. Aineistossamme yhtä poikkeusta lukuun ottamatta nuoret tai nuoret aikuiset eivät kuitenkaan kertoneet ylivelkaantumisestaan. Tämäkin kirjoittajan tilanne oli jo korjaantunut. Aineistomme ei kuitenkaan ole edustava otos suomalaisista. Velkaantumispuhetta olisi voitu löytää enemmän esimerkiksi työttömien nuorten kertomuksista.

Kuluttajaelämäkerroissa säästäväisyys liitettiin melko harvoin varsinaiseen "rahan säästämiseen" eli rahan tallettamiseen myöhempää käyttötarkoitusta varten. Kirjoittajat kertoivat kuitenkin jonkin verran lapsuuden viikkorahojen tai työpalkkojen säästämistä. Usein etenkin vanhemmat kirjoittajat kuvasivat tämän yhteydessä sitä, että lapsuudenkodissa mitään ei saanut helpolla. Puheessa rahan tallettamisesta kuvattiin myös omaa kuluttajaluonnetta tai sen muu-

tosta. Esimerkiksi vuonna 1972 syntynyt mies kertoi elämäkerrassaan tarinan, jossa lapsuudenajan säästäväisyydestä siirryttiin nuoruudenajan tuhlausvuosien kautta takaisin järkevämpään ja säästäväisempään elämään. Tässä viimeisessä vaiheessa rahaa säästettiin jopa tulevaa eläkeikää varten:

Lapsuusvuodet menivät säästöpossuun rahoja kerätessä ja niitä Roope Ankan tapaan siisteihin pinoihin pinottaessa. Saadessani ajokortin ja kulutuskiusausten kasvaessa alkoi myös rahantarve voimakkaasti kasvaa. (...) Kulutin huomattavasti enemmän kuin varsinaiset tuloni ovat. (...) Viimein taloudellinen tilanne alkaakin olla jo kohdallaan, rahat riittävät jo kuun loppuun asti. Iän myötä kulutukseni on keskittynyt vapaa-ajan vieton rahoittamiseen sijasta normaaleihin kodin hankintoihin, matkailuun ja jopa eläkesäästämiseen. Pidän avopuolisoni kanssa erillistä säästötiliä, johon kerrytetään rahaa matkoja ym. hankintoja varten.⁵⁹

Minna Autio⁶⁰ on löytänyt nuorten kertomuksista vastaavanlaisia kasvu- ja murroskertomuksia. Näissäkin nuorten kuluttajatarinoissa kuluttajuus oli voinut muuntua useamman kerran säästäväisyyden ja tuhlaamisen välillä.

Kirjoittajat kertoivat säästäneensä rahaa muun muassa asuntoihin ja lomamatkoihin. Rahaa oli talletettu myös muuten vaan "pahan päivän varalle" tai "yllättäviä menoja varten". Tällä voitiin tarkoittaa joko sitä, että palkkatiliä ei ollut käytetty kokonaan, tai erillisen säästötilin käyttöä. Esimerkiksi seuraavassa nuori nainen kuvaa toisaalta tuhlailevaisuuttaan ja toisaalta säästäväisyyt-

54. Heinonen (1998); ks. myös Lammi (2006).

55. SKS 20, nainen, s. 1928.

56. SKS 8, nainen, s. 1921.

57. Visa Heinonen & Kaisa Huttunen (2005) 'E-osuuskauppaliike kuluttajan asialla.' Teoksessa Minna Sarantola-Weiss, Irma Savolainen, Anna Finnilä, Marcus Haga, Elina Kallio, Kristiina Lapinleimu-Assmann, Eva Packalen, Sauli Seppälä ja Leena Sipponen (toim.) *Kulman takana Elanto*. Helsinki: Helsingin kaupungin museo, 58, 63.

58. Op 27, mies, s. 1983.

59. SKS 47, mies, s. 1972.

60. Autio (2006), 107–115.

tään kertomalla rahankäytön organisoimisestaan seuraavanlaisesti:

Tänä päivänä kuluttajana olen toisaalta pihi, mutta toisaalta tuhlaileva. (...) Voin aivan huoletta maksaa, vaikka olenkin köyhä opiskelija, 100 euroa t-paidasta, 150 euroa kaulaliinasta tai 300 euroa takista. (...) Ostin kesällä 2006 omistusasunnon, jonka hankkimista olin miettinyt noin vuoden verran. Olin myös säästänyt jonkin aikaa tililleni rahaa 500e/kk ja lisäksi kaikkea ylimääräistä. (...) Tällä hetkellä työskenteleen osa-aikaisena pankissa ja näen joka päivä jos jonkinmoista kuluttajaa: on velallista, rikasta, koditonta, narkkaria, opiskelijaa sekä perheenäitejä ja -isejä nostamassa tileiltään viimeisiä pennosia. Loppujen lopuksi olen aika varovainen kuluttaja, en koskaan voisi antaa tilini mennä miinukselle, en koskaan voisi kuvitella, että minulla olisi rahaa vain 2,80 euroa. Huolehdin aina, että tililläni on rahaa kun lainanlyhennykset ja vastike menevät, pidän myös säästötiliä, jos joskus tulee yllättäviä menoja ja vielä kolmattakin tilii, johon en saa koskea.⁶¹

Tämä nuori nainen kertoi elämäkerrassaan poikkeuksellisen paljon merkivaatteiden ostamisesta ja ainakin meidän tulkitsijoiden mielestä runsaasta rahankäytöstä. Kirjoituksesta ilmenee kuitenkin hyvin se, että nuorten reippaastakaan kuluttamisesta ei voida automaattisesti johtaa yhteyksiä ylivelkaantumiseen tai taloudelliseen holtittomuuteen. Tälle nuorelle naiselle on kunnia-asia hoitaa talousasiansa hyvin. Se, että nainen määrittelee itsensä köyhäksi opiskelijaksi voi johtua joko kirjoittajan huumorintajusta tai sitten elämäkaaridiskurssin hallitsevuudesta – opiskeluaikaan kuuluu niukka elämä.

Elämäkerroissa tuli selkeästi esiin puhe hyödykkeiden säästämisestä tai kestävyyydestä. Puhe koostui tavaran haaskaamisen välttämisestä, uuden ostamisen välttämisestä, laadun ja pitkä-ikäisyyden arvostamisesta, paikkaamisesta ja korjaamisesta sekä kierrättämisestä. Päämääränä oli sekä rahan että ympäristön säästäminen.

Pitää panna suu säkkiä myöre. Ku pesöö paikkaa, niin kestää monta aikaa. Nämon ollu mulle aiva ittestänsä seleviä asiota mukulasta asti. (...) Vaattehet parsittihin ja paikattihin näin ne kesti kauvemmin. (...) Vaikka rahaa olis enämpiki käyttää, en käytä sitä sen enempää. Silloin ku ostaa, niin ostaa hyvää, se kestää ja pitää pintansa. (...) Asia ei yhtää oo sen kummee jos syksyn kevään ostaa aina uuret vaattehet ku vanahat on aiva hyvät. Se maharotoon mainostaminen ja hysteria, tavaraa on niin jotta siihen tukehtuu. Ihmiset ostaa vaikkei tarvitisikkaa. (...) Kierrätän vanahat vaattehet, tekstiilit matonkuteeksi taikka lumpuuksi. (...) Jos yhteeskunta pysyy pystys vain tarpehettomalla kuluttamisella. Ostamisella ja entisen pois heittämisellä. Ketä hyöryttää se ulukolaanen krääsä jota kaupoo on joka paikka pullollansa? Jos ostamisesta ja kaupoo kulukemisesta tuloo ihmisille suurin harrastus, mitä seuraavaiksi? (...) En tiä oonko mä Suomen talouren kasvun jarru ku mullon muitaki harrastuksia ku kuluttaminen.⁶²

Edellisessä kirjoituksessa hyödykkeen säästämispuhe liittyi voimakkaasti kohtuullisuuden ja järkevyyden sekä nykymenon pakeksunnan puheisiin. Sota- ja pula-ajan kokeneet kirjoittajat yhdistävät tämän hyödykkeiden säästämisestä usein myös sotien ja taloudellisten riskien puheisiin. Kirjoittajat kertoivat välttävänsä erityisesti ruuan tai tavaran haaskaamista, sillä tapa on jäänyt sota- ja pula-ajoista ”päälle”. Lisäksi iäkkäille kirjoittajille tavaroiden huoltaminen oli tuttua. Nuoremmat ikäpolvet eivät juuri kertonut korjaavansa tai paikkaavansa tavaroita, mikä voi johtua taitojen, välineiden ja tilojen puutteesta tai sitten siitä, että nykypäivänä uuden ostaminen voi tulla edullisemmaksi. Kunnostus ja käsityöt voidaan myös mieltää lähinnä harrastuksiksi. Sen sijaan nuoremmat kirjoittajat kertoivat pyrkimyksistään ostaa laatua ja kierrättää:

Kestokulutushyödykkeissä pyrin selvittämään parhaan valmistajan merkin, jotta voisin sijoittaa rahani hyvään tuotteeseen mahdollisimman pitkäaikaista käyttöä

varten. Vaikka tällainen tuote on usein kalliimpi kuin monet muut vastaavat tuotteet, on se silti usein säästäväisyyttä, sillä hyvä tuote kestää kauemmin ja kuluttaa vähemmän, ja on näin ollen edullisempi käytössä. (...) Kuluttajana haluaisin oppia vielä paremmin kierrättämään. Hyvää, täysin käyttökelpoista tavaraa joutuu liian paljon kaatopaikalle turhaan, kun niille hyvinkin voisi löytyä käyttöä jossakin toisessa perheessä.⁶³

Kaikenikäisten kirjoittajien elämäkerroista löytyi runsaasti talouspuhetta, jossa kerrottiin laskelmoinnista, optimoinnista, hinta/laatu vertailuista, alennusten hyödyntämisestä ja etukorttien käytöstä. Näillä puheilla kirjoittajat rakentavat itsestään taloudellisesti järkeviä kuluttajia:

Silmälasini on Bossin ajattomat. Ostin ne Tallinnasta – sikäläisestä Intrusta koska ne olivat siellä paljon huokeammat. (...) Ikäni puolesta kulustottumukseni ovat täysin toisenlaiset kuin jollakin 20-vuotiaalla. En osta mitään roskaa ja enkä tuhlaa rahojani turhuuksiin. Jos ostan jotain mitä en oikeasti tarvitse, niin yleensä se on sellaista mikä säilyttää arvonsa – esim. antiikkiposliini jne. (...) Kukkaroni on täynnä erilaisia kortteja. Niistä hyötyy kuitenkin joskus hyvinkin paljon. Esim. viime joulun vietin Tallinnassa Scandic Palace hotellissa ja maksoin vain 65 euroa /vrk normaalin 145 euron asemasta.⁶⁴

Daniel Millerin mukaan ”kuluttamalla säästäminen” voi olla joillekin jopa kuluttamisen keskeinen päämäärä. Kuluttajan ei tarvitse olla edes kovinkaan hinta- ja laatu tietoinen, vaan tunne siitä, että on tehnyt hyvät kaupat riittää.⁶⁵ Rahaa voidaan kokea säästyvän jos ostetaan mahdollisimman paljon tavaraa mahdollisimman halvalla. Säästää voidaan myös ostamalla laatua. Useiden kirjoittajien kulutusmotto olikin ”ei halvalla hyvää saa”.

Mika Pantzarin ja Visa Heinosen mukaan 1960-luvulta lähtien suomalaista kuluttajavalistusta alkoi leimata ekonomismi, ja kuluttajat alettiin nähdä tarpeensa tuntevina ja

aktiivisina yksilöinä. Heidän mukaansa huomion kiinnittäminen esimerkiksi hintoihin leimaa tällaista ajattelua.⁶⁶ Elämäkertojen perusteella näyttääkin siltä, että myös useat kuluttajat ovat omaksuneet tämän hyötyään maksimoivan ja kustannuksiaan minimoivan kuluttajan ihanteen.

Säästäväisyys on hyve

Nyky-yhteiskunnan piirteinä pidetään kulutuskeskeisyyttä. Myös hedonistinen, nautinnonhakuinen kulutus on liitetty tähän aikaan. Elämäkertojen kirjoittajat eivät kuitenkaan juurikaan nähneet itseään materialistisina tai individualistisina hedonisteina, vaan halusivat korostaa omaa säästäväisyyttään. Colin Campbellin mukaan kulutushyödykkeiden lisääntyminen tai arkipäiväistyminen ei ole merkinnyt sitä, että ihmiset olisivat automaattisesti siirtyneet tarveperusteisesta kulutuksesta haluperusteiseen kulutukseen. Kulutusmahdollisuuksien lisääntyminen on myös johtanut siihen, että kuluttajien on pakko tehdä kulutusvalintoja.⁶⁷

Siitä huolimatta, että yksittäisissä kuluttajaelämäkerroissa pystyttiin kertomaan myös kulutuksen nautinnoista, suomalaiset kuluttajat pitivät edelleen säästäväisyyttä keskeisenä hyveenään. Säästäväisyyden käsite on kuitenkin muuttunut ajan saatossa. Visa Heinosen talonpoikaisen eetosken käsite yhdisti säästäväisyyden muihin agraariin arvoihin kuten omavaraisuuteen ja itse tekemiseen.⁶⁸ Nuorten kertomuksissa omavaraisuutta ja itse tekemistä ei korostettu, ja iäkkäämmätkin kirjoittajat liittivät nämä toimet lähinnä menneisyyteen. Näyttääkin siltä, että talonpoikaisen etiikan mukaiset arvot olisivat väistymässä. Ekonomistinen kuluttajaihanne, jossa säästäväisyys liittyy

61. Op 9, nainen, s. 1986.

62. SKS 14, nainen, s. 1942.

63. Op 29, nainen, s. 1980.

64. SKS 10, mies, s. 1957.

65. Daniel Miller (1998) *A Theory of Shopping*. Cambridge: Polity Press, 49–62.

66. Mika Pantzar & Visa Heinonen (1998) *Kuluttajapolitiikan uudet haasteet*. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, Keskustelualoitteita 26, 9.

67. Campbell (1998), 240–244.

68. Heinonen (1998).

taloudellisten hyötyjen maksimointiin ja kustannusten minimointiin, on puolestaan voimissaan. Kaikenikäiset kuluttajat kertoivat vertailevansa hintoja, ostavansa alennuksista ja hyödyntävänsä etukortteja. Myös suhtautuminen velkaan on muuttunut – sitä voidaan ottaa, jos sen käyttö hallitaan.

Säästäväisyys liitettiin hyvin usein myös ympäristöongelmiin. Omien kulutuskäytäntöjen liittäminen ympäristöasioihin oli yleistä kaikenikäisille kirjoittajille. Tulkinnoissa täytyy kuitenkin ottaa huomioon aineiston keräämisajankohta: viime vuosina vilkastunut ympäristökeskustelu, etenkin ilmastonmuutoskeskustelu on vaikuttanut varmasti

kirjoitusten sisältöön. On hyvin todennäköistä, että jos pula-ajan ja sota-ajan kokeneita ihmisiä olisi pyydetty kirjoittamaan kuluttajaelämäkerta vaikka kymmenen vuotta aikaisemmin, niin oma toiminta, kuten esimerkiksi vanhojen tavaroiden säästäminen, olisi yhdistetty enemmänkin taloudellisuuteen kuin ympäristöongelmiin. Ympäristöhuoli on selvästi muodostunut eräänlaiseksi hyveeksi, joka kunnan kansalaisen täytyy ottaa huomioon kulutuksesta puhuttaessa.⁶⁹

69. Myös Moisander (2001); Autio (2006).

Tamperelaisen Hyppösen Kenkätehdas Oy:n etiketti. Museovirasto/Timo Syrjänen.

JOHTOLANKOJA KAIKKEIN KÖYHIMPIEN KULUTUKSEN HISTORIAAN

MARJATTA RAHIKAINEN

toimii poliittisen historian professorina Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian laitoksessa.

■ Joskus 1990-luvulla, kun halpa lentolippu edellytti lauantain ja sunnuntain välisen yön viettämistä määränpäässä, tapoin aikaa lauantaina Pariisissa. Päätin käydä Pariisiin pohjoisrajan tuntumassa olevalla kuuluisalla kirpputorilla, sillä, josta kaikkien muiden kirpputorien väitetään saaneen nimensä. Metroaseman tuntumassa levisivät maksukykyisille turisteille suunnatut antiikkitavaran markkinat, joissa kauppaa tehtiin liikehuoneissa eikä perinteisissä kokuissa. Koska aikaa oli, lähdin kävelemään länteen päin. Mitä kauemmas turistialueista tultiin, sitä vähemmän oli antiikkitavaroita, ja vähitellen katosivat myös kojut. Edessä aukeni laaja kenttä, jossa kauppaa tehtiin paljaan taivaan alla. Myyjät olivat levittäneet maahan kankaanpalan päälle ne tavarat, joille toivoivat löytävänsä ostajia. Jonkun myyntiartikkelit käsittivät käytetyt miesten kengät, joitakin tavallisia lusikoita, muutamia pikku kippoja. Toinen myi käytettyä lavuaaria. Yhtä vaatimattomia olivat muidenkin myyjien tavarat. Ostajat eivät olleet samanlaisia kuin tuolloin juuri muotiin tulleiden kirpputorien ostajakunta Suomessa, vaan tavaroita tutkiskelevat ostajat näyttivät

ihmisiltä, joiden oli joka centimen osalta harkittava, mihin sen käyttäisivät. Nämä olivat kaikkein köyhimpien kuluttajien tavaramarkkinat keskellä rikasta Eurooppaa.

Helsingin Pikku-Huopalahdessa oli vielä 1970-luvulla ”köyhien Stockana” tunnettu rakennustarvikkeiden, kodintarvikkeiden ja paljon muun hyödyllisen tavarantoimintamaisien myymälöitä. Kun alueesta päätettiin tehdä asuntoalue, osa köyhien Stockasta muutti Tattarisuon teollisuusalueelle. Mutta köyhien Stockassa ei ollut kyse kaikkein köyhimpien kulutuksesta, sillä asiakkaat olivat tavallisia kuluttajia, joskin ehkä rahastaan tarkempia kuin oikean Stockan asiakkaita. Vasta 1990-luvun alun valtaisa pitkäaikaistyöttömyys toi Suomeen uudestaan köyhien tavaramarkkinat. Mutta olivatko uudet köyhien tavaramarkkinat ollenkaan samanlaisia kuin entiset?

Sodanjälkeinen Suomi oli länsimaisen mittapuun mukaan alhaisen palkkatason ja ostokyvyn maa, mutta oliko silloisessa Suomessa yhä vielä myös erityiset köyhien tavaramarkkinat? Jos oli, niin muistuttivatko ne niitä, joihin törmää lukiessaan sadan vuoden takaisesta suomalaisesta yhteiskunnasta? Martta Salmela-Järvisen lapsuudenmuistelmassa äiti panttasi vihkisormuksensa saadakseen alkupääoman yritykseensä: vihkisormuksesta saadulla rahalla ostettiin iso kahvipannu, jossa keitettiin kahvia myytäväksi rakennustyömailla. Köyhän kansan ahtaissa asunnoissa ei voinut säilyttää mitään ylimääräistä, joten köyhät veivät kesäksi talvivaatteensa panttilainakonttoriin. Panttilainakonttorit toimivat voittoperiaatteella, joten siellä laskettiin, että oli olemassa ihmisiä, jotka olivat valmiita ostamaan

köyhän naisen käytetyn takin vähän isomasta rahasummasta, joka takin tuoneelle annettiin. Martan äidin kiertävä kahvinmyynti ei lyönyt leiville, ja hän yritti toista keinoa: hän vaihtoi kiertämisen kahvikoujuun Hakaniemen torilla. Siitä ostivat kahvia seudun työmiehet. Heidän kulutuksensa ei edustanut kaikkein köyhimpien kulutusta, vaan työväenluokan kulutusta. Kaikkein köyhimpien kulutuksen jäljille päästäkseen on seurattava muita johtolankoja – köyhät lapset ja naiset voivat olla hyviä opastajia.

Niiden joukossa, joiden asiakkaina olivat kaikkein köyhimmät, oli sekä köyhiä – kuten Martan äiti – että rikkaita: täyteensullottuja yömajojen, vuokrakasarmien ja kellarihuoneiden asukkaiden pennosista kerättiin isoja omaisuuksia ympäri Eurooppaa. Aili-Salli Ahde-Kjälmanin muistelmissa sadan vuoden takaisesta Helsingistä tulee vastaan vanha juutalaisnainen, joka myi narinkassa käytettyjä vaatteita. Narinkan ostajakuntaan kuuluivat muun muassa piijat, jotka varmasti tinkivät joka ostoksen yhteydessä. Mutta entä juutalaisnainen itse? Onnistuiko hän keräämään narinkakaupan penneistä kokoon niin paljon, että saattoi elää mukavasti, vai joutuiko hän hankkimaan tarvitsemansa köyhien tavaramarkkinoilta, vielä köyhempien kuin narinkan ostajakunta?

Köyhätkin saattoivat parantaa asemaansa toisten köyhien avulla. Martta Salmela-Järvisen äiti tasasi asumiskustannuksiaan alivuokralaisten avulla. Finlaysonin tehtaassa pienellä palkalla 1800-luvulla työtä tehneet naiset saattoivat myös kerätä alivuokralaisten avulla sen verran lisätuloa, että saivat itselleen vanhuudenturvan. Tehtaantyöläisten kulutus oli työväenluokan kulutusta, mutta mistä koostui niiden kulutus, jotka elivät satunnaisten ja tilapäisten tulojen varassa. Kaupungissa elettiin rahataloudessa, joten kaikkein köyhimmilläänkin oli hengissä

pysyäkseen oltava rahaa saadakseen ruokaa, vaatteita ja katon pään päälle ainakin talvella. Miten he sen tekivät? Missä olivat heidän tavaramarkkinansa?

Kulutuksen historiasta kiinnostuttiin länsimaissa hyvinvoinnin vuosikymmeninä, samaan aikaan kun länsimaat alkoivat muuttua maailman teollisuustuotannon keskuksista maailman kulutuksen keskuksiksi (länsimaiden nimittäminen ”teollisuusmaiksi” on nykyään jo anakronismi). Hyvinvoinnin vuosikymmeninä länsimaista katosivat kaikkein köyhimpien tavaramarkkinat, eikä niihin enää törmännyt kuin turistina socialistisissa maissa tai eksoottisissa kaukomaisissa. Siinä vaiheessa myös työväenluokan kulutus ja tavaramaailma olivat jo aivan muuta kuin kaikkein köyhimpien kulutus on Euroopan historiassa ollut.

Euroopassa oli monen vuosisadan ajan suuri määrä erittäin köyhiä, joiden elämää voi ehkä saada jonkun aavistuksen nykymaailman kaikkein köyhimpien elämän perusteella. Naiset ovat tässäkin hyviä opastajia: vähän samaan tapaan kuin nykymaailman kaupungeissa köyhät naiset saavat kokoon elantonsa epävirallisen talouden piirissä, naiset ovat menetelleet myös uuden ajan Euroopassa. Tiedämme jo aika paljon näiden naisten ansionlähteistä, mutta paljon vähemmän siitä, mihin he vähäiset rahansa käyttivät. He tuottivat tavaroita ja palveluksia markkinoille, mutta mistä he itse hankkivat tarvitsemansa? Monet historiantutkijat ovat nähneet jotain yhteisiä piirteitä 1700- ja 1800-luvun Suomen ja nykyisten kehitysmaiden ja köyhien maiden välillä. Kaikki heistä ovat tietysti hyvin selvillä siitä, miten ongelmallisia tällaiset rinnastukset ovat. Ehkä ne kuitenkin auttavat länsimaisen kulutuksen historian tutkijoita näkemään menneisyyden kuvassa myös kaikkein köyhimmät.

PÄIVIÖ TOMMILA

Perusteos Suomen sodasta 1808–09

Akateemikko Päiviö Tommila arvioi Jussi T. Lappalaisen, Lars Ericson Wolken ja Ali Pylkäsen kirjoittaman Suomen sotaa käsittelevän suurteoksen.

■ Vuonna 1808 käytyä Suomen sotaa on juuri päättyneenä vuonna 2008 muistettu julkisessa sanassa, lukuisissa kansalaistilaisuuksissa ja tutkimuksessa monin tavoin. Sota jatkui 1809 Ruotsin puolella, ja vuosi 2009 tulee olemaan erityinen merkkivuosi Porvoon valtiopäivien, Haminan rauhan, hallituskonseljin ja useiden keskusvirastojen 200-vuotisjuhliseen. Jo hyvissä ajoin valtioneuvosto asetti merkkivuositöimikunnan koordinoimaan ja ideoimaan 200-vuotistahtumia. Nimenomaan on puhuttu merkkivuodesta tai merkkivuosista, sillä juhluvuosi on katsottu monessakin mielessä hankalaksi käsitteeksi. Mitkä olisivat olleet sodan eri puolten juhlan aiheet? Ruotsilla ei ole ollut halua juhliä sitä, että se menetti valtakuntansa itäisen puoliskon. Venäjällä olisi ollut aihetta voitonjuhliin, mutta nykyisessä maailmantilanteessa uhoaminen valloituksilla ei olisi oikein korrektaa.

Suomi siirtyi sodan seurauksena itänaapurin alaisuuteen, naapurin, joka jo kahdesti oli vallannut sen 1700-luvun mittaan. Suomalaisilla ei silti ole aihetta juhliä pääsyä eroon Ruotsista, vaikka siihen suuntaan kal-

listuvia mielialoja maassa olikin. Valtaosa suomalaisia oli kuitenkin Ruotsin kuninkaan uskollisia alamaisia. Yhtä vähän syytä suomalaisilla on juhliä pääsyä ”viimeinkin” osaksi Venäjän keisarikuntaa, mitä eri tahoilla oli kyllä pelätty, ja jota vähäinen ”itsenäisyysliike” ajanut. Kuitenkin juuri suomalaisilla on juhlimisen aihetta, sillä sodan seurauksena se sai Venäjän yhteydessä autonomisen valtion aseman omine hallitukseineen, keskushallintoineen ja omine rahatalouksineen. Lisäksi Suomi sai Vanhan Suomen liittämisen jälkeen sille tästä lähtien tutun maantieteellisen kokonaisuuden, joka tosin toisen maailmansodan seurauksena jälleen tyypistyi. Suomea tultiin hallitsemaan Ruotsin aikaisten lakien pohjalla. Kun vanha kuningaskunta hajosi, syntyi tavallaan kaksi Ruotsia.

Vuosien 1808–09 sota oli siis merkittävä murroskohta Itämeren piirin historiassa. Ensimmäiset tarinat kirjoitettiin molemmin puolin jo 1830- ja 1840-luvulla: Paul von Suchtelen Venäjän ja Gustaf Montgomery Ruotsin puolelta. Klassinen teos Suomessa on J. R. Danielsonin *Suomen sota ja Suomen sotilaat* vuodelta 1897 (ruotsiksi 1898) ja laajin sotahistoria on Ruotsin yleisesikunnan 1890–1922 julkaisema 9-osainen *Sveriges krig åren 1808 och 1809*. Sodan poliittista taustaa ja mielipidekehitystä Suomessa on käsitelty monissa tutkimuksissa ja etenkin autonomisen Suomen alkuvaiheista on runsas kirjallisuus; sehän liittyi sittemmin oikeustaisteluna tunnettuun kiistaan Suomen valtiollisesta statuksesta. Vuoden 1808 poliittisesta historiasta eurooppalaisessa kontekstissa on klassinen Erkki K. Osmonsalon *Suomen valloitus 1808* (1947). Kiin-

nostus Suomen sotaan on lisääntynyt aina vuosisataismuistojen noustessa esiin.

Kaivattu teos Suomen sodasta

Kirjamainokset mielellään hehkuttavat uusia teoksia ”odotetuiksi” tai ”kauan kaivatuiksi”, ilman mainintaa, kuka on yleensä tien-nyt odottaa ja millaista kirjaa. Esiteltävänä olevaan¹ emeritusprofessori Jussi T. Lappalaisen ja dosenttien Lars Ericson Wolken ja Ali Pylkkäsen kirjoittamaan *Sota Suomesta, Suomen sota 1808–1909* odotukset sopivat erityisen hyvin, sillä uutta laajaa historiaa Suomen sodasta on todella kaivattu pitkään. Kaikki tekijät ovat sotahistorian ammattilaisia.

Sota Suomesta ilmestyi jo syksyllä 2007 foliokokoisena loistopainoksena, joka kuitenkin myytiin ennakkotilauksin nopeasti loppuun niin etteivät edes historiantutkijat juuri päässeet kirjaa näkemään, saati käyttämään. Kirjakaupoissa sitä ei myyty eivätkä kaikki kirjastot voineet sitä korkean hinnan vuoksi hankkia. Syksyllä 2008 tuli kuitenkin markkinoille ”tavallisen” kokoinen versio, joka sisällöltään vain vähäisiltä osin eroaa ensimmäisestä laitoksesta.

Alun perin tavoitteena on ollut runsaasti kartoilla kuvitettu teos, jossa hyödynnettäisiin myös ennen julkaisemattomia karttoja ja käytettäisiin tehokkaaksi hyödyksi, ei vain oman maan vaan myös Ruotsin ja Venäjän kartta-arkistoja. Kuvitus on muutenkin runsasta ja erityisen kiintoisia ovat sodan taistelupaikoilta otetut ilmavalokuvat sekä vanhojen valokuvien ja piirrosten vertaaminen nykymaisemaan. Lukija jopa joutuu kysymään, onko kysymyksessä loistavasti kuvitettu sotahistorian kuvaus vai kuvateos, jossa on laajat kuvatekstit. Jokainen pienikin taistelu on saanut oman laatikon, jossa kartoin, kuvin ja tekstein selostetaan tie taisteluun ja sen kulku. Paikallishistorian harrastajille teos on aarreaitta.

Taistelukuvausten rinnalla sodan johtavista kenraaleista on omia laatikoita kuvineen ja biografoineen. Näin kirjassa kuljetetaan rinnan kolmea eri tarinaa: sodan yleishistoriallinen leipäteksti, taistelulaatikat ja henkilölaatikat. Laatikat on painettu tummemmalle pohjalle, joten ne erottuvat var-

sinaisesta tekstistä. Jotenkin tämä kolmilinjaisuus kuitenkin aluksi häiritsee lukijaa, jonka mieleen tulee, olisiko ollut selkeämpää jakaa teos kolmeen osaan, perustekstiin, taistelukuvauxiin ja henkilögalleriaan. Tässäkin muodossa leipätekstin voisi ensin lukea kokonaan ja sitten vasta siirtyä laatikokoteksteihin. Alkuun päästyään lukija kuitenkin saa juonesta paremmin kiinni. Jäsen- nys on kronologista ja esitys etenee sodan kulun mukana ja alkaa muodostaa kokonaisuutta. Tätä tarkentavat teosta varten laaditut selkeät kartat joukkojen etenemisistä ja vetäytymisistä. Näistä tekijät ansaitsevat erityisen kiitoksen.

Tekstit on laadittu integroidusti. Tekijät ovat sopineet liikkeelle lähdetessä kullekin tulevat osuudet, jotka sitten on sulatettu toisiinsa kokonaisuudeksi. Kunkin osuuden lopussa on kirjoittajan nimikirjaimet. Kaikissa kuvissa ja kartoissa on tunnollisesti niiden tallennuspaikat niin kuin olla pitääkin, toisin kuin uudessa Suomen historian kartastossa, jonka karttoihin ei ole muistettu lähdemerkintöjä laittaa. Huolellisuus on yleensäkin *Sota Suomessa* -teoksel- le tunnusomaista.

Sotahistoria on traditionaalisesti ollut suurten operaatioiden, isojen taisteluiden, sodanjohdon ja sodanjohtajien historiaa. Sotahistorioita on myös leimannut sankaritarinoiden henki. *Vänrikki Stoolin tarinoiden* henki on kuulunut Suomen sodan muistoihin, jotka ovat kullanneet myös tavallisen rakuunan ja sotamiehen jälkimainetta. Sodan arkipäivää kaikkine vaikeuksineen, sodankäynnin infrastruktuuria ja koko sitä koneistusta, joka piti yllä sotajoukon hengissä pysymistä ja hoiti väsyneet, haavoittuneet ja kaatuneet soturit, kuvattiin vähän tai ei lainkaan. Ateenalaisten laulun mukaisesti kaatuminen oli kaunista, mikä oli kaukana esimerkiksi siitä elämänlopusta, jonka iso osa Suomen armeijan ruotumie-

1. Jussi T. Lappalainen, Lars Ericson Wolke, Ali Pylkkänen (2008), *Sota Suomesta. Suomen sota 1808–1809*, Hämeenlinna: SKS, 442 s. Teos on ryhmätyötä paitsi kirjoittajien myös sen julkaisijoiden osalta. Teoksen tuottajat ovat Karttakekus ja SKS, jonka kustannustuote (toimituksia 1142) se on. Kuvatoimituksesta vastaa Rauno Endén ja painotyöstä Karisto Oy Hämeenlinnassa. Markkinoinnin on hoitanut Tammi.

histä koki joulun 1808 tienoilla Tornion seudulla tautisina ja nälkäisinä.

Uudempi sotahistoria on yhä enemmän laskeutunut kohti sodan arkitotuuksia ja inho realistista kuvausta. *Tuntematon sotilas* jo erosi *Vänrikeistä*, jonka säkeitä se käytti toisaalta hyväkseen. Uuden mallin teki Ruotsissa Peter Englund *Pultava*-kirjallaan ja laajensi sitä suurvaltasotien kuvauksilla. Kevään 1918 kuvaukset meillä on osittain katsottava ”englundilaisiksi”. Suomen sodan osalta ruotsalainen Martin Hårstedt on ansiokkaasti kuvannut sodan huoltotoimintaa, sen onnistumista, mutta myös heikkouksia ja puutteita etenkin haavoittuneiden ja sairaiden hoidon kohdalla. Runeberg jo loi Lotta Svärdin ja Hårstedt glorifioi Pohjanmaan emännät, jotka leipoivat armeijalle leipää uunit kuumina ilman että kukaan historioitsija on heidän panostaan tähän saakka muistanut. Armeija marssii aina vatsallaan ja ruoan kulutus oli suuri, kun niin omat kuin vihollisen joukot kolmeen kertaan marssivat läpi Rannikko- ja Sisä-Suomen. Taisteluissa kuoli vain suhteellisen pieni määrä sotilaita, mutta tauteihin sitä enemmän. Kaikki nämä vaikeudet ja kauheudet tulevat *Sota Suomessa* -teoksessa esille. En malta olla tässä yhteydessä mainitsematta Lena Huldénin mainiota kirjaa *Kuusijalkainen vihollinen* (2008), jossa karitoidetaan hyönteisiä tarttuvien tautien levittäjinä ja itse asiassa sotien voittajina. Punatautia ja lavantautia levittivät kärpäset Suomenkin sodan aikana, ja Napoleonin Suuri armeija sortui 1812 täihin ja pilkkukuumeseen.

Sota Suomessa paneutuu myös säännöllisen armeijan ulkopuolisiin sotaisiin toimiin, sissiliikkeisiin Sisä-Suomessa ja Hämeessä, samoin Lounais-Suomen Saaristomeren rintamaan. Ei näitä ole unohdettu aikaisemmassakaan sotahistoriassa, mutta ne eivät aina ole saaneet tarpeellista tilaa. Pohjois-Karjalan ja Savon rintama tulee nyt vahvasti esille, samoin Lappalainen on monipuolisesti kuvannut Saaristomeren taisteluja. Saaristomeren oli sillanpään asemassa, kun sitä kautta pyrittiin Ruotsista tekemään maihinnousuja manner-Suomeen. Kuningas Kustaa IV Aadolf majaili ison osan kesää

1808 ja alun syksyä Ahvenanmaalla johtaen sieltä käsin valtakuntaa. Ahvenanmaalla talonpoikaisjoukot myös menestyivät niin että vangitsivat 700 venäläistä eli enemmän kuin missään muulla rintamalla. Saaristomeren ja laajemmin koko Pohjanlahden sodassa olisi edelleen perustutkimuksella tekemistä.

Sodanjohdon arviointi

Miten *Sota Suomessa* arvioi armeijojen sodanjohtoa? Molempien sotivien puolten hallitsijat ovat saaneet omat laatikkonsa, samoin puolustavan armeijan ylipäälliköt af Klercker ja Klingspor sekä venäläisten von Buxhoevden. Mikäli omaa laatikkoa pidetään erityisen tunnustuksen todisteena, sellaisen ovat saaneet ruotsalaisista jälkimaineeltaan ristiriitaiset Sprengporten ja Cronstedt, jo Runebergin nostamat Adlercreutz, Sandels ja von Döbeln sekä venäläisistä vain Kulnev eikä esimerkiksi kenraali Kamenski, jota Lappalainen tekstissä kutsuu sodan varsinaiseksi voittajaksi. Henkilökuviissa ei ole uutta. Keisari Aleksanteri I valistushenkisen kasvatuksen saaneena valloitti Suomessa ”sekä maan että sen asukkaiden mielet”, oli innostunut maan kehittämistä ja tuli ”naisten unelmien kohteeksi”. Otsikossa Lappalainen kuitenkin kysyy, oliko Aleksanteri valloittajakeisari vastoin tahtoaan, sillä tunnetusti tämä ei ollut Tilsitin sopimuksesta huolimatta innokas sotaan naapuriaan vastaan. Ilman kysymysmerkkiä Lappalainen otsikoi Kustaa IV Aadolfin laatikon ”Epäonnistunut kuningas”, joka oli itsepäinen eikä tajunnut reaaliolitiikkaa. Hän hyväksyy klassillisen luonnehdinnan kuninkaasta Napoleonin synkkänä inhoajana, joka näki tässä Raamatun ilmestyskirjan pedon, ja tekstissä Ericson Wolke pitää kuningasta suhteellisen merkityksettömänä rivisotilaana suurvaltojen shakkipelissä. Kun Kustaa IV Aadolfia on tulkittu historiankirjoituksessa eri tavoin, olisi odottanut hänen toiminnastaan pohtivampaa analyysiä.

Klerckerin ja Klingsporin laatikat ovat Ali Pyllkäsen laatimia. Edellinen on otsikoitu ”Aktiivisen puolustuksen kannattaja” ja jälkimmäinen kysymysmerkillä ”Armeijan pelastaja vai taitamaton ylipäällikkö”. Klercker oli pitkän linjan kenraali, jo 74-vuotias en-

tinen Viaporin komentaja ja Suomen kartoitustöiden johtaja, joka Klingsporin sijaisena joutui panemaan toimeen liikekannallepannon vihollisuuksien alkaessa ja oli valmistautunut taisteluun Hämeenlinnan luona. Klingsporin jälkeen syksyllä 1808 hän sai ylipääällikkönä murheellisen kunnian saattaa tappiolliset sotatoimet päätökseen.

Hämeenlinnaan viimein saapuneella varsinaisella ylipääällikkö Klingsporilla oli kyllä nuoruudessa sotilasura takanaan, mutta enemmän hän oli hoitanut diplomaattisia tehtäviä ja asunut Tukholmassa. Hän oli osallistunut Suomen puolustussuunnitelmien tekemiseen, mutta noudatti kuninkaan vetäytymisohjeita liiankin nopeasti niin että sodan siirtymisestä Pohjanmaalle tuli Pylkkäsen sanoin kilpajuoksu. Runebergin mainesanoista saamattomasta sodanjohdosta Klingspor ei ole päässyt eroon esillä olevassa uudessa teoksessaan. Revonlahden voiton jälkeen hänestä tuli kyllä sotamarsalkka, mutta Oravaisten jälkeen hän sai eron tehtävästään. Hämeenlinnan luona hän varmaan pelasti armeijan, sillä tuolloin se oli liian heikko ratkaisutaisteluun, mutta syksyllä hän oli enemmän taitamaton. Vastaus otsikon kysymykseen on siis sekä että. Samalla tulee kuitenkin muistaa, että Klingspor oli ennen kaikkea huoltoupseeri ja että huolto oli pitkien marssien armeijassa ensiarvoisen tärkeitä.

Suuri sotapäällikkö ei ollut myöskään kenraali Buxhoevden, vaikka oli ollut mukana jo Austerlitzin taistelussa. Mutta hänellä oli hyvän hallintomiehen maine ja sellaisena keisari Aleksanteri oli hänet valinnut hyökkäysarmeijan johtoon. Kun Venäjä oli päättänyt pitää Suomen, sen siviiliolojen järjestely oli tärkeitä ja se lankesi ylipäällikkön hartioille. Buxhoevdenin siviilikanslia ja oikeusasioita hoitava keisarillinen komitea toimivat sodan kestäessä Suomen ”keskushallintona”. Solmittuaan Lohtajalla aselevon, jota keisari ei hyväksynyt, Buxhoevden joutui syrjään samaan aikaan kuin Klingspor vastapuolella.

Keisarillisen armeijan mukana Suomeen tuli parikymmentä vuotta aikaisemmin Venäjälle maanpakoon siirtynyt kenraali Sprengporten, Ruotsin näkökulmasta maan-

kavaltaja. Suomessa kansallinen historiankirjoitus kohotti hänet itsenäisyysmieheksi, ja kiistanalainen hän on edelleen. Ericson Wolke kutsuu häntä kuitenkin ”Ruotsin kaikkien aikojen älykkäimmäksi ja uutta luovimmaksi upseeriksi”, mikä on paljon sanottu, ja uudessa Sprengportenin elämäkerrassa ruotsalainen Stig Ramel asettuu ymmärtämään tämän toimintaa. Sprengporten uudisti Suomen rajamaakuntien puolustuksen ja upseerikoulutuksen sekä osallistui tehokkaasti maan itäosien kartoitukseen. Puolta vaihdettuaan hän kuitenkin vei mukanaan Venäjälle kopiot Savon ja Karjalan maastokartoista, jotka oli – tässä Ericson Wolkekin on närkästynyt – suurella vaivalalla koottu ja tulivat nyt hyödyttämään myös venäläisiä joukkoja 1808.

Klingsporin esikuntapäällikkö Adlercreutz saa kiitosta taktisista taidoistaan, mutta vähemmän operatiivisista kyvyistä. Laatikkokirjuri Pylkkänen kuitenkin myöntää, että Klingspor saa kantaa osan siitä, että tilaisuuksia ei käytetty aina hyväksi. Siikajoen voitto kuitenkin toi kiistatta sulan Adlercreutzin hattuun, ja sodan jälkeen hän osallistui kuninkaan vangitsemiseen ja Napoleonin vastaisiin sotiin Keski-Euroopassa. Maineikas tausta- ja jatkohistoria oli myös Sandelsilla ja Döbelnillä. Lappalainen kutsuu Sandelsia ”sodan menestyksekkäimmäksi komentajaksi”, ja itsekin tämä oli tietoinen Koljonvirran taistelun merkityksestä. Sandels kohosi Norjan käskynhaltijaksi ja sai viimeisenä ruotsalaisena sotamarsalkan arvon 1824. Itsepäinen ja rohkea Döbeln ehti Saksan sodassa saada kuolemantuomion 1813, mutta päätyi Ruotsin sotaylioikeuden puheenjohtajaksi.

Sodan alkaessa varsinaista sotasankarin mainetta nautti Viaporin komentaja C. O. Cronstedt, joka kuitenkin putosi korkealta linnoituksen antauduttua vappuna 1808, mistä lähtien hänen käyttäytymisensä on kuulunut historiantutkimuksen vakio-ongelmiin. Myös Lappalainen pohtii kysymystä, mutta joutuu toteamaan, että tutkimuksen tässä vaiheessa ei voida nimetä yksittäistä syytä ja että tarvittaisiin kokonainen tutkijaryhmä vastausta etsimään. Hän ei kuitenkaan usko Cronstedtin ottaneen lahjuksia,

vaikka tämä Venäjältä sitten eläkkeen saikin, vaan pikemmin niihin tulkintoihin, että sodan lopputulos näytti amiraalista selvältä ja että hän halusi säästää linnoituksen varusväen turhilta tappioilta.

Lisätutkimuksen tulisi kohdistua myös Viaporin piirittäjään, hollantilaissyntyiseen kenraali J. P. von Suchteleniin, josta *Sota Suomesta* -kirjassa ei ole laatikkoa, kuten ei valitettavasti muistakaan venäläisistä kenraaleista.

Suomen sodan tarinat päättyvät meillä Olkijoen sopimukseen, mistä siirrytään suoraan vuosi myöhemmin solmittuun Haminan rauhaan. Sota kuitenkin jatkui venäläis-

ten hyökkäyksinä Ruotsin puolelle ja viimeiset taistelut käytiin elokuussa 1809. Rauha solmittiin 17.9.1809. Yleiseen tietouteen ei kuulu myöskään muistaa, että Ruotsi oli sodassa paitsi Venäjän, myös Tanskan, Englannin ja Ranskan kanssa. Näiden kanssa allekirjoitettiin rauha vuosina 1809–14, yleisten konstellatioiden muuttuessa Tanskan ja Ranskan kanssa jopa kahteen kertaan. *Sota Suomesta* ulottaa tarkastelunsa koko autonomian aikaan ja päättyy Suomen sodan muistomerkkien esittelyyn.

Sota Suomessa on sellainen perusteos, joka mielestäni ansaitsisi Tieto-Finlandia-palkinnon. ❧

Tieteen historiaa kaikille

Marjo T. Nurminen: Tiedon tyttäret. Oppineita eurooppalaisia naisia antiikista valistukseen. WSOY, Helsinki 2008. 445 s.

■ Marjo Nurminen Tieto-Finlandian voittanut *Tiedon tyttäret* on mittava ja näyttävä teos. Se on löytänyt tiensä myös ostoskassoihin, sillä jo palkintoehdokkuus nosti teoksen marraskuussa 2008 kymmenen parhaiten myydyin tietokirjan joukkoon. Toivottavasti teos löytää joululahjakääreistä kuoriuduttuaan paitsi katselijoita myös lukijoita, sillä Nurminen on tärkeällä asialla.

Tiedon tyttäret muistuttaa Kaari Utrion *Eevan tyttäriä* (1984), joka herätti monen havaitsemaan, että menneisyydessä oli tarkemmin katsottuna myös naisia. Nurminen teos pyrkii tekemään saman paljastustempun tieteen maailman naisille – ja vieläpä kaukaisen menneisyyden maailmassa eläneille naisille. Tehtävä on tar-

keä ja jo itsessään ansaitsee kiitoksen.

Nurminen teoksen tavoitteena ei ole tehdä tyhjentävää esitystä naisista tieteen miehisessä maailmassa antiikin ajoista 1700-luvun lopulle, vaan hän lähestyy menneisyyttä esimerkkinaisten kautta. Ratkaisu toimii erinomaisesti teoksessa, joka on tarkoitettu nimenomaan suurelle yleisölle ja on nimenomaan tiedettä popularisoiva. Kyseessä on ole alkuperäislähteisiin perustuva tutkimus, joten sellaisena sitä ei pidä arvioidakaan: teos ei pyri tuottamaan uutta tietoa tai uusia tulkintoja vaan esittelee tieteen maailman merkittäviä mutta likipitään suurelle yleisölle tuntemattomia naisia. 24 naista on saanut tarkemman käsittelyn teoksessa, ja lopun henkilögalleria tutustuttaa lukijan vielä lyhyesti yhdeksään muuhun antiikin ajan oppineeseen naiseen, kahdeksaan keskiajan naiseen, 14 renessanssin tutkijanaiseen sekä 17 1600-luvulla syntyneeseen ja 19 1700-luvulla syntyneeseen tiedenaiseen.

Minua miellytti Nurminen käyttämä oppineisuuden määritelmä, sillä näihin naisiin lukeutuvat niin muinaisen Egyptin kuulu farao Hatšepsut kuin pariisilainen 1600-luvulla toimi-

nut ja kirjoittanut kättilö Louise Bourgeois. Antiikkiosiossa Nurminen perustelee myös hyvin, miksi hän ottaa mukaan maantieteellisesti ”Euroopan” ulkopuolella toimineita naisia, olihan mesopotamialaisten ja egyptiläisten vaikutus eurooppalaiseen tieteeseen merkittävä.

Nurminen tarkastelemien naisten tieteen tekeminen oli useimmiten taistelua epäluuloja vastaan, kurjaakin ja tuskaista, mutta ”kurjuushistoria” ei teoksessa ole kyse, pikemminkin realismista. Nämä naiset eivät esiinny uhreina. Paikoitellen lukijan valtaa mielestäni tärkeä ja oikeutettu tuska menneisyyden naisten puolesta: miltä on täytynyt tuntea, kun koko elämäntyö on pyyhitty ylitse, kun se on kirjattu aviomiehen tai veljen nimiin, kun tieteellinen seura ei hyväksy jäsenekseen pelkän sukupuolen perusteella, vaikkakin tunnustaa tehdyn työn tärkeyden ja urauurtavuuden? Naisten tieteen tekeminen on tutkitusti nykypäivänakin piikkimatoilla kulkemista, vähätellyn ja ylikävelyn kestämistä, joten pitkistä kestoista on kielätämättä kyse.

Nurmisella on oiva kyky taustoittaa päähenkilönsä aikaansa istuviksi. Lukija saa

esimerkkinaisten kautta lopulta (salakavalasti, jos niin halutaan ajatella) melko kattavan kuvan tieteen historian piireistä kautta aikain. Teos painottuu luonnontieteiden puolelle, mitä ihmistieteilijä voisi pitää tämän kirjan ainoana suurempana heikkoutena, mutta mukaan on kuitenkin päässyt historioitsija Anna Komnena, ja on teoksessa toki mukana humanisteja (uuden ajan alun merkityksessä) ja filosofeja.

Tieteen tyttäret on asiavirheetön, erinomaisesti kirjoitettu, kerrassaan upeasti kuvitettu ja jaksaa pitää mielenkiinnon yllä mittavuudestaan huolimatta. Kirjan kannesta kanteen lukeminen käy työstä, mutta Nurminen on työstänyt henkilöistänsä niin itsenäisiä artikkeleita, että teosta pystyisi lukemaan valikoidenkin puottaamatta kokonaan tieteen kärryiltä. Tämä on myös luettava populaariteokselle merkittäväksi ansioksi kuten myös Nurmisen taidokas kirjoittaminen. Hänen artikkelinsa käynnistyvät dramaattisesti ja päättyvät empaattisiin ja älykkäisiin analyysihin tutkittavien naisten elämänkaarista ja heidän merkityksestään tieteen, tiedon ja oppineisuuden historiassa.

Marjo Kaartinen

Kirjahistoriaa Suomessa

Kirjakulttuuri kaupungissa 1700-luvulla. Toim. Cecilia af Forselles & Tuija Laine. SKS:n kirjaston julkaisuja 20, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2008. 190 s.

■ Kirjahistoriallinen tutkimus on viime aikoina kehittynyt monitieteelliseksi alaksi, joka käsillä olevan teoksen tekijöiden mukaan ”lähestyy kysymyksenasetteluiltaan ja aihepiiriltään usein oppi- sosiaali-, kulttuuri-, kirjallisuuden ja viestinnän historiaa”. Määritelmä on katkava mutta epämääräinen. Modernin kirjahistorian voisi yhtä hyvin todeta tutkivan sitä tuotanto- ja kommunikaatioketjua, joka alkaa kirjailijasta ja kirja-painosta ja päättyy kustantajan sekä kirjakauppiaan kautta ostajaan ja lukijaan.

Suomessa kirjahistoria on perinteisesti ollut erilaisten bibliofiilien (ja jopa bibliopaattien) käsissä. Nämä taas ovat keskittyneet ennen muuta yksittäisten kirjojen ulkoasuun, ikään, harvinaisuusasteeseen ja muihin ulkokirjallisiin ja keräilyharrastukseen liittyviin seikkoihin. Vastaavasti historian tutkimuksen suhde kirjaan kauppatavarana ja kulttuuri-tuotteena on ollut oudon etäinen. Tähänkin kirjaan kirjoittavat Tuija Laine ja Ilkka Mäkinen ovat avanneet latua jo viime vuosihannella, mutta kunnianhimoinen kirjahistoria tuntuu todella lyöneen läpi vasta 2000-luvun puolella. Lä-

pilyönnistä hyvänä esimerkkinä ovat poikkitieteelliset projektit ja julkaisuhankkeet, joissa historioitsijat ja kirjallisuudentutkijat kartoittavat omista lähtökohdistaan kirjallisen kulttuurin pitkiä linjoja ja rakenteita. Läpilyönnistä todistaa myös *Kirjakulttuuri kaupungissa 1700-luvulla*.

Suomessa kirjahistoria on joskus saatettu yhdistää vain kaunokirjallisuuteen, kirjailijoihin ja kustantajiin. Tätä kirjallisuusinstituution ylätasoa on tutkittu suhteellisen paljon, sillä kirjailijat ja kustantajat ovat jättäneet jälkeensä hyllymetreittäin aineistoa, josta on helppo ammentaa ja kirjoittaa. Ongelmat alkavat vasta kun katsetta suunnataan alemmaksi ja ryhdytään tutkimaan lukutaidon ja kirjallisen kulttuurin leviämisen kaltaisia monimutkaisia ja koko väestöä koskeneita ilmiöitä.

Kirjakulttuuri kaupungissa 1700-luvulla on artikkelikoelma, jossa suomalaiset kirjahistorioitsijat yrittävät saada otteen tästä kirjallisuusinstituution alatasosta. Kaikkia kirjoittajia yhdistää kysymys siitä minkälaista kirjallisuutta 1700-luvun kaupungeissa luettiin ja mitä nämä teokset merkitsivät lukijoilleen. Yhdistävänä tekijänä toimii myös SKS:n kotisivuilta löytyvä Henrik-tietokanta, jonka sisältämiä perukirja- ja kirjahuutokauppaluettelaita kaikki kirjoittajat ovat tavalla tai toisella käyttäneet tutkimuksissaan. Tietokannan nimi tekee kunnia kirjastonhoitaja Henrik Grönroosille, joka omisti elämänsä vanhojen kirjojen jäljittämiseen perukirjoista ja huutokauppaluetoista.

Perukirjat ja huutokauppaluettelot antavat yleiskuvan kirjojen levinneisyydestä ja omistajakunnasta, mutta ovat lähteinä myös ongelmallisia ja epäluotettavia. Tämän tunnustaa myös teoksen aloittava Jessica Parland-von Essen, jonka artikkeli toimii johdantona artikkeleita yhdistäville teemoille. Teos jakaantuu karkeasti ottaen kahtia. Parland-von Essen, Tuija Laine ja Jyrki Hakapää tutkivat kirjaa ennen muuta esineenä, jota ostettiin, myytiin, säilytettiin hyllyssä ja epäilemättä joskus myös luettiin. Teoksessa inventoidaan yksityiskohtaisesti etenkin varakkaamman kaupunkiporvariston ja säätyläistöjen hyllyjä ja tehdään monia mielenkiintoisia huomioita. Tärkeimmäksi yksittäiseksi uudeksi tutkimustiedoksi näyttää nousevan Viaporin linnoitussaaressa ja sen upseereiden merkitys valtakunnan itäisen osan ehkä tärkeimpänä kirjakeskuksena. Viaporin upseerit harrastivat monia sellaisia maallisen kirjallisuuden lajeja, jota ei juuri löydy yliopistokaupunki Turusta eikä etenäkään maaseutupappiloista. Pappiloiden kirjalvalikoimat näyttävät perukirjojen perusteella olleen selvästi myös kaupunkiporvariston kohteja suppeampia ja rajoituneempia.

Viaporin merkitystä korostavat myös Minna Ahokas, Cecilia af Forselles ja Ilkka Mäkinen, joiden näkökulma kirjakulttuuriin on edellisiä laajempi. Ahokkaan ja Mäkisen mukaan uudet valistusaatteet, mutta myös kaikkein rohkein ranskalainen ”klandestiinikirjallisuus” ja erotiikka sekä pornografia levisivät Suomeen

Viaporin eikä Turun kautta. Eroottisen kirjallisuuden leviäminen laajempiin lukijapiireihin jää tosin epäselväksi, sillä perukirjoihin tämän tyyppistä kirjallisuutta ei haluttu sisällyttää. Kirjoittajat esittelevät myös sellaisia kirjallisuuden lajeja, jotka olivat 1700-luvulla jopa keskeisen tärkeitä, mutta on myöhemmin rajattu kirjallisuushistorioiden ulkopuolelle.

Tästä hyvä esimerkki on Cecilia af Forsellesin esittämä matkakirjallisuus, joka näyttää laajentaneen aikakauden sivistyneistön tajuntaa jopa enemmän kuin pappien tai valistusfilosofien paljon puhutut traktaatit. 1700-luvun kirjallisuushistorian tärkeimpiä ja levinneimpiä teoksia olikin Pehr Kalmin kuvaus Amerikan matkastaan vuosina 1748–51. Kalmin *En resa till norra Amerika* on niitä äärimmäisen harvoja ”suomalaisia” teoksia, jotka tunnetaan myös kansainvälisesti ja josta otetaan edelleen uusintapainoksia.

Artikkelit todistavat myös 1700-luvun suomalaiskaupunkien kirjallisuusinstituution lähes täydellisestä epäsuomalaisuudesta ja yleiseurooppalaisuudesta. Suomalaisten kustantajien ja kirjailijoiden hengen tuotteet ovat aikakauden hyllyissä joko marginaalisessa tai olemattomassa asemassa. Ruotsi, ranska, saksa ja latina olivat 1700-luvun kaupunkien kirjakieliä ja ruotsinmaalaiset kustantajat sekä kirjakauppiaat hallitsivat suomalaisten rannikkokaupunkien kirjamarkkinointa. Suomalaista kirjallisuusinstituutiota ei vielä 1800-luvullaakaan voi tarkastella vain kotimaisten kirjakauppojen, kus-

tantajien tai kirjailijoiden kautta. Ilkka Mäkisen eräässä toisessa yhteydessä esittämän arvion mukaan Suomi oli kirjakulttuurin osalta pitkään ”Itä-Ruotsia”. Arvioon yhtyy myös Jyrki Hakapää, jonka mielestä suomalaiset kirjakaupat eivät 1800-luvun puoliväliin saakka olleet suomalaisia vaan ”eurooppalaisen kirja- ja painokulttuurin etäpisteitä”.

Kai Häggman

Suomennosten historia

Suomennoskirjallisuuden historia I ja II. Toim. H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki. SKS, Helsinki 2007. 1322 s.

■ 2000-luvulla suomalainen kirjallisuuden, kirjoittamisen, kirjailijoiden ja kirjallisen instituution historia on saanut osakseen paljon uutta tutkimusta. Tähän sarjaan sijoittuu oivasti myös laaja ja paneutunut hanke suomennoskirjallisuuden ja suomentamisen historiasta. Hanke on ollut käynnissä koko 2000-luvun ja kaksiosainen tuotos (yhteensä n. 1400 sivua) julkaistiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimesta vuonna 2007. Toimitajina ja toimitusneuvoston jäseninä on ollut laaja joukko kirjallisuuden, suomen kielen ja kääntämisen tutkimisen ammattilaisia: H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki, Outi Paloposki, Kaisa Häkkinen ja Tellervo Krogerus.

Tekijät ovat tarttuneet pitkälti tutkimattomaan ja haasteelliseen kenttään. Kuten Riikonen teoksen alussa toteaa, suomennosten historia on ollut harvojen tekstien varassa ja vasta 2000-luvun alussa ilmestyi ensimmäinen varsinaisesti suomennosten historiaa käsittelevä Outi Paloposken väitöskirja. Kääntämisen historia on kuitenkin eräs keskeinen kenttä, jonka avulla voi tutkia kansalliskirjallisuuden ja kirjakielen kehittymisen historiaa sekä laajemmin kansallisen identiteetin muotoutumista. Laaja-alainen ja monitahoinen tarttuminen aihepiiriin tuottaa uutta tietoa kielen kehityksestä, kansainvälistymisen historiasta, suomalaisen kirjallisuusinstituution ja kirjailijan ja kääntäjän ammatin kehittymisestä vain muutamia mainitakseni. Siksi käsillä oleva teos onkin oikea runsaudensarvi, ja sen perinpohjainen, tasapuolinen arvioiminen liian haasteellinen työ yhdelle, kirjoittamisen kulttuurihistoriasta kiinnostuneelle tutkijalle. Pyrinkin seuraavassa paitsi hiukan luotamaan teoksen yleistä rakennetta ennen muuta nostamaan sieltä esiin muutamia itseäni kiinnostavia teemoja.

Rakenteellisesti teos toimii sekä hakuteoksena että temaattisina kokonaisuuksina. Teoksen ensimmäinen osa on etupäässä kronologinen sisältäen perusteet suomennosten ja suomentamisen historiasta aina Ruotsin vallan aikaisten laki- ja hallintotekstien suomentamisesta 1900-luvun loppupuolen modernismin keskeisiin käännöksiin. Mitä lähemmäs nykyaikaa edetään, sitä enemmän teoksessa avaa-

taan tiettyjä temaattisia kokonaisuuksia ja sitä, miten esimerkiksi lasten- ja nuortenkirjallisuuden, tietokirjallisuuden tai viihdekirjallisuuden suomentaminen on kehittynyt. Ote on kaikkiaan hyvin laava ja monipuolinen. Populaarikulttuurin osiossa otetaan esille niin Disney-sarjakuvien käännökset – *Aku Ankka* on ollut tärkeä kielellinen kasvatustaja usean vuosikymmenen suomalaislapsille – kuin käännöskelmien merkitys.

Teoksen toinen osa on rakenteeltaan temaattisempi keskittyessään tarkastelemaan suomennoskirjallisuuden maantieteellistä karttaa, käännöskritiikkiä ja katveeseen jäänyttä, kääntämätöntä kirjallisuutta. Tässä avataan myös institutionaalisia ja sosiologisia näkökulmia kääntämiseen sekä avataan suomentajan ammatin ja suomentamisen käytäntöjen tämänhetkistä tilannetta.

Pidemmät artikkelit ovat saaneet rinnalleen paljon teemaan liittyviä lyhyempiä analyysyjä, selostuksia tai esittelyjä tietyistä kirjoista, kirjasarjoista tai tapauksista. Nämä tuovat teokseen runsaasti lukijaa houkuttelevia ”välipaloja”, kun voi esimerkiksi lukea Jarl Hellemanin analyysiä Hitlerin *Mein Kampf* -teoksesta, tai pohdintoja Harry Potter -kirjojen käännöskielestä, kiinnostavasta 1800-luvun lopun tähtitieteilijä, scifisti, spiritualisti Camille Flammarionista tai 1920-luvun viihdekirjallisuuden kuningattaresta Hedwig Courts-Mahlerista.

Teossarja on siten taiten ja perusteellisesti toimitettu luodessaan laajoja katsauksia ja analyysyjä sekä tarjotessaan

myös paljon yksityiskohtaisempaa, mieltä kiinnostavaa tietoa. Kirjoittajat ovat omien alojensa todellisia asiantuntijoita, monen artikkelit perustuvat laajaan arkistoaineistoon ja aikalaiskirjallisuuden läpikäyntiin ja rinnalla kulkee Suomen kulttuurihistoriallinen ja valtiollis-poliittis-taloushistoriallinen kehitys.

Tärkeä osa teossarjaa ovat myös ns. kääntäjäprofiilit. Suomennoshistorian toimitusperiaatteet kertovat uudenlaisesta biografiakiinnostuksesta, minkä vuoksi on luontevaa, että myös itse tekijät, eri aikakausien suomentajat nostetaan esiin. Elias Lönnrotista ja ensimmäisestä varsinaisesta ammattikäntäjistä Aatto Suppassesta kuljetaan ensisijaisesti kaunokirjailijoina, mutta merkittävästi myös kääntäjinä toimineisiin Pentti Saarikoskeen ja Kaarina Helakisaan asti. Tavoitteena on ollut monipuolinen, paikoin kattavakin kuva suomentajien historiasta, minkä ansiosta mukana on useita marginaaliin unohtuneita kääntäjiä kuten esimerkiksi Aune Krohn. Mukaan on otettu vain edesmenneet kääntäjäpolvet. Etenkin varhaisempien kääntäjien osalta elämäkerrat tuovat esiin ammatin kääntöpuolen, suuren työtaakan ja vähäiset tulot, jotka esimerkiksi lahjakkaan Suppasen kohdalla merkitsivät koko hänen lyhyen elämänsä ajan jatkuneita taloudellisia vaikeuksia. Kääntäjäprofiilit ovat teoksen herkullista ja kiinnostavaa antia, sillä paitsi henkilöhistoriaa ne tuovat esiin myös konkreettisesti kääntäjän ammatillistumisen monet vaiheet Suomessa sekä nostavat esiin tuntemattomam-

piakin nimiä. Samalla ne kertovat kirjoittamisen kulttuurihistoriasta, siitä, kuinka monipuolisesti monet kirjoittamisen ammattilaiset ovat ammattiaan harjoittaneet.

Vielä pitkälle 1900-luvun puolelle kääntäminen oli monelle sitä harjoittaneelle lähinnä muun kirjallisen työn oheistyötä, varsinkin kääntäjän ammatti oli vasta kehittyneessä ja monesti kaunokirjailijan ja kääntäjän ammatit limittyivät. Suomen kirjakielen kehityksessä 1800-luvun alkupuolella ja puolivälissä parasta kääntäjäainesta löytyi kansankieltä osaavasta papistosta, parhaiksi taitajiksi kehittyivät talonpoikaissuvuista nousseet papit kuten M. A. Castrén. 1900-luvun taitteesta suurin osa kääntäjistä oli lehtimiehiä, opettajia tai kirjailijoita – kääntäminen oli työläs sivutyö, joka kuitenkin toi arvokkaita lisätuloja. Samalla pienet käännöspalkkiot ja ainainen kiire aiheuttivat ristiriitoja. Usealla 1900-luvun taitteen kääntäjällä oli laaja kielitaito, ei ollut tavatonta kääntää vähintään kolmesta neljästä kielestä.

Urpo Kovala avaakin artikkelissaan myös kieltenopetuksen ja kielitaidon tilannetta 1800-luvun Suomessa. Artikkelin avulla on kiinnostavaa seurata, minkälaiset juuret on nykyisinkin aika ajoin vilkkaana lainehtivalla keskustelulla koulussa opiskeltavista kielistä ja esimerkiksi ruotsin ja englannin kielen suhteesta.

Suomentamisen historia avaa näkökulmia myös suomalaisen lukemisen ja kirjastolaitoksen historiaan ja siihen, miten tärkeä rooli kirjallisuudella on ollut kansallisen iden-

titeetin muovaamisessa sekä moraalisisessa ja siveellisessä ohjaamisessa. Useimmiten huolta herätti juuri ulkomainen kirjallisuus, kun esimerkiksi nuorten epäiltiin lukevan sitä liikaa tai naisten turruttavan itseään romanttisella viihteellä.

Teoskokonaisuus osoittaa myös kiinnostavasti kääntämisen tekniikoiden ja käytänteiden historiallisen muutoksen, mutta yhtä lailla sen, kuinka monet käytännöt jatkuvat ja lomittuvat uusiin vaatimuksiin. Esimerkiksi yksi kirjan toimittajista Outi Paloposki tuo esiin, kuinka vaatimus alkuperäiskielestä kääntämisestä syntyi 1900-luvun taitteessa, vaikka edelleen käännettiin enemmän muiden, ns. välikielten kautta. Myöhemminkin välikielten käyttäminen on ollut tavallista, etenkin harvinaisempien kielten kohdalla. Esimerkiksi *Tuhannen ja yhden yön tarinoita* käännetään jatkuvasti uudelleen, mutta on olemassa vain yksi suoraan arabiasta tehty käännös, vasta 2001 ilmestynyt Jaakko Hämeen-Anttilan *Tarinoita tuhannesta ja yhdestä yöstä*. Alkuperäiskielisyyden vaatimuksen rinnalla oli jo 1900-luvun taitteessa vahvana vaatimus suomen kielen puhtaudesta ja sen ominaispiirteiden sisällyttämisestä käännökseen. 1900-luvun alku oli kaikin tavoin vilkasta ja merkityksellistä aikaa suomentamisen historiassa, myös esimerkiksi järjestelmällinen kielentarkistus sekä kustannustoimittajan työ alkoi vasta 1900-luvun mitaan.

Teos on kauttaaltaan huolellista jälkeä niin toimittajien kuin tekstien kirjoittajien osal-

ta. Jos jotain lisää olisi voinut toivoa, niin kuvitusta. Se jää aika ohueksi, syynä lienee ollut myös tekstimassan laajuus. Jos kuvia olisi paljon lisää, olisi teoksesta tullut entistä paksumpi. Pääpaino on asiallisissa tutkimusteksteissä, joita rytmittävät viihdyttävät lyhyemmät jutut sekä kääntäjäprofiilit – näin teoksesta ei ole tullut liian raskassoutuista.

Maarit Leskelä-Kärki

Suomalaisen identiteetin juurilla

Kati Katajisto: Isänmaamme keisari. Eliitin identiteetin murros ja suomalaisen isänmaan rakentuminen autonomian ajan alussa. Yliopistopaino, Helsinki 2008. 299 s.

■ Kati Katajiston väitöskirja liittyy aihepiiriin, jossa aiemmasta tutkimuksesta ei ole puutetta. Suomalaiset historian-tutkijat ovat runsaasti ja kauan – yli sadan vuoden ajan – selvittäneet Suomen itsehallinnollisen aseman syntyyn johtaneita kansainvälispoliittisia muutoksia, keisari Aleksanteri I:n ja venäläisten tarkoitusperiä ja toimintaa, valloitetun Suomen alueen väestön sopeutumista ja pyrkimyksiä ja siinä sivussa puolustaneet maan autonomiaa vetoamalla Porvooseen, kansainvälisen oikeuteen ja hallitsijanvakuutuksiin sekä etenkin viime aikoina tarkastelleet myös suomalaisen erillishallinnon rakentumista.

1800-luvun alkuvuosikymmenet eivät ainakaan ole mikään suomalaisen historian tutkimuksen musta aukko.

Paljosta tutkimuksesta huolimatta autonomian alkuvaihe on pysynyt sitkeästi kiistojen kohteena. Aihepiiriin lähestymistä ovat rasittaneet milloin kansalliset intohimot, milloin taas enemmän tai vähemmän tiedelähtöinen uudelleenkirjoittamisen vimma. 1800-luvun lopun suomalaiset oikeustaisittelijat, ennen muuta fennomaanit ja liberaalit, pyrkivät osoittamaan, että ”Porvoon valtiopäivillä” 1809 keisari ja Suomen säädyt olivat tehneet osapuolia sitovan yhdistämissopimuksen, joka laski perustan autonomiselle Suomen ”valtiolle”. Suurvenäläisen nationalismin nousu ja uhka painoivat myös monet suomalaiset historioitsijat kansalliseen puolustusrintamaan. Aivan kaikkia tämä taipuminen ei kuitenkaan koskenut. Porvoon tapahtumiin 1809 lukkiutuneesta sopimusteoriasta erkani jo 1880-luvun lopulla M. G. Schybergson, ruotsinmielisten johtava historioitsija. Viime vuosikymmeninä vahvaan myötätuuleen päässyt kansallisen historiankirjoituksen käsitysten purku ei ole siten läheskään niin uutta ja ainutlaatuista kuin nuori tutkijapolvi näyttää nykyisin kuvittelevan.

Porvoon säätykokoukseen, Suomen asemaan ja perustuslakeihin liittyvien kiistojen keskellä alan tutkimuksessa on jäänyt paljon vähemmälle huomiolle Kati Katajiston väitöskirjatyön nostattama tärkeä kysymys: Miten suomalainen identiteetti syntyi? Miten se erottui ruotsalaisesta ja venä-

laisesta? Katajiston tutkimus siis kohdistuu Suomen rakentamisen aineettomaan, mentaaliseen puoleen. Hän tähdentää, että ”aikalaisten omista lähtökohdista lähtevä tarkastelu luo uudenlaisen toimija- ja ihmislähtöisen perspektiivin”. Markku Hyrkkäseen viitaten hän edelleen kiteyttää, että ”Suomen ja suomalaisuuden rakentuminen ymmärrettään siten toisiinsa vaikuttavina että toisiinsa limittyvinä ajatus-, tuntemis- ja toimintatapoina”. Kaikkiaan Katajisto on esittänyt tutkimuksensa lähtökohdat ja keskeiset kysymykset selkeästi ja monipuolisesti. Väitöskirja profiloituu hyvin ja nivoutuu tukevasti aiempaan historiakirjallisuuteen ja uusiin teoreettisiin avauksiin.

Asettuen samaan linjaan mm. Matti Klingen ja Osmo Jussilan kanssa Katajisto korostaa kansallisen identiteetin rakentunutta, konstruktivistista luonnetta. Tässä lähestymistavassaan hän edustaa nationalismin nykytutkimuksen valtavirtaa. Samalla hän kuitenkin toteaa, että väitöskirjatyö poikkeaa tästä valtavirrasta sikäli, että se käsittelee lyhyttä aikaperiodia (1808–1814/1815) ja keskittyy aikaalaisten omiin käsityksiin ja tuntemuksiin. Olenaiset identiteetin käsitettä koskevat lähtökohtansa Katajisto on omaksunut Stuart Hallilta. Tämä valinta osoittautuu myös käytännössä toimivaksi.

Erityisenä tutkimuskohteenä väitöskirjassa on ”suomalaisen identiteetin muodostuminen paikallisen valtaryhmittymän keskuudessa”. Tämän venäläisten kanssa varhain yhteistyöhön ryhtyneen aatelis-

ryhmän keskeisiä henkilöitä olivat Ernst Gustaf von Willebrand ja hänen kolme vävyään – Carl Erik Mannerheim, Carl Johan Stjernvall ja August Fredrik Palmfelt – sekä heihin tiiviissä yhteydessä olleet Gustaf Mauritz Armfelt, Johan Fredrik Aminoff ja Johan Albrecht Ehrenström. Kyse on siis suomalaisen eliitin poliittisesti hyvin merkittävästä ryhmästä, jolla oli tutkimusajanjaksona johtava rooli maan asioiden hoidossa. Tämä tutkimuksen subjektijoukon poliittinen merkittävyys korostaa yhtäältä sen tutkimisen tärkeyttä, toisaalta siihen rajoittuva lähitarkastelu saattaa luoda yleistämiseen liittyviä suhteutusongelmia, kun näkökulmaa pyritään laajentamaan yleensä suomalaiseseen eliittiin.

On esimerkiksi kyseenalaista, miten venäläisvalloittajien kanssa yhteistoimintaan ryhtyneiden ajatukset ja tuntemukset sosisivat kuvaamaan myös Turun Akatemian oppineistoa, josta suuri osa haikaili ainakin kulttuurisesti Ruotsin perään ja kyräili enemmän tai vähemmän avoimesti venäläisiä. Lähetettyihin venäläisiin kielimestareihin suhtauduttiin Turun opinahjossa yleensä hyvin kylmästi ja vielä Napoleonin Venäjän-retken aikana huolestunut Armfelt yritti turhaan pumpata akatemialaisiin aktiivista lojaalisuutta. Passiiviseen lojaalisuuteen oli kuitenkin pääasiassa tyytyminen. Myös Katajiston tutkimusajanjakson lyhyys on omiaan tähdentämään varovaisuutta yleistysten tekemisessä. Tosin väitöskirjan tekijöille ei ole mitenkään poikkeuksellista – eikä sen puoleen aina kokeneemmille-

kaan tutkijoillekaan –, että houkutus yleistämiseen kasvaa työn edistytessä suuremmaksi kuin rajallinen aineisto oikeastaan antaisi myöten jos kriittisinä pysytään. Tällaisia lipsahduksia löytyy myös Kati Katajiston tutkimuksesta, vaikka hänen esittämänsä johtopäätökset ovat yleensä hyvin pohdittuja ja usein myös teräviä.

Väitöskirjatyön keskeisiä lähteitä ovat Willebrandin sukupiirin kirjeet, joita Katajisto on käyttänyt taitavasti. Teksti kuvaa tutkimushenkilöiden ajatuksia, asenteita ja aatemaailmaa monipuolisesti unohtamatta niihin liittyvää muutosta ja epävarmuutta. Se kunnioittaa kohdehenkilöidensä ääntä, mutta samalla tekstikokonaisuus rakentuu analyttisen jännevästi. Katajisto sanoo yrittävänsä jäljittää etenkin ”henkilöiden omakohtaisia ja jaettuja uskomus- ja kokemustapoja” ja onnistuukin tässä varsin hyvin. On kuitenkin täysin turhaa vaatimattomuutta ikään kuin anteeksi pyydellen vähäällä tutkijan omaa jäsentävää panosta. Laadukkaissa tutkimuksissa tutkimushenkilöiden näkyville pääsevä ”oma ääni” on aina lopulta tutkijan valintojen tulos ja riippuvainen tutkimuksen kulloisistakin funktioista ja tarpeista. Muuten se olisikin pelkkä referaatti.

Katajisto pohtii myös kirjeaineiston puutteita, muun muassa materiaalissa ilmeneviä aukkoja ja kirjeiden salatarkastusta. Jälkimmäistä, ajalle tyypillistä ilmiötä, olisi voinut mielestäni pohtia enemmänkin, koska se liittyy kiinteästi kirjeiden todistusvoimaisuuden arviointiin. Yleinen kysymys on missä määrin sa-

latarkastuksen alaisia kirjeitä voidaan lukea ekspressiivisinä (ajatuksia ja asenteita ilmaisevina) ja kuinka paljon taas instrumentaalina (tarkoitushakuisina)? Kirjoittajat olivat tietoisia kirjeiden salatarkastuksesta eivätkä aina rohjenneet tallentaa tärkeimpiä ajatuksiaan ja asioitaan kirjepaperille. Tästä peittelystä on jopa mainintoja itse kirjeissä, kuten Katajistokin toteaa. Kuinka laajaa se oli? Missä määrin kirjeitä kulki kuriirien välityksellä, ohi postitirehtöörin tarkastuksen? Kuinka paljon tärkeää jäi keskinäisiin suoriin keskusteluihin? Kun perustratio oli kirjoittajien tiedossa, minkälaiseen poliittiseen hyödyn metsästämiseen se johti? Katajisto mainitsee tähän liittyen ainakin tahallisen tietojen vuotamisen kirjeiden kautta ja moraalisesti velvoittavan mutta varmaankin myös tekijänsä kilpeä kirkastavan ”kirjoittamisen jälkipolville”. Kaikkiaan ongelmakimppu on laaja ja vaikeasti selvitettävä. Vaativasti otettuna se edellyttää varmaankin omaa erityistutkimusta. Nykyvaiheessa voi kuitenkin yhtyä väittelijään, että on oikeastaan yllättävää, kuinka avoimesti Willebrandin piiri rohkeni perustratiosta huolimatta kirjoittaa.

Tutkimuksen temaattinen jäsenysratkaisu toimii yleisesti ottaen hyvin. Se tuo mukanaan vähäisiä toistoja, mutta niitä ei voi pitää turhina omisssa asiayhteyksissään. Aikarajaus 1808–1814/1815 liittyy luontevasti yhtäältä Aleksanteri I:n rauhoituspolitiikkaan, toisaalta päähenkilöiden elinkaariin. Vaikka tutkimusajanjakso on lyhyt, se tuo mielen-

kiintoisella tavalla näkyviin muutoksen. Ruotsalaisesta identiteetistä alkaa keisarin suojassa ja ohjauksessa muovautua suomalainen identiteetti ilman suomalaisen valtaryhmittymän pelkäämää pakkoa omaksua venäläinen identiteetti.

Tarkastellessaan 1700-luvun Suomea Katajisto katsoo, ettei Suomi muodostanut selkeän erillistä eikä yhtenäistä aluetta poliittisesti, taloudellisesti, maantieteellisesti tai kielellisesti. Kuitenkin hän Blomstedtiin ja Tommilaan viitaten hyväksyy käsityksen, että vuosisadan jälkipuoliskolla ilmeni merkkejä siitä, että entistä selvempää tietoisuutta Suomesta omana kokonaisuutenaan alkoi esiintyä. Tässä yhteydessä Katajisto viittaa etenkin suomalaisten taloudellisiin erityisintresseihin ja sotilaspoliittisiin ristiriitoihin suomalaisen aatelin ja ruotsalaisen keskusvallan välillä. Tämä on hedelmällinen näkökulma aiheeseen.

Samalla hän kuitenkin tähdentää, että patriotismi ja kansallinen identiteetti ymmärrettiin 1700-luvun säätyjakoon ja yhteen tai useisiin kansallisuuksiin perustuvissa valtakunnissa hyvin eri tavalla kuin moderneissa kansallisvaltioissa. Ruotsin valtakuntaan viitattaessa suomalaiset käyttivät 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa yleensä ruotsinkielisiä termejä *fädernesland*, *fosterland* ja ranskalaisperäistä *la patrie*. Suomalaisille Ruotsi oli siis isänmaa, jonka valtion kansalaisina he kokivat olevansa ruotsalaisia. Valtiona Ruotsi henkilöityi kuninkaan, mitä ilmensi myös suomalaisten usein käyttämä kak-

soisilmaisu *konungen och fädernesland*. Tämän kuninkaaseen sidoksissa olevan valtioja isänmaaidentiteetin lisäksi suomalaisilla oli myös kotiseutu- ja synnyinmaaidentiteetti. Suomi nähtiin alueellisesti erottuvana osana Ruotsia, ja siitä käytettiin termejä *fädernesbygd* ja *fosterbygd*. Siksi kuninkaan ja isänmaan jälkeen mainittiin usein vielä erikseen Suomi, kun haluttiin viitata suomalaisten omaan kotiseutuun ja synnyinmaahan. Katajiston erittely luo kaiken aiheesta kirjoitetun keskelle käsitteellistä selkeyttä. Toinen pääluku on työn parhaita.

Suomen sodan katastrofin yhteydessä Katajisto painottaa, että johtavat upseerit olivat jo ennalta fatalistisen tappiomielialan vallassa. Tämän syntyyn olivat vaikuttaneet aiemmat sotatappiot, puolustusvalmistelujen heikkous ja psykologisesti onneton Ruotsin strategia. Ylivoimaisen vihollisen edessä Suomessa olevien joukkojen oli vetäydyttävä Pohjanmaalle odottamaan Ruotsista saapuvia apujoukkoja, joiden kanssa menetetyt alueet oli sitten määrä vallata takaisin. Sotilaat siis joutuivat jättämään väkiriikkaimmat maakuntansa ja perheensä vihollisen armoille ilman kunnollista vastarintaa. Tämä oli mielialoilta tuhoisaa ja omiaan ruokkimaan katkeruutta ja hylätyksi joutumisen tuntoja, etenkin kun luottamus Ruotsin valtiojohtoon oli jo aiemmin muutenkin horjunut. Sotatilanteessa oli suuri helpotus, etteivät venäläisten joukot osoittautuneet raaoksiksi barbaareiksi, kuten suomalaiset olivat pelänneet. Pahimmissa peloissaan suoma-

laiset aatelismiehet olivat kuvitelleet päätyvänsä jopa venäläisten orjiksi. Keisari ja venäläisten sodanjohtajat kuitenkin pyrkivät rauhoittamaan suomalaisia ja luomaan toimivaa yhteistyötä. Tätä alkoi myös syntyä, osaksi varsin nopeastikin, ja siinä Willebrandin piiri, tosin sekin hieman eri tahtiin, oli Suomessa eturintamassa.

Sodan jälkeen venäläisten harjoittama ”mielten valloitus” sujui varsin hyvin. Jopa venäläisiin hyvin epäluuloisesti suhtautunut C. E. Mannerheim alkoi vähitellen pehmetä. Tämä alkoi näkyä vuoden 1808 lopulla Pietarissa, jossa hän johti suomalaisten lähetystöä. Katajisto kiinnittää huomionsa erityisesti juuri Mannerheimiin, jonka poliittista merkitystä hän monin tavoin tähdentää. Mannerheimin puheluonnoksen pohjalta lähetystö tähdensi keisarille Suomen perustuslaillisia oikeuksia, tarvetta kutsua Suomen säädyt koolle ja esiintyi muutenkin yllättävän rohkeasti. Tällainen itsenäisen linjan noudattaminen näytti tuottavan myös tuloksia. Suomalaiset saivat lupauksen maapäivien (*landtdag*) koolle kutsumisesta.

Porvoon säätykokouksen keskeisen merkityksen Katajisto näkee aiheensa kannalta siinä, että siellä olleet suomalaiset aatelismiehet alkoivat luottaa Aleksanteri I:n aikeisiin Suomea kohtaan. Tämä välittyy sekä Mannerheimin päiväkirjaluontoisista muistelmista että aatelissäädyn pöytäkirjoista, joihin Katajisto päätelmisään lähinnä tukeutuu. Aatelissäätö tahtoi korostaa myös vastavuoroisuudesta syntyvää

moraalisuontoista sidettä keisarin ja suomalaisten välillä. Asettamatta väittelijän johtopäätöksiä varsinaisesti kyseenalaisiksi, on kuitenkin lähdekriittisistä syistä esitettävä kysymys, missä määrin tutkimus voi luottaa Porvoon säätykokouksen juhlaiviin puheisiin todellisten mielialojen ilmaisijana. Katajisto itsekin toteaa jatkossa, että luottamuksen muodostuminen oli hidas prosessi. Vielä vuoden 1808 lopulla esimerkiksi G. M. Armfelt epäili keisarin aikeita Suomea kohtaan.

Katajisto toteaa, että jo Porvoon säätykokouksessa aatelisto käsitti Suomen omaksi kokonaisuudekseen. Suomi oli sille kotiseutu (*fosterbygd*), jonka rakastaminen oli täysin luonnollista. Aatelisto sitoutui keisariin ennen muuta kotiseutunsa (Suomen) kautta. Tämä uusi identiteetti erosi olennaisesti aiemmasta ruotsalaisesta. Aatelisto oli kokenut aiemmin olevansa ensisijaisesti kuninkaan ja isänmaan (Ruotsin valtakunnan) palvelijoita ja oli vasta toissijaisesti kiinnittynyt kotiseutuunsa Suomeen. Nyt Venäjän yhteydessä kuninkaan korvasi keisari, mutta isänmaaksi (*fosterland*) alettiin varsin pian mieltää kotiseutu Suomi eikä uuden hallitsijan valtakunta Venäjä.

Viidennessä, tutkimuksen kannalta keskeisessä pääluvussa Kati Katajisto erittelee taitavasti uuden suomalaisuuskäsityksen sisältöä ja määrittymistä. Tulokinnassaan hän antaa suuren merkityksen Aleksanteri I:n puheille ja toiminnalle. G. M. Armfeltin mukaan, jota Katajisto tekstissään lainaa, keisari jopa nimenomaan tah-

toi, että Suomen asukkaat tulisivat suomalaisiksi. Oliko todella näin, siihen Katajisto ottaa kriittisesti etäisyyttä, mutta hän pitää joka tapauksessa varsin selvänä, että keisari halusi tehdä Suomesta hallinnollisesti erillisen alueen. Suomen johtomiehet, jotka eivät nähneet tätä suurvaltapolitiikkaan kytkeytyvänä reaaliolitiikkana, olivat aidon hämmästyneitä siitä, että keisari todella tahtoi säilyttää Suomen takaamallaan poliittisen olemassalolon. Käytännössä tämä toteutuessaan merkitsi sitä, että Suomen asukkaista tuli suomalaisia. Keisarin tuki auttoi maan johtomiehiä ymmärtämään, että heidän todellinen isänmaansa oli synnyin- ja asuinmaa Suomi. Keisari antoi uuden isänmaan ja Suomen johtomiehet pyrkivät varmistamaan sen, Katajisto kiteyttää yhteenvedossa. Tältä keisarikeskeiseltä pohjalta selittyy myös tutkimuksen pääotsikko ”Isänmaamme keisari”.

Uudessa valtiollis-poliittisessa tilanteessa suomalaisuus oli luotava, ja Suomen johtomiehet olivat tästä tehtävästä hyvin tietoisia. Aiemmin ruotsalaisuuteen liitetty valtiollis-poliittinen merkitys oli nyt Venäjän yhteydessä liitettävä suomalaisuuteen. Kun kieli ei toiminut kaikkia suomalaisia yhdistävänä tekijänä, suomalaisuuden perusteita täytyi hakea muista tekijöistä. Katajisto tarkastelee tässä yhteydessä etenkin Suomen alueen ja siihen liittyen synnyinmaan sekä kansallisten piirteiden ja kansanluonteen roolia kielenkäytössä. Venäläisten näkökulmasta taas suomalaisia olivat nimenomaan Suomessa synty-

neet. Tämä kriteeri ainakin yleisellä tasolla erotteli suomalaiset ruotsalaisista, vaikka olikin yksinkertaistava. Esimerkiksi C. E. Mannerheim oli Ruotsissa syntynyt. Toisaalta tällainen käsitys suojeli suomalaisia suhteessa venäläisiin, esimerkiksi virantäytöissä, minkä vuoksi myös suomalaiset suosivat sitä. Synnyinmaasiis pyhitti, vaikka käytännössä se ei ollut ainoa eikä ehdoton suomalaisuuden kriteeri. Tämän kokivat upseerimanifestissa onnekseen myös Ruotsissa syntyneet Suomen armeijan upseerit.

Katajiston tutkiman Suomen johtomiesryhmän keskuudessa kansallistunnetta nostatti myös käsitys venäläisten suomalaisviihast. Venäläisten säätyveljien sijasta aatelineen johtoryhmä samastui Suomen kansaan – tosin holhoavasti ylhäältä päin ja omilla ehdoillaan. Se kuitenkin uskoi, ettei keisari tahtonut venäläisten sekaantuvan Suomen asioihin. Samaan suuntaan kansallistunnetta terävöittävästi vaikutti Ruotsista sodan jälkeen välittynyt ymmärtämättömyys ja jopa vihamielisyys suomalaisia kohtaan, mikä vaikeutti suhteita uuteen Ruotsiin. Vanhaan sivistyksen, kulttuurin ja länsimaisten aatteiden Ruotsiin sitä vastoin säilyi nostalginen suhde.

Kaikkiaan Kati Katajiston väitöskirja on korkeatasoinen tutkimus, joka on ennen muuta terävästi ajateltu ja jätävästi toteutettu. Tarkastellessaan läheltä suomalaisen identiteetin muodostumista maan valtarajmitymässä se edustaa uutta ja merkittävää tutkimusnäkökulmaa. Väitöskirja sisältää runsaasti tärkeitä tutkimustu-

loksia ja oivalluksia. Se osoittaa, että suomalaisen identiteetin muodostuminen johtoryhmän keskuudessa alkoi yllättävän nopeasti. Olosuhteet ruotsalaisuudesta irtautumiselle ja venäläisyyden torjumiselle olivat suopeat, mihin Katajiston tulokinnan mukaan vaikutti keskeisesti keisarin asenne ja toiminta.

Jubani Mylly

Lapsuus Itä-Karjalassa vallan- kumouksen aattona

O. P. Iljuha: Škola i detstvo v karelskoi derevne v kontse XIX – natsale XX v. [Koulu ja lapsuus karjalaisessa kylässä 1800-luvun lopulta 1900-luvun alkuun]. Sankt-Petersburg: Dmitri Bulanin 2007. 304 s.

■ Venäjän imperiumia vaivasivat monet ristiriidat 1800-lopulla ja 1900-luvun alussa. Valtakunnan modernisointiprosessia jarruttivat vanhoillinen poliittinen systeemi ja jälkeenyjäännyt maatalous, ja uudistuva koulusysteemi törmäsi kansan köyhyyteen ja matalaan koulutustasoon. Lisäksi eri kansallisten alueiden kasvava nationalismi kilpaili venäläiskansallismielisen imperiaalisen politiikan kanssa. Voi sanoa, että maa astui yhdellä jalalla eteenpäin ja toisella taaksepäin. Aikakautta on tutkittu

monista lähtökohdista, mutta arkipäivän historiaa tutkitaan edelleenkin hyvin vähän.

Olga Iljuha on rohjennut ottaa tutkimuksensa aiheeksi yhden vaikeimmista, lapsuuden ja koulun karjalaisessa kylässä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Hänen tutkimuksensa kohdistuu selkeästi vallankumousta edeltäneen ajan kipupisteisiin: Venäjän yhteiskunnallisiin konflikteihin traditionaalisuuden ja modernisuuden, venäläistämisen ja karjalaisen nationalismin sekä valistuksen ja taantumuksen välillä.

Itäkarjalaisen maaseudun kansanelämää tutkittaessa lähteiden valinta vaatii harkintaa, sillä perinteisiä historiallisia lähteitä on hyvin vähän. Iljuha käyttää historiallisten lähteiden ohella runsaasti antropologiaa, folkloristisia ja kielitieteellisiä lähteitä. Hänen lähestymistapansa on monitieteinen, ja tutkimuksen punaisena lankana kulkee vierekkäisten venäläisten ja karjalaisten alueiden vertailu. Tämä tutkimusmetodi on uusi Itä-Karjalan historian tutkimuksessa, sillä aikaisemmissa tutkimuksissa on ollut tapana tarkastella erikseen venäläisiä ja karjalaisia alueita. Iljuhan lähestymistapa tarjoaa uusia mahdollisuuksia tutkia toisiaan lähellä asuvien venäläisten ja karjalaisten kansankulttuurin ja kehityksen erityispiirteitä. Iljuhan mukaan karjalainen kulttuuri oli paljon perinteisempi kuin vieressä asuvien venäläisten. Hän on myös havainnut, että karjalaiset naiset olivat suhteellisesti paljon itsenäisempiä kuin venäläiset: esimerkiksi heillä oli oikeus itse päättää,

kenen kanssa he menevät naimisiin.

Kahteen osaan jakautuva teos antaa karjalaislasten elämänvaiheista ja kasvatuksesta selkeän ja johdonmukaisen kuvan. Ensimmäisessä osassa käsitellään karjalaisten perheiden sosiotaloudellista tilaa, ja erityisesti lapsien asemaa perheissä ja kasvatustapoja. Teoksen toinen osa on omistettu itäkarjalaisten alueiden koululaitokselle ja sen roolille lasten, perheiden ja yleensä kylien elämässä.

Ensimmäisessä luvussa on runsaasti etnografista materiaalia. Siinä käsitellään erilaisia lapsuuteen liittyviä uskomuksia, menoja ja tapoja sekä vauvojen ja pikkulasten hoitokeinoja. Iljuha kuvaa tarkasti ”kansanomaisen lapsuuden aikajäotusta”. Lukija saa näin tietää, että pikkulasten elämässä erotettiin erityisiä murroskausia. Uskottiin esimerkiksi, että ennen ensimmäisen hampaan ilmestymistä vauvalla ei ollut mitään haltiaa, toisin sanoen maagista suojelusta. Kaikkein tärkeimpänä rajana lasten elämässä pidettiin seitsemän vuoden ikää; sitä ennen lasta pidettiin viattomana ja synnittömänä, ja jos lapsi kuoli tänä aikana, uskottiin, että sielu pääsi suoraan paratiisiin. Huolellisesti kuivatetusta ja säilytetystä napanuorasta tuli lapsen elämän ensimmäisen vaiheen amuletti. Lasten tukka leikattiin ensimmäisen kerran vasta sen jälkeen, kun hän alkoi puhua. Kansanrunoudessa kerrotaan laajasti lasten leikeistä ja heidän osallistumisestaan aikuisten elämään, mm. ortodoksiin juhliin ja illanistujaisiin.

Iljuha on hyödyntänyt etnografista materiaalia historiallissosiologisessa ja kasvatustieteellisessä analyysissään. Vertailevalla metodilla hän on selvittänyt mm. itäkarjalaisperheiden sisäisiä suhteita. Hänen mukaansa karjalaisissa perheissä suhtauduttiin lapsiin paljon pehmeämmin ja kärsivällisemmin kuin venäläisissä, joissa despoottiset otteet ja ruumiilliset rangaistukset hyväksyttiin normaalina kasvatukseen. Iljuhan mukaan luultavasti aikuisille karjalaisille ominainen psyykinen terveys, seurustelunhalu ja aggressiivisuuden puuttuminen ovat perhekasvatuksen seurausta. Vaikka pidän Iljuhan johtopäätöksiä todennäköisinä, oletan, että tämänkaltaisen vertailuanalyysi vaatisi enemmän historiallisia todisteita; etnofolkloristinen materiaali voi antaa asiasta hie-man ihanteellisen kuvan.

Karjalaislasten yhteiskunnallistaminen tapahtui työkasvatuksen kautta. Jo 7–8-vuotiaat lapset alkoivat tehdä työtä. Perinteisten talonpoikaistöiden ohella lapset työskentelivät mm. laukkukauppiaiden palveluksessa. Köyhät talonpojat myivät usein lapsiaan välittäjille, jotka veivät heitä Pietariin ja Petroskoihin, missä lapsista tehtiin palvelijoita. Iljuha osoittaa, että lasten siteet perheisiin ja kotiseudulle katkesivat – myös rikollisuus kasvoi. Mielestäni hyvin tärkeitä ovat Iljuhan johtopäätökset siitä, että nimenomaan tämä käytäntö antoi sysäyksen perinteisen kulttuurin ja elämäntavan hajoamiselle, sillä Pietarissa talonpoikaistalokset saivat urbanin, modernin kulttuurin ”tartonnan” ja myöhemmin veivät

sen kotiseudulle. Iljuha huomauttaa, että lasten yhteiskunnallistamisesta oli muitakin kielteisiä seurauksia: monet myydyistä talonpoikaislapsista joutuivat eräänlaiseen poikkeustapausten ryhmään, he menettivät talonpoikaisen identiteettinsä, mutta eivät voineet liittyä muihinkaan sosiaalisiin ryhmiin. Nämä lapset eivät voineet myöskään käydä koulua, vaikka koulun rooli nimenomaan tässä historiallisessa vaiheessa tuli erityisen tärkeäksi.

Iljuhan mukaan juuri 1800-lopulla ja 1900-luvun alussa syntyi karjalaislasten yhteiskunnallistamisen uusi malli, jossa perhe alkoi menettää entistä merkitystään lasten kasvatuksessa. Vastaavasti valtion ja ennen kaikkea koulun ja opettajan rooli kasvoi itäkarjalaisessa yhteisössä. Iljuha selvittää itäkarjalaisien koulujen satavuotista historiaa 1800-luvun alusta 1900-luvun alkuun, luokittelee eri koulutyyppit ja kiinnittää erityisesti huomiota suomalaisten rooliin Itä-Karjalan koulupolitiikassa. Kun vuosisadan vaihteessa venäläiset ja suomalaiset alkoivat kilpaila kansallisesta vaikutuksesta itäkarjalaisiin, koulun rooli tuli hyvin tärkeäksi. Iljuha osoittaa, miten nopeasti itäkarjalaisille alueille syntyi koulujen ketju, Iljuhan termein "koulujen ekspansio", ja miten kilpailu suomalaisten ja venäläisten koulujen kesken eteni rajan molemmilla puolilla. "Suursuomalaisuuden" uhkasta tuli kihoke perustaa kouluja itäkarjalaisille. Iljuha osoittaa, että kouluista tuli tällä alueella vahva modernisaation väline ja itäkarjalaisien lasten venä-

läistämisen keino. Iljuha kertoo laajasti ja seikkaperäisesti itäkarjalaisien alueiden koulujen opettajista, joista tuli kahden kulttuurin välittäjiä ja myös karjalaisen kansankulttuurin tutkijoita.

Paikallisopettajan hahmolle on omistettu yksi laajimmista ja informatiivisimmista kirjan osioista. Tämä on mielestäni tärkeää, koska Venäjän kansallisten alueiden paikallinen sivistyneistö on edelleenkin huonosti tutkittu ryhmä, vaikka sen merkitys kansallisen politiikan tutkimukselle on erittäin suuri. Aleksanteri II:n tekemän *zemstvo* (eräänlainen maalaishallinto) -uudistuksen jälkeen maaseutusivistyneistön ryhmä kasvoi Venäjällä nopeasti: *zemstvoihin* kuuluivat eläinlääkärit, välskärit, lääkärit, opettajat, maanmittarit jne. Ja vaikka itse *zemstvoa* järjestelmänä tutkitaan nykyään runsaasti, sen työntekijöitä koskeva historiallis-sosiologinen tutkimus on edelleenkin hyvin vähäistä. Iljuhan teos auttaa täyttämään tätä aukkoa ja tarjoaa tietoa opettajainkoulutusjärjestelmästä (mm. karjalaisperäisten opettajien koulutusmahdollisuuksista sekä karjalan kielen opetuksesta opettajainopistossa), naisopettajien määrästä ja roolista, opettajien elintasosta, heidän yhteiskunnallisesta työstään ja arkielämästään. Iljuha osoittaa, kuinka vaikea oli venäläisperäisten opettajien asema karjalaisissa kylissä, kun he eivät ymmärtäneet paikallista kieltä eivätkä karjalaisista kulttuuria ja identiteettiä. Kirjassa mainitaan kuitenkin muutamia opettajia, jotka ajan myötä omaksuivat karjalan kielen ja karjalaisen

kulttuurin ja tulivat itäkarjalaisen maaseudun sivistäjiksi.

Iljuha osoittaa, että esivalan ja *zemstvon* erilaiset ponnistukset kantoivat hedelmää. Itäkarjalaisien kiinnostus koulua kohtaan kasvoi, ja karjalaislasten koulutustaso nousi. 1900-luvun alussa esivalta alkoi ottaa huomioon karjalaisien etnisiä erityispiirteitä, opettajille opetettiin karjalan kieltä ja julkaistiin karjalankielisiä oppikirjoja. Ja vaikka näillä keinoilla pyrittiin ennen kaikkea venäläistämään karjalaisia, niin toimenpiteiden objektiivisena seurauksena itäkarjalainen yhteiskunta modernisoitui ja kehittyi. Yleensäkin koulun rooli oli Iljuhan mielestä erittäin suuri; nimenomaan koulu antoi sysäyksen modernin ihmistyyppin syntymiselle. Tämä prosessi jäi kuitenkin puolittiehen, sillä vaikean taloudellisen tilanteen takia suuri osa talonpoikaislapsista ei pystynyt käymään koulua loppuun. Yhtäältä vanha patriarkaalinen systeemi alkoi hävitä, mutta toisaalta prosessi oli hyvin hidas. Vähitellen ja hitaasti itäkarjalaiset alueet sopeutuivat uuden ajan vaatimuksiin.

Iljuhan kirja antaa mahdollisuuden perehtyä modernisointiprosessin etenemiseen itäkarjalaisilla alueilla ja niihin keinoihin, joilla uutta itäkarjalaisista sukupolvea kasvatettiin. Tämän sukupolven elämänvaiheet osuivat juuri Venäjän historian murroskauteen. Kirja tarjoaa laajoja näkymiä aiheeseensa ja sisältää runsaasti mielenkiintoista uutta tietoa sekä avaa uusia perspektiivejä. Kuitenkin ensimmäistä lukua olisi mielestäni ollut mahdollista täydentää arkistomateriaa-

lien avulla. Suomalaisissa arkistoissa on säilynyt monia itäkarjalaisten pakolaisten haastatteluja, joista voi saada tietoa haastateltujen lapsuudesta. Toivoisin, että Iljuhan tutkimus jatkuisi. Kirja ansaitsee myös kääntämisen suomeksi.

Vielä yksi tärkeä seikka: lähes samaan aikaan kun Iljuhan kirja ilmestyi Venäjällä, Jury Shikalov väitteli Suomessa melkein samasta aiheesta.¹ Nämä teokset täydentävät toisiaan. Shikalovin väitöskirjan kohdealueena on Itä-Karjalan pohjoinen osa, Vienan Karjala sekä venäläisten asuttama Vienanmeren länsirannikko. Tässäkin teoksessa käytetään vertailevaa lähestymistapaa. Kuten Iljuhan kirja, Shikalovinkin teos on sosiaalihistoriallinen tutkimus, jossa käytetään demografisia menetelmiä sekä etnografisia ja kansanrunouden lähteitä. Kun Shikalov tutkimuksessaan perehtyy viankarjalaisten perheiden elämän yleisstrategioihin, niin Iljuha on ennen kaikkea kiinnostunut itäkarjalaisten talonpoikaislasten yhteiskunnallistamisprosessin vaihtoehdoista ja siinä tapahtuneista muutoksista. Toivon mukaan molemmat tutkijat yhdistävät voimansa ja tekevät uuden, täydentävän teoksen tärkeästä ja mielenkiintoisesta teemastaan.

Marina Vitubnovskaja-Kauppal

1. Jury Shikalov (2007) *Ilona on käki metsässä, ilona on lapsi perheessä. Syntyminen, imeväiskuolleisuus ja aviottomat lapset Vienan Karjalassa ja Vienanmeren länsirannikolla 1860–1910-luvulla*, Helsinki, SKS, 2007.

Birminghamin ja Göteborgin kunnallinen terveyspolitiikka

Marjaana Niemi: Public Health and Municipal Policy Making. Britain and Sweden, 1900–1940. Aldershot, Ashgate, 2007. 242 s.

■ Marjaana Niemen tutkimus Birminghamin ja Göteborgin kunnallisesta terveyspolitiikasta perustuu hänen 1999 Leicesterin yliopistossa tekemäänsä väitöskirjaan. Kyseessä on huolellinen empiirinen tutkimus, johon on pakattu tiiviisti erilaisista primaarilähteistä saatua tietoa: julkisista asiakirjoista, ohjelmista ja selonteosta, paikallisista sanomalehdistä ja tieteellisistä aikakauslehdistä. Niinpä teksti on väijäämättä tiivistä luettavaa, mutta kirjoittajan suurena ansiona on tietojen selkeä jäsentely ja esittäminen. Kirjassa on myös kätevä hakemisto.

Teos on tutkimus kahden merkittävän kaupungin, Birminghamin ja Göteborgin, kunnallisesta terveyspolitiikasta 1900-luvun alkupuolella. Molemmat olivat 1920-luvulle tultaessa maansa keskeisiä maakuntakaupunkeja, ja molemmat olivat isoja teollisuuden ja kaupan keskuksia. Molemmat olivat myös kansallisessa viitekehyksessään saaneet mainetta innovatiivisesta

kunnallispolitiikasta: Birmingham ennen kaikkea Chamberlainin politiikasta, ja Göteborg tunnettiin viimeistään 1920-luvulta lähtien sosiaalidemokraattisen kunnallishallinnon linnakkeena. Näillä seikoilla oli ilmeistä merkitystä varsinkin kaupunkien ulkoisen imagon muodostumiseen 1900-luvulla. Siksi onkin hieman yllättävää, ettei Niemi käsittele paikallisen puoluepolitiikan vaikutusta kunnalliseen terveydenhoitoon. Mutta ehkä tällainen laajennus menisi jo tällaisenaankin kunnianhimoisen tutkimuksen aiheen ulkopuolelle.

Detaljitetiedon määrä on tämäntyyppisissä tapaustutkimuksissa vaikuttava, mutta Niemi ei anna sen tulla esteeksi laajemmille kysymyksenasetteluille. Tutkimus ei todellakaan ole näköalaltaan kapea. Niemen mielenkiinto ei itse asiassa niinkään kohdistu kunnalliseen politikointiin, vaan siihen ”kuinka tieteellistä tietoa käytetään poliittisten ja yhteiskunnallisten päämäärien edistämiseen” (s. 5) ja kuinka tieteellisen tiedon käyttö heijastui paikalliseen taloudellisten ja yhteiskunnallisten päätösten valmistelutyöhön ja tuki sitä.

Tutkittuaan yksityiskohtaisella vertailuanalyysilla lapsikuolleisuutta ja tuberkuloosia vastaan käytyjä kampanjoita Niemi osoittaa, että tiettyjä toimintatapoja koskevat poliittiset päätökset oikeutettiin vetoamalla ”arvovapaan” tieteen auktoriteettiin (s. 6). Esimerkiksi Birminghamissa tieteellistä tietoa käytettiin hyväksi sellaisen perherakenteen suosimiseen, jossa mies oli perheen

pääasiainen elättäjä, kun taas Göteborgissa samoja ideoita oli sovellettava paikallisen työväenliikkeen tarpeiden mukaisesti naisten työllistymisen hyväksi. Göteborgissa, jossa lääkärin praktiikkaa harjoittavilla oli suhteellisen korkea status julkisessa terveydenhuollossa, pyrittiin etsimään lääketieteellisiä ratkaisuja esimerkiksi tuberkuloosin ongelmaan ja vaadittiin potilaille sairaalahoitoa. Birminghamissa taas korostettiin enemmän ”epäterveellisten ajattelu- ja käyttäytymistapojen” merkitystä (s. 128), mikä edellytti laajaa terveyskasvatusta. Vaikka vedottiinkin oletettuun objektiiviseen tieteelliseen tietoon, ratkaisuja julkisen terveydenhoidon ongelmiin etsittiin aina ”olemassa olevien sukupuoli- ja luokkarakenteiden sisältä”. Näin päädyttiin usein uusintamaan eriarvoisuutta, jota ratkaisujen väitettiin tasoittavan, ja ikuistettiin ongelmat, joita oli ryhdytty ratkaisemaan (s. 187).

Niemi on epäilemättä oikeassa kiinnittäessään huomiota vastaavuuksiin, joita löytyy 1900-luvun alkupuolen käytäntöjen ja nykyajan tieteellisen tiedon tuottamisen ja käytön välillä terveyskiistoissa. Maiden välisen vertailun näen hyvin käyttökelpoisena keinona paljastaa tähän tietoon liittyviä epävarmuuksia ja sen käyttöä eri konteksteissa. Mutta olisin ehkä toivonut tutkijan käsittelevän enemmän kunnallisten terveystampanjoiden mahdollisia seurauksia hyvinvointivaltion kehitykselle Britanniassa ja Ruotsissa. Niemi tähdentää aivan oikein, että politiikanteko on luonnostaan

historiallinen prosessi. ”Aikaisemmat vakiintuneet toimintatavat vaikuttavat tämän päivän päätöksentekoon, ja se vuorostaan muokkaa tulevaisuuden poliittisia valintoja” (s. 47). Viimeaikainen ’historiallinen käänne’ hyvinvointivaltion tutkimuksessa olisi vahvistanut tämän. Myöskään aiheeseen liittyvää englantilais-ruotsalaista vertailevaa tutkimusta ei Niemen kirjassa käsitellä.¹

Vertailevaa tutkimusta on helppo kritisoida. Yleisten syysuhde- ja selitysmallien konstruointia ei ole helppo sovitaa yhteen historiallisen spesifisyyden vaateen kanssa. Ja aivan liian usein vertailua käytetään kansallisen erinomaisuuden paradigmojen vahvistamiseen. Niemen tutkimus ei lankea tähän ansaan, päinvastoin se on oiva esimerkki siitä, kuinka vertaileva tutkimus voi valaista tiedon ja historiallisen muutoksen epävarmuuksia ja kyseenalaistaa oletukset erityisten historiallisten kehityssuuntien väijäämättömyydestä.

Mary Hilson

1. Ks. esim. Hugh Heclö, *Modern Social Politics in Britain and Sweden: From Relief to Income Maintenance*, New Haven: Yale University Press, 1974; Natasha Vall, *Cities in Decline? A Comparative History of Malmö and Newcastle after 1945*, Malmö: Malmö högskola, 2007.

Vuosi 1918 ruohonjuuritasolla

Tuomas Hoppu: Tampereen naiskaarti. Myytit ja todellisuus. Ajatus 2008. 272 s.

Mervi Kaarninen: Punaorvat 1918. Minerva 2008. 176 s.

Olli Korjus: Hamina 1918. Nimi nimeltä, luoti luodilta. Atena 2008. 291 s.

■ Suomen sisällissotaa käsittelevien julkaisujen määrä saavutti kulminaationsa sodan 90-vuotismuistovuonna 2008. Historiatutkimuksen yleiskehitystä noudattaen myös sisällissodan tutkimuksessa ovat suuret linjat ja kokonaisvaltaiset tulkinnat antaneet tilaa pirstoutuneemmalle historiakäsitykselle, jossa sodan monisyisyys ja kokemusten erilaisuus ovat hyväksytyjä lähtökohtia. Seuraavassa tarkastelen kolmea syksyllä 2008 ilmestyntä sisällissotaa käsittelevää kirjaa. Kirjat vankistavat nykytraditiota, jossa sotaa tarkastellaan lähinnä sodan hävinneen osapuolen kokemusten kautta paikallisesti rajattuna ilmiönä. Teokset osoittavat, että sisällissota on kaikkea muuta kuin loppuun kulunut teema ja että uudet näkökulmat parantavat mahdollisuuksia ymmärtää tapahtumia, joita kansallisvaltiokeskeinen historiankirjoitus ei pysty selittämään.

Kirjassa *Tampereen naiskaarti – Myytit ja todellisuus* Tuomas Hoppu tarkastelee yhtä sodan myyttisimmistä il-

miöistä, punakaartissa taisteleita naisia. Naiskaartilaiset herättivät sekä valkoisissa että punaisissa voimakkaita tunteita ja heihin on usein liitetty äärimmäisiä ominaisuuksia. Heidät on kuvattu raivoavina amatsoineina ja sankarillisina vallankumoustaistelijoina mutta myös rappiolle joutuneina räävittöminä naisina. Työväen muistokulttuurissa taas on sitkeästi elänyt käsitys, että naiskaartilaiset olisivat olleet muita ryhmiä alttiimpia valkoisten rankaisutoimenpiteille. Nämä myytit yhdessä Tampereen taistelun mytologian kanssa muodostavat taustan Hopun Tampereen kahden naiskomppanian kriittiselle tarkastelulle. Kirjan alussa naikaartilaisuudelle etsitään laajempaa historiallista kontekstia tehdaskaupungin kehityksestä. Kaupunki muodosti ympäristön, joka kaikesta kurjuudesta huolimatta mahdollisti naisten yhteiskunnallisen aktivoitumisen ja itsenäistymisen. Vaikka kyseinen kehitys mahdollisti naisten osallistumisen aseelliseen taisteluun, Hoppu nostaa vallankumousliikkeen kollektiivisen voiman ja vuosien 1917–18 poikkeusolot tärkeimmäksi naikaartilaisuutta selittäväksi tekijäksi. Mielenkiintoinen on Hopun havainto siitä, että Tampereen naikaartilaiset eivät pääsääntöisesti kuuluneet järjestäytyneeseen työväenliikkeeseen. Niin työväenpuolue kuin puolueen naisjärjestötkään eivät puoltaneet, vaikka eivät kieltäneetkään, naisten aseellista toimintaa sodan aikana. Hoppu näkeekin, että naikaartin perustaminen Tampereella perustui naisten haluun osallistua aseelliseen tais-

teluun eikä punakaartin tarpeeseen täyttää rivit. Huolimatta siitä, että Hoppu peilaa paikallisia tapahtumia sekä laajempaan kehitykseen että uusimpaan historiatutkimukseen, hän varoo ehkä liiankin paljon tulkitsemasta ilmiötä laajemmin.

Tampereen naikaarti kuvaa erinomaisesti sisällissodan ruohonjuuritason realiteetteja, organisatorista haparointia ja sekavuutta. Monelle aseeseen tarttuneelle taistelu oli ohi ennen kuin se ehti alkaakaan, ja mielikuvat sankarillisesta taistelusta haihtuivat hetkessä ja vaihtuivat pyrkimykseksi säilyttää oma henki. Tampereen ensimmäinen naiskomppania perustettiin lähinnä aatteen innolla ja vastoin järjestäytyneen työväestön suosituksia maaliskuun alussa, eli aikana jolloin vallankumous näytti vielä etenevän. Harjoitusjakson aikana sota muuttui kuitenkin dramaattisesti ja kun naiskomppania määrättiin taisteluun, rintama sijaitsi jo oman kaupungin reunamilla. Tässä vaiheessa häipyi rivistä jopa kolmannes kaartilaisista. Komppanian urheus ja taisteluinto eivät koskaan yltäneet sille tasolle, jolle se on nostettu sisällissodan politisoituneen keskustelun kultavuosina. Muutaman tunnin hajanaisen ammuskelun jälkeen komppania siirtyi suorittamaan lähinnä vahtipalvelusta kaupungin keskustaan. Arvoituksellisempi on Tampereen toinen naiskomppania, joka perustettiin jo piiritetyssä ja pommituksen alaisessa kaupungissa maaliskuun lopussa. Miksi jopa yli sata naista päätti tällöin, ainakin jälkepäin nähtynä toivottamalta näyttä-

vässä tilanteessa, tarttua aseeseen? Hoppu arvio, että syynä oli vallankumouksellisen innostuksen lisäksi naisten akuutti tarve toimentulonsa turvaamiseen.

Kuvaukset naikaartilaisten toiminnasta Tampereen taistelun viimeisinä päivinä ovat kirjan parasta antia. Hoppu onnistuu yhdistämään yksityiskohtaisen tuntemuksensa Tampereen taistelusta ja selkeän, lukijaystävällisen esitystavan. Hän osoittaa vääriksi myytit Tampereen naikaartin hurjasta taistelusta, suurista tappioista ja antautumisen jälkeen seuranneista teloituksista. Sen sijaan inhimilliset reaktiot kuten avuttomuus, epä tietoisuus ja toivottomuus antavat uskottavan kuvan äärimmäiseen tilanteeseen joutuneista ihmisistä. Kirjan teksti on onnistunutta tasapainottelua ruohonjuuritason ja laajempien tapahtumien välillä, ja Hoppu pitää tarinan hyvin kasassa, tosin viimeinen kappale, joka käsittelee paluuta rauhaan, vaikuttaa lähinnä ylipitkältä epilogilta.

Tamperelaisien kohtaloita kuvataan myös Mervi Kaarnisen kirjassa *Punaorvot 1918*. Tutkimuksen kohteena ovat sisällissodassa orvoiksi jääneet punakaartilaisien lapset, joiden suuri määrä tuotti akuutteja ongelmia viranomaisille. Kirjassa on kaksi tasoa: kertomus eri instanssien toimenpiteistä ja avustuspyrkimyksistä sekä kertomus lasten ja leskiksi jääneiden henkilökohtaisista kokemuksista ja muistoista. Kaarnisen selvitys sodanjälkeisen sosiaalipolitiikan, huoltokomiteoiden, ministeriöiden, köyhäinhoidon ja yksityisten avustusrjestöjen toimista tuovat

tärkeää lisätietoa sisällissodan historiaan. Orpokysymystä ei pyritty viranomaistaholla väheksymään tai piilottamaan vaan siihen paneuduttiin tarmolla, josta osoituksena on muun muassa sosiaaliministeriön palkkaama Ester Hällströmin työ. Hänen raporttinsa ja kirjoituksensa ovat tärkeä osa kirjan lähdeaineistoa ja antavat kasvot viranomaistoiminnalle. Kaarninen korostaa kuinka juuri lapset olivat sekä symbolisesti että käytännön tasolla se ryhmä, jonka kautta voittajapuoli oli halukas rakentamaan ajatusta yhtenäisestä kansasta. Kaarnisen esittämä ajatus, että kyseessä oli mahdollisesti voittajien puolelta jonkin asteinen katumustyö, vaikuttaa kuitenkin epäuskottavalta. Kaarninen osoittaakin kuinka punaorpojen synnyttämä laaja hyväntekeväisyystoiminta ei merkinnyt muutosta voittajien suhtautumisessa kapinaan. Hyvä esimerkki tästä on punaorpojen tilannetta pohtivan huoltokomitean lausunto, jossa sodan raakuuden ja julmuuden arvelaan johtuneen kansan pohjakerrosten puutteellisesta sivistyksestä. Punaorvoista, jotka viranomaisten toimesta erotettiin alusta lähtien valkoisen puolen orvoista, tuli tehdä kunnon kansalaisia, osaksi yksimielistä isänmaallista sukupolvea.

Viranomaiskertomuksen rinnalla kulkeva mikrohistoriallinen taso avaa ikkunan sodan aiheuttamiin henkilökohtaisiin tragedioihin ja vuosisadan alun sosiaalipolitiikan ruohonjuuritason realiteetteihin. Kertomuksen pohjaksi Kaarninen on valinnut neljä isän menettänyttä tamperelaista perhettä.

Erityisen mielenkiintoinen on kappale, jossa tarkastellaan lastensiirtoja ja lasten kokeuksia sijaisperheistä Pohjanmaalla. Mukaan mahtuu niin negatiivisia kuin positiivisia muistoja. Kohuttujen lastensiirtojen poliittiset tulkinnot ovat usein peittäneet alleen sen tosiasian, että kyseessä oli maailmansodan kokeneessa Euroopassa varsin tavallinen ja hyväksytty ilmiö.

Kaarninen nostaa esiin monta tärkeää ja vähemmän huomiolle jäänyttä teemaa sisällissodan ja sotienvälisen ajan historiasta. Kirjan suppea koko ei kuitenkaan mahdollista niiden kovin syvälistä läpikäyntiä. Kirjan tarkastelukohteen selkeämpi rajaaminen, laajan henkilögallerian karsiminen ja huolellisempi toimintustyö etenkin kappalejaotuksen suhteen olisivat parantaneet luettavuutta ja estäneet nyt varsin sekavaksi jäävän yleiskuvan. Lisäksi kirjassa on suuri määrä tilastoja, joista monen merkitys jää epäselväksi. Lukijaystävällisempää olisi ollut sijoittaa ne liitteeksi kirjan loppuun.

Siinä missä sekä Hoppu että Karvinen pyrkivät rajaamaan tarkastelukohteensa sekä teemaattisesti että maantieteellisesti, Olli Korjus lähtee kirjassaan *Hamina 1918 – Nimi nimeltä, luoti luodilta* luomaan kokonaisvaltaisempaa kertomusta. Näyttämönä on Kymenlaakso ja pääaiheena vuoden 1918 tapahtumat. Otsikosta huolimatta kirja ei rajoitu käsittelemään pelkästään sisällissodan väkivaltaa ja uhreja. Siinä liikutaan vauhdilla yleismaailmallisen ja paikallisen kehityksen ja poliittisten ja

kulttuuristen vaikutusten välillä. Korjus onnistuu tässä vaativassa tyyliilajissa melko hyvin. Etenkin kirjan ensimmäinen osa, jossa selostetaan aikaa ennen sisällissotaa, on paikallis-historiaa parhaimmillaan. Kuvaukset vuosisadan alkupuolen Vanhan Suomen ja Haminan alueen oloista antavat nautittavan monipuolisen kuvan yhteiskunnasta, jonka ilmapiiiri ja identifioitumiset erosivat suuresti itsenäisyyden jälkeisestä ajasta. Korjuksen alue- ja historiatuntemus on vakuuttavaa ja hän pystyy konkretisoimaan yleistä kehitystä paikallistason esimerkeillä. Ruohonjuuritason tapahtumat kuten kertomus maataloustuottajasta, joka myi suuria määriä maitoa Venäjän armeijalle mutta kieltäytyi myymästä tuotetta puutteessa eläville paikallisille, ovat tärkeitä yhteiskunnallisen radikalisoitumisen ymmärtämiseksi. Kirjan mielenkiintoisimpia osia ovat punaisten valtakautta Kymenlaaksossa käsittelevät kappaleet. Vallan käyttö oli kaukana siitä kommunistisesta järjestelmästä, jolla myöhemmin peloteltiin ja jota epäsuorasti käytettiin oikeuttamaan valkoista terroria.

Kirjan ongelmaksi muodostuu kirjoittajan pyrkimys sisällyttää tekstiin loputon määrä aiheita ja tapahtumia. Kertomus vie muutamia kertoja kauas varsinaisesta teemasta, ja punainen lanka hukkuu turhan usein. Kirjan fragmentaarisuutta ei ainakaan vähennä tarinan pirstominen lyhyisiin kappaleisiin ja alakappaleisiin: 319 sivuun mahtuu lähes puolilentoista sataa eri otsikkoa. Myös pitäytyminen kronologi-

sessä kerronnassa olisi ollut lukijaystävällisempää kuin paikoittainen temaattinen kerronta. Objektiviisuuteen pyrkivä kriittinen tarkastelu sekoittuu paikoittain lähinnä punaisen historiakirjoituksen kliseiden esittämiseen. Puutteista ja epätasaisuudesta huolimatta Korjuksen kirja on rohkealla ja hyvällä kerronnallaan mielenkiintoisimpia viime vuosina ilmestyneitä sisällissotaa käsitteleviä teoksia.

Aapo Roselius

Ruma sota nyt väreissä

Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Toimittaneet Sari Näre ja Jenni Kirves. Johnny Kniga. 462 s.

■ Suomen Kuvalehdessä (2009/3) toimittaja ihmetteli, voiko Helsingin Sanomien nekrologissa suomalaisia vastaan sotinutta neuvostopartisaania nimittää sotasankariksi. Tämä sinänsä absurdi juttu on pieni mutta osuva esimerkki siitä, miten vaikeaa melkein ihmisiän takana olevaa sotaa on vieläkin ajatella vain historiana. Meidän kansakuntamme oli sodassa teitä vastaan, sankarit ja hyvät ihmiset olivat meidän puolellamme.

Sota on oudolla tavalla ihmisiä alati kiehtova stimulantti, jota historiasta annostellaan eri tarpeisiin, mutta johon tämän päivän uutisena on jo täydellisesti turruttu. Tätä henkistä tilaa hämmentämään tarvitaan

uusia näkökulmia, jotka toivottavasti vaikuttaisivat sekä käsityksiimme historiasta että käsityksiimme sodista.

Sari Näreen ja Jenni Kirveen toimittama *Ruma sota* edustaa uutta sotahistoriaa; tällä tahdotaan tehdä ero perinteiseen sotahistoriaan, joka kuvaa sotaa kliinisesti, joukko-osastojen ja näitä komentavien upseereiden strategisena pelinä. Perinteisessä sotahistoriassa yksilöt ovat majureja, everstejä ja kenraaleita, sottaistemmat hommat hoitaa JR, D tai AK. Toisaalta perinteiseen sotahistoriaan ovat myös luettavissa aikaisten tai heidän vanavedessään kiinteästi kulkeneiden laatimat joukko-osastohistoriat, joiden näkökulma kyllä voi antaa aavistuksen sodan kokemuksesta, mutta jotka pahimmillaan latistuvat poikien seikkailukirjallisuuden tasolle. Sekä kliininen strategia että partiopoikakirjallisuus kadottavat ilmeisen tarkoituksellisesti yhteyden sodan olemukseen.

Se seikka, että sota on pohjimmalta olemukseltaan tappamista – useimmiten mitä brutaaleimmalla tavalla – on haaste sodasta kirjoittaville, on hän sitten uuden tai perinteisen sotahistorian edustaja. Silti perusajatus on yksinkertainen: katsotaan oikeasti, miten asiat olivat. Uudessa sotahistoriasa(kin) konkretisoituu lopulta vain kysymys siitä, miten löydämme menneisyydestä ihmisten todellisen, menneessä nykyhetkessä olleen kokemuksen? Ja, ennen kaikkea: miten *käsitämme, tulkitsemme* ja mihin me *käytämme* sitä?

Tässä katsantokannassa *Ruma sota* vertautuu muuta-

man vuoden takaisin teoksiin *Ihminen sodassa* (Minerva 2006) ja *Kun sota on obi* (SKS 2006), muodostaen niille muodoltaan ja myös pitkälti sisältöltään populaarin pikkuveljen. *Ruma sota* koostuu sekin artikkeleista, jotka lähestyvät suomalaisten toista maailmasotaa nostamalla esille näkökulmia, joista on puhuttu kahvipöydissä, mutta joiden käsittely on kirjallisuudessa jäänyt sivulauseiden ja alaviitteiden tasolle.

Miksi on näin? On helppo väittää, että historiankirjoituksesta sotahistorialla on edelleen vahvimmin taakkanaan nationalistisen historiankirjoituksen eetos. Historian tutkijat ovat tähän tosin yhtä syyllisiä kuin muutkin usein syytetyt tahot. Painolastin lisäksi sotahistoriaa vaivaa raha, mutta ei aina vähyytensä vuoksi. Sodat ovat alati tärkeitä tunnelmanostattajia ja sotahistoria myy hyvinkin huonosti tehtyinä suhtautuvan määrän kirjoja. Osittain tästä johtuen ei akateeminen tutkimus ole sotahistoriaan erityisesti kannustanut: silloin kun niin on tapahtunut, tutkimuksellisesti eteenpäin vieneet teokset ovat joko nostattaneet sivuseikasta käydyn joutavan debatin tai aiheuttaneet alan harrastajien keskuudessa vaivaantuneen hiljaisuuden.

Tässä mielessä ja tästä tutkimuksellisesta tilanteesta tarkasteltuna *Ruma sota* on siis tervetullut kirja. Tuntuu tosin siltä, että edellä kuvattuun yleiseen tutkimustilanteeseen ja sotien historiafunktioon homot, huumausaineet, toisinajattelijat tai sotavankien kiuttaminen ovat kuitenkin pi-

kemminkin ambivalentti lisä kuin oikea avaus. Jotenkin kuitenkin toivoisi, että tällaiset artikkelit kantaisivat pitemmälle kuin juupas-eipäs -keskustelujen sytykkeiksi.

Historian näkökulman on uudessa sotahistoriassakin nähdäkseni tarkoitus avata, näyttää, asettaa teot aikaansa, paikkaansa ja motiiveihinsa. Historian tutkijalle sotilaat ovat hyvien tai pahojen tekojen tekijöitä asepuvusta riippumatta. Historialla julistaminen, mäsäily ja anakronisointi ovat nykyisin muiden kuin historian-tutkijoiden työtä.

Ruma sota onnistuu kummassakin edellä mainitsemasani motiivissa: se avaa mutta myös julistaa, ja jää näin varsin epätasaiseksi. Heikoimmillaan *Ruma sota* tarjoaa yhden kirjallisen lähteen varassa toimivan artikkelin, joka aktivoi lukijaa älyllisesti vain ampumaan alas kirjoittajan hontelon analyysin. Kirjassa esiintyvät anakronismit ovat nekin ns. haasteellisia. Henkilökohtaisesti olen kyllä sitä mieltä, etteivät kouluampumiset johdu sotavuosista ja miehisestä mykkänä selviytymisen kulttuurista. Ehkä ne johtuvat pikemminkin siitä, että elämme yhteiskunnassa, jossa jo pitemmän aikaa on ollut ihmisiä, joilla on ihan oma moraalikoodisto ja ihan omat säännöt. Kun työn, yhteiskunnan ja yhteisön pelisäännöt murretaan, jää vain saalistajia. Rumaa ja sotaa sekin, mutta eri ajassa ja eri maailmassa.

Ruman sodan kirjoittajista menneen tilan avaa parhaiten Ville Kivimäki artikkelissaan ”Rintamaväkivalta ja makaaberi ruumis”. Puhuessaan rinta-

man hajuista, sekasotkusta, ihmisten ja eläinten jäänteistä Kivimäki kuljettaa lukijan rintamaolosuhteisiin taitavasti, taustoittaen sanomansa koko ajan. Etsiessään rintamasotilaiden väkivaltakokemuksia Kivimäki löytää uutta tavalla, joka on yhtä aikaa järkyttävä ja uusia näköaloja avaavia. Analysoidessaan valokuvaa, jossa suomalaiset sotilaat poseeraavat ammuttujen venäläisten kanssa, Kivimäki kirjoittaa, miten

”Kanssakäyminen ruumiiden kanssa oli muutakin kuin etulinjan jermuulua; se oli siviilielämän irvokasta parodiaa. 1920–30-lukujen Suomi oli köyhyyden ja kovan kapitalismin maa, ja vuoden 1918 väkivallan sekä suuren laman ankarat vaikutukset leimasivat monen rintamamiehen lapsuutta ja nuoruutta. Rauhanajan markkinatalouden hyötyyn ja riistoon perustuvat ihmissuhteet vietiin rintamalla loogiseen äärimmäisyyteen, kun ruumiillakin oli vain välinearvoa. – – Sillä, kuinka sotilaita oli heidän lapsuudessaan, nuoruudessaan ja edelleen armeijassa kohdeltu, oli vaikutuksensa heidän käyttäytymiseensä.”

Kivimäki tulee tulkinallaan vaarallisen lähelle julistusta, mutta kokonaisuutena teksti on juuri sitä mitä tällaisen kirjan – ja uuden sotahistorian laajemminkin – toivoisi olevan.

Marko Tikka

Vaikka tekee kipeää, ei haittaa?

Ilkka Levä: Kansallisvaltion teräsmiehestä valtakunnan sovittelijaksi. Poliisikulttuurin psykohistorialliset solmukohtat 1930–1997. SKS, Helsinki 2008. 330 s.

■ Ilkka Levän väitöskirja tarkastelee suomalaisen poliisi-instituution ja toisen tasavallan kansallisen kokemismaailman välisen suhteen psykohistoriaa. Aihe on substantiaalisesti rankka, eikä tutkimusasetelmaa ole keventänyt lähteiden historiallisiin konteksteihin palautuva artikulaatiotasojen moninaisuus. Väitöskirjan nimessä kiteytyvät tutkimuksen aikarajaus ja ajatus siitä, että fokuksessa on jostakin joksikin tulemisen eli murrosten ja muutoksen prosessi. Empiria (kuten alaotsikko paljastaa) koostuu tapaustulkinnoista. Niissä lähtökohtaisesti tärkeäksi nousee *kohtaamisen* käsite.

Liikkeelle lähdetään ensimmäisen ja toisen tasavallan taitteeseen sijoittuvasta tapahtumasarjasta, ns. Rovaniemen murhapoltosta ja siihen liittyvistä oikeusprosesseista. Kun suomalainen poliisi-instituutio vuonna 1930 näyttäytyy mentaalisisella tasolla ennen muuta kansallisten rajojen vartijana ja eheyden vaalijana, merkitsee kansallisten – niin geopolittisten, sosiaalisten ja taloudellisten kuin mentaalistenkin – ra-

jojen siirtyminen sodanjälkeisessä todellisuudessa rajua muutosta myös poliisin ja kansallisen kokemistavan välisessä suhteessa.

Toisessa osassa Levä tarkastelee poliittisen eliitin ja poliisien identiteetin "tuottumista" 1970-luvulla. Osan intensiivisin jakso käsittelee suomalaisen poliisin, KGP:n ja poliitikkojen kokemismaailman välisiä suhteita mm. mielen kolonisaation ja suhteen seksuaalistumisen näkökulmasta. Kolmannen osan tapaukset liittyvät 1980-luvun talousrikosvyyhteihin ja Tehtaankadun poliisisurmiin vuonna 1997.

Tutkimuksen dispositio on täyteen ladattu ja kirja kaikkineen 330-sivuinen. Ensimmäisen osan lopussa on muutamia katsauksenomaisia alalukuja, jotka jäävät kokonaisuudesta irrallisiksi eivätkä sisällöllisesti vastaa otsikoita. Näitä olisi voinut karsia tai yhdistää. Myös vähentämällä toistoa, laajoja taustakuvailuja ja teoreettisia sivupolkuja kokonaisuus olisi kiinteytynyt tieteellisen todistusvoiman kärsimättä.

Tutkimuksen "peruskysymys" (ilmaisu IL) esitetään vasta sivulla 23: Miten poliisikulttuuri on muuttunut ja miten se näkyy poliisiyksilöiden tasolla. Tätä seuraa lähes sivun verran ns. "lopullisia tutkimuskysymyksiä". Jatkossa putkattaa esiin vielä useita lisäkysymyksiä. Olisin mielelläni nähnyt hierarkkisesti selkeämmän ja tiivistetymmän kysymyksenasettelun.

Itse hahmotan tutkimusasetelman rakentuvan siten, että ensin osoitetaan poliisi-instituution ja kansallisen kokemis-

tavan välisen suhteen olemassaolo yleensä, sitten erityisesti sen historiallisuus sekä edelleen suhteen historiassa tapahtunut muutos. Viimekädessä etsitään vastausta kysymykseen, millä tavalla tämä muutos on tapahtunut ja mikä auttoi sen eri vaiheissa yksittäistä poliisimiestä ja poliisiyhteisöä selviytymään painekylläisistä ja vahvoilla projektiolla ladatuista murroksista toimintakykynsä säilyttäen.

Teoreettisella tasolla Levä ottaa vauhtia pragmaattisesta feminismistä: vaikka ja koska inhimillisen elämän moninaisuutta ei tutkimuksessa koskaan voida tyhjentävästi tavoittaa, on lähtökohdaksi otettava ajatus kokemuksen, tietämisen, arvojen ja käytännön välillä vallitsevasta jatkumosta. Näen itsekin, että tällaiselle lähtökohdalle perustuvat ylipäättään historian tutkijan ja -tutkimuksen mahdollisuudet – sikäli kuin historian tutkimuksella tarkoitetaan pyrkimystä ymmärtää ja tulkita ihmisten tekoja ja kokemuksia ajassa ja näiden tekojen ja kokemusten inhimillisiä motivaatioita.

Tutkimuksensa metodia Levä kutsuu transsendentaaliseksi empirismiksi: Transsendenttia on se, mikä sijaitsee tietoisuutemme tai kokemuksemme ulkopuolella. Se panee kysymään, miten ero sisäisen ja ulkoisen, subjektin ja objektin välillä mahdollistuu. Empirismi taas lähtee aina inhimillisestä kokemuksesta.

Levän lähestymistapa perustuu pitkälti psykoanalyttiseen ihmis- ja historiakäsitykseen. Tämä tutkimusote on ilmeinen ja näkyvästi esiin kirjoitettu mutta ei kategorinen

eikä muita lähestymistapoja pois sulkeva. Kyse on pitkälle siitä, miten yksilöllistyminen ja erillistyminen ovat olleet mahdollisia niissä poliittisissa ja taloudellisissa olosuhteissa, joissa ihmiset ovat eläneet ja tuottaneet omaa kokemustodellisuuttaan.

Tulkinnassa korostuu psykoanalyttinen *container-contained*-diskurssi, jossa yksilöt ja ryhmät käsittelevät pelkojaan, toiveitaan ja ahdistuksiaan toisissa ihmisissä projektiivisen identifikaation eli omaa ahdistusta toisiin sijoittavan samastumisen avulla. Empiirissä tarkastelussa murroksen seurattua toista poliisin tehtäväksi näyttää olennaisella tavalla nousevan toimiminen kansallisen ahdistuksen säilöjänä ja käsitelijänä.

Levä etsii tulkinnan välineitä myös poststrukturalistisesta ja postkoloniaalisesta filosofiafiasta ja yhteiskuntateoriasta. Sinne sijoittuvia avainkäsitteitä ja niiden konkreettista suhdetta inhimillisestä kokemuksesta nousevaan lähdeaineistoon ja sen tulkintaan olisi voinut purkaa anteliaammin. Näistä esimerkkeinä ovat mm. *virtaamisen* ja *balun* käsitteet. Tutkimuksen laajojen deskriptiivisten osuuskien ja teoreettisen käsiteapparaatin väliin jää nyt näkymättömiä siltoja, joiden yli kirjoittaja jättää lukijansa kulkemaan kohti tulkintaa ilman opastajaa.

Tutkimuksen lähdemateriaali on kattava ja joka suhteessa relevantti. Siihen kuuluu mm. sangen suuri määrä arkistoläheteitä, sanomalehti uutisia ja -artikkeleita, julkista keskustelua, tutkijan tekemiä poliisihaastatteluita, elokuvia ja Matti Yrjänä

Joensuun kaunokirjallista tuotantoa. Mutta Levä ei lainkaan problematisoi esimerkiksi haastattelujen käyttöä historiantutkimuksen lähteenä eikä työnsä tutkimuseettisiä lähtökohtia, joista erityisesti jälkimmäinen olisi ehdottomasti vaatinut oman osansa.

Kokonaisuutena Ilkka Levän tutkimus on metodologisesti haastava ja substantiaalisesti vaativa. Sillä on sekä tieteellistä ja yhteiskunnallista että poliittista relevanssia. Viime aikoina paljastuneiden poliisi-instituution sisäisten sotkujen, ristiriitojen ja yhteiskun-

tasuhdeongelmien myötä se on jopa hämmentävällä tavalla myös aktuaalistunut. Elämmekö jälleen suomalaisen poliisi-kulttuurin solmukohdassa – ja jos, niin mikä olisi psykohistorioitsijan tulkinta siitä?

Marja Tuominen

Palkittuja

■ Historian Ystävien Liitto on palkinnut vuoden 2008 historiateokseksi Panu Rajalan kirjan *Unio Mystica – Mika Waltarin elämä ja teokset* (WSOY 2008). Palkintolautakunnan mukaan Rajalan teos ei ole pelkästään henkilöhistoria, Waltarin elämäkerta. Rajala osoittaa havainnollisesti tutkimuksessaan, miten kirjailijan teosten avulla tämän elämäntyön esittely voidaan laajentaa perusteelliseen tieteelliseen pohjatyöhön nojautuvaksi ja kirjallisesti nautittavaksi historialliseksi teokseksi.

Historian Ystävien Liitto jakoi neljä kunniamainintaa. Antti Kujalan *Vankisurmat. Neuvostovankien laittomat ampumiset jatkosodassa* (WSOY 2008) käsittelee viime sotien sotavankien surmaamista. Jussi T. Lappalaisen, Lars Ericson Wolken ja Ali Pylkkäsen *Suomen sodan historia 1808–1809* (SKS 2008) tarkastelee kahdensadan vuoden takaisista, Vänrikki Stoolin jo unohtumassa olevaa sotaa modernein kysymyksenasetteluin. Marjo T. Nurminen *Tiedon tyttäret* (WSOY 2008) tuo ansiokkaalla tavalla naisnäkökulmas-

ta suuren yleisön tietoisuuteen oppineisuuden ja valistuneisuuden historiaa. Erkki Pihkalan *Yhdentyvä Eurooppa. Euroopan unionin taloushistoria* (SKS 2008) tuo esiin tapahtumaketjun, ”joka on kadonnut päiväkohtaisten uutisten viidakkoon”.

Palkintolautakuntaan kuuluivat puheenjohtajana professori Ohto Manninen sekä jäseninä lehtori Markku Liuskari ja filosofian maisteri Veikko Löytyniemi.

Henrika Tandefelt on saanut Ruotsin akatemian Axel Hirsch -palkinnon teoksestaan *Konsten att härskas – Gustaf III inför sina undersåtar* (SLF 2008).

Laurin Jäntin tietokirjapalkinnon on saanut Panu Rajala teoksestaan *Unio Mystica. Mika Waltarin elämä ja teokset* (WSOY). P. E. Svinhufvudin Muistosäätiön kirjapalkinto on myönnetty myös Panu Rajalalle tämän Mika Waltari -teoksesta.

Nimitys

■ Jyväskylän yliopiston Suomen historian professoriksi on nimitetty filosofian tohtori Pirjo Markkola 1.8.2009 lähtien.

Oikea kustantaja selvästi esille

■ Koska istuin opiskeluaikani professori Armas Luukon luennoilla ja aloitin tutkijan urani osittain hänenkin alaisen pohjoismaisessa autio-tilaprojektissa, innostuin pyytämään joululahjaksi hänen muistelmansa *Tutkijan taipaleelta*. Oletin pukin löytävän kirjan helposti konttiinsa, koska Historiallisen Aikakauskirjan numeron 4/2008 sivulta 445 alkavassa kritiikissä kustantajaksi mainitaan Otava.

Joulupukki epäonnistui. Otavan oma kirjakauppa ei tuntenut teosta lainkaan. Yhtä onnettomasti pukin kävi Helsingin Akateemisessa kirjakaupassa, joka ei löytänyt muistelmia sen koommin Otavan kuin kenenkään muunkaan kustantajan valikoimista, vaikka pukki meni ostoksille HAik kädesään todistaakseen, että kirja on ilmestynyt 2008. Jouluni tuli ja meni muine kirjoineen, mutta Luukotta.

Joulun jälkeen lähdin itse selvittämään asiaa, siis nykykielellä googlaamaan. Otava ei tunne kirjaa. Sen sijaan löysin

kohtalaisen vaivan jälkeen Nurmon kunnan kotisivuilta muuttaman rivin mittaisen maininnan. ”Professori Armas Luukon syntymästä tulee kuluneeksi 100 vuotta 4.10.2008. Hänen kirjoittamansa sukuhistoria julkaistaan kunnioituksena hänen toimintaansa historian tutkijana. Kirja nimeltä *Tutkijan taipaleelta* sisältää suuren määrän elävää kotiseudun historiaa. Kirjan painoasu noudattaa tarkoituksella *Nurmon historian* painoasua. Kirja tullaan julkaisemaan vain tämän 100-vuotis-syntymäpäivän painoksena.” Uutinen päättyi yksityishenkilön puhelinnumeroon, josta kirjaa voi tiedustella.

Kirja ei siis ole Otavan kustantama samalla tavalla kuin korvikkeeksi saamani Mika Waltarin elämäkerta on WSOY:n, kuten saman Haik:n sivulla 437 mainitaan. *Tutkijan taipaleelta* lienee Luukon perheen tai suvun yksityishanke, siis omakustanne, josta kunta otti maininnan kotisivuilleen. Kriittikkokin Heikki Ylikangas viittaa tähän, tosin vain epäsuorasti, sanoessaan muistelmien nähneen päivänvalon Armas Luukon lasten toimesta.

Omakustanteissa ei tietenkään ole periaatteessa mitään moitittavaa, päinvastoin. Jos kriittikkoon on luottamista, tässä kirjassa on myös ”henkilöistä runsas nimiluettelo”. Mikäli tämä sanonta tarkoittaa aakkostettua henkilöhakemistoa sivunumeroineen, kysymyksessä lienee tavallista tasokkaampi perheen maksama painotuote.

Mutta sen sijaan joulupukin ja muiden kirjasta kiinnostuneiden erehdyttämistä en voi hyväksyä. Vaikka kirja olisi painettu Keuruulla, pelkän kirjapai-

non perusteella sitä ei saa sanoa Otavan kustantamaksi. Väärä hienostelu antaa painotuotteelle ylimääräistä arvovaltaa.

Anneli Mäkelä-Alitalo

Kirjoittajat

■ Mary Hilson on filosofian tohtori ja Lontoon yliopiston vanhempi lehtori. Hän toimii keväällä 2009 vierailevana tutkijana Helsingin yliopistossa.

Kaisa Huttunen on maatalous-metsätieteiden maisteri ja tutkija Helsingin yliopiston taloustieteen laitoksessa.

Kai Häggman on Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinavian historian dosentti.

Johanna Ilmakunnas on filosofian lisensiaatti ja tutkija Helsingin yliopiston historian laitoksessa.

Marjo Kaartinen on Turun yliopiston kulttuurihistorian dosentti.

Jukka Kortti on Helsingin yliopiston talous- ja sosiaali-historian dosentti.

Minna Lammi on valtiotieteiden tohtori ja Kuluttajatutkimuskeskuksen tutkimuspäällikkö.

Maarit Leskelä-Kärki on filosofian tohtori ja tutkija Turku Institute for Advanced Studies -tutkijakollegiumissa.

Kati Mikkola on filosofian maisteri ja uskontotieteen tutkija Turun yliopistossa.

Juhani Mylly on Turun yliopiston poliittisen historian dosentti.

Anneli Mäkelä-Alitalo on Helsingin yliopiston Suomen historian dosentti.

Marjatta Rahikainen toimii poliittisen historian professori-

na Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian laitoksessa.

Aapo Roselius on filosofian maisteri ja jatko-opiskelija Helsingin yliopiston historian laitoksessa.

Ida Salminen on helsinkiläisen filosofian maisteri.

Laura Stark on Jyväskylän yliopiston etnologian professori.

Anna Sundelin on filosofian maisteri ja yleisen historian tohtorikoulutettava Åbo Akademiassa.

Taina Syrjämäa on Turun yliopiston yleisen historian dosentti.

Marko Tikka on Tampereen yliopiston Suomen historian dosentti.

Päiviö Tommila on akateemikko.

Marja Tuominen on Lapin yliopiston kulttuurihistorian professori.

Marina Vituhnovskaja-Kaupala on helsinkiläinen filosofian tohtori.

Notes on the contents

■ The theme of the Historical Journal 1/2009 is Consumption and Saving. The theme is discussed in seven articles and columns.

In their article “Himotut ja halveksitut kulutustarvikkeet. Uusien kulutustottumusten vaikutukset suomalaisiin maalaisyhteisöihin 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa” (“Consumer goods – craved for and despised. The effect of new consumption habits in Finnish rural communities in the late-19th and early-20th centuries”), Kati Mikkola and Lau-

ra Stark maintain that new kinds of consumption habits defying traditional habits and hierarchies gained ground in the Finnish countryside from the late-19th century onwards. How did the new values and attitudes brought on by consumption habits affect the internal relationships of social groups and, for their part, lead to a transition in the power structures of both peasant families and estates?

In her article "Siirtolaisnaiset kuluttajina 1700-luvun Jamaikalla" ("Immigrant women as consumers in Jamaica in the 18th century"), Anna Sundelin discusses women's consumption habits in 18th century Jamaica. By studying wills, it is possible to find out about the use of artefacts owned by women, and to analyse what kind of value they gave to their possessions in general.

In her article "Säädynmukaisen yllisyyden maailma. Aristokratia ja kuluttaminen 1700-luvulla" ("The world of estate-specific luxury. The aristocracy and consumption in the 18th century"), Johanna Ilmakunnas maintains that luxury objects, dresses and residences were a part of the estate-specific way of life and consumption in the 18th century. The Swedish aristocracy was willing to spend considerable amounts of financial resources on the cost of luxurious living. Through their way of life the aristocracy consciously wanted to demonstrate and consolidate their position as the leading elite in the country.

In her article "Edistyksen markkinoilla. Sähköistä sivistystä, onnea ja lumousta Chicagon maailmannäyttelyssä

vuonna 1893" (The Progress Fair. Electric civilisation, happiness and enchantment at the Chicago World's Fair 1893"), Taina Syrjämaa examines the intertwining of World's Fairs, belief in progress and consumer culture. The discussion focuses on the presentation of electrical devices at the Chicago World's Fair. In the debate of the time, electrical devices were associated with technical and material progress that both gave the right to consume and the demand for it. On the other hand, emphasising the magical and experiential qualities of electricity was simultaneously very important. The article shows how goods were connected with and affected the material community in a variety of ways, even before the physical object became part of the everyday life of a consumer.

The change of consumption habits in the West in the 1950s applied not only to both the quantity and quality of consumption but also to attitudes towards consumption. Closely connected to this change process was the increasing participation of women in the world of work. In her article "Tarpeet, halut ja moraalit. Naisten ansio-työ ja kulutusasetteiden muutokset Suomessa ja Länsi-Saksassa 1950-luvulla" ("Needs, desires and morals. Women's gainful employment and changes in attitudes towards consumption in Finland and West Germany in the 1950s"), Ida Salminen examines links between these two phenomena in Finland and in West Germany.

Finland only became a genuine consumer society following post-war modernisation.

The most fervent period in the development was the 1960s. The decade was also the time of the rapid spread of television. Jukka Kortti's article "Televisio 1960-luvun suomalaisen kulutusmentaliteetin rakentajana" ("Television as the creator of the Finnish consumption mentality") discusses the role of the television in the construction of the consumption mentality in Finland during the structural change of the 1960s. The subject is examined particularly through the models provided by the experience of television and television advertising.

In their article "Suomalainen säästäväisyys. Säästäväisyyden puhuvat suomalaisissa kuluttajaelämäkerroissa" ("Finnish frugality. Ways of speaking about frugality in Finnish consumer biographies"), Kaisa Huttunen and Minna Lammi examine the ways in which Finnish consumers talk about frugality. How do Finns turn themselves into frugal consumers, how do they talk about their frugality and with what events, activities and discussions do they associate frugality? The consumer biographies discussed do not so much talk about the pleasure of consumption; it rather appears that frugality is still a core virtue in Finland. However, its meaning has changed.

In her column "Johtolankoja kaikkein köyhimpien kulutuksen historiaan" ("Clues to the history of consumption of the very poorest"), Marjatta Rahikainen discusses the history and research of consumption of the very poorest.

(Translation: *Valtasana Oy*)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2009

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajan-kohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakoko-naisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa par-haita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2009 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 40 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävain Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 27 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 28 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävain Liittoon (40 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävain Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (27 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä (28 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi

Lähiosoite

Postitoimipaikka

Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähettäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIAALLISEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteri: Veikko Kallio, Saunalahdenkatu 18 A 25, 02330 Espoo, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-teksti-palvelu.net. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytyt aineistot julkaistaan painettuna Historiallisessa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaista alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tietokannassa.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2009: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 40 €, korkeakouluopiskelijoilta 27 €, yhteisöiltä 50 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 28 €. Vuosikertatilauksessa yms. 45 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 1994 asti 4 €, vuodesta 1995–2005 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteerit ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokkeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 40 €, opiskelijoilta 27 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaututaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeeseen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille, viestiksi on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

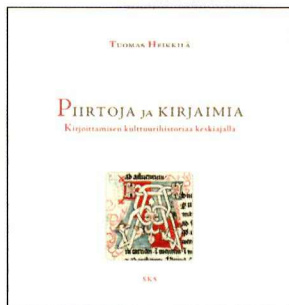
Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: dosentti *Marjaana Niemi*

Varapuheenjohtaja: professori *Markku Peltonen*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavoitettavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi ke 16–17 ja to 10–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 28, opiskelijat 18 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma-pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjatalo (Mariankatu 3, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

TUOMAS HEIKKILÄ

Piirtoja ja kirjaimia

Kirjoittamisen kulttuurihistoriaa keskiajalla

Myös keskiaikaisen Suomen kirjallista kulttuuria esittelevä yleistajuinen teos on runsaasti kuvitettu aiemmin julkaisemattomin näyttein alkuperäisistä käsikirjoituksista. Havainnolliset esimerkit johdattavat keskiaikaisen kirjurin työpöydän ääreen.

34,-

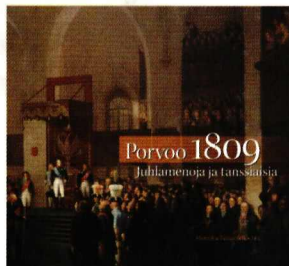
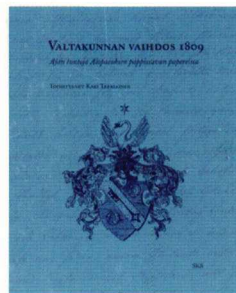
KARI TARKIAINEN (TOIM.)

Valtakunnan vaihdos 1809

Ajan tunteja Alopaeuksen pappissuvun papereissa

Porvoon hiippakunnan tuomirovasti Magnus Jacob Alopaeuksen suvun kirjeisiin, puheisiin ja päiväkirjoihin perustuva teos valaisee vuosien 1808–1809 murrosta yhden perheen ja suvun näkökulmasta.

29,-

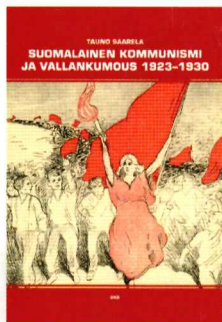
HENRIKA TANDEFELT

Porvoo 1809

Juhlalmenoja ja tanssiaisia

Kirja seuraa Porvoon maapäiviä suunnitteluvaiheesta päätöstilaisuuteen. Teoksessa tarkastellaan maapäiviin liittyneitä juhlallisuuksia ja seremonioita, joilla oli erityisen tärkeä merkitys säätyjen kokoontumisessa.

32,-

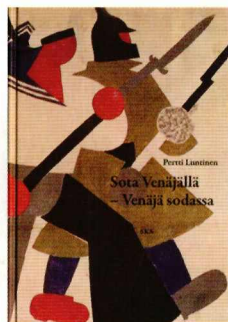
TAUNO SAARELA

Suomalainen kommunismi ja vallankumous

1923–1930

Miksi ja miten suomalainen kommunismi halusi muuttaa vallitsevan järjestelmän ja mitä se teki edistääkseen muutosta? Liikkeen vallankumouksellisuutta tarkastellaan ensi kerran Suomen poliittisen järjestelmän puutteita vasten.

42,-

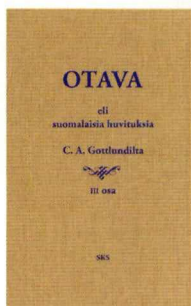
PERTTI LUNTINEN

Sota Venäjällä – Venäjä sodassa

Maailmanlaajuisesti ensimmäinen kattava, kaikki venäläisten sodat sisältävä teos esittelee taistelut, sotavalmistelut ja sotiin seuraukset. Kirjaa täydentää runsas kartta-aineisto, kattava kirjallisuusluettelo ja hakemisto.

48,-

SKS:N KUSTANNUSTOIMINTA 175 VUOTTA

C. A. GOTTLUND

Otava

eli suomalaisia huvituksia, III osa

Savon murteen värittämällä suomeksi kirjoitettu teos sisältää mm. satuja, elämäkertoja, luonnekuvauksia ja etymologisia pohdintoja. Näköispainos vuoden 1929 julkaisusta, jonka loppusanoissa valotetaan kirjan synty- ja kokoamisprosessia.

28,-

JANNE HAIKARI

Isännän, Jumalan ja rehellisten miesten silmien edessä

Vallankäyttö ja virkamiesten toimintaympäristöt satakuntalaisissa maaseutuyhteisöissä 1600-luvun jälkipuoliskolla

32,-

KAARLO SULAMAA

Lotat, uskonto ja isänmaa

Teos avaa lotta-aatteen ja suomalaisen nationalismin kytköksiä uskontoon. Tutkimus nostaa esiin erityisesti vanhemman lottasukupolven käsityksen naisen roolista kansakunnan rakentajana.

32,-